

2082814-20

מעין גנים

כולל

פירוש על ספר איוב על פי הפשט, גם נקבצו בו דרשות חז״ל על
ספר זה המפוזרות בתלמודים ומדרשים

חברו

השר רבי שמואל בן רבי נסים מסנות ז״ל

חי בארם צובה במאה האחרונה לאלף החמישי.

נשאר בכתובים באוצר הספרים באקספארד

ויצא עתה בפעם ראשונה לאור עולם עם ציוני הפרשיות, וסימני הכתובים, וציונים
מתנ״ך בגוף הספר, ועם הערות ותקונים ומראה מקומות, ופתח דבר בראש

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ברלין, תרמ״ט.

בדפוס של צבי הירש ב״ר יצחק איטצקאווסקי.

MAJAN-GANNIM

Commentar zu Job

von

Rabbi Samuel ben Nissim Masnuth

(lebte in Aleppo im XII. Jahrhundert.)

Zum ersten Male nach einer Oxforder Handschrift herausgegeben,

mit

Bemerkungen und einer Einleitung versehen

von

Salomon Buber

in Lemberg.

BERLIN, 1889.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 18/19.

פתח דבר.

(א) בין הספרים יקרי ערך אשר נשארו לפליטה ולא ראו אור הדפוס, יש לחשוב גם הספר היקר הזה, אשר אנכי נותן לפניכם היום קוראים נכבדים! הספר הזה נשאר בכתובים עד כה, זה לערך שבע מאות שנה, ונמצא העתקה ממנו באוצר הספרים באקספארד (Hunt 72), ונזכרת ברשימת החכם החוקר נייבויער סי' 128 ונעתק הכתב יד הזה למעני. בהתחלתו כתב הסופר:

בעזרת הזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים
אתחיל לכתוב מדרש ספר איוב מעין גנים
שחיבר ה"ר שמואל מסנות בן ה"ר נסים מסנות זלה"ה:

ובסוף הספר סיים הסופר:

תם ונשלם תהלה לאל עולם מדרש מעין גנים
שחבר רבינו שמואל מסנות בן כבוד הרב רבי
נסים מסנות זצ"ל שנת אברכך (רמ"ג):

והם דברי הסופר האחרון, כי הספר בעצמו נתחבר במאה האחרונה לאלף החמישי, כאשר אביא להלן. גם החכם וואלף בספרו .Bib. Heb ח"ג צד 1115 מביא הספר ההוא בשם מעין גנים, ואם המחבר בעצמו קרא שם הספר מעין גנים או הסופר, גם טעם וסבת השם הזה, לא נודע לי:

(ב) הזמן אשר חי המחבר שנת הולדתו, וגם השנה אשר בה הלך לבית עולמו, לא נודע בבירור, כי אין אחד אשר רשם זאת בספר, ונוכל רק לשער מדברי בן דורו החכם המשורר הנשגב ה"ר יהודה בן שלמה המכונה אלחריזי, וידוע כי האלחריזי נולד ערך ר"א תתק"ל (1170) ונפטר בשנת ד"א תתק"צ (1230) וישב בעיר טוליטילה (Toledo). ומשם הרחיק נדוד בארצות רחוקות ויעבור בארץ מצרים, ומשם לארץ יהודה וארם, ומשם הלך הלוך ונסוע עד ארץ פרס, ובארם צובה (Aleppo) מצא את הרב הגדול מוהר"ר שמואל מסנות, וחבר לכבודו את מחברתו אגרת לשון הזהב. האגרת הזאת נמצאת באקספארד, ויצאה לאור ע"י החכם מוהר"ר צבי הירש עדעלמאן ז"ל במחברת דברי חפץ (לאנדאן 1853), ובראש המחברת רשום: „מ"ר יהודה אלחריזי אל הנגיד רבינו שמואל בן רבינו נסים מארם צובה" שמה יספר מענין נסיעתו וסיים: מכל נדיבי עולם ושרי תבל כולם, בחרתי בהיר האל, השר המספר רבינו שמואל כי הוא לבדו ידע ערכי והאיר חשכי והקים סכי, ואני בן אמתו והוא מלכי, הוא העמוד הימיני יושב בשבת תחכמוני, עדינו העצני הוא תור התורה, ומאור המנורה, ונר המנורה הטהורה, ובניו גביעים למנורה, הוא ים הנדבה, ופאר קהלת צובה, בן רבינו נסים ראש הישיבה, יזכר לטובה, ועליו אמרתי

השר שמואל שר נדיב ידים כו׳ כו׳ אמנם בנו מזהיר כאור בהיר, והוא חיי נפשים, תאות עינים, גם כן אלעזר יליד מוסר כו׳:

מזה אנו למדים, כי המחבר ה״ר שמואל בן ה״ר נסים מסנות חי בארם צובה, ושם הרביץ תורה, והי׳ שר וגדול ליהודים, והיו לו שני בנים, שם האחד מזהיר ושם השני אלעזר, וחי במאה האחרונה לאלף החמישי. אמנם לצמצם שנות חייו אם הי׳ אז צעיר לימים או זקן ושבע ימים, לא אוכל לברר. והחכם החוקר הגדול מהרי״ל צונץ ז״ל בספרו צור ליטעראטור אונד געשיכטע ע׳ 597 כתב: ר׳ שמואל בן נסים בלי ספק הוא אשר נמצא ממנו פירוש על איוב אקספארד (אורי 89) והוא הי׳ נגיד בחלב (Aleppo) בשנת 1218 (הוא ד״א תתקע״ח) עכ״ל. והגבלת זמן הזה הוא בלי ספק על פי השנה אשר בה חבר האלחריזי את ספרו התחכמוני כרשום שם בשער כ״ח „זה לה שנות אלף ועל מאה וארבעים ושמונה מנוחה גלתה״, והפרט אלף קמ״ח מזמן החורבן היא שוה עם שנת 1218 למספרם:

(ג) ומלבד דברי המשורר הגדול הזה באגרתו הנ״ל המרבה בשבח השר ה״ר שמואל ב״ר נסים, תמצא עוד בספרו תחכמוני א) שער ששה וארבעים, אשר הרימו למעלה ראש, ויתארהו בתור ארם המעלה כאחד מגדולי ישראל המצוינים בתורה ובגדולה, וזה לשונו: „משם באתי לעיר המלוכה, היא ארם צובה הברוכה כו׳ כו׳ וראש כל נדיבי צובה ונכבדיה, ומזרע חסידים זרע ראשי הישיבות, הנכתרים בכל מדות טובות, שני עמודי הגדולה ותלה לראש הנולה, השר הגדול רבי עזריהו יברכהו אל, ואחריו ראש כל נדיבי עולם רבי שמואל יגדיל שמו האל, זרע היחס הקדוש, בני הנסיכים מראש, הוא הראש רבי נסים בחיר האל וידידו, זרע אברהם עבדו, הוא אברהם ראש הראשים וזהר הנפשים, ורד עם אל, וראש קדושים, הוא כתר על ראש הישיבה, ופאר בני דמשק וצובה, אשר השכינה שכנה על פניו, ויראת ה׳ כלפיד בין עיניו, ובעת האל בחנו, כזהב מצאהו, ואלו אברהם אבינו השינהו, ערך לאל תודה על הטובה אשר גמלהו, אשר איש כזה מחלציו הוציאהו, ואלו בצדקו נער בים יבשהו, ואלו הושלך באור כשדים לא שרפהו, כי מלאך ה׳ צבאות הוא, וזאת המשפחה היא נכתרת מימי האבות בכל מדות טובות, ביחס נעלה עד לב השמים ונרבת לב כים גדול ורחב ידים, ובחסידות ונקיון כפים, ומתק לשון וחן שפתים, ומן הענוה על פניהם כסות עינים, אין בקהלות מצרים מגיע למעלתם, ולא באנשי ארץ הצבי בעלי מדות כמדותם, ולא בכל אצילי צובה אשר לא יתפאר ביחס אבותם, ולא בהמוני אשור אשר לא יחרד לשמוע חמודותם, וזה השר הגדול רבי שמואל אסף המדות הטובות, כאסוף בצים עזובות, דלתיו לכל עובר ושב פתוחים, וביתו מלון אורחים, שם יתקבצו התושבים והאזרחים, המערבים והמזרחים, ואלו בהון ועושר יש ידו לאל, העשיר כל שואל, ולו בן כאור שחר מזהיר, ושמו מזהיר עולה במעלות אבותיו, ויוסף עליהם בנועם מדותיו, האל יפאר בו משפחותיו, ויאריך בחיי אביו ימיו ושנותיו:

וגם בתחכמוני כתב יד הנמצא באקספארד (עיין רשימת נייבויער 2517) בשער החמישים נמצאים איזה שירים נוסדו מהאלחריזי לכבוד השר ר׳ שמואל הזה, כאשר הביא דוקס באריענט משנת 1850 בליטעראטורבלאט צד 301, ועדעלמאן בהקדמתו

א) ודע כי בהקדמת האלחריזי לספרו תחכמוני נמצא כי הקדיש את ספרו לר׳ שמואל בן אלברקולי זצ״ל, ואם ר׳ שמואל הזה הוא איש אחר או הוא הוא ה״ר שמואל שלנו. לא אדע, גם הוראת שם אלברקולי בעצמו לא אדע לכוון בבירור, ואולי צ״ל אלברצלוני. ועיין ברשימה הגדולה לידידי הרב החוקר מוהר״ם שטיינשניידער סימן 1318-4.

למחברת דברי חפץ, והחוקר נייבויער במחברתו מלאכת השיר צד 36. והתחלתו: ,ועשיתים על השר בעל המדות והמעשים ר׳ שמואל בן הראש ר׳ נסים״.

השר אשר לו בין צבא רוסב) מחנה,
אתה מאור עולם ותשכן בחשך כן השכינה בערפל תחנה,
אקרא ולא יענה משושי בלהך אך הבכי טרם קראתיו יענה,
אש הסנה כך נראתה השר הכי אתה כמלאך אך בהסנה הסנהג).

ועוד שם נמצא שיר שניד) ורשום עליו: ואלה עשיתים לשר ר׳ שמואל בן הראש ר׳ נסים, בספרד חברותיו על שמו ועל שם בנו יהי אלהיו עמו.

לבבי בחן כל בני שם וגדולה ובחר לו השר שמואל לסגולה
ושם אותו ובנו לנס גם לתהלה, ובגדול החל ובקטן כלה.

ועוד נמצא שם שיר אחר לבנו הנקרא ,מזהיר״ ומתחיל: ועוד עשיתי לבנו, יוצרו יצרהו וישמרהו ויחיהו.

צבי חן כליל יופי פלאות בתארו, לחייו כמו שלג וזיקים
יאזרו, במצחו מאור שחר וליל יקובצו, ועל לחיו להב
וברד יחוברו, ושניו שני טורי בדולח בחוט ענק, ובם
פללי אורות רפאים יעוררו, שמו קראו מזהיר ולחיו
כמו שמו הכי ילכו עורים לאורו, וינהרו יהי ראש
לבית אבות כיולדיו, ויחיה עדי יחזו הוריו אשר בו יבושרו:

(ד) מלבד ספרו זה פירוש על איוב, נשאר ממנו פירוש על דניאל עזרא נחמיה ודברי הימים, וגנוז ברומי בוואטיקאן, וכבר השתדלתי להשיג העתקה מהם, והמעתיק החל להעתיקם. ועוד נמצא ממנו פירוש על מלכים ג״כ בוואטיקאן. בפירוש דניאל כתב הסופר:

בעזר צור ישראל אתחיל מדרש דניאל, חברו מרנא ורבנא
שמואל מוכתר בתורת אל, בן כבוד מרנא ורבנא
נסים אלמסנות ז״ל צקילי תנצב״ה:

ובסוף סיים: נשלם מדרש ספר דניאל התהלה לאלהי ישראל
חברו מרנא ורבנא שמואל בן כבוד הישיש הנעים
תמים דעים מרנא ורבנא נסים ז״ל, אלמסנות צקילי:

ובהתחלת דברי הימים כתב הסופר:

בעזר צור המפיל חבלי בנעימים
ובשם אל רמים על כל רמים,
אתחיל מדרש דברי הימים
חברו מרנא ר׳ שמואל מסנות
כתר חכמים מתוכמים.

ב) כוונתו לארם צובה.

ג) במחברת דברי חפץ הגי׳ בהכנה הסנה, ודוקס הביא בהפנה הסנה, והחכם עדעלמאן כתב כוונת בהכנה הסנה לשלול מלייחס להשר דמיון הערך להסנה, ולכך אמר כנגדו, הכי אתה כמלאך אך בהכנע הסנה, ורק שפל ונמוך כסנה. ועוד יתכן להגיה בתכנת הסנה, והוא מלשון כינוי, כמו אכנך ולא ידעתיך (ישעיה מ״ה) וסובב הולך על כוונה הנ״ל לומר שהשר הוא נקרא רק ע״ד הכנוי הסנה עם היותו בעצם כמלאך בצד היות אש הסנה נראה בו, והמליצה עמוקה ונכוחה עכ״ל.

ד) הביאו ג״כ החוקר נייבויער במחברת הנ״ל צד 55.

ובסוף סיים: סליק מדרש דברי הימים

אזן וחקר תקן וחבר השר הספסר
מטה עוז מקל תפארה ארי בתורה
לו חכמה וגבורה מרנא ורבנא שמואל
אלמסנות תמך בר נסים צקילי במדינת טוליטלה.

והחכם ווּאלף בספרו .Bib. Heb ח"א צד 1111 סי' 2114 חשב כי תמך הוא כנוי לשמו, ונעלם ממנו כי המלה היא ר"ת תהי מנוחתו כבוד: והנה המלות אשר סיים הספר „צקילי במדינת טוליטלה" אין להם מובן, ואפשר כי אביו הי' מארץ זיציליען (Sicilien) ודר בטוליטלה, ואח"כ נסע הוא בעצמו או בנו ה"ר שמואל לארם צובה, ואפשר עוד כי צקילי הוא שם משפחה(ם). והנה ממה שגם הסופר הזה יכנהו השר המספר כמו שיכנהו האלחריזי, לכן אין לספק שהוא הוא ה"ר שמואל אשר עליו שר האלחריזי שיריו, והוא הוא המחבר הפירושים הנ"ל, ואין לנו מקורות אחרים אשר נוכל לשאוב מהם דברים אודותיו, ותספיק לנו הראיה הנזכרת כי ה"ר שמואל המחבר הפירושים הוא הוא אשר האלחריזי מרבה בתהלתו ומדבר עליו נכבדות.

(ה) ה"ר שמואל מסנות הי' ג"כ פייטן כמו שהביא בעל עמודי העבודה צד 311 וז"ל ר' שמואל בר נסים במחזור ארגיל הנדפס, וכן במחזור אלגזאייר ותונים בכתב יד נמצא פיוט לשחרית יוה"כ תחלתו: שעה שועי ורפא מחלתי, מחה פשעי וכפר מעוותי, ובראשי חרוזיו חתום; שמואל ברבי שמואל משנות חזק, ובמחזור כ"י כתוב עליו: בקשה רבתא סימן שמואל ברבי נסים משנות חזק. ונמצא איש אחד ששמו כן והוא הנגיד ר' שמואל בן נסים שאליו כתב ר' יהודה אלחריזי אגרת לשון הזהב ואיזה שירים הנמצאים בתחכמוני כתב יד באוצר הספרים באקספארד כפי המובא מדוקס בהערותיו בגנזי אקספארד צד 62 עכ"ל. והחכם לאנדסהוט מסתפק אם האלחריזי כיון עליו כי לא מצא חתימת מסנות בשיר מהאלחריזי אבל באמת אין מזה סתירה, והוא הוא ואין שני, ואולי על שם מסנות כיון האלחריזי במה שסיים בשירו „בהסנה הסנה" ויהיה מסנות כמו סנה, וגם הרשר"ל בנהלת שד"ל בלוח הפייטנים צד 75 הביא שמואל ברבי נסים משנות, שעה שועי ורפא מחלתי במחזור אלגזאייר דף ע"ד והמחזור נדפס בליווארנו תקס"ג. והנה הפיוט הזה העתיק למעני החכם השלם יב"ן מעיר תונים, וחתום בראשי החרוזים שמואל ברבי נסים משנות (בסי"ן) חזק. והמחבר לא חבר רק הדלתות אבל הסוגרים שבפיוט הזה המה מר' יהודה הלוי ז"ל, כמו שנמצא בדיוואן לרשד"ל המתחיל ה' בנגדך כל תאותי, ואני הסגרתי כל הסוגרים מר' יהודה הלוי בשני חצאי ענולה, והנני נותן לפניכם הפיוט הזה בשלמות:

שעה שועי ורפא מחלתי, מחה פשעי וכפר מעוותי, וחיש ישעי ומלא שאלתי.
(ה' נגדך כל תאותי ואם לא אעלנה על שפתי)
מקור חיים לך תמיד אשוע, בבודך יהי לי מגן וכובע, לך אודה ואם ארעב ואשבע.
(רצונך אשאלה רגע ואגוע ומי יתן ותבא שאלתי)
ואת שברי בכל לב אעבדך, ולרעת אמתתך והודך, הבינני ואבואה בסודך.
(ואפקיד את שאר רוחי בידך וישנתי וערבה לי שנתי)
אהללך עלי אף כל משנאי, ואם הכו בחרפה את לחיי בך ארבק ואתה מאויי.
(ברחקי ממך מותי בחיי ואם ארבק בך חיי במותי)

ם) (Sekili) עיין צונץ צור געשיכטע צד 516.

למען טובך אויבי תשדם, וכליותי ברוב חסדך תחדם, ורעיוני להר קדשך ארדם.
(אבל לא אדעה במה אקדם, ומה תהיה עבודתי ודתי)
בכל לבי דרשתיך עניי, ושא חטאי ומכל צר פדני ולרגעי בצדקתך נחני.
(דרכיך ה׳ למדני ושוב ממאסר סבלות שבותי)
רצה שוקד לך על דל ודלת, כאב לקח בידו מאכלת, וציר צוה וגם יקחו דבלת.
(והוריני בעוד יש בי יכולת להתענות ואל תבזה ענותי)
בחסדך שור לנפשי האנושה, בכף הצר כאבן מעמסה וחון עלי ברחמיך וחוסה.
(בטרם יום אהיה עלי למשא ויום יכבד קצתי על קצתי)
יתר לבי בעד משתה ומאכל, ומה לי באשר סחר ורכל, והנני כאיש פתי וסכל.
(ואכנע בעל כרחי ויאכל עצמי עש ונלאו משאתי)
נפוגותי עלי עזבי נאותי ואניח לזולתי נכאתי, סגולתי וגנזי אוצרתי.
(ואסע אל מקום נסעו אבותי ובמקום תחנותם תחנותי)
סערני בעוד יש בי נשמה, ואל אהי בים חטאי לדומה, אנוש אנוש ונחשב כבהמה.
(כגר תושב אני על גב אדמה ואולם כי בבטנה נחלתי)
ילידי הזמן פתו בלחשם יחידתי להדיחה במוקשם, עניתמו לפי מרים וכחשם.
(נעורי עד הלום עשו לנפשם ומתי גם אני אעשה לביתי)
מתום אין בי לעוצם מעצבי ושח הודי וגם גדל כאבי, בני אמי בבגדם נחרו בי.
(והעולם אשר נתן בלבי מנעני לבקש אחריתי)
מנת חלקי וצור ישעי וכבודי בכל לבי ונפשי גם מאודי עבוד אותך אילותי ופדי.
(ואיכה אעבוד יוצרי בעודי אסיר יצרי ועבד תאותי)
שכיות הזמן המה למוקש, ללב הותל מאד נפתל ועקש וכל רגע ענג כרמו אלקש.
(ואיכה מעלה רמה אבקש ומחר תהיה רמה אחותי)
נתגוני פשעי כערבי במדברים ואין חוזה ונביא אבל יצר שאגה לו כלביא.
(ואיך ייטב ביום טובה לבבי ולא ארע הייטב מחרתי)
ואיך יערב ללבי יין ענבים, ומטעמים והם לחם כזבים, ואיך ינעם לנפשי שיר ענבים.
(והימים והלילות ערבים לכלות את שארי עד כלותי)
תסוך אותי והשיבה שבותי, והטיבה בחסדך אחריתי, כבודך יאסוף רוחי במותי.
(ולרוח יורון מחציתי ולעפר ישיבון מחציתי)
חפצי בזמן לשפוך חרונך, עלי אויבים ותראה בם גאונך, ותרצה בי ותושיע ימינך.
(ומה לי מזמן אם לא רצונך ואם אינך מנתי מה מנתי ו)
זכור נדח ביום צפון ודרום, לשומרו יה תצוה מלאכי רום, וקול אשא וישמע במרום.
(אני ממעשים שולל וערום וצדקתך לבדה היא כסותי)
קדושי מה אני חוטא ונואל ואם לבי בדם פשעו מגואל, תנקהו ותפדהו ותגאל.
(ועוד מה אאריך לשון ואשאל ייי נגדך כל תאותי:)

(ז) תכלית הספר הזה ומבוקשו, לבאר את ספר איוב ולפרש הכתובים על פי פשוטו של מקרא, גם קבץ על יד פירושים אשר היו לפניו, ולא הזכירם בשם, רק הביא „יש אומרים“ ולפעמים בפסוק אחד הביא איזה פעמים פירושים בשם יש אומרים וזה לעד כי היו לפניו פירושים שונים, את פי׳ רש״י והראב״ע ראה המחבר ושאב מהם הרבה דברים, ולפעמים הביא דבריהם כלשונם ממש. גם נמצאו

ו) השמיט בית אחד „ומה אומר ויצרי ירדפני כאויב מנעורי עד בלותי“. יען כי כבר הספיקו לו הבתים אשר יסד עליהם שירו ובמחזור מנהג תונים הנדפס תוסיף חרוז אחד אך בהסגר: ידיד נפש ביושר חיש נחני ומשטן וחורק שן פדני לשטני רץ ועומד על ימיני ומה אומר וכו׳.

בו דברים אשר יסודתם בדקדוק לשון הקודש כמו שתראה (ב יט) דרך הלשון הוא כשיהיו זכרים ונקבות הוא מספר עליהם בלשון זכר: (ג ה) תשכן עליו עננה לשון נקבה והענן לשון זכר: (ג ו) יעבתוהו כמו יתעבוהו בהפוך האותיות: (ד ב) והנו״ן בו נו״ן המדברים: (ד י) והוא על משקל נשתוה מן שוה: (ו יז) יזרבו מענין מרזב בהפוך האותיות: (שם שם) הוא מענין זרם בחלוף ב״מ: (שם כה) מה נמרצו מענין מה נמלצו כמו אלמנותיו וארמנותיו: (יג ט) ודין התי״ו להיות דגושה: (יג טו) לא באל״ף כתיב כמו אשר לא חומה שענינו לו בוי״ו: (שם כז) כל ארחותי בן אשר קמ״ץ חטף ובני נפתלי חולם: (טו כד) כדור הכ״ף הכא שורש. כדור אל ארץ רחבת ידים היא לשימוש, וי״א כי כ״ף כדור נוסף: (טו לב) תמלא כמו תמלל והאל״ף במקום אות הכפל: (טז יא) ואע״פ שאין היו״ד שלו בגעיא כשאר חבריו שהם מבעלי היו״ד: (שם שם) ויתכן שיהיו שרשו רטה: (יט כג) מה שלא נזכר שם פועלו ודינו דגשות הקו״ף כשאר הפועלים בעלי הכפל כו׳ ויתכן שיהי׳ מנחי העי״ן ויהי׳ הנה במקום אות הכפל: (יט כא) והשי״ן במקום אשר כמו שי״ן שאתה מדבר עמי, ושדון שם תואר מנחי העי״ן על משקל סוג לב: (כג ז) שם במקום אם. ישר שם דבר שהוא קמץ נוכח מופעל שהוא קמץ. (שם ט) ויתכן שיהי׳ יו״ד יעטוף במקום א׳ כלומר אעטוף: (כד א) לא חזו ימיו הוא מלעיל: (כו ח) ישל אלוה דינו יושל או ישל: (כח יא) נבכי הנו״ן בו נוסף: (לא יח) גדלני מפועל קל עבר: (שם כב) משכמה דין ההי״א להיות מפיק: (שם כט) ואם הם שני שרשים: (לב יא) ויתכן שיהי׳ אזין מזין מנחי העי״ן: (לג לג) אאלפך בתנועת אל״ף המדבר ופ״א הפעל על העיקר: (לד ח) לחברה מקור בה״א כמו בחטאה בשגגה כי עת לחננה והעתיר ממנה יחבר על משקל יחנן יחטא: (לו כט) אם יבין הוא פועל יוצא: (שם לא) למכביר והוא שם דבר: (לח ה) ממדיה על משקל ומצרי שאול שהוא מבעלי הכפל (שם יב) ה׳ השחר כתובה כסוף מלת ידעת והפכה ה״א ויחלטו הממנו כתובה בתחלת והיא קמיה לשם בשבא ופתח: (מ ב) ויסור מקור והיה דינו להיות היו״ד פתוח וכו׳. (שם כב) צאלים כמו צללים ובאה האל״ף תחת אות הכפל: ודומיהם הרבה תמצא בפירושו. וכן בדוגמאות אשר בידי מפירושו על דניאל עזרא נחמי׳ וד״ה.

(ז) היה בקי בשפת ערבי. והביא הרבה פעמים בפירושו לראי׳ מן הלשון הזה כמו: (א יז) הראש בלשון ישמעאל הוא הגדוד המשוט על השדות כו׳. (ו ד) דרך הסורים בחצים שמשימים הארס שלהם בחציהם וקורין בלשון ערב בקלה: (ח יא) גומא הוא עשב שקורין לו בלשון ישמעאל בדדי: (שם שם) וקורין בלשון ערבי פצפצה: (שם יב) בלשון ישמעאל קורין לו אוב: (ט ט) וקורין לו בלשון ישמעאל בנאש נעש, ובסיל סהיל, ועש היא אלתורייה: (י ז) לשון ישמעאל קורין לנידים אעצאב: (טז ח) וכן בלשון ישמעאל כשיאמרו אסרו הכבש הזה לשחיטה קמטו: (שם יא) ואלורטא בלשון ישמעאל הוא דבר קשה כו׳: (שם טז) שכן אומרים בלשון ישמעאל חמרה אלגרים כלומר קלפה אותו: (יח ב) שכן קורין למצודות בלשון ישמעאל קנץ. (שם ג) שכן קורין בערבי לארץ השפלים מוטימנא. (יט כ) והם הלסתות פי׳ אללתא בערבי: (שם כד) וקורין לו באלעד אלהגר או אלדכיר: (כב טז) בלשון ישמעאל קמט הוא עקידת ידים ורגלים להרינה: (כד טו) כל חפירה שהיא עגולה קורין לה בלשון ישמעאל אלחתר: (שם כ) וכן בלשון ישמעאל אלרהם הם הקרובים: (כו יג) וקורין לו החוזים בכוכבים בלשון ישמעאל אלגוזהר: (כח יט) פטדת קורין לו בלשון ישמעאל זמרד (הוא האבן זמאראגד): (ל ג) וכן בלשון ערב קורין לשרשי האילן ערוג: (שם יא) בלשון ערבי רסן: (שם יז)

והגדים בלשון ערב אלעורוק: (לג ו) וכן קורין בלשון ישמעאל קרצת אלענין: (שם ט) והוא בלשון ישמעאל שאומר לארם שהוא תוכו כברו עפ"ף: (לח ו) זה שקורין לה הכמי התבונה בלשון ישמעאל אלמרכז: (שם כז) וקורין לו בלשון ישמעאל אלנדא: (שם שם) ונקרא בערבי אלבדד: (שם לח) והארץ שהיא עפר תהוה ואינה ראויה לזריעה קורין לה בלשון ערב רנא"ב: (לט ח וקורין לו בלשון ערב פצול אלגבאל: (שם ט) וקורין לו בלשון ישמעאל אלכרכאן (צ"ל אלכרכדן): (מ ט) וכמו שאומרים בלשון ישמעאל לאדם שהוא מתנאה בקולו ומריעים ארעד ואברק: (שם יז) פחדיו מלשון ישמעאל שקורין לצד אחד מן הירך אלפכ"ד: (שם כב) וקורין לו בלשון ישמעאל אלצל, וגם כן אלנבק: (מא ה) ובלשון ישמעאל אלרסן: ופעם אחת הביא מלה לועזית (איוב מ לא) וז"ל וי"א ובצלצל שהוא המלח מלשון לעז שקורין למלח צאל:

(ח) אהב מאד להביא את התרגום על איובז) וכתב תמיד „אמר התרגום", והנה על איוב היה לפני המדפים הראשון ב׳ קובצים מהתרגום וכאשר מצא בקובץ השני שתרגם באופן ובסגנון אחר הציג על הנוסחא השניה שהביא „ת"א" ר"ל תרגום אחר, ולרוב בתרגום אחר נמצאו ג"כ דרשות. כאשר העירותי בהערות שלי. וגם לפני המחבר הי׳ ב׳ נוסחאות מהתרגום. איוב י"ח ד׳ אחר שהביא התרגום סיים נ"א כו׳ ר"ל נוסחא אחרת, וכן כ"ה נ׳ הביא תרגום אחר. ובאיוב י"ד כ"ב הביא ואמר התרגום הוא בת"א הנמצא לפניו בתרגום ואחר כן הביא המחבר תרגום אחר והוא לפנינו בנוסח א׳, וכן הוא כן ל׳ כ"ט, ובאיוב י"ח י"ב. ערב ב׳ נוסחאות יחד או הי׳ לפניו נוסחא אחרת עיין שם הערה ט"ו. ובאיוב כ"ד כ׳ הביא אמר התרגום ולא נמצא בנוסח ראשון רק בנוסחא שניה אשר רשם עליה „ת"א", באיוב כ"ז ו׳, ל"ג כ"ב, ל"ט כ"ה, הביא ב׳ נוסחאות בתרגום ולפנינו לא נמצא רק נוסח א׳ ובעל כרחנו נאמר כי המדפים הראשון לא חש להביא כל השינויים בין קובץ ראשון לקובץ שני. וכן כ"ח ה׳ הביא תרגום אחר ולא נמצא כלל בתרגום שלנו עיין שם הערה ה׳, וכן ל׳ ח׳ הביא את התרגום וסיים נ"א אזרערון מן ארעא. הנוסחא הזאת לא נמצאת לפנינו עיין שם הערה י"ג, וכן איוב ל"א כ"ט הביא ב׳ נוסחאות ולפנינו נמצא רק בנוסח א׳: ל׳ י"א הביא את התרגום וסיים נ"א אטוני שושלתי שרן, ולפנינו נכלל בנוסחא א׳: ל׳ כ"ד ול"ח י"ב הביא את התרגום, ולפנינו הוא בנוסח אחר אשר רשום עליו ת"א, ולפעמים הביא ב׳ נוסחאות נוסח א׳ ונוסח ב׳, ולפנינו לא נמצא רק בנוסח ב׳ עיין ל"א י"ח ובהערה י"ד, ול"א כ"ג, ובהערה י"ח, והרבה פעמים הביא דברי התרגום בשינויים מאשר הוא לפנינו ועפ"י הרוב נוסחתו היא משובשת, עיין א׳ ה׳ הערה ל"ג: א׳ ח׳ הערה מ׳: א׳ ט׳ הערה מ"א: א׳ י׳ הערה מ"ב: א׳ י"א הערה מ"ה: א׳ י"ב הערה מ"ו: א׳ כ"א הערה נ"ח: ב׳ ח׳ הערה ט׳: ג׳ י"ח הערה י"א: ד׳ ז׳ הערה ב׳: י"ג כ"ה הערה י"ד: י"ג כ"ח הערה י"ט: י"ד כ"ב הערה י"ד: ט"ו י׳ הערה ו׳: ט"ז ט׳ הערה ב׳: ט"ז י"א הערה ד׳: י"ז א׳ הערה א׳: י"ז ב׳ הערה ב׳: י"ז ט"ז

ז) רש"י לא ראה התרגום על איוב ולא הביאו כלל וכלל. ועיין תוס׳ שבת קט"ו ע"א ד"ה ובידו. ורש"י מגילה כ"א ע"ב כתב אין תרגום בכתובים. והערוך הביא איזה פעמים את התרגום של איוב. ותרגום על איוב היה כבר בימי חז"ל כמו שתראה בתוספתא שבת פי"ד מעשה שהלך ר׳ חלפתא אצל רבן גמליאל לטבריא ומצאו שהיה יושב על שלחנו של ר׳ יוחנן בן נזוף ובידו ספר איוב תרגום. והיה קורא בו כו׳. זכור הייתי ברבן גמליאל הזקן אבי אביך שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית והביאו לפניו ס׳ איוב תרגום. ועיין מה שכתב ידידי הר"ר אברהם ברלינער בספרו על תרגום אונקלס חלק ראשון בל"א ע׳ 90. ועיין שבת קט"ו ע"א וירושלמי שבת פט"ז ה"א (דף ט"ו ע"ג) ובמס׳ סופרים פ"ה.

הערה ג׳: י״ח ד׳ הערה ה׳: י״ח ה׳ הערה י״ב: י״ח ה׳ הערה י״ג: י״ח י״ב הערה ט״ז: י״ט כ׳ הערה כ׳: י״ט כ״ט הערה י״ב: כ׳ ב׳ הערה א׳: כ׳ י״ח הערה י״ח: כ״א ט״ו הערה כ״א: כ״א י״ח הערה כ״ב: כ״א כ״ט הערה כ״ז: כ״א ל״ג הערה כ״ח: כ״א ל״ד הערה כ״ט: כ״ב ב׳ הערה א׳: כ״ב כ׳ הערה י׳: כ״ב כ״א הערה י״ד: כ״ב כ״ד הערה ט״ו: כ״ב כ״ה הערה י״ז: כ״ב ל׳ הערה כ״ג וכ״ה: כ״ג י״ג הערה ג׳: כ״ד א׳, הערה ב׳ כ״ד, י״א הערה ו׳: כ״ד ט״ז הערה י׳: כ״ד כ׳ הערה ט״ו: כ״ה ג׳ הערה א׳ וב׳: כ״ה ג׳ הערה ג׳: כ״ו ג׳ הערה א׳: כ״ו ו׳ הערה ב׳: כ״ו ט׳ הערה ד׳: כ״ו י״א הערה ז׳: כ״ו י״ג הערה י״ג: כ״ו י״ד הערה י״ד: כ״ז ח׳ הערה ו׳: כ״ז י״ח הערה ט׳: כ״ח ה׳ הערה ג׳: כ״ח ח׳ הערה ח׳: כ״ח י״ג הערה ט״ו: כ״ח י״ז הערה כ״ט: כ״ח י״ט הערה ל׳: כ״ט י״ח הערה ט׳: ל׳ ו׳ הערה י״א: ל׳ י״א הערה י״ט: ל׳ י״ב הערה כ״ב: ל׳ י״ג הערה כ״ג: ל׳ י״ד הערה כ״ד: ל׳ י״ט הערה ל״ג: ל׳ כ״ב הערה ל״ה: ל׳ כ״ד הערה ל״ז: ל׳ ל׳ הערה מ״ד: ל״א ט״ו הערה י״ג: ל״א כ״ג הערה י״ח: ל״א כ״ו הערה כ״א: ל״א כ״ט הערה כ״ב: ל״א ל״ה הערה ל״ד: ל״א מ׳ הערה ל״ח: ל״ב ו׳ הערה ה׳: ל״ג ו׳ הערה א׳: ל״ג כ״ב הערה י״א: ל״ג כ״ז הערה י״ח: ל״ד כ׳ הערה ה׳: ל״ד כ״ד הערה ו׳ ל״ו ל״ב הערה כ״ו: ל״ז ט״ז הערה י״ח: ל״ז כ״ב הערה כ״ז: ל״ח י״ב הערה י״ב: ל״ח י״ב הערה י״ד: ל״ח כ׳ הערה כ׳: ל״ח ל״ג הערה ל״ג: ל״ט כ״ה הערה י״ח: מ׳ ל׳ הערה י״א:

(ט) גם השתמש בהרבה מקומות בתרגום של אונקלס ולא מזכירו בשם רק הביא ומתרגמינן או תרגום וכוון לתרגום אונקלס. כמו: איוב ד׳ ז׳ ומתרגמינן ואשתציאת מן ארעא: ד׳ י״ב ומתרגמינן וכסית מני: ה׳ ז׳ ומתרגמינן ואבילי עוף: ה׳ כ״א ומתרגמינן ואושיט ידיה: ו׳ ט׳ ומתרגמינן מה ממון מתהני לנו: ו׳ כ״ה ומתרגמינן וצבי משה: ט׳ י״ז ומתרגמינן ושפת יתיה: י׳ ה׳ ואמר התרגום כד מכסון י״ב י״ט ואמר התרגום רבא דאון: י״ח ג׳ טמונין פלשתאי: י״ח ד׳ ומתרגמינן ומטרפא רוחיה: י״ט כ״ח ומתרגמינן דילמא תימר בליבך: כ״ד ו׳ ותרגום לא תזמור לא תכסח: כ״ה ו׳ תרגום לא ימיש לא עדי: כ״ח ה׳ אשר עבר תרגום דעדא: כ״ט כ״ב ומתרגמינן יבסם כמטרא: ל׳ ה׳ ותרגום אל בית לפרוכת למנו לפרוכתא: ל״ג כ״א ושף יתיה בשוסינא: ל״ד ד׳ בדא תתבחנון: ל״ז א׳ ומתרגמינן לקפצא בהון: ל״ז כ׳ ומתרגמינן כד מכסן. מ׳ י״ז ומתרגמינן מרים סחרין. ובכל המקומות כ״ה בתרגום אונקלוס כאשר העירותי בהערות שלי: וכן תראה איוב ד׳ ח׳ הביא הת״י הנמצא ליהושע: איוב י״ט כ״ו הביא את התרגום תהלים: איוב כ״ב ט״ז, ל״ח ל״ד הביא את התרגום משלי: איוב כ״ד י״ח תרגום הושע. ופעם אחת הביא את התרגום ירושלמי על התורה איוב מ״א י״ב מנחיריו יצא עשן הביא התרגום ירושלמי ויפח באפיו (בראשית ב׳ ז׳) ונפח בנחרותיה, והוא לפנינו בתרגום המכונה יב״ע:

(י) מלבד ביאורו על פי הפשט אסף וקבץ בבקיאות נפלא מאד אגדות חז״ל על ספר איוב, המפוזרות בתלמודים ומדרשים, והציגם על מקומם, מאמרים מתלמוד בבלי הביא הרבה פעמים, ולא הזכיר שם המסכתא ולא הפרק רק הביא „רבותינו אמרו" „ורז״ל אמרו" ולפעמים הביא המאמר סתם. ואני יגעתי ועמלתי לרשום המראה מקומות ולהעיר על השינויים. גם הביא הרבה מאמרים אשר מקורם בתלמוד ירושלמי ולא הזכיר שמו עליהם רק הביאם בסתם כמו (איוב ב יג) מניין לכפיית המטה כו׳ הוא מירושלמי מ״ק פ״ג ה״ה דף פ״ג ע״א, עיין הערה כ׳. וכן (ב יג) א״ר שמעון בן לקיש שלא היו יודעין במה לפתוח לו כו׳, הוא בירושלמי מ״ק פ״ג ה״ה דף פ״ב ע״ד: (ג ח) אמרו רז״ל אשה לא תעורר לויתה כמועד כו׳ הוא בירושלמי מ״ק

פ״א ה״ה דף ס׳ ע״ד: (ח ו) אריב״ל אם זך וישר כו׳ הוא בירושלמי כ״ה פ״א ה״ג דף נ״ז מ״א: (לב ב) דרש ר׳ עקיבא הוא מירושלמי סוטה סוף פ״ה: (לז כ) ר׳ אבהו אומר היסופר כו׳ הוא מירושלמי ברכות פ״ט ה״א דף י״ב ע״ד: (לז כג) א״ר שבתי כו׳ הוא מירושלמי פאה פ״א דף ט״ו ע״ג. גם שאב הרבה מאמרים מתוספתא, ספרי, מכילתא, מדרש ב״ר, וי״ר, שמ״ר, במ״ר, שה״ש, קהלת, איכה, רות, אסתר, שו״ט, מדרש משלי, פסיקתא דר״כ, פסיקתא רבתי, תנחומא (הנדפס מכבר), פדר״א, אבדר״נ, שיטה חדשה לב״ר, ובהערות שלי ציינתי המקורות. ומלבד כי הי׳ לפניו נוסחאות שונות מאשר לפנינו כי לפני המחבר הי׳ עוד הכל בכתב יד, נמצאים בו מאמרים אשר חסרים לפנינו. כמו באיוב ג׳ י״ג הביא: אמר רב יהודה אמר רב מפני מה המנחמין אין רשאין לישב אלא על גבי קרקע דכתיב וישבו אתו לארץ. וזה ליתא לפנינו בגמרא מ״ק כ״ח ע״ב והי׳ נמצא גם לפני הגאונים עיין שם הערה כ״ג. והמאמר נמצא בגמרא כ״י מינכען כמו שהעיר הרב הגאון ר׳ רפאל נטע ראבינאוויץ בספרו היקר דקדוקי סופרים. וכן באיוב כ״ח י״ב הביא מאמר אחד אמר רשב״י חכמה ובינה לשון אחד הם, במקום שיש בינה יש חכמה וכו׳ והיכן החכמה מצויה ר׳ אליעזר אומר בראש, ר׳ יהושע אומר בלב ואתיא כדעתיה דר׳ יהושע כו׳. כל המאמר מצאתי בריש מדרש משלי כתב יד אשר בידי העתקה ממדרש משלי הנמצא בוואטיקאן ברומי ובאוצר הספרים בפאריז והובא ג״כ בילקוט ריש משלי רמז תתקכ״ט וחסר הציון מדרש. ובמדרש משלי אשר לפנינו בדפוס נמצא המאמר בקצרה וכאשר הביא המחבר הוא אות באות בכתב יד. עיין שם הערה ט״ו: גם הי׳ לפניו מדרשים אשר נאבדו מאתנו כי נמצא איזה מאמרים אשר לא מצאתי עוד המקור ואין ספק שנמצאים במדרשים אשר נאבדו מאתנו כמו: (איוב ב ג) א״ל ר׳ אסי אפי׳ באו על איוב כמה יסורין משונים לא היה כדי במה שכתב הקב״ה עליו מה שאמר לשטן ותסיתני בו לבלעו חנם, דבר קשה כו׳: (ב י) ר׳ שמעון אומר גם את הטוב מה אם כל מדה טובה שאין הבריות יכולים לעמוד בה. עיין הערה י״ד. (ד א) א״ר ברכי׳ אליפז צדיק היה ע״ש הערה א׳: (ה כב) ריב״ל אמר ביעקב אבינו נאמרה פרשה ז׳ רשב״ג אמר ברוך כו׳ עיין הערה י״ח. (ח ז) אמר אליהו אשרי מי שמקבל עליו יסורין מנעוריו כו׳ עיין הערה ד׳: (ח יב) אמרו רז״ל עלין שנושרין מאיביהן עיין הערה ח׳. (כח יז) א״ר הושעי׳ למה נמשלו ישראל לזכוכית עיין שם הערה כו׳ (כט יג) ולרז״ל הרבה מדות היה באיוב כו׳ כל המאמר עד דרש רבא לא מצאתי עוד (ל א) ואמרו רז״ל כל זמן שהי׳ איוב וחבריו אוהבין זה לזה כ״ו: (לז כא) א״ר יוחנן כל אורה שנאמרה באליהו אינה אלא בירידת גשמים ר׳ אושעי׳ רבה אמר אינה אלא במתן תורה: (לח לא) ולרז״ל התקשר מעדנות כימה, כימה לה צנה גדולה ומקטרא לפירי: (לח לב) וע״ש כשבא מבול לעולם גנבה כימה שני כוכבים מע״ש כו׳ עיין הערה ל״א: (לט א) אמרו רז״ל יעלה זו רחמה צר ולבה אכזרי על ולדה לפי שהיא מתקשה בלדתה הרבה ובשעת שכורעת לילד עולה לראש ההר וילדת שם והקב״ה מזמין לה נשר כו׳ עיין הערה א׳. ולפעמים הביא „אמרו רז״ל״ ואין זה לשון רז״ל כלל כמו ג׳ ב׳ אמרו רז״ל מפני מה שלשה ספרים אלו (איוב משלי תהלים אמ״ת) הם שוים בניגונם כו׳. וכן (טז טו) ולרבותינו שק תפרתי עלי נלדי מנהגו של עולם כו׳ ואין זה לשון חז״ל רק נמצא כן בפי׳ רב האי גאון לטהרות עיין שם הערה ז׳. וכן י״ח ד׳ ולא אמרן אלא בבתי כנישתא דבחקלא כי הוא לקוח מדברי ר״ח עיין הערה י״א.

(יא) כבר הבאתי באות י׳ אסף המחבר לאספה דברי אגדה המפוזרים ברז״ל

בתלמודים ומדרשים ונוכל לומר שהוא בעין מדרש על הספר הזה, ובעבור זה קראו הסופר „מדרש ספר איוב". וכן פי' על דניאל עזרא נחמי' וד"ה נקרא בשם „מדרש". ודע כי על הספר הזה לא נמצא בידינו מדרש כמו שנמצא על תהלים ומשלי, ופעם אחת נמצא בילקוט איוב רמז תתצ"ז שהביא מאמר גדול המתהיל ד"א שאגת אריה זה יהודה א"ר יוחנן בשעה שתפס יוסף את בנימין כו' עד ועליו אמר קהלת והחכמה תעוז לחכם כו' הוא ממדרש ב"ר פצ"ג אות ז' כמו שמצויין שם, ואחר תום המאמר נמצא בילקוט שם „ומדרש איוב מוסיף כשבא חושים בן דן אצל יהודה שאגו שניהם ומקולם נפלו שתי עיירות גדולות שבמצרים פיתום ורעמסס ועל זה נגזר על ישראל לבנותם, שנאמר ויבן ערי מסכנות וגו'. אין ספק שהמלות „ומדרש איוב" המה בטעות ע"י המעתיק או המדפיס והי' כתוב ומ"א ר"ת ומדרש אחר או ומדרש אביר והמעתיק או המדפיס הציג ומדרש איוב. וראיתי בספר הישר ויגש הביא כי יהודה צעק ותשמע הצעקה עד למרחוק ותרעש כל מצרים מקול הצעקה וגם כל חומות מצרים וארץ גושן נפלו כלם. וכלשון שהביא הילקוט לא מצאתי. ואם הי' לפני הילקוט מדרש על איוב הי' מביאו עוד באיזה מקומות בילקוטו לאיוב ואם תמצא בילקוט איוב מאמרים אשר מצויין בגליון „מדרש" הם כולם רשימות מטעות המעתיקים באשר נעלם ממנו המקור ורשם „מדרש" אבל באמת נעלם ממנו המקור כמו שתראה: (איוב רמז תתצ"ז) ועבד חפשי מאדוניו האדם בחייו כו' מצויין „מדרש" צ"ל מדרש רות והוא שם פ"ג: (רמז תתק"ו) אמנם כי אתם עם אין עם אלא חכמים כו' מצוין „מדרש" וצ"ל „מכילתא" והוא בפ' יתרו מס' דעמלק פ"ב: (שם) לפ"ד בוז א"ר אבא בר כהנא כו' מצוין מדרש וצ"ל „ב"ר" והוא במדרש ב"ר פ"ל אות ז': (שם) אם חרוצים ימיו בשעה שברא הקב"ה את העולם כו' מצוין „מדרש" וצ"ל תנחומא והוא בפ' בחקתי אות א': (רמז תתק"ז) הזאת ידעת מני עד אמר ר' חייא כו' מצוין „מדרש" וצ"ל „ב"ר" והוא בב"ר פ"ח אות ב': (רמז תתק"ח) זש"ה ועז מלך, אתה מוצא כו' מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא ריש משפטים: (שם) ד"א ותגזור אומר ויקם לך זה יעקב כו', מצוין „מדרש" וצ"ל ב"ר פע"ט: (רמז תתק"י) ומשך אבירים בכחו א"ר חייא בר חנינא כו' מצוין „מדרש" וצ"ל שו"ט והוא במזמור ט"ז: (רמז תתקי"ג) נוטה צפון על תוהו ארבע נבראו בעולם כו' מצוין „מדרש" וצ"ל פדר"א פ"ג: (רמז תתקי"ד) ברוחו שמים שפרה ר' יוחנן כשהי' מגיע לפסוק זה כו', מצוין „מדרש" וצ"ל „ב"ר" ריש פ"ד: (רמז תתקט"ו) מבכי נהרות חבש א"ר ברכי' לא פירשו המים העליונים מן התחתונים אלא בבכי כו' מצוין „מדרש" וצ"ל „ב"ר" והוא בב"ר פ"ה אות ד': (רמז תתקי"ח) אך לא בעי ישלח יד' אמר רבה כו' מצוין מדרש וצ"ל ע"ז דף ד' ע"א: (רמז תתק"כ) ממלוך אדם חנף אבא גריון איש צידן אמר כו' מצוין „מדרש" וצ"ל מדרש אבא גריון: (רמז תתקכ"א) אך לזאת יחרד לבי ר' יצחק בר זעירא אמר כו' מצוין „מדרש" וצ"ל „ב"ר" והוא בפי"ג: (רמז תתקכ"ז) א"ר לוי כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז כו' מצוין „מדרש" והוא בפסיקתא דר"כ פרשה אחרת דסוכה ושם תמצא כל המאמר הגדול שהביא בעל הילקוט. מכל זה תראה שבעל הילקוט לא הביא מדרש על איוב.

מלבד הילקוט נמצא נזכר מדרש איוב בריקאנטי כאשר הביא בעל אוצר הספרים אות מ' סי' 555 בריקאנטי בראשית דף כ' ע"ד מזכיר מדרש איוב וזה ראה בספר גד"ם להחוקר הגדול. מהרי"ל צונץ ז"ל צד 270. ובאמת הוא בריקאנטי דף ל' ע"ב וז"ל ובמדרש איוב אמר הקב"ה לאיוב אמרת כלה ענן וילך, אם ילך אדם לפני הצייר ויאמר לו עשה לי צורתו של אבא מה הצייר אומר לו הראני איקונין שלו,

ואם לאו לא אוכל לעשותו, ואני בראתי אדם הראשון שלא באיקונין על אחת כמה וכמה המתים שכל אחד ברקיע זיו איקונן שלהם לפני ע״כ. ואין זה לשון המדרש כלל ומי יודע לאיזה מדרש כוון ויען כי נדרש על פסוק באיוב כלה ענן וילך רשם מדרש איוב. ועוד אחד אשר מזכיר מדרש איוב הוא בעל מתנות כהונה בוי״ר ריש פט״ו הביא וז״ל יעטוף לשון חולשה ואיחור מלשון העטופים ללבן ומצאתי במדרש איוב מהו יעטוף משלהי כמד״א בהתעטף עלי רוחי ומזה רצה גם הרב החוקר מהר״י רייפמאן בבית אוצר הספרות בתולדות בעל מ״כ לשער כי הי׳ לפני בעל מ״כ מדרש איוב ובצדק העיר שם הרב הגדול מהר״ן ברי״ל כי המ״כ כוון לילקוט איוב רמז תתקי״ו ואני העירותי שם צד 89 כי הילקוט הביא המאמר הזה בשם וי״ר סתם והוא ריש פט״ו אולם המלות בילקוט שם „מהו יעטוף משלהי כמד״א בהתעטף״ לא נמצא בוי״ר, והוא נובע מב״ר פכ״ד אות ד׳, וא״כ צ״ל במתנות כהונה מצאתי במדרש ילקוט איוב, או מצאתי בילקוט איוב:

(יב) ועתה נשאר עוד לתת לפני הקוראים תכונת מלאכתי אשר הכינותי: א) הצגתי ציוני הפרשיות, כי לא הי׳ הפרשיות מצויינים כלל. ב) הצגתי סימני הכתובים. ג) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים מתנ״ך. ד) נתתי ריוח והפסקה ע״י קוים ונקודות בין ענין לענין. ה) תקנתי הרבה השיבושים וצרפתי והגהתי גוף הספר. ו) העירותי הערות שונות כאשר יראה הקורא. ז) ערכתי מראה מקומות על המאמרים שהביא אנה הם נמצאים בתלמודים ומדרשים. ח) העירותי על שינוי הנוסחאות אשר לפנינו מאשר הביא המחבר, כי לפניו הי׳ עוד הכל בכתב יד ולפעמים המה משונים, והעירותי על חלופיהם במקומותם למושבותם. ט) העירותי על השינויים בתרגום אשר תביא המחבר: ואקוה כי הקוראים החובבים דברי קדמונינו ישמחו אל הספר אשר הי׳ טמון וספון באוצר הספרים עד כה, גם תיקר מלאכתי בעיניהם, אם כי מצער היא, בכל זאת יגעתי ועמלתי בה, וה׳ יעזור לי ויתן לי כח ועצמה לעבוד עוד בשדה החכמה, ולהוציא לאור הרבה מטמונים הטמונים באוצרות הספרים, להעשיר ספרות ישראל אמן.

לבוב ט״ב אלול תרמ״ט.

שלמה באבער.

מעין גנים.

א.

1 **איש היה** א) כל מי שנאמר בו היה, הוא תחלתו והוא סופו, כלומר תחלתו כשר וסופו כשר, דאמר ר׳ לוי כל מי שנאמר בו היה, תחלתו כשר וסופו כשר. ור׳ יוחנן אמר זן ומפרנס, דכתיב ואוכל פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה (איוב לא יז). ורבנן אמרי רואה עולם חדש, אתמול ישפוך לארץ מרירתי (שם יו יג), ועכשיו ויוסף יי׳ את כל אשר לאיוב למשנה (שם מב י): **בארץ עוץ.** ב) מבני בניו של נחור היה, שהיה אחי אברהם, שנאמר את עוץ בכורו ואת בוז אחיו (בראשית כב כא). ג) ויש אומרים מזרעו של עשו היה, שנאמר שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכה ד כא). ד) בארץ שנוטלין עצות על הב״ה, שנאמ׳ מן הארץ ההיא יצא אשור (בראשית י יא), כלומר מן העצה ההיא, ומה עצה, היו אומרים ה) לא כל (ממנו) [הימנו] ליטול את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים (שם יא ד), ההי״ד גדול מכל בני קדם (איוב א ג), וכתיב התם ויהי בנסעם מקדם (בראשית יא ב): **איוב שמו.** ו) איוב אמתי היה, ר׳ שמעון בן לקיש משום בר קפרא אמר בימי אברהם היה, שנאמר את עוץ בכורו (שם כב כא), וכתיב איש היה בארץ עוץ (איוב א א). ר׳ אבא בר כהנא אמר בימי יעקב היה, דאמר ר׳ אבא [בר כהנא] דינה אשתו של איוב היתה, כתיב הכא כדבר אחת הנבלות תדברי (שם ב י), וכתיב התם כי נבלה עשה בישראל (בראשית לד ז). ר׳ לוי אמ׳ בימי (השופטים) [השבטים] היה, ז) ההי״ד אשר חכמים ינידו ולא כחדו מאבותם (איוב טו יח), ומה נטלו על כך להם לבדם נתנה הארץ. ח) ר׳ יוסי בן חלפתא אמר בירידתן למצרים נולד ובעלייתן מת, את

א) כל מי שנאמר בו היה כו׳, דאמר ר׳ לוי כו׳ ור׳ יוחנן אמר. המאמר נשנה בב״ר פ״ל אות ח׳, ושם מובא בשם ר׳ יוחנן כל מי שנאמר בו היה מתחלתו ועד סופו הוא צדיק, ובשם ר׳ לוי הובא כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש, ובשם רבנן מובא כל מי שנאמר בו היה זן ומפרנס. וכ״ה באסתר רבה פ״ו ובתנחומא שלנו שמות סי׳ י״א, וכאשר הביא המחבר כ״ה בתנחומא הנדפס מכבר שמות סי׳ י״ב. ב) מבני בניו של נחור כו׳ שנאמר את עוץ כו׳. ירושלמי סוטה פ״ה ה״ה (דף כ׳ ע״ג) ובב״ר פנ״ז אות ד׳ איוב אימתי היה, בימי אברהם היה, שנאמר את עוץ בכורו, וכתיב איש היה בארץ עוץ. וכן בתנחומא שלנו שלח אות כ״ז את עוץ בכורו, הוא איוב, שנאמר איש היה בארץ עוץ איוב שמו. ועיין גם בפי׳ רש״י בארץ עוץ פי׳ בארץ ארם כמה דכתיב את עוץ בכורו. וכן הביא הראב״ע בפי׳ לאיוב איוב מבני בניו של נחור אבי אברהם. ג) וי״א מזרעו של עשו היה. כן הביא הראב״ע. ד) בארץ שנוטלין עצות על הקב״ה. ב״ר פל״ז אות ד׳ ומדרש לקח טוב בראשית י׳ ומובא בפי׳ רש״י באיוב שם. ה) לא כל הימנו כו׳. מובא ברש״י שם והוא נובע מב״ר פל״ח אות ו׳. ו) איוב אימתי היה רשב״ל משום בר קפרא כו׳. ירושלמי סוטה פ״ה ה״ח (דף כ׳ ע״ג), וב״ר פנ״ז אות ד׳. ועיין בגמרא בבלי ב״ב דף ט״ו ע״ב בסגנון אחר. והמחבר הביא כמו שהוא במדרש ב״ר. ובילקוט איוב רמז תתצ״ב הביא מאמרם מגמרא ב״ב שם, ובסיום המאמר הביא ר״ש בן לוי אמר משום בר קפרא בימי אברהם היה, וזה הוא מב״ר ולא נמצא בגמרא. והציון ב״ר בילקוט שם מוסב על המאמר הזה ונשמט ממקומו. גם צ״ל ר״ש בן לקיש במקום בן לוי. ז) ההי״ד אשר חכמים יגידו. עיין בפי׳ מהרזו״ו במדרש שם. ח) ר׳ יוסי בן חלפתא. במדרש ב״ר

מוצא עקר שניו של איוב לא היו אלא מאתים ועשר שנים, ט) ועשו ישראל במצרים רד"ו שנה. ר' יוסי בר יהודה אמר בימי שפוט השופטים היה, שנאמר הן אתם כולכם חזיתם (שם כז יב), חזיתם מעשי ומעשי אנשי דורי, חזיתם מעשי מצות ומעשים טובים, חזיתם מעשה אנשי דורי, שהן מבקשין ליתן שכר לזונות מן הגרנות, הה"ד אהבת אתנן על כל גרנות דגן (הושע ט א). י) ר' (ישמעאל) [שמואל] בר נחמן אומ' בימי כשדים היה, שנאמר כשדים שמו שלשה ראשים (איוב א כז). ר' נתן אומר בימי מלכות שבא היה, שנאמ' ותפל שבא ותקחם (שם שם טו). ר' יהושע בן קרחה אומר בימי אחשורוש היה, שנאמר יבקשו למלך נערות בתולות טובת מראה (אסתר ב ב), וכתיב ולא נמצא נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ (איוב מב טו). יא) ר' שמעון בן לקיש אומר איוב לא היה ולא נברא, מחלפא שיטתיה דר' שמעון בן לקיש דאמר בימי אברהם היה, והכא אומר לא היה ולא נברא, לא היה ביסורין שנכתבו עליו, ולמה נכתבו עליו, אלא ללמד שאלו באו עליו היה יכול לעמוד בהם. ר' יוחנן אומ' מעולי גולה היה, ומישראל היה, ומדרשו בטבריה, יב) לפיכך אנו למדין ממנו קריעה וברכות אבלים, הה"ד ויקם איוב ויקרע את מעילו (שם א כ), הרי קריעה, יהי שם ייי מבורך (שם שם כא), הרי ברכת השם, והצדיק עליו את הדין, ומכאן אמרו שחייב אדם לקרוע מעומד, שנאמר ויקם איוב ויקרע את מעילו (שם שם כ). ר' חנינא אומר גוי היה, יג) ותני (ר' חנינא) [ר' חייא] אמר הקב"ה צדיק אחד עמד לי באומות העולם איוב שמו, ונתתי לו שכרו מושלם ופטרתו. יד) רבא אמר בימי מרגלים היה, כתיב הכא איש היה בארץ עוץ (שם שם א), וכתיב התם היש בה עץ אם אין (במדבר יג כ), והכי סברי רבותינו ואמרו טו) משה כתב חמשה חומשי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם, וכתב ספר איוב, ואלמלא דהוה ביומי היכי כתב ליה, טז) יתיב ההוא מרבנן קמיה דרב שמואל בר נחמני ויתיב וקאמר איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה, אמר ליה עלך אמר קרא איש היה בארץ עוץ איוב שמו (איוב א א), אלא מעתה ולרש אין כל (ש"ב יב ג), אלא משל בעלמא, אלא שמו ושם עירו למה לי. יז) ואע"ג דאפליגו רבנן כולהי פלוגתא, איוב מהוה הוה בעלמא ארעתא דכולהו, הה"ד נח דניאל ואיוב (יחזקאל יד כ), מקיש איוב לנח ודניאל, מה נח ודניאל הוו בעלמא, אף איוב הוה בעלמא, וזה הנכון: והיה האיש ההוא תם וישר. יח) מלמד שנולד מהול, כד"א התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז א). ויש אומרים תם וישר שלא נתפש על אותו הדור. יט) ולרבותינו איש תם וישר, א"ר

שם הגירסא ר' לוי בשם ר' יוסי בר חלפתא. וכאשר הביא המחבר היא גרסא ישרה כי כן הוא לנכון גם בירושלמי שם. ט) ועשו ישראל במצרים רד"ו שנה. בב"ר נוסף „ובא שטן לקטרג וגירה אותו באיוב", גם המאמר שלאחריו ר' חנני' בריה דר' אחא לרועה זה לא היה לפני המחבר. ועיין שם בפי' מהרז"ו. י) ר' ישמעאל בר נחמן. תקנתי ר' שמואל בר נחמן כמו שהוא בב"ר. ובירושלמי שם מובא בשם ר' שמואל בר נחמן בימי מלכות שבא היה. ובשם ר' נתן בימי כשדים היה והמחבר הביא כמו שהוא בב"ר. יא) ר' שמעון בן לקיש. בב"ר הגירסא ריש לקיש והכל אחד. יב) לפיכך אנו למדין ממנו קריעה וברכות אבלים. הרד"ל בב"ר שם הגיה שצ"ל הלכות אבלים אולם המחבר סיים יהי שם ה' מבורך הרי ברכת השם. יג) ותני ר' חנינא. תקנתי תני ר' חייא כמו שהוא בירושלמי ובב"ר. יד) רבא אמר. זה לקח מגמרא ב"ב ט"ו ע"א וע"ש. טו) משה כתב חמשה חומשי תורה. ב"ב י"ד ע"ב וירושלמי שם. טז) יתיב ההוא מרבנן. ב"ב דף ט"ו ע"א. יז) ואע"ג דאפליגו. זה דברי המחבר מדנפשיה. ועיין בפי' הראב"ע לאיוב שם שכתב ולא יתכן לומר שלא היה בעולם בעבור שאמר יחזקאל ונח דניאל ואיוב כו'. ובס' דרשות רבנו שם טוב על פ' אלה הדברים הביא בשם רבינו האיי גאון כי בגמרא שלהם הגי' כך היא איוב לא היה ולא נברא אלא למשל. כי אי אפשר לומר לא היה, שהרי כתיב ביחזקאל והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב ופירש שם רי נברא להיות למשל לבני אדם כי ממנו ילמדו ויבטחו שיחזיר להם למשנה מה שלקח כי היסורים הם לתועלתם. יח) מלמד שנולד מהול. תנחומא הנדפס מכבר נח אות ה', ועיין בתנחומא שלנו נח אות ו' ובהערה מ"ט. יט) ולרבותינו א"ר חלפתא שהיה וותרן. ירושלמי סוטה סוף פ"ה. ושם הגי' ר' תחליפא קיסריא. ואין ספק שהמחבר לקח זה מאיזה מדרש אשר נמצא

חלפתא שהיה ותרן, אמר ליה ר' זעירא ומאן דלית הוא ותרן לית הוא כשר, אלא שהיה מותר על קללתו: וירא אלהים. כ) אמר ר' יוחנן גדול שנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם, באברהם כתי' כי ירא אלהים אתה (שם כב יב), ואלו באיוב כתיב איש תם וישר (ויירא) [ירא] אלהים וסר מרע (איוב א ח). כא) אמ' רבה בר שמואל איוב ותרן בממונו היה, מנהגו של עולם [נותן] חצי פרוטה לחנוני, אבל איוב ותרה משלו: 3 ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן. כב) התחיל בצאן תחלה אעפ"י שהם קטנים שבבהמה, לפי שהיה מנינן הרבה מכולן: ושלשת אלפי גמלים וחמש מאות צמד בקר. הצמד הם השוורים העומדים לחרוש, כמו רוכבים צמדים (מ"ב ט כה), שכן דרך הפרשים להלך זוגות זוגות אחד בצד חברו: ועבודה רבה. כגון העבדים והשפחות העובדים את האדמה, ועוד בכללן שדות הנעבדים וגנות ופרדסים ושדה לבן ושדה אילן, כמו שנאמ' ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו ט): גדול מכל בני קדם. כג) מכל אנשי דור הפלגה, דכתי' בהו ויהי בנסעם מקדם (בראשית יא ב), נאמר באיוב גדול, כד) ובאברהם כת' הגדול, ולא היה לו לומר אלא אדם גדול, ולמה אמר הגדול, אלא ללמד וללמוד כה) שזה אברהם שנתנסה עשרה נסיונות ועמד בכולן, כו) ואיוב אפילו באחת לא עמד, לפיכך לא נאמר בו הגדול: 4 והלכו בניו ועשו משתה בית איש יומו ושלחו וקראו לשלשת אחיותיהם לאכול ולשתות עמהם. התחיל לספר מה היו עושין תמיד, שהיו הולכין ועושין כל אחד משתה יומו, והיו שולחין וקוראין לשלשת אחיותיהן, לפי שגלוי דבר שהוא נעשה תמיד תדיר הוא נכתב כמו לעתיד, יראה שמיום הראשון היה יומו של בכור, ויום שני לשני, עד יום שביעי לשביעי: שלחו וקראו לשלשת אחיותיהם. כז) שכן דרך בני מלכים להיות קוראים לאחיהם ולאחיותיהם בסעודה. כח) ר' תנחום אומ' שקדשו להם נשים, ההי"ד וישלח איוב ויקדשם (איוב א ה), ניטפל להם והלך, ההי"ד והשכים בבוקר והעלה עולות מספר כולם (שם שם), כט) אמ' ר' חלפתא בענין מספר כולם מספר בניו ובנותיו, והוא שאמ' איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם (שם שם): 5 ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם והשכים בבקר והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם ככה יעשה איוב כל הימים. ויהי כי הקיפו, לפי שהיו חוזרין חלילה בעשיית המשתאות כל אחד ואחד יומו, אמרו בלשון הקפה, כענין תקופת השנה (שמות לד כב), שהחמה היא זורחת בחלילה לעלות מאותה נקודה שעלתה בו היום י"ב חדש, ולפי שהיין הוא עיקר השמחה והמאכל והמשתה, אמ' ימי המשתה: והשכים בבקר. מלמד שהיה משכים בסוף כל שבוע ושבוע מקריב עולות קודם שיתחילו שבוע אחר, ההי"ד והשכים, שהיה מקדים על ידם כדי שיהיו העולות קרבין על השבוע שעבר, ויתכן לומר והשכים בבקר על דרך ל) שאמרו ז"ל הזריזין מקדימין למצות, כמו שנאמ' באברהם וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג): והעלה עולות מספר כולם. אם הקריב עליהם כנגד שבעת הימים מספר כולם הבנות בכלל היה מספר העולות שבעים, ואם היה מקריב מספר כולם כנגד יום

מאמר בתוכו. כ) א"ר יוחנן. ב"ב ט"ו ע"ב. כא) אמר רבה בר שמואל. בגמרא הגי' א"ר אבא ד שמואל. כב) התחיל בצאן תחלה. וכן כתב רש"י תרוב מנה תחלה. כג) מכל אנשי דור הפלגה. ל המאמר נמצא גם בפי' רש"י ולא אדע המקור. כד) ובאברהם כתיב הגדול. שנאמר האדם הגדול ענקים הוא (יהושע י"ד ט"ו) וכן מובא ברש"י שם. כה) שזה אברהם שנתנסה עשרה נסיונות. רש"י שם סיים לפיכך כותבין אותו שני ההי"ן, ור"ל האדם הגדול. כו) ואיוב אפילו באחת לא עמד. ורש"י הביא ואיוב שנאמר בו גדול לא עמד אלא באחת. כז) שכן דרך בני מלכים. במדרש ר פ ז אות ג איתא ר' מאיר אמר שכן דרך בני מלכים להיות קורין לאחיהן ולאחיותיהן עמהן בסעודה.) ר' תנחום אומר שקדשו להם נשים. בוי"ר שם ר' תנחום ב"ר חייא שקדשו להם נשים. כט) א"ר חלפתא. ן בוי"ר שם בשם ר' יודן בר חלפיי. ועי"ש בפי' מהרזו"ו. ונראה כי להמתבר היה מקור אחר לזה.

האחרון בלבד היו העולות עשר. והנכון כי הבנות לא היה מקריב עליהם, לפי שלא
היו עושות משתה, אלא האחים היו מטפלין בהם לאכול ולשתות עמהם, כדכתי׳
ושלחו וקראו לשלשת אחיותיהם לאכול ולשתות עמהם. לא) אמרו רז״ל העולה באה
על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, לב) ואמ׳ ר׳ שמעון בן יוחאי אין העולה באה
אלא על הרהור הלב, שנאמ׳ ויהי כי הקיפו ימי המשתה, וברכו אלהים בלבבם,
וההוא שאמרנו שאין העולה באה אלא על הרהור הלב: וברכו. מענין ברך נבות
(מ״א כא יג), שהוא כנוי כלפי מעלה. לג) ואמ׳ התרגום וארגיזו קדם יי׳ בלבבהון:
ככה יעשה איוב כל הימים. כך היה עושה בסוף כל שבוע ושבוע: 6 ויהי היום
ויבואו בני האלהים להתיצב על יי׳ ויבא גם השטן בתוכם. ויהי היום, לד) היה יום
ראש השנה שכל בני עולם עומדים בו לפני הקב״ה כבני מרון. לה) ויש אומרי׳ יום
דינו של איוב: ויבאו בני האלהים להתיצב על יי׳. לעמוד לפניו, כמו שנאמ׳ וכל
צבא השמים עומדים עליו (דה״ב יח יח), להתיצב לדין לפניו, כענין שנאמ׳ נצב
לריב יי׳ ועומד לדון עמים (ישעיה ג יג), לפי שהם קרובים לשכינה והם בני ביתו
ומשרתיו, נקראו בני האלהים, כלומ׳ נתיצבו כתות כתות של מלאכים באותו היום
לדין כנגד הבריות, מהם מלמדין עליהם זכות, ומהם מלמדין עליהם חובה, וזה שאמ׳
על יי׳, רוצה לומ׳ לפניו, כמו שנאמ׳ (ויתיצב) [ויעמוד] העם על משה (שמות יח יג),
וכמו שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב), וכמו לכל הנצבים עליו (בראשית מה א).
ויש אומ׳ כי בני האלהים האמורים כאן, אנשים צדיקים וחסידים, מחשבים ומהרהרים בעניני
בני האדם, ואומרים פלוני צדיק וטוב לו, פלוני צדיק ורע לו, פלוני רשע ורע לו, פלוני
רשע וטוב לו, והתחילו לספר בשבחו של איוב, ומצאוהו שהוא צדיק וטוב לו, והיה
ביניהם אחד שהיה מקנא לאיוב, והוא הנקרא שטן, כלומר שטנו של איוב וקטרג
עליו, ואמר כל אותו ענין האמור, והודיעו הקב״ה שאינו כמו שאמר עליו, אלא צדיק
גמור הוא. אבל אמרו רז״ל שהיו מלאכים ממש, כמו שאמרנו, וגם כן השטן הוא
מלאך, שהוא מחפש על דברי בני אדם אשר לא טובים, ומקטרג עליהם לפני הקב״ה
ולחייבם כדי ליפרע מהם, ולפעמים הקב״ה מקבל ממנו כדי לנסות לבני אדם, כמו
שעשה בענין איוב, ופעמים אינו מקבל ממנו, ולא עוד אלא שנוער בו בנזיפה, כמו
שעשה ביהושע בן יהוצדק הכהן, שעמד השטן על ימינו לשטנו (זכריה ג א), ונער
בו הקב״ה ואמ׳ לו ינער יי׳ בך השטן (שם שם ב), ובאיוב אמ׳ הנו בידך (איוב
ב ו), לו) ואמ׳ ריש לקיש הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות, הוא שטן,
דכתי׳ ויצא השטן (שם א יב), הוא יצר הרע, כתיב הכא רק אליו [אל תשלח ידך]
(שם שם יב), וכתי׳ [התם] רק רע כל היום (בראשית ו ה), הוא מלאך המות דכתיב
אך את נפשו שמור (איוב ב ו): 7 ויאמר יי׳ אל השטן מאין תבא ויען השטן
את יי׳ ויאמר משוט בארץ ומתהלך בה. משוט בארץ ומתהלך בה, מענין שוטטו
בחוצות ירושלם (ירמיה ה א), שהיה משוטט ומעיין בדברי בני אדם. ורבותינו ז״ל
אמרו אמר לפניו ריבון העולמים שוטטתי בכל העולם ולא מצאתי כאברהם עבדך,

ל) שאמרו רז״ל חזריזין כו׳. פסחים ד׳ ע״א. לא) ואמרו רז״ל העולה באת כו׳. תנחומא שלט לך אות י״ג, ובנדפס מכבר אות י׳, ועיין בהערה קס״ד בתנחומא שם. לב) ואמר רשב״י. תנחומא שם. וכן נשנה בוי״ר שם אות ג׳, ועיין בתנחומא הערת קס״ה. לג) ואמר התרגום וארגיזו קדם ה׳ בלבבהון. לפנינו בתרגום וארגיזו קדם ה׳ ברעיונהון. לד) היה יום ראש השנה. בשבלי הלקט השלם סי׳ ש״ב הביא וז״ל וכן פי׳ רבינו יוסף קרא ז״ל בפי׳ איוב ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב ויבא גם השטן בתוכם יום ראש השנה היה שכל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון וסניגורין מליצי יושר וקטיגורין מקטרגין ובא השטן לקטרגו ולפי שהקב״ה חיבב את ישראל וחפץ לתצדיקם בדין הודיעם איך לזכותם. וכן מובא כן בתניא סי׳ ע״ה, וגם התרגום תרגם והוה ביומא דדינא בריש שתא, וכן הביא הראב״ע בפי׳ לאיוב. לה) וי״א יום דינו של איוב. כן הביא הראב״ע. לו) ואמר ריש לקיש.

שאמרת לו קום התהלך בארץ כי לך אתננה (בראשית יג יז), וכשמתה שרה לא היה יכול לקוברה, עד שקנה לה מקום קבורה בארבע מאות שקל כסף, לז)ומיכאן אמ' ר' לוי שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו, שטן דחזייה להביה דקא נטיא דעתיה בתר איוב, אמר חס ושלום דילמא מנשי ליה לרחמיה דאברהם, פנינה דכתי' וכיעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה (ש"א א ו), לח)בשביל שתתרעם ותתפלל לפני הב"ה שיתן לה בנים, דכתי' כי סגר יי' בעד רחמה (שם שם): 8 ויאמר יי' אל השטן השמת לבך על עבדי איוב כי אין כמוהו בארץ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. השמת לבך אל עבדי איוב, אמ' לו שמא כוונתך לקטרגו, לט)ואמר התרגום איפשר דשויתא לבך על עממי ארעא, ויראה ממה שאמ' עממי ארעא, שהיה איוב מן הגוים: 9 ויען השטן את; יי' ויאמר החנם ירא איוב אלהים. בתמיה, מ)וכן אמ' התרגום אפשר דמגן דחיל איוב מן קדמך: 10 הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו מסביב מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ. שכת בעדו, מענין משוכה, הנני שך את דרכך (הושע ב ו), הסר משוכתו (ישעיה ה ה), כלומר כל מה שאתה מגין עליו ומקיף סביביו כמין סייג, ומעביר ממנו קורות הזמן שלא יגע בו ורגיל לעשות לו נסים ופרה ורבה, והיאך אינו עושה צדקות שכל כך אתה מטיב לו שלא ניסיתו מעולם. ויש אומרים שכת שהוא מענין סוכה, כמו חסדי יי' כי לא תמנו (איכה ג כב), שהוא מן תמם, מא)ואמר התרגום אטילית אמטוליה: מעשה ידיו ברכת. מאי הוא מעשה ידיו ברכת, מב)אמ' רב נחמן בר יצחק כל הנוטל פרוטה מאיוב היה מתברך, והנוטל ממנו פעם אחת אינו צריך לטול ממנו פעם שנייה: ומקנהו פרץ בארץ. היה פרה ורבה, כמו ויפרוץ האיש (בראשית ל מג). מג)אמ' ר' יוסי בר' חנינא מקנהו של איוב פרץ גדרו של עולם, מנהג העולם זאבים הורגין את העזים, ועזי איוב הורגין את הזאבים: 11 ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך. אבל שלח ביה מחא מן קודמך, וכן הנה יד יי' הויה (שמות ט ג): אם לא על פניך יברכך. יכעים וירגיז בפרהסיא ברבים, מד)וכן אמ' התרגום אם לא באפי ממרך ירגזינך: 12 ויאמר יי' אל השטן הנה כל אשר לו בידך רק אליו אל תשלח ידך ויצא השטן מעם פני יי'. הנה כל אשר לו בידך, ברשותך לעשות לו כל מה שתרצה: ויצא השטן. מה)אמר התרגום ונפק שטנא מהורמנא מן קדם מאריה, כלומר שיצא ברשות: 13 ויהי היום ובניו ובנותיו אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור. ויהי היום, אותו שחזר בו חלילה לאכול בבית אחיהם הבכור, שממנו היו מתחילין: ובניו ובנותיו אוכלים. לא הוה צריך למימר, אלא ויהי היום ומלאך בא, אלא מאי טעמיה דאמ' ובניו ובנותיו אוכלים, מו)אלא לא שטן אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה: 14 ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות והאתונות רועות על (ידיהן) [ידיהם]. ומלאך בא, שלוה אל איוב, זה היה

ב"ב ט"ז ע"ב. לז) ומכאן אמר ר' לוי. ב"ב ט"ז ע"א. לח) בשביל שתתרעם כו' הוא סיום מהמחבר. לט) ואמר המתרגם אפשר דשוויתא לבך על עממי ארעא. בתרגום אפשר דשויתא לבך בעבדי איוב ארום לית דכמית בארעא דעממי, תרגם כן על כי אין כמהו בארץ, לכן אין להביא ראיה מהתרגום שהיה איוב מן הגוים. מ) וכן אמר המתרגם אפשר דמגן דחיל איוב מן קדמך. בתרגום לפנינו האפשר די למגן איוב דחל מן קדם ה'. מא) ואמר המתרגם אטילית אמטוליה. לפנינו טללתא אמטולתיה. מב) אמר רב נחמן בר יצחק. ב"ב ט"ו ע"ב ופסחים קי"ב ע"א ושם הגי' רב שמואל בר יצחק מאי דכתיב מעשה ידיו ברכת כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך, וכן מובא בילקוט איוב רמז תתצ"ב, והסיום והנוטל ממנו פעם אחת אינו צריך ליטול ממנו פעם שניה זה ליתא בגמרא שם, רק נמצא במדרש ב"ר פל"ט אות י"א [illegible] ר' יצחק לא נטל אדם פרוטה מאיוב ונצטרך ליטול ממנו פעם שניה. מג) א"ר יוסי בר חנינא. ב"ב ט"ו ע"ב. מד) וכן אמר המתרגם אם לא באפי. לפנינו בתרגום אם לא באנפי. מה) אמר המתרגם ונפק שטנא מהורמנא מן קדם מאריה. לפנינו ונפק שטנא בהורמנא מן קדם ה'. מו) אלא לא שטן אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה. בספרי האדנו

אחד מנעריו שנמלט מן ההריגה כדי לבא להגיד לו: הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. בצדן, כמו על יד הירדן (במדבר יג כט). מח) ויש אומרים על ידיהם במקומם, שהיו רגילות לרעות בו תמיד, כמו ויד תהיה לך (דברים כג יג). מט) אמ׳ ר׳ יוחנן מלמד שהקב״ה הטעימו לאיוב מענין העולם הבא, שנאמר ונגש חורש בקוצר (עמוס ט יג), כלומר מאחר פרישת הבקר מיד היו האתונות רועות על ידיהם מט) חזיז מן התלמים שזרעו אותם בו ביום: 15 ותפל שבא ותקחם ואת הנערים הכו לפי חרב ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך. ותפל שבֿא, ר״ל מחנה שבא, כלומר נפלה עליהם פתאום, וכן אמר התרגום נ) ונפלת (בתקיף) [בתכיף] לילית שבא: ואת הנערים הכו לפי חרב. הנערים שהיו חורשין והנערים שהיו שומרים האתונות, [ותרגום] קטלו אכלוסתא לפתגם דחרב. נא) אמ׳ ר׳ נחמיה חתניה דר׳ לוי לעולם אין בעל הרחמים לוקח נפשות תחלה, אלא נפרע מן הממון, אם חזר בו מוטב, ואם לאו נפרע מן הנפשות, וממי אתה למד מאיוב, בראשונה ותפל שבא ותקחם, והדר ויקח לו חרש (איוב ב ח), אחר מות בניו ובנותיו: ואמלטה רק אני. נב) אמ׳ רב הונא רק מיעוט עוד הוא משובר ומולקה: לבדי. נג) ר׳ יוחנן אמ׳ מלבדי עד לבדי להגיד לך אף הוא כיון שהגיד לאיוב המאורע מיד מת, וכן אתה אומר כי לאחר שהיו מגידין המאורע לאיוב מיד היו מתים: 16 עוד זה מדבר וזה בא ויאמר אש אלהים נפלה מן השמים ותבער בצאן ובנערים ותאכלם ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך. ותאכלם. אמ׳ התרגום ונמרתינון: 17 עוד זה מדבר וזה בא ויאמר כשדים שמו שלשה ראשים ויפשטו על הגמלים ויקחום ואת הנערים הכו לפי חרב ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך. כשדים שמו שלשה ראשים, הראש בלשון ישמעאל הוא הגדוד הפשוט על השדות ועל העיירות לשלול ולבוז, וכן הראש אחד יפנה (ש״א יג יז). נד) אמ׳ ר׳ שמואל בר נחמני כיון ששמע איוב כך התחיל מקבץ חיילותיו למלחמה, הה״ד כי אערוץ המון רבה ובוז משפחות יחיתני (איוב לא לד). אמ׳ אומה בזויה שבעולם הם כשדים, שנאמ׳ הן ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כג יג), ולואי לא היה, ובא ליתן אימתו עליו, כיון שאמרו לו אש אלהים נפלה מן השמים, אמר הואיל השמים גזרה זו, וארום לא אצא פתח (איוב שם): ויפשטו על הגמלים. לפי שהם מתפשטים על השדות ועל הייערות לשלול ולבוז וחוטפין בחפזון והולכים להם נאמ׳ ויפשטו, וכן (אן) [אל] פשטתם היום (ש״א כז י), פשט גדוד בחוץ (הושע ז א): 18 עד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור. עד כמו עוד, כיוצא בו עד שמלך במסבו (שה״ש א יב): 19 והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר ויגע בארבע פנות הבית ויפול על הנערים וימותו ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך. באה מעבר המדבר ויגע, הרי הרוח בא בלשון זכר ולשון

פיסקא שי״ח אתה מוצא בבניו ובנותיו של איוב שלא באתה להם פורעניות אלא מתוך אכילה ושתייה ומתוך שלוה, שנאמר עוד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין וגו׳ והנה רוח גדולה באה. מח) ויש אומרים על ידיהם במקומם. כ״ה בפי׳ הראב״ע. מט) א ר יוחנן. ב״ב ט״ו סע״ב. ושם הגי׳ מעין העולם הבא. מט) חזיז מן התלמים. עיין ברש״י בגמרא שם ד ה והאתונות. ובגמרא תענית ה׳ ע״א. נ) ונפלת בתקיף מלכת שבא. תקנתי בתכיף, ותרגות בפתע פתאום בתביף. וכן הוא לנבון לפניט בתרגום, ובמקום לילית שבא, לפנינו בתרגום לילית מלכת סמרגד. וכן הליכות שבא (שם ז יט) תרגם הלכתא דזמרגד. ובתיב״ע על התורה (בראשית י ז) על שבא תרג׳ זמרגד יש לתקן זמרגד. נא) א״ר נחמי׳ חתניה דר׳ לוי לעולם אין בעל הרחמים כו. המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס״ה ע״ב) וכן בפסיקתא רבתי פי ז. ושם הגי׳ ר׳ הונא ור׳ יהושע בר אבין חתניה דר׳ לוי בשם ר׳ לוי אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחלה. ועיין שם בהערה ע״א שרשמתי כל המקומות אשר המאמר נמצא בהם וגם השינויים. נב) א״ר הונא. כ״ה בפסיקתא שם ועיין שם הערה ע״ח. נג) ר יוחנן. בוי״ר הוא בשם ר יודן. ועיין בפסיקתא הערה ע״ח מ״ש שם. נד) א״ר שמואל בר נחמני. פסיקתא שם ובוי״ר שם פי״ז. נה) א״ר הונא

נקבה יחדו, וכן רוח גדולה וחזק (מ״א יט יא). נה) אמ׳ רב הונא שלשה רוחות על
ידי שלא יצאו במשקל, כבר היה העולם חרב בהם, ואלו הן אחד בימי יונה, ואחד
בימי איוב, ואחד בימי אליהו, של יונה על אותה ספינה היה, שנאמ׳ וי״י הטיל רוח
גדולה (לים) [אל הים] (יונה א ד). של איוב על אותו בית היה, שנאמ׳ והנה רוח
גדולה באה מעבר המדבר וינע בארבע פנות הבית, ואין גדול שבהן אלא של אליהו,
שנאמ׳ ורוח גדולה וחזק מפרק הרים (מ״א יט יא): ויפל על הנערים. על הבנים,
ולא הוצרך להזכיר הבנים, לפי שהן בכלל, שנאמ׳ על הנערים. דרך הלשון הוא
כשיהיו זכרים ונקבות הוא מספר עליהם בלשון זכר: להגיד לך. שהי׳ לי רשות
להגיד, והשטן היה מניח מכל כת וכת שילך ויגיד לאיוב כדי לקנאו ולהקניטו
ולהחטיאו אולי יתקיימו דבריו של שטן שאמ׳ אם לא על פניך יברכך, ובשרו תחלה
בהפסד מועט ואחר כך בגדול ממנו, בזה אחר זה: 20 ויקם איוב ויקרע את מעילו
ויגז את ראשו ויפל ארצה וישתחו. ויקם איוב, נו) אמ׳ ליה רב אשי לאמימר קריעה
מעומד, דכתיב ויקרע את מעילו, ודילמא מילתא יתירא הוא דעבד, דאי לא תימא
הכי ויגז את ראשו הכי נמי, אלא מהכא ויקם (דוד) [המלך] ויקרע את בגדיו (ש״ב
יג לא). אל תקרי מעילו אלא מה עליו, כלומר כל מה שעליו קרע: ויגז את ראשו.
כלומר שער ראשו, וכן הורידו לארץ ראשן (איכה ב י), כלומר שער ראשן, ומעניני
גזי נזרך והשליכי (ירמיה ז כט): ויפל ארצה וישתחו. ת״י ונפל על ארעא וסגיד:
21 ויאמר ערום יצתי מבטן אמי וערום אשוב שמה י״י נתן וי״י לקח יהי שם י״י
מבורך. ערום יצתי, כמשמעו: מבטן אמי ממש. וערום אשוב שמה, אינו מוסב על
בטן אמו, אלא ר״ל אל האדמה אשוב אל האדמה אשר לוקחתי ממנה, כענין שנאמ׳
עד שובך אל האדמה (בראשית ג יט), ומה שמה למקום תשורתו ועל שהוא מוכן
לכך ואין ספק, ואמר שמה כאילו הוא מקום ידוע לכל, וכן כי עת לכל חפץ ועל
כל המעשה (קהלת ג יז), נז) ואמר התרגום ערטלאי נפקית וערטלאי אתוב תמן לבי
קבורתה: י״י נתן וי״י לקח. נח) בין שנתן רחמים, בין שלקח רחמים, על מדה טובה
ועל מדת פורענות, וצריך האדם להיות שמח בייסורין יותר מן הטובה, שאפי׳ אדם
עומד בטובה כל ימי חייו לא נמחלו לו עבירות שבידו, ובמה נמחלו בייסורין, נט) ואמ׳
ר׳ יהודה אמ׳ רב משום ר׳ מאיר, ס) ואמרי לה במתניתא תנא משמיה דר׳ עקיבא
לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעבד רחמנא לטוב, ועל מה שאירע לו יאמר גם
זו לטובה: 22 בכל זאת לא חטא איוב ולא נתן תפלה לאלהים. ולא נתן תפלה,
שלא ייחס להב״ה בכל מה שאירע לו שום שמץ ותפלות, ולא קרא תגר, ולא הטיח
דברים כלפי מעלה, ומעניני ובנביאי שומרון ראיתי תפלה (ירמיה כג יג), כלומר
שהיו מטיחין בדברי תפלות ונגות דברים כלפי מעלה. ויש אומרי׳ שהוא מענין שוא
ותפל (איכה ב יד), כלומר שלא אמר דברים מלבו שאין להם עיקר ולא הסתיר
כנגד מדת הדין בדברים שהן שוא ותפל, שבודה אדם מלבו:

שלשה רוחות כו׳. ב״ר פכ״ד אות ד׳, וי״ר ריש פט״ו, וירושלמי ברכות פ״ט. נו) א״ל רב אשי. מ״ק כ׳ ע״ב וכ״א ע״א. נז) ואמר תתרגום ערטלאי נפקית ויערטלאי אתוב תמן לבי קבורתא. לפנינו בתרגום וארטילי אתוב לבית קבורתא. נח) בין שנתן רחמים בין שלקח רחמים. ב״ר פכ״ד אות ב׳ ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך בין שנתן ברחמים נתן, בין שנטל ברחמים נטל. נט) ואמר ר׳ יהודה אמר רב משום ר׳ מאיר. ברכות ס׳ ע״ב, ושם הגי׳ אמר רב הונא אמר רב. ס) ואמרי לה במתניתא תנא משמיה דר״ע. בגמרא שם וכן תנא משמיה דר״ע:

ב.

2-1 ויהי היום ויבאו בני האלהים להתיצב על יי׳ ויבא גם השטן בתוכם להתיצב
על יי׳ ויאמר יי׳ אל השטן אי מזה תבא ויען השטן את יי׳ משוט בארץ
ומתהלך בה. אי מזה תבא, ר״ל מאי זה מקום אתה בא. 3 ויאמר יי׳ אל השטן
השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע
ועדנו מחזיק בתמתו ותסיתני בו לבלעו חנם. מחזיק בתומתו, כלומר אעפ״י שמתו
בניו ובנותיו ואבדו כל נכסיו, עודנו מחזיק בתומתו וישרותו: ותסיתני בו לבלעו חנם.
מענין ויסיתם (יי׳) [אלהים] ממנו (דה״ב יח לא), ואף הסיתך מפי צר (איוב לו יא),
כלומר הסירות טובי ממני להשחיתו חנם, כמו ולמה תבלע נחלת יי׳ (ש״ב כ יט):
ד״א שהוא מענין פן יסיתך (איוב לו יח), ודברה תורה כלשון בני אדם. א) אמר ר׳
יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כאדם שמסיתין אותו וניסות, ב) ר׳
יוחנן כי מטא להאי קרא ותסיתני בו בכי עבד שמסיתין את רבו עליו וניסות, מאי
תקנה יש לו. ג) ולמה הגיע על איוב כל הצרות הללו, והרי אנו מוצאין שאמר הקב״ה
עליו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע (שם ב ג), והם מדות גדולות ומשובחות,
א״ל ר׳ אסי אפי׳ באו על איוב כמה יסורין משונים לא היה כדי במה שכתב הקב״ה
עליו מה שאמר לשטן ותסיתני בו לבלעו חנם, דבר קשה שאין דבר של טעות
לפני הקב״ה, ומפני מה נאמר ותסיתני בו, לפי שלא היה איוב ראוי שיגיעהו אותן
הצרות: 4 ויען השטן את יי׳ ויאמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד
נפשו. עור בעד עור, כלומר האדם מגין על איבריו במקצת אבריו, כדי להציל
האברים שהנשמה תלויה בהם, כגון מי ששלף חרבו להתיז ראשו, והוא מגין על
ראשו בזרוע והדומה לזה, וכ״ש כל נכסיו וכל ממוניו בעד נפשו: יתן בעד נפשו.
ד) ר׳ [נחמי׳] אומ׳ חביבין היסורין שהן מרצין יותר מן הקורבנות, שהקרבנות בממון,
והיסורין בגוף, וכן הוא אומר עור בעד עור וגו׳. 6-5 אולם שלח נא ידך וגע
אל עצמו ואל בשרו אם לא על פניך יברכך. ויאמר יי׳ אל השטן הנו בידך [אך]
את נפשו שמור. הנו בידך, הוא מוסגר בידך לעשות בו רצונך: אך את נפשו שמור,
שלא ימות מחמת הייסורין שאתה מגרה בו. ה) ואמ׳ ר׳ יצחק קשה היה צערו של
שטן מצערו של איוב, משל לאדם שאמר לאחר שבור חבית זו ושמור יינה:
7 ויצא השטן מאת פני יי׳ ויך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קרקדו. ויך
את איוב בשחין, לשון חמימות וקריחה, ר״ל כי מרוב חמימות החלי נצרב ונשחת,
והוא מענין ולא יחם לו (מ״א א א), ו) ולא שחין ליה, ז) ובלשון רבותינו שנה
שחונה, ח) ואמרו רז״ל כל היסורים לצד אחר והעניות לצד אחר, כי בשעה שבא
השטן לקטרג את איוב, כד״א ויען השטן את יי׳ וגו׳ (איוב ב ד), אמר הקב״ה
לאיוב מה אתה רוצה, עניות או יסורין, אמ׳ לו כל הייסורין שבעולם אקבל ולא
אקבל עניות, שאהי עומד על המקח בשוק ואין בידי פרוטה, מיד ויצא השטן מאת
פני יי׳ ויך את איוב בשחין, התחיל צווח ואומר מי יתן ידעתי ואמצאהו (שם כג ג),

---

א) ואמר ר׳ יוחנן אלמלא. ב״ב ט״ז ע״א. ב) ר׳ יוחנן. חגיגה ה׳ ע״א. ג) ולמה הגיע על איוב כל הצרות כו׳ א״ל ר׳ אסי כו׳. נעלם ממני מקום המאמר. ד) רבי אומר. ספרי ואתחנן פיסקא ל״ב ד״ה ובכל נפשך. ובמכילתא יתרו פרשה י׳ ותנחומא הנדפס מכבר סוף משפטים ובשם תני׳ ר׳ נחמי׳ אומר וכן תקנתי בפנים. ה) ואמר ר׳ יצחק ב״ב ט״ז ע״א. ו) ולא שחין ליה. כן תרגם המתרגם. ז) ובלשון רבותינו שנה שחונה. יומא נ״ג ע״ב. ח) ואמרו רז״ל כל היסורים לצד

כנגד מדת הדין אמ׳ דבר זה, אמר לו אליהוא מה אתה צווח, אמ׳ לו הלא בחרת בנגעים יותר מן העניות, שנאמ׳ השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני (שם לו כא): 8 ויקח לו חרש להתגרד בו והוא יושב בתוך האפר. ויקח לו חרש, זה הוא שאמרנו שבחר לנפשו הייסורין מן העניות, והוא מענין ובגרב ובחרס (דברים כח כז), ס) ואמ׳ התרגום ונסיב ליה פחר להתחכך: להתגרד. ובשביל שהשחין בשעה שהוא מחכבו הוא מעלה קליפות, הוציא בלשון גרידה, י) והוא בלשון משנה גרדו׳ העמידו על גלדו: והוא יושב בתוך האפר. דרך אבילות, כד״א והתפלשי באפר (ירמיה ו כו): יא) ויש אומ׳ לפי שהשחין שיצא עליו היה מחמת חמימות, והכרים והכסתות היו קשים לשבת עליהם, ישב לו על אפר שהוא רך וצנון: 9 ותאמר לו אשתו עודך מחזיק בתמתך ברך אלהים ומת. אמ׳ התרגום ואמרת ליה דינה אנתתיה: ברך אלהים ומת. כיון שראת אותו מצטער ביותר, אמרה לו בבנוי ברך אלהים, כלומר הטיח דברים כלפי מעלה, אולי יפרע ממך במהרה, ולא תצטער כל כך, התרג׳ אמ׳ ברך מימרא די״י ומות, לא תרגם אותו כמו שתרגם אם לא על פניך יברכך (איוב א יא), דאמר בית ירגזנך. ויש אומרים שאמרה לו התודה לפני הקב״ה ותן לו תודה, ולא תוהיל ותאריך נפשך שיעביר ממך הייסורין: 10 ויאמר אליה כדבר אחת הנבלות תדברי גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו. כדבר אחת הנבלות, יב) מיכן אנו למדין שדינה אשת איוב היתה, כתיב הכא באחת הנבלות, וכתי׳ התם כי נבלה עשה בישראל (בראשית לד ז): גם את הטוב נקבל. יג) אמ׳ ר׳ אבא אקבל לא נאמר, אלא נקבל, נאים כטובה ולא נאים בפורענות, טבתא דאלהא נקבל ובישתא לא נקבל. יד) ר׳ שמעון אומ׳ גם את הטוב, מה אם כל מדה טובה שאין הבריות יכולים לעמוד בה אלו מורדין בו, מתוכה עמדתי בה ולא מרדתי, מדת פורענות שהיא באה ומכבשת את הבריות אינו דין שאעמוד בה ולא אמרוד, מלמד שהצדיקים שמחין במדת פורענות כדרך שהם שמחים במדת טובה: בכל זאת לא חטא איוב. כלומר עם כל אלה הייסורין שבאו עליו בגופו לא חטא ולא הרהר אחר מדת הדין. טו) אמ׳ ר׳ אבא בר כהנא בשפתיו הוא דלא חטא אבל בלבו חטא: 11 וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה אליו ויבאו איש ממקומו אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ויועדו יחדו לבא לנוד לו ולנחמו. וישמעו שלשת רעי איוב, היו חביריו ומיודעיו ואוהביו, טז) אליפז הוא בנו של אליפז בן עשו, ובלדד השוחי הוא מזרעו של אברהם, דכתי׳ ביה ואת ישבק ואת שוח (שם כה ב), וצופר אין לו יחס: ויועדו יחדו. מאי ויועדו, יז) אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב שנכנסו שלשתן בשער אחד, יח) תנא היה בין כל אחד ואחד שלש מאות פרסה, יט) אמ׳ רבא היינו דאמרי אינשי אי חברותא או מיתותא, כגון חברותיה דאיוב: לבא לנוד לו. על כל מה שהגיע לו, וכן נודו לו כל סביביו (ירמיה מח יז): ולנחמו. לאחר שהם מקוננים ובוכים החרים ומנחמין אותו: 12 וישאו את

אחד. שמ״ר פל״א אות י״ב. ס) ואמר המתרגם ונסיב ליה פחר להתחכך. לפנינו בתרגום פחר לאתקרצפא. וגם המתורגמן והתוספ׳ בערך קרצף הביאו את התרגום כמו שהוא לפנינו. י) בלשון משנה. ר״ה כ״ז ע״ב יא) ויש אומרים לפי שהשחין שיצא עליו היה מחמת חמימות. עיין בפי׳ הראב״ע שכתב והאומר כי שבתו באפר לקרר השחין צריך להביא ראיה שהיה השחין חם ולח. יב) מכאן אנו למדין. עיין לעיל א׳ א׳ איוב אימתי היה כו׳ דאמר ר׳ אבא בר כהנא דינה אשתו של איוב היתה כו׳, והוא מב״ר פי״ט אות י״ב, ופנ״ז אות ד׳. יג) א״ר אבא אקבל לא נאמר. ב״ר פי״ט אות י״ב וע״ש בפי׳ מהרז״ו. יד) ר׳ שמעון אומר. עוד לא מצאתי המקור. טו) א״ר אבא בר כהנא. ב״ר פי״ט אות י״ב, ועיין בגמרא ב״ב ט״ז ע״א אמר רבא בשפתיו לא חטא אבל בלבו חטא. ומזה תרגם התרגום בכל דא לא חב איוב בספוותהי ברם ברעיוניה הרהר במלין. טז) אליפז הוא בנו של אליפז בן עשו כו׳. כן הביא גם הראב״ע. יז) אמר רב יהודה אמר רב. ב״ב ט״ז ע״ב. יח) תנא. שם שם. יט) אמר רבא. שם שם. כ) מגיין לכפיית המטה. ירושלמי מ״ק פ״ג ה״ה (דף פ״ג ע״א)

עיניהם מרחוק ולא הכירוהו וישאו קולם ויבכו ויקרעו איש מעילו ויזרקו עפר על ראשיהם השמימה. השמימה, ר״ל למעלה מראשיהם: 13 וישבו אתו לארץ שבעת (יום) [ימים] ושבעת לילות ואין דבר אליו דבר כי ראו כי גדל הכאב מאד. וישבו אתו לארץ, כ) מנין לכפיית המטה, דכתיב וישבו אתו לארץ, על הארץ אין כתי׳ כאן, אלא לארץ, דבר שהוא סמוך לארץ, מיכן שהיו ישנים על גבי מטות כפויות, כא) ר׳ ר׳ יהודה בר יוסף תרויהון משום ריש לקיש, חד אמר מפני מה הוא ישן על מטה כפויה, כב) כדי שלא יהא ניעור בלילה, ושמא יבא לשמש מטתו ונזכר שהוא אבל. ואוחרנא אמר מפני שהוא ישן על מטה כפויה ידע שהוא אבל: ד״א וישבו אתו. כג) מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני איוב, עומד עומדין, יושב יושבין, אוכל אוכלין, שותה שותין, עד שפתח איוב וקלל את יומו, שנאמ׳ אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו (איוב ג א), יאבד יום אולד ונו׳ (שם שם ג), אמר ארור היום שבא אבי אצל אימא ואמרה לו הרה אני, כד) ומנין שלא דברו בערבוביא, שנאמ׳ ויען איוב (שם ג ב), ויען אליפז (שם ד א), ויען בלדד (שם ח א), ויען צופר (שם יא א), ויען אליהו (שם לה א), סדרן הכתוב להודיע לכל באי עולם שהחכם אסור לו לדבר לפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, ואין נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, כה) אמר רב יהודה אמר רב מפני מה המנחמין אין רשאין לישב אלא על גבי קרקע, דכתיב וישבו אתו לארץ: ואין דובר אליו דבר. אפי׳ דבר תורה, כו) אמר ר׳ שמעון בן לקיש שלא היו יודעין במה לפתוח לו, אם בגופו אם בממונו, אם בנפש בניו ובנותיו. כז) אמר רב יהודה אמר רב אין המנחמין רשאין לפתוח ולדבר דבר עד שיפתח האבל תחלה, דכתיב ואין דובר אליו דבר:

ג.

1 אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו. וכל המענה, והדר ויען אליפז התימני ויאמר (שם ד א): 2 ויען איוב ויאמר. ענינו התחלת דברים והרמת קול, ואינו כמשיב דבר, שעדיין לא מצינו שדבר עמו שום אדם, וכן וענו הלוים (דברים כא ז), וענית ואמרת (שם כו ה), ויתכן שיהיה ענינו לשון תשובת דברים, כלומר ששאלו אותו חבריו בעת שנכנסו עליו ולא ענה אותם, ולאחר שבעה ימים שנכנסו אליו אמר להם יאבד יום, כח) ואמרו רז״ל מפני מה שלשת ספרים אלו, כלומר איוב

ר׳ קריספי בשם ר׳ יוחנן וישבו אתו לארץ, על הארץ אין כתיב כאן אלא וישבו אתו לארץ. אלא דבר שהוא סמוך לארץ. מיכן שהיו ישנין על מיטות כפיות. כא) ר׳ יהודה בר יוסף. יש לתקן וכצ״ל ר׳ יונה ורבי יוסי תרויהון משום ריש לקיש כמו שהוא בירושלמי. ושם הגי׳ בשם רשב״ל. כב) כדי שלא יהא ניעור בלילה. בירושלמי שם כדי שיהא ניעור בלילה ונזכר שהוא אבל וע״ש בקרבן העדה. כג) מלמד שהיו יושבין ושותקין כו׳. אדר״נ סוף פל״ז. כד) ומנין שלא דברו בערבוביא. שם שם. כה) אמר רב יהודה אמר רב מפני מה המנחמין אין רשאין לישב כו׳. לא נמצא המאמר הזה בגמרא מ״ק כ״ח ע״ב. וראיתי בדקדוקי סופרים לידידי הרב הגאון מוהר״ר רפאל נטע ראבינאוויץ ז״ל כי נמצא כן בגמרא כתב יד ונשמט לפנינו. וגם מצאתי בשבלי הלקט השלם ה׳ שמחות סי׳ כ״א הביא המאמר הזה וכן מובא בטור ה׳ אבילות סי׳ שפ״ז. וגם הילקוט איוב רמז תתצ״ג הביא זה ונרשם בצדו מ ק כ״ח. אולם לפנינו ליתא. כו) אמר ר׳ שמעון בן לקיש שלא היו יודעין כו׳. בירושלמי מ״ק פ״ג ה״ה (דף פ״ב ע״ד) א״ר ר׳ יוחנן ואין דובר דבר ואפי׳ דבר של תורה. א״ל ר׳ שמעון בן לקיש כו. רא״ר יודה בר פזי בשם ר׳ יוחנן בשלא היו יודעין במה לפתוח לו אם בגופו אם בממונו אם בנפש בניו ובנותיו. ובילקוט רמז תתצ״ג סיים ד״א אין דובר אליו דבר אפי׳ בד״ת ונרשם בגליון „ירושלמי מ״ק״ כוון להמאמר שציינתי. כז) א״ר יהודה אמר רב אין המנחמין רשאין לפתוח. כן הביא גם השבלי הלקט עיין לעיל הערה כ״ג. ולפנינו בגמרא מ״ק כ״ח ע״ב איתא א״ר יוחנן אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח אבל שנאמר [ואין דובר אליו דבר] ואחרי כן פתח איוב את פיהו והדר ויען אליפז.

כח) ואמרו רז״ל מפני מה שלשת ספרים איוב תלים ומשלי שוים בניגונם כו׳. אין זה לשון

תלים ומשלי, הם שוים בנינונם מפני ששלשת ירדו מגדולתן וחזרו, איוב כדמפרש הכא בספרא, וי״י שב את שבות איוב (איוב מב י), דוד מפני שברח מפני אבשלום בנו, יעמד ששה חדשים חוץ למלכותו, שלמה כדכתבינן ליה בדוכתיה: 3 יאבד יום אולד בו והלילה אמר הורה גבר. אולד בו, לשון עתיד שהיה אומר הלואי יאבד יום שהייתי עתיד להולד בו, ואז לא נולדתי, וזה הוא על דרך השאלה, שהיום והלילה לא תשיגם קללה ולא אבוד, שאינן גוף ולא דבר עומד: הורה גבר. כמו יולד, וכן ותהר את מרים (דה״א ד יז), ויתכן שהוא מענין ותהר האשה (שמות ב ב), ונמצא שקלל ליל ההריון ויום הלידה, ב)ואמ׳ ר׳ יוחנן אסור לו לאדם לשמש מטתו ביום, ג)ואמר רב המנונא דאמ׳ קרא יאבד יום אולד בו [והלילה אמר הורה גבר] הלילה ניתן להריון ולא היום, וריש לקיש אמר מהכא בוזה דרכיו ימות (משלי יט יז), ד)ודרש ר׳ חנינא [בר פפא] מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל את הטיפה ומעמידה לפני הקב״ה, ואומר לפניו רבון העולמים טיפה זו מה תהא עליה, גבור או חלש, חכם או טפש, עני או עשיר. אבל צדיק לא אמ׳, כדאמרינן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמ׳ ועתה ישראל מה י״י אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י יב): 4 היום ההוא יהי חשך אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה. היום ההוא יהי חשך, ר״ל אותו היום שנולד בו, בכל עת שהוא חוזר חלילה בכל שנה יהי חשך ומעונן: אל ידרשהו. שלא ידרשהו לטובה, ולא יהיה בו שום תענוג ושמחה: ואל תופע עליו נהרה. שלא יאיר בו אור כלל, וכן הופיע מהר פארן (שם לג ב), ותרגום אור נהורא, ומענינו המנהרות אשר בהרים (שופטים ו ב): ד״א אל יעלה עמוד השחר, וכן אתה מוצא בירמיהו שקלל יום ההריון, ויום הלידה, דכתי׳ ארור היום אשר יולדתי בו (ירמיה כ יד), וכן קלל המבשר שבשר לאביו ואמר לו יולד לך בן זכר (שם שם טו), כמו שעשה איוב שקלל היום והלילה: 5 יגאלוהו חשך וצלמות תשכן עליו עננה יבעתוהו כמרירי יום. יגאלוהו, מענין לכלוך וטינוף, כמו לחם מגואל (מלאכי א ז), כלומר שיהיה אורו מעורבב ומלוכלך בחשך ואפלה וקדרות, ולא יהיה בו אור צח: וצלמות. צל של מות, שאינו מאיר לעולם: ויש אומרים יגאלוהו שהוא מענין גאולה תהיה לו (ויקרא כה לא), וכאלו אותו היום ממושכן וכשיצטרכו לפדותו לא יהיה לו פדיון, כי אם חשך וצלמות: ויש אומרים יגאלוהו, כמו יקחהו, כלומר יפרישוהו לעצמן השך וצלמות, וכמו שאמר יקחהו אופל (איוב ג ו): תשכן עליו עננה. לשון נקבה והענן לשון זכר: יבעתוהו כמרירי יום. יבהלוהו ויאחזוהו מרירי יום, כמו ובעתתו רוח רעה (ש״א יז יד), ומרירי הוא השד המושל בצהרים, שנאמ׳ מקטב ישוד צהרים (תהלים צא ו): ויש אומרים יבעתוהו יתעבוהו, שהוא מענין ותיעבוני שלמותי (איוב ט לא), בהפוך האותיות, כלומר שיהיו בני אדם מרחיקין אותו ומנחשין בו לרעה כימים הרעים שאירע בהם מקרה רע וקשה: 6 הלילה ההוא יקחהו אופל אל יחד בימי שנה במספר ירחים אל יבא: אל יחד בימי שנה, אל יחד עם שאר ימות השנה ואל ימנה עם החדשים, וכן אל (יחד) [תחד] כבודי (בראשית מט ו): ה)ויש אומרים שהוא מענין ויחד יתרו (שמות יח ט), לשון שמחה וחדוה, ר״ל אע״פ שהיום לא ישיגהו שום מקרה ומאורעות הגוף אל

חז״ל ולא מצאתי המאמר הזה. רק המדקדקים כתבו אודות הנגינות בספרי אמ״ת. ראה ספר שערי נעימות להר׳ שלמה בר׳ משה עם הגהות הר׳ שלמה מדובנא כולל דקדוקי הנגינות בספרי אמ ת. ועיין במס׳ סופרים ריש פי״ג ובהערות הרב הגדול מוהר״ר יואל מיללער צד 172. ב) וא ר יוחנן. נדת ט״ז ע״ב. ג) ואמר רב המנונא. בגמרא שם הסגירו המלות „אמר רב המנונא“ ולא גרסי ליה. ד) ודרש ר חנינא בר פפא. שם שם. והמלות „בר פפא“ הוספתי. ועפ״י מאמרם תרגם המתרגם ומלאכה די ממני על עיבור. ה) וי״א שהוא מענין ויחד יתרו. כן פי׳ רש״י והראב״ע. ו) ממה שאמרו

תזדמן בו שמחה שיהיה שמח בו ביום: 7 הנה הלילה יהי גלמוד אל תבא רננה
בו. גלמוד, גלום מכל מדה טובה: ויש אומרי' שהוא לשון אבילות וצער, וכיוצא בו
שכולה וגלמודה (ישעיה מט כא), שכולה ואבלה ומצטערת, הה"ד אל תבא רננה
בו. ויש אומרים גלמוד, יחידי שלא יהא חבר כשאר ימות השנה, וכן וגלמודה (שם
שם), כלומר יחידה ושכולה וגלמודה טעם אחד הוא: אל תבא רננה בו. אמ' התרגום
לא תיעול רננה דתרנגול ברא למקלסא ביה: 8 יקבהו אררי יום העתידים עורר
לויתן. יקבהו אוררי, ר"ל כי מי שקשה עליהן זמנן יקללו אותו לפי שהם מקללין
אותם בכונה יותר מאחרים משום הצער הגדול שלהם בו: העתידים עורר לויתן.
המחכים בו צרה מחמת שייעור עליהם מלך גבור ויאבד אותם: עורר. מענין ועורר
עליו (שם י כו), ולויתן הוא כנוי למלך גבור, כד"א על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש
עקלתון (שם כז א), ר"ל יקבוהו אוררי יום וגם העתידים עורר לויתן בו: ד"א העתידים
עורר לויתן. המזומנים לעורר אצלם ביום שאירע בו צרה, כגון ט' באב שאנו מעוררין בו
אבילות בכל שנה, ומסתייעא הדין סברא, ו) ממה שאמרו רז"ל אשה לא תעורר לויתה
במועד. ז) ר' נחמן בשם ר' אמי אמר מאי לויתה, כד"א עורר לויתן, וטעם לא
תעורר את לויתה, לא תעורר אבל על בן זונה במועד, ולא תקונן עליו: ויש אומרי'
שהוא מלוה על דרך השאלה שהנשים כשיא"ע לאחת מהם אבל, הם הולכות ומקוננות
וגומלות עמה חסד, וכאלו הן מלוות שתעשה עמהם כמו שעשו באלו היא עתידה
לדבר זה לשלם להם גמול, ח) והנו"ן דלויתן במקום מ"ם, כמו לקץ הימין (דניאל
יב יג), לקץ הימים: ויש אומרים עורר לויתן, מן ערירים יהיו (ויקרא כ כא), ולויתן
מן ונלוה הגר עליהם (ישעיה יד א), וכאלו אמר העתידים להיות ערירים בימי
בחורותן, שמקללין זמנן ועיניהם צרה שיניחהו לעם נכרי: ויש אומרי' העתידים עורר
לויתן, כגון אניה המטרפת בים ואנשיה בצער גדול ובסכנה, בידוע שהם מקללים
לאותו היום שנכנסו בה לספינה שתהיה אחריתם שיטבעו בים ויהיו מאכל ללויתן,
וכל דג גדול נקרא לויתן, כללו של דבר אמר איוב יקוב אותו היום כל מי שהוא
בצער, בין בים, בין ביבשה, בין מחמת חסרון כיס, בין מחמת חסרון בנים, בין מחמת
מצור ומצוק, שיציקו לו אויביו, בין מחמת מכה בידי שמים, הכל יהיו מקללים אותו:
9 יחשכו כוכבי נשפו יקו לאור ואין ואל יראה בעפעפי שחר. כוכבי נשפו הם
הכוכבים שעולים עם עמוד השחר, ט) דאמרי רבנן תרי נשפי הוו, נשף יממא אתא
ליליא, נשף ליליא אתא יממא: בעפעפי שחר. זה מענין תעופה כבקר תהיה (איוב
יא יז): ויש אומרים שהוא מענין ועפעפיך יישירו נגדך (משלי ד כה), על ההשאלה:
10 כי לא סגר דלתי בטני ויסתר עמל מעיני. בטני, ר"ל בטן אמי שאלו סגר הסוגר
דלתי בטנה לא היה רואה אותם הייסורין, וכבר היו נסתרים ממנו והוא מהם: ד"א
כי לא סגר דלתי בטני. כמשמעו, לפי שהאדם נקבים נקבים וחלולים חלולים, ואם
יסתם אחד מהם הוא מת, לפי' שאל ואמ' כי לא סגר דלתי בטני ויסתר עמל מעיני,
שהם הפה והחוטם והאזנים ושאר נקביו התחתונים: 11 למה לא מרחם אמות
מבטן יצאתי ואגוע: 12 מדוע קדמוני ברכים ומה שדים כי אינק: 13 כי עתה
שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי. ומה שדים כי אינק ר"ל ולמה, כמו מה יתאונן
(איכה ג לט), והוא בענין למה יתאונן, כלומ' למה זה ינקתי שדים מה הנאה ויתרון

רז"ל אשה לא תעורר לויתה במועד. ירושלמי מ"ק פ"א ה"ה (דף פ' ע"ד). ורש"י בפי' לאיוב כתב בגמרא ירושלמי ראיתי עורר לויתן לקונן על ליווי שלהם כשימות כמו לא יערער על מתו עכ"ל כוון למאמר הירושלמי שציינתי. ומזה תבין מאמרם ב"ר פע"ם אות ז' אתון מעוררה ללויתך. העתידים עורר לויתן ע"כ. וא"כ פי' לויתה קינה. ז) ר' נחמן בשם ר' אמי. בירושלמי ר' נחמן בשם ר' מנא. ח) והנו"ן דלויתן במקום מ"ם. וכן תביא הראב"ע. ט) דאמרי רבנן תרי נשפי הוו. ברכות דף ג' ע"א

היה לי בעולם: כי עתה שכבתי ואשקוט, מלמד שבשעת סילוקן של צדיקים הב"ה מראה להם מתן שכרן: 14 עם מלכים ויועצי ארץ הבונים חרבות למו. הבונים חרבות, דרך המלכים והעשירים הגדולים לבנות להם ערים מחרבות, שיהיה להם לשם ולזכרון לדורות הבאים אחריהם: 15 או עם שרים זהב להם הממלאים בתיהם כסף: 16 או כנפל טמון לא אהיה כעוללים לא ראו אור. כנפל טמון, שדרכו ליטמן מיד כשנופל: כעוללים לא ראו אור. תינוקות: ויש אומרים שלילים, ונקראו עוללים לפי שהם מלוכלכים בדם ורירים, ומענינו ועוללת בעפר קרני (איוב י טו): 17 שם רשעים חדלו רגז ושם ינוחו יגיעי כח. חדלו רגז, ר"ל חדל רוגזם, כלומר שהם פוסקים מרגזם שהיו רגילים בו לעשות בחייהם: ויש אומרים שם רשעים, שהוא מענין והוא ישקיט ומי ירשיע (שם לד כט), כלומר בני אדם שאין להם נייחא בעולם ואין להם השקט כי אם רגז, שם יחדל רגזם: ושם ינוחו יגיעי כח. י)ר' יוחנן אמר למה נגזרה מיתה על הרשעים, לפי שכל [זמן] שהרשעים חיים הם מכעיסים להב"ה, שנאמ' הוגעתם ה' בדבריכם (מלאכי ב יז), וכיון שהן [מתים, הן] פוסקין מלהכעיס להב"ה, [שנאמר] שם רשעים חדלו רוגז, ומפני מה נגזרה מיתה על הצדיקים, לפי [שכל זמן] שהצדיקים [חיים] נלחמים ביצרם, וכיון שמתים הם נחים, שנאמ' ושם ינוחו יגיעי כח: 18 יחד אסירים שאננו לא שמעו קול נוגש. יא)כהרא אסירי מדרשיא שלאיו לא שמעו ינק בי רבא קל אמורה: 19 קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו. קטן וגדול, ר"ל התם בעולם הבא הוא יודע מי הוא קטן במעשיו, ומי הוא גדול במעשיו, וכל אחד ואחד יהיה על מעלתו לעולמי עד, יב)אמר ליה ר' ירמיה לר' זעירא קטן וגדול שם הוא, [אטו לא ידעינן דקטן וגדול שם הוא,] אלא כל המקטין עצמו בעולם הזה על דברי תורה, נעשה גדול לעולם הבא, וכל המשים עצמו כעבד על דברי תורה בעולם הזה, נעשה חפשי לעולם הבא. יג)אמר ר' סימון זה אחד מארבעה מקראות שהן דומין זה לזה, קטן וגדול שם הוא, בעולם הזה מי שהוא קטן יכול לעשות גדול, ומי שהוא גדול יכול לעשות קטן, אבל לעתיד לבא מי שהוא קטן אינו יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול אינו יכול להעשות קטן: ועבד חפשי מאדוניו. יד)האדם הזה כל זמן שהוא חי הרי הוא [עובד] לשני ארונים, עבד ליוצרו ועבד ליצרו, בשעה שהוא עושה רצון יוצרו הוא מכעיס יצרו, ובשעה שהוא עושה רצון יצרו הוא מכעיס את יוצרו: 20 למה יתן לעמל אור וחיים למרי נפש. הטעם למה יתן אור החיים למי שהוא נדל בעמל ובצרה, ולא היה מת ביום הולדו: 21 המחכים למות ואיננו ויחפרוהו ממטמונים. שהם מחפשין וחוקרין אחריו יותר ממטמונים של כסף וזהב, וכן משם חפר אכל (איוב לט כט), ויחפרו לנו את הארץ (דברים א כב), מענין יחקרו ויבדקו: 22 השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר. גיל בלשון העברי נופל על השמחה ועל הדאגה והתוגה, גיל יגיל אבי צדיק (משלי כג כד), זה לשון שמחה. השמחים אלי גיל, לשון תוגה ודאגה ואבל, וכן עליו יגילו (הושע י ה), וענינם שהם שמחים באבלם וששים כשיגיע זמנן להקבר, ר"ל אותם שהם שמחים בהליכתם לבית שמחה ישישו עתה כי ימצאו

י) ר' יוחנן אמר למה נגזרה מיתה. ב"ר פ"ט אות ה'. יא) כהרא אסירי. כן תרגם המתרגם וצ"ל כחדא. וכן צ"ל שליאו. ולפנינו לא שמעו ינקי בית רבא קל אמוראה. יב) א"ל ר' ירמיה לר' זעירא. ב"מ פ"ה ע"א. יג) א"ר סימון. מדרש רות ר"ש פ"ג ד"ה וש"ה קטן וגדול שם הוא. יד) האדם הזה כל זמן שהוא חי. מדרש רות שם. רק במדרש נשמט שורה שלימה ונמצא לנכון גם בילקוט איוב רמז תתצ"ו ונרשם בצדו „מדרש" וכוונתו למדרש רות שציינתי וכן יש לתקן במדרש ועבד חפשי מארוניו [האדם כחייו הוא עבד ליצרו וליוצרו ובשעה שהוא עושה רצון יצרו הוא מכעיס יוצרו] וזה הוא שעושה רצון יוצרו מכעיס את יצרו מת יצא לחירות. והמ"כ תיקן לנכון וכתב ה"ג בספר ישן בהריא,

קבר: 23 לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו. ר"ל למי הוא ראוי שיותן אור החיים בעולם הזה לגבר אשר דרכו נסתרה, כלומ' למי שהוא נשוי פשע כסוי חטאה והגין הב"ה עליו, אבל לא לעמל הדל והעני: טו) ד"א לגבר הוא דבוק במקראות שלפניו שרוצה לומר למה יתן אור לגבר אשר דרכו נסתרה, כלומר נסתרה ממנו שערי הגאות העולם הזה מזונו אפי' פת לאכול, אלא לחם צר ומים לחץ, כמו הנתון במסגר, הה"ד ויסך אלוה בעדו, והוא מענין הנני סך את דרכך בסירים (הושע ב ח), כלומר הנני חותר עליך כמו שסוגרין בסירים: 24 כי לפני לחמי אנחתי תבא ויתכו כמים שאגתי. מנהג החולה בעת שנותנין לו דבר של רפואה, או דבר סעודה, כדי לברותו, כדי להשיב נפשו, הוא באותה שעה מתאנח ודוה, ואינו לוקח אותו אלא בהכרח גדול ואנחה ושאגת קול, ולפעמים יזלו עיניהם דמעות, לפיכך אמ' איוב בעת שיקריבו לפני הלחם לאכול ירבו אנחותי ותזלנה עיני דמעות, הה"ד ויתכו כמים שאגותי, שהיה קולו נשמע כקול מים רבים המוגרים במורד, שיש להם קול הברה גדולה, וסעניינו ויתכו כמים שאגותי (איוב ג כד): 25 כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרתי יבא לי. אמ' איוב תמיד הייתי מפחד על בני, כמו שאמ' כי הקיפו ימי המשתה אולי חטאו בני (שם א ה), וכל זה לא הועיל לו כלום. טז) רב יהודה בריה דרב נתן הוה שקיל ואזיל יז) בהדיה דרב הונא בשוקא דטבריא, יח) חוייה דקא מפחד (ומיתנה) [ומיתנח], אמ' ליה אמאי קא מיפחדת, יסורים קא באעי לאיתויי לההוא גברא אנפשיה, דכתי' כי פחד פחדתי ויאתייני, אמ' ליה והא כתי' אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח יד), אמ' ליה ההוא בדברי תורה כתיב: 26 לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רגז. יט) אמרו רז"ל כנגד יעקב אבינו ע"ה נאמר פסוק זה, לא שלותי מעשו, ולא שקטתי מלבן, ולא נחתי מדינה, ויבא רוגז זה רוגזו של יוסף:

ד.

1 ויען אליפז התימני ויאמר, א) אמר ר' ברכיה אליפז צדיק היה, ואוהבו של איוב היה, והוא אליפז בכור עשו, ומה שנאמר התימני, לפי שהיה יושב בארץ התימן, וכבר אמרנו למעלה שהוא בן תימן בן אליפז בן עשו: 2 הנסה דבר אליך תלאה ועצור במלין מי יוכל. ר"ל וכי בעבור שנסה אותך בדבר אחד תלאה מעתה, ועצור במלין מי יוכל להשיבך: ויש אומרים שהוא מענין נשא לבבנו (איכה ג מא), והגו"ן כו נו"ן המדברים, וכן נסה עלינו אור פניך ייי (תהלים ד ז), ר"ל איך אעשה אם אני אשא אליך דבר אתה משלה ולא מרוב הייסורין אם אמר אעצור במלין מי יוכל: 3 הנה יסרת רבים. כדי לנחמו ולהסיר מצערו, אמ' לו הנה יסרת רבים ומוכיח אותם בדברים, כשהיתה הפורענות באה עליהם אתה היית מחזק אותם, ומאמצם בטעם מליך ומנחם אותם, ואומ' להם אל תיראו שכך היא מדת הדין והיית מקיים בדבריך מי שהכשילו הזמן, ועתה כשנגעה בך מדת הדין נלאית ונבהלת: ד"א הנה יסרת רבים כושל ונו':

ולא ראה כי כן הביא גם בעל הילקוט. טו) ד"א לגבר הוא דבק במקראות שלפניו. עיין בפי' הראב"ע מה שהביא בשם רב סעדי'. טז) רב יהודה בריה דרב נתן. ברכות ס' ע"א. ושם הגי' יהודה בר נתן בלי התואר רב. יז) בהדיה דרב הונא. שם הגי' בתריה דרב המנונא. יח) חזייה דקא מפחד ומיתנה. תקנתי ומיתנח. ובגמרא שם אתנח. יט) אמרו רז"ל. ב"ר פפ"ד אות ג'. ומובא בילקוט איוב רמז תתצ"ז.

א) א"ר ברכי' אליפז צדיק היה. לא מצאתי המקור, ורש"י בפי' לאיוב הביא אליפז בן עשו היה וע"י שנתגדל בחיקו של יצחק זכה שתשרה עליו שכינה. והמדפיסים הסגירו המאמר הזה ברש"י ולא אדע הטעם, ואולי היא הוספה, ומצאתי המאמר המובא ברש"י במדרש דב"ר פ"ב אות כ' פעולת

4 כושל יקימון מליך וברכים כורעות תאמץ. כושל יקימון מליך, בדבריך שאתה
קורא תגר ומתרעם עם מדת הדין לכובד צערך ומתקוטט בעצמך אינך כי אם מנתק
מוסדות האמונה, והם מאמינים בהקב״ה, והם אומרים ומה איוב שנאמ׳ בו איש תם
וישר, באו עליו כל הייסורין, אם כן לית דין ולית דיין, ועל כן אמר ועצור במלין
מי יוכל, כלומר מי יוכל למגוע עצמו מלהשיבך כדי שלא יהיו בעלי האמונה מהרהרין
אחר מדת הדין: 5 כי עתה תבא אליך ותלא תגע עדיך ותבהל. הוא אמר על
הרעה הוא שנאמ׳ את כל הרעה הזאת הבאה עליו (איוב ב יא), וכמו שנאמ׳ וקרוב
לבא עתה וימיה לא ימשכו (ישעיה יג כב): 6 הלא יראתך כסלתך תקות ותום
דרכיך. אמ׳ לו רואה אני אותך מתרעם וקורא תגר ומתרעם בייחודו של מקום, ואתה
אומר למה יתן לעמל אור (איוב ג כ), וכל הענין ואמרת כי פחד פחדתי (שם שם כה),
אמנם אולת אדם תסלף דרכו, דבריך מעידים על מחשבתך שאם היית צדיק לא
היית מפחד, כי אם שאנן היית ובוטח אך כפי יראתך ואמונתך בשם ית׳ כן מבטחך
ותקותך במקום כפי תום דרכיך זה הוא עדות על יראתך ועל דרכיך, ועוד ייסוריך
שאתה בועט בהם לראיה יצ׳ רשעך שאין נקי אבד ונכחד כמוך היום: ד״א הלא
יראתך. עכשיו נראה שיראתך שהיית ירא מן המקום לא היה אלא כסלתך, על מנת
לקבל פרס, שהיית רואה שהשעה משחקת לך ועל תקותך תום דרכיך, והענין כפול,
ועכשיו שבטלה כסלתך ותקותך בטלה יראתך ותום דרכיך, וראיה לזה 7 זכר
נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו. כאשר ראיתי הרשעים אובדים וכלים
שאחר שחרשו האון וזרעוהו קצרוהו ואכלוהו ושבעו מפרי דרכם: ואיפה ישרים נכחדו.
נכרתו ואבדו, כמו ותכחד מן הארץ (שמות ט טו), ומתרגמי׳ ואשתציאת מן ארעא,
ג) ואמ׳ התרגו׳ אידכר כדון מאן הוא דוכאי כאברהם הובד ואן חריצי כיצחק ויעקב
איתכחדו: 8 כאשר ראיתי חורשי און וזרעי עמל יקצרהו. דרך לשון העברים לומר
חרישה על המחשבות הרעות הנשהתות, ולומר קצירה על הפורענות הבאה בשביל
המחשבות הרעות, כמו שנאמ׳ חרשתם רשע עולתה קצרתם (הושע י יג), והרבה
כיוצא בו במקרא, ויתכן לומר חורשי און שהוא מענין אל תחרש על רעך רעה
(משלי ג כט), חרש לאמר (יהושע ב א), ת״י ברנז למימר, אלא שמלת יקצרוהו
מעידה שהוא מן הענין הראשון: 9 מנשמת אלוה יאבדו ומרוח אפו יכלו. שהם
כלים תמיד בכל דור ודור: 10 שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. ר״ל
שאבדו כשאגת אריה עליהם: וקול שחל. שגירה הקב״ה בהם כל מיני חיות רעות
ואבדום מן העולם, ויתכן לומר שהוא משל לאף השם ששלח בהם על ידי המלכים
ושלטונים, ששלטו בהם כל אחד ואחד לפי מעלתו ויכלתו, שהאריה הוא המשובח והגדול
שבמין הזה, ושחל פחות ממנו, והכפיר פחות מן השחל, והליש פחות מן הכפיר,
והלביא פחות מן הליש: ד״א שאגת אריה. אחר ששאגו כאריה ונתנו קולם כשחל
ונלתעו שיניהם כמלתעות כפירים ראיתם אחרי כן כליש אובד מבלי טרף ובניו מתפרדים
ונודדים ללהם איה, וזה המשל לרשע שאינו מאריך ברעתו, ושיני כפירים נתעו,
ג) נלתעו מן מלתעות כפירים (תהלים נח ז): ויש אומרים שהוא מן והנה תועה בשדה
(בראשית לז טו), שהיו תועים במדברות לשאול אוכל לנפשם, והוא על משקל
נשתוה מן שוה, ד) ואובד אינו עובר, אלא הוא עצמו הולך לאבוד, כמו הייתי כבלי

צדיק לחיים, א״ר תנחום זה אליפז שגדל בחיקו של יצחק. ג) ואמר המתרגם אירכר כדון מאן הוא
דוכאי. לפנינו בתרגום אידכר כדון מן דזכי כאברהם הובד. והאן תריצין כיצחק ויעקב אתכחדו.
ג) נלתעו מן מלתעות כפירים. כן הביא הראב״ע בפירושו בשם פי׳ רבי יונה ד) ואובד אינו עובר
אלא הוא עצמו הולך לאבוד. זה הוא לשון רש״י אובד אינו לשון ארם האובד דבר מסמו אלא הוא

אובד (תהלים לא יג): 11 ליש אובד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו. ה) מדבר בדור הפלגה שהפיץ הקב"ה אותם לקצוי ארמה, כמו שנאמ' ומשם הפיצם יי' (בראשית יא ט): 12 ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו. ואלי דבר יגונב, ועוד נראה לי במראה הנבואה שסימן זה יהיה בידך, שכל אדם שאבד וכלה והלך בלא חמדה, בודאי שהוא רשע, שאם כן הוא הדבר צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, הרי כביכול יצדק אנוש ויטהר גבר, ואמר על הנבואה בלשון גניבה, לפי שהיא אצלו סוד ואינו מצוה לאמרו לאחרים, וכן הגנב אינו גונב אלא בסתר, כמו שנאמ' חתר בחשך בתים (איוב כד יו), וכמוהו ותגנוב אותי (בראשית לא כז), ומתרגמינן וכסית מני: ותקח אזני שמץ מנהו. קבלתי ממנו מעט מזער, וכן ומה שמץ דבר נשמע בו (איוב כו יד), כלומר זה הוא מעט מזער שנשמע מרוממות דברי: ויש אומרים ותקח אזני. ר"ל שלא יכלו מחשבותיו ורעיוניו לקבל מזו הנבואה ומחזון, כי אם כללים סתם: 13 בשעיפים מחזיונות לילה בנפל תרדמה על אנשים. בשעיפים עתה הוא מפרש ביצד חלה עליו הנבואה, התחיל ואמ' בסעיפים, כלומר בעוד שהיה משוטט ברעיוניו ומהרהר בהררי לבו בנומו על משכבו, ומעניני שעפי ישיבוני (שם כ ב), לשון מחשבה ורעיון. ו) אמר ר' יוסי אין הב"ה נגלה על נביאי בשר ודם, שהם אומות העולם אלא בלילה, בשעה שבני אדם פורשין מזה, דכתיב בסעיפים מחזיונות לילה, שנאמ' אז יגלה און אנשים (שם לג יו): 14 פחד קראני ורעדה ורוב עצמותי הפחיד. ורוב עצמותי הפחיד. כענין הרעיד, כלומר כי האיברים יותר יפול עליהם לשון הרעיד מהפחיד: 15 ורוח על פני יחלוף תסמר שערת בשרי. ורוח על פני יחלוף, רמז למלאך המדבר בחזון, כד"א עושה מלאכיו רוחות (תהלים קד ד), ויחלוף כמו חלף הלך לו (שה"ש ב א): תסמר שערת בשרי. ז) הוא מענין וכמסמרות נטועים (קהלת יב יא), כלומר שעמדו שערותיו מפחד הרוח שעבר עליו, וכן סמר מפחדך בשרי (תהלים קיט קכ): 16 יעמד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע. יעמד ולא אכיר מראהו, כענין שנאמ' ותמונה אינכם רואים זולתי קול (דברים ד יב). דממה וקול אשמע. וקול דממה אשמע, כלומר ששמע קול דממה בחשאי, כענין שנאמ' קול דממה דקה (מ"א יט יב): 17 האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר. זה קול דממה ששמע, ח) וכי אפשר לבשר ודם להיות טהור יותר מבוראו: 18 הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה. הן בעבדיו, שאף עבדיו הצדיקים והנביאים והמלאכים אין אמונתם שלימה לנגדו, שהם חסרים, והוא השלם בלא חסרון, שהוא הנותן והם המקבלים, וכולם כאין נגדו: ויש אומרים הן בעבדיו הצדיקים שלא חטאו לפניו מסלקן מן העולם לפני זמנן, קודם שיבא קצם, והוא מענין ונאמן ביתך (ש"ב ז יו): ויש אומרים שאינו מאמין בעבדיו בעולם הזה עד שיצאו ממנו בלא חטא, ויהיו צדיקים גמורים בעולם הזה: ובמלאכיו ישים תהלה. הפוך כמו התולה, כמו ויהתל בהם אליהו (מ"א יח כז), כמו כשב כבש. או יהיה מענין הוללות וסכלות (קהלת א יז), על דרך ההשאלה: ויש אומרים שהוא מענין לא יהלו אורם (ישעיה יג י), כלומר שיעבירם מן העולם במהירות כנוגה הברק בעוד שהוא נראה לעין ונפסק: 19 אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם ידכאום לפני עש. אף שוכני בתי חומר, אם כן הוא עושה בעבדיו ובמלאכיו קל וחומר לשאר העם שהם שוכני בתי חומר

עצמו הולך לאיבוד כמו תעיתי כשה אובד. ה) מדבר בדור הפלגה. כן הביא גם רש"י. ו) אמר ר' אסי אין הקב"ה נגלה כו. ב"ר פנ"ב אות ה', וי"ר פ"א, ומובא בילקוט איוב רמז תתצ"ז. ז) הוא מענין וכמסמרות. זה הביא הראב"ע בשם רבינו האי ז"ל. ח) וכי אפשר לבשר ודם. ב"ר פנ"ג אות ב', ומובא בילקוט איוב רמז תתצ"ז וחסר הציון והציון תנחומא מוסב על המאמר שלאחריו יעקב

והולכים אחר תאוותם שידכא אותם לפני עש לנגד הכוכבים, ט)ועש היא כמו ועיש על בניה תנחם (איוב לח לב). ענין אחר והוא כמו שנאמ' נגד השמש (במדבר כה ד): ד"א זה שנאמ' הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד יח), הם המלאכים ואע"פ שאמר אחר כן ובמלאכיו ישים תהלה, וכן ר"ל ומה המלאכים שהם אש לוהט ואינם גוף וגויה אינו מאמין בהם, קל וחומר הנפשות השוכנות בגופות החומר אשר יסודם בעפר, שאינם יכולים לעמוד לזולתו: ידכאום לפני עש. כבא קצם של גופות והנפשות לאותם בתי חומר שהם הגופות ויתנום למאכל לרקב ורמה, הה"ד ידכאום לפני עש, כדכתי' (וכצמר) [כי כבגד] יאכלם עש (ישעיה נא ח), שהוא הרקב והרמה, ודימה יציאת הנפשות מן הגופות במליצתי כאלו הם ממיתין אותם ונותנין אותם למאכל לרמה: 20 מבקר לערב יכתו מבלי משים לנצח יאבדו. יכתו, מענין וכתתו חרבותם לאתים (ישעיה ב ו), וענין בבקר יהיו שלום ושאננים ולערב יכתו מבלי אשר שם על לב ומבין למה אבדו בהרף עין, הה"ד מבלי משים לנצח יאבדו: ויש אומרים מבלי משים שיאבדו לנצח בלי אדם מתכוין לאבדם, אלא הם כלים מאליהם, מענין שימו וישימו על העיר (מ"א כ יב): 21 הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה. הנשארים שישארו אין מסיעין את עצמם בם, ואין אומרי' בעצמם פלוני עשה כך וכך מצאו, אלא ימות ולא בחכמה, על ידי שאין מבינין בעצמם שהם מתים מיתה משונה. י)ועוד אמרו שדור המבול לא אבדו מן העולם אלא על שעברו על הדין ועל המשפט, אמר ר' אלעזר בן פרת מה כתי' מבקר לערב יוכתו מבלי משים, ואין משים אלא דין, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כ א): הלא נסע יתרם בם. ר"ל הלא תראה שרחק מהם ממונם שלא להצילם מן המיתה, וכן ימותו ולא בחכמה, שלא תצילם חכמתם והטעם אינו מועיל להם עשרם, ולא תמלטם חכמתם, הרי שהכל אין נגרו, והוא הצדיק השלם: ד"א הלא נסע יתרם בם. הוא מענין כוננו חצם על יתר (תהלים יא ב), ר"ל שהיתר שכוננו לירות בני אדם יהפוך הוא להם שיורום בהם אחרים, שנאמ' חרבם תבא בלבם (שם לז טו): ד"א הלא נסע יתרם בם. ר"ל בעת שיבא קצם ינתקו היתרים שבהם המחזיקים את הגוף וירפו ויחזק עליהם החלי, עד שלא ידעו ולא יבינו, תה"ד ימותו ולא בחכמה, כענין שנאמ' בעת שיצר לו האדם וכל חכמתם תתבלע (שם קז כז). ולרבותינו יא)אמר ר' אלעזר כל מקום שיש דין אין דין, וכל מקום שאין דין יש דין, אמר ר' מאיר הם לא עשו מדת הדין למטה, אני אעשה מדת הדין מלמעלה, שנאמר הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה, ובלא חכמת התורה וכנגד דור המבול דבר הכתוב: ויש אומרים ולא בחכמה, שהם ימותו אבל לא כמו כל האדם מיתת הטבע אלא מיתה משונה:

ה.

1 קרא נא היש עונך ואל מי מקדושים תפנה. עד כאן דברי החזון, מכאן ואילך חזר לתוכחתו אמר לו אם תתקפו בזה קרא נא אם תמצא בעולם מי שיהיה לך חבר בדבר הזה: ואל מי מקדושים. לאי זה מקום תשים פניך להתוכח

כשהלך אצל פרעה והוא בתנחומא שלנו נשא אות כ"ו. ט) ועש כמו ועיש על בניה תנחם. כן הביא הראב"ע בשם רוב מפרשים. י) ועוד אמרו שדור המבול לא אבדו מן העולם. תנחומא משפטים אות ג' ובתנחומא הנדפס מכבר משפטים אות ח'. ובב"ר פכ"ו אות ו' ופל"א אות ה'. ושמ"ר פ"ל אות י"ג. יא) אמר ר' אלעזר. ב"ר פכ"ו אות ו'. דב"ר פ"ה אות ח'.

עמו על כל הבא עליך, וקדושים הכא נקראים מלאכים, והנכון שיהיו בני אדם צדיקים: 2 כי לאויל יהרג כעש ופתה תמית קנאה. אך אמת האויל כשבאין עליו ייסורין הוא כועס ובועט בהם, וכיון שהוא מבעט בהם הם מתחזקים עליו והולכין ונהרג ומת אם תשתוק ולא תהרהר אחר מדת הדין שמא תשיב מדת הרחמים עליך, וכעס וקנאה ענין אחד, הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם: 3 אני ראיתי אויל משריש ואקוב נוהו פתאום. משריש, פרה ורבה, מענין שרש למטה ועשה פרי (ישעיה לז לא): ואקוב נוהו פתאום. כשראיתי אותו משריש ומצליח בכל טובה לא קנאתי בו אלא קללתיו מדי, כדי שלא נטעה אחריו ויסור לבי מאחרי השם, ועוד קללתיו לפי שהייתי יודע שאותה השרשה שהוא משריש אינה קיימת אלא פתאום ופתע יבא שכרו, כמו שנאמר בטרם יבינו סירותיכם אטד כמו חי כמו חרון יסערנו (תהלים נח י), וכן הוא אומר ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח רענן ויעבור והנה איננו (שם לז לה): 4 ירחקו בניו מישע וידכאו בשער ואין מציל. ירחקו בניו מישע, זו היא קללה שקללתו: וידכאו בשער. ר״ל ויתדכאו: 5 אשר קצירו רעב יאכל ואל מצנים יקחהו ושאף צמים חילם. רעב יאכל, ר״ל קצירו ממש של רשע, והרעב האמור הכא הם העניים והאביונים שהם רעבים מחמת שרצף אותם בחייו ולקח ממונם, לאחר שימות יבואו העניים וישתלמו מבניו מה גזל אביהם, ההי״ד וידכאו בשער, בבית דין: ואל מצנים יקחהו. הוא השופט הממונה ולכך לצורך העני הנושע מצנים וכלי זינו של רשע, והוא מענין מגן וצנה (תהלים לה ב): ויש אומרים אשר קצרו רעב יאכל. אחרי מותו יאכלנו הרעב, ואם לאו אל מצנים יקחהו, יעלה תחתיו קוצים וברקנים, כמו לצננים בצדיכם (במדבר לג נה), כענין שנאמר תחת חטה יצא חוח (איוב לא מ): ד״א אשר קצירו. שיעלה בקצירו קוצים וברקנים וכשימות פתאום יבאו העניים ילקטו קצירו מתוך הקוצים והברקנים: ושאף צמים חילם. ירחקו אותם אנשים מזויינים לקחת חילם וממונם, ומענינו' שאפני אנוש (תהלים נו ב). וצמים מענין לצמתך (שה״ש ד א), שכן דרך הלסטים מתחפשים ומתנכרים ומכסין פניהם עד החוטם כדי שלא יכירום בני אדם, כמו שעושים אותם הערביים שמתעטפים על שפם והוטם דרך גדולה: ד״א ושאף צמים חילם. וישתו הצמאים חילם, כמו שאפו רוח כתנים (ירמיה יד ו), שהם בולעים הרוח במקום מים מרוב הצמאה. ב)ואמרו רז״ל אשר קצירו, זה נמרוד, רעב יאכל זה אברהם, ואל מצנים, לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים, [ההי״ד] וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית יד יד), ושאף צמים חילם, מי רחק ממונו של נמרוד אברהם וכל המצומתין לו: ג)ד״א אשר קצירו. זה פרעה, רעב יאכל, זה אהרן ומשה וכל המצומתין להם, לא בזיין ולא במגן, כי אם בתפלה ובתחנונים, שנאמ׳ ויאמר יי׳ אל משה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (שמות יד טו), וכן דורשו אתה כנגד ברק וסיסרא, וכנגד מרדכי ואסתר והמן, וכנגד ל״א מלכים עם יהושע וכלב: 6 כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל. רוצה לומר כי האון והעמל והפורעניות הבאין על האדם, אינן באין עליו מאליהן, ולא לחנם נפרעין ממנו כי הוא גרם לעצמו שיבאו עליו היסורין בחטאו אשר חטא, ובעמלו אשר עמל לפני המקום, שאי אפשר שלא יחטא, דכתי׳ כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), ואומ׳ כי [אדם] אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ): 7 כי אדם לעמל יולד ובני רשף יגביהו עוף. ר״ל כמו שתולדת ניצוצי האש לעלות למעלה, כך תולדת האדם היא

ב) ואמרו רז״ל אשר קצירו. פסיקתא דר״כ פסקא העומר (דף ע׳ ע״א) ופסיקתא רבתי פסקא העומר, ויי״ר פכ״ח אות ד׳, ומובא בילקוט איוב רמז תתצ״ת בשם הפסיקתא. ג) ד״א זה פרעה. שם שם.

לעמל ויגיעה כי לכך נברא. רשף מענין רשפיה רשפי אש (שה״ש ח ו): ויש אומרים שהם החצים, שנאמר שמה שיבר רשפי קשת (תהלים עו ד): ויש אומרים שהם העופות, שנאמר ולחומי רשף, (דברים לב כד), ג)ומתרגמינן ואכילי עוף: ויש אומרים שהם המלאכים והעופות שדרכן לעלות תמיד. יגביהו, כמו גבהו, מגורת צור המעטירה (ישעיה כג ח), והענין יגביהו לעוף, וכמה לא תוסיפו הביא מנחת שוא (ישעיה א יג), ונלאתי כלכל (ירמיה כ ט): ויש אומרים ובני רשף יגביהו עוף. שרשעים שאחריתם לגהינם מגביהם בעולם הזה ותגדל מעלתם, כענין שנאמ׳ ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז י), אבל האדם התם והישר, יולד לעמל וליגיעה כדי לזכות ולהיות מבני העולם הבא. ד)ואמר ר׳ יצחק כל הקורא ק״ש על מטתו מזיקין בדילין ממנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה ז), ואין עוף אלא תורה, שנאמר התעיף עיניך (משלי כ״ג ה). ה)ואמר ר׳ אלעזר אדם לעמל נברא ואיני יודע אם לעמלה של תורה, אם לעמל פיהו, אם לעמל מלאכה, כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו (שם טז כו), הרי לעמל פיהו נברא, ואיני יודע אם לעמל תורה, אם לעמל שיחה, כשהוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א ח), הוי אומ׳ כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל עמל תורה. ו)ואמרו רז״ל העולם מתקיים בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן: 8 אולם אני אדרוש אל אל ואל אלהים אשים דברתי. ר״ל אלו באו עליו הייסורין כמו אלו היה מקבלן בסבר פנים יפות, ולא היה מתרעם אל המקום, אלא היה מבקש מלפניו רחמים בתפלה ובתחנונים שיתנהג עמו במדת הרחמים, שימחול על כל עונותם, ויעבר הייסורין מעליו וירחמהו: 9 עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר. ומה הם הגדולות, הנותן מטר על פני ארץ, ונאמר בירידת הגשמים גדולות ונפלאות, לפי שבעצירת הגשמים יתיאשו בני אדם מן החיים, ולא תעשינה ידיהם תושיה, וכשהקב״ה רוצה הוא מושיעם כהרף עין מוריד להם גשמי רצון ברכה ונדבה: 10 הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות: 11 לתת שפלים למרום וקודרים שגבו ישע. וענין לשום שפלים למרום, כי בירידת הגשמים תתן הארץ יבולה, ועץ השדה יתן פריו, וירבה השבע בארץ, וישוב הרעב שהוא שפל וקדרו פניו מפני הרעב נשגב ונושע מרומים ישכון לחמו ניתן מימיו נאמנים. ואותן העשירים שאוצרין את התבואה כדי למכרה ביוקר, הם בכל יום מחשבין להפקיע שערים וליתן מארה בתבואה, והקב״ה מפיר אותה מחשבה ברחמיו, שהוא מרחם ענייו ונותן מטר על פני האדמה, הה״ד מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה (פסוק יב), שלא ישיגו תאותם שהיו סוברים שיהיו הרעב וימכרו דגנם ותירושם כנפשם. ז)ושנו רז״ל מאמתי מזכירין גבורת גשמים, מאי אריא דקתני מאמתי מזכירין גבורות גשמים, ולתני מאמתי מזכירין על הגשמים, אלא מאי גבורת גשמים, אמר ר׳ יוחנן מפני שיורדין בגבורה, ח)שנאמר עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר, הנותן מטר על פני ארץ, מאי משמע, אמר רבה בר שילה אתיא חקר מברייתו של עולם, כתיב עושה גדולות ואין חקר, וכתיב הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם יי׳ בורא קצות הארץ לא יעף ולא יגע ואין חקר לתבונתו (ישעיה מ כח), וכתיב מכין הרים בכח ונאזר בגבורה (תהלים סה ז). ט)ת״ר ארץ ישראל בתחלה, וכל העולם כולו שותה בסוף, י)ארץ

ג) ומתרגמינן ואכילי עוף. כן תרגם אונקלס. ד) וא״ר יצחק. ברכות ה׳ א׳. ה) ואמר ר׳ אלעזר. סנהדרין צ״ט ע״ב. ו) ואמרו רז״ל העולם מתקיים. שבת קי״ט ע״ב. ז) ושנו רז״ל מאמתי מזכירין גבורת גשמים. תענית ב׳ ע״א. ח) שנאמר עושה גדולות ואין חקר. בגמרא שם מובא הכתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ט י) ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו וכוון להכתוב איוב ה׳ ט׳ וזה שסיים והביא קרא שלאחריו הנותן מטר על פני ארץ (איוב ט י). ט) ת״ר ארץ

ישראל שותה מי גשמים, וכל העולם כולו שותה מתמצית ארץ ישראל. ארץ ישראל
משקה הקב"ה [בעצמו], וכל העולם כולו משקהו על ידי שליח, שנאמר הנותן מטר
על פני ארץ, והדר ושולח מים על פני חוצות. יא) ואמרו רז"ל לא היתה ארץ
ישראל שותה אלא (מלמעלה) [מלמטה], אמ' ר' יצחק שנאמר ואיד יעלה מן הארץ
והשקה (בראשית ב ו), ולבסוף חזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה.
יב) אמר ר' (יוחנן) [חנין] דצפורין בשם ר' שמואל בר נחמן מפני ארבעה דברים
חזר בו הקב"ה, בשביל בעלי זרוע, ובשביל להדית טללים רעים, ושיהיה הגבוה
שותה כנמוך, ושיהיו הכל עיניהם כלפי מעלה למרום, שנאמר לשום שפלים למרום:
12 מפר מחשבות ערומים ולא תעשנה ידיהם תושיה. יג) אמר עולא מחשבה מועלת
לאדם אפי' לדברי תורה, שנאמר מפר מחשבות ערומים: תושיה. יד) אמר ר' חנין
למה נקראת תושיה, שמתשת כחו של אדם: 13 לכד חכמים בערמם ועצת נפתלים
נמהרה. נפתלים, כמו נפתל ועקש (משלי ח ח) המחכימים ויועצים עצות מרחוק,
ואומרים בפיהם מה שאין סבורים, וקרוב הוא לשון ערומים (איוב טו ה). ונמהרה
מן ולבב נמהרים (ישעיה לב ד), והם הפתיים והסכלים, כלומר נסכלה עצתם, כענין
שנאמר סכל נא [את] עצת אחיתופל ייי (ש"ב טו לא): 14 יומם יפגשו חשך
וכלילה ימששו בצהרים. יפגשו חשך, כלומר בעצתם שיעצו יהפך להם האור לחושך,
כמו שנאמר בזולתם ובאה השמש על הנביאים (מיכה ג ו): ויש אומ' כי דין יומם
להיות ביומם, כלומר בעוד שהם בגאותם ותקפם ומלכותם תבא עליהם הרעה פתאם,
כענין שנאמר באה שמשה בעוד יומם בושה וחפרה (ירמיה טו ט): 15 וישע מחרב
מפיהם מיד חזק אביון. מפיהם הושיע את העניים, ולפי שאמר מחרב סתם, חזר ופירש
מאיזה חרב, ואמר מפיהם, שהם קשין כחרב, כענין שנא' ולשונם כחרב חדה (תהלים
נז ה) שהיו סבורין לבלעם ומתאוים להשמידם והוא מושיע מיד חזק אביון, ובני עולה
חורקים שיניהם על שמציל הקב"ה העני מידם, הה"ד ועולתה קפצה פיה (פסוק טו),
וכן עליו יקפצו מלכים פיהם (ישעיה נב טו): ועולתה, כמו שונא גזל בעולה (שם
סא ח), ומעם אלו הפסוקים שסדר, ר"ל כמו שהציל הקב"ה את אלו מכמה ייסורין
וכמה סכסות ופורענות והציל עני מחזק ממנו, כן אדרוש אני מלפניו ואתפלל ואתחנן
עד שיעבור ממני ייסורין ויצילני מכיוצא בהן כמו שהציל אלו: 16 ותהי לדל
תקוה ועלתה תקפץ פיה: 17 הנה אשרי אנוש יוכחנו אלוה ומוסר שדי אל תמאס.
ר"ל שמוסרו מוסר אהבה ועל ידי הייסורין עונותיך נמחלין, לפיכך היה לך לקבלם
מאהבה ולא תמאסם ומוסר שדי אל תמאס: 18 כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו
תרפינה. טו) תרפינה ביו"ד, וכמהו רפינו את בבל (ירמיה נא ט). ימחץ, מענין
ומחץ מכתו ירפא (ישעיה ל כו), כלומר כי הוא המביא ייסורין על האדם, והוא מעלה

ישראל בתחלה. בגמרא תענית י' ע"א הגי' ת"ר ארץ ישראל נבראת תחלה וכל העולם כולו נברא לבסוף. י) ארץ ישראל שותה מי גשמים. בגמרא שם מוקדם לפני זה א"י משקה אותה הקב"ה. ונרשם בצדו בגמרא של הב"ח גרס כאן א"י שותה, והוא כמו שהיה גם לפני המחבר. וגם הילקוט ברמז תתצ"ח הביא כמו שהיה לפני המחבר. יא) ואמרו רז"ל לא היתה א"י שותה אלא (מלמעלה [מלמטה] א"ר יצחק שנ' ואיד יעלה מן הארץ. המאמר נשנה בב"ר פי"ג אות ט', וקה"ר פ"א פסוק כל הנחלים, ושם איננו מובא בשם ר' יצחק רק מתחיל כיצד הארץ שותת ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו' וכך היתה הארץ שותה מתחלה, דכתיב ואיד יעלה מן הארץ וחזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן, ותקנתי לפניט אלא מלמטה במקום אלא מלמעלה יב) א"ר יוחנן דצפורין בשם ר' שמואל בר נחמן. תקנתי א"ר חנין דצפורין כמו שהוא בב"ר שם, ובקה"ר הגי' ר' שמואל בר נחמן בשם ר' חנינא דציפורי, ואית דאמרי ר' חנין דצפורי בשם ר' שמואל בר נחמן. ואשר הביא המדרש ואית דאמרי היא גירסת הב"ר, ובירושלמי תענית פ"ג ה"ג (דף ס"ו ע"ג) מובא המאמר סתמי. יג) אמר עולא. סנהדרין כ"ו ע"ב ועי"ש בפירש"י. יד) א"ר חנין למה נקראת תושיה. שם שם. טו) תרפינה ביו"ד. וכן הביא הראב"ע תרפינה ביו"ד והטעם כמו אל"ף וכמוהו

לו ארוכה ומוציאו מהן: 19 בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע. בשש צרות יצילך, כלומר שאתה מקבל מוסר השם עליך מאהבה ולא תהרהר אחר מדותיו, דע כי הוא יצילך מכמה צרות, ומכמה נסיונות המתרגשות בעולם, כגון רעב ומלחמה וכיוצא בהן, כמו שמפורש והולך במקראות שאחריו, ויהיו שש ושבע ממש רעב ומות ומלחמה: 20 ברעב פדך ממות ובמלחמה מידי חרב. טו)אמר רב יהודה אמר רב משום ר׳ חייא כל המרעיב עצמו בימי רעבון ניצל ממיתה משונה, שנאמר ברעב פדך ממות, מרעב מיבעי ליה, אלא מתוך שהרעיב עצמו בשני רעבון, והטעם כגון אדם שהוא עשיר ויש לו תבואה באוצרותיו ומחסר נפשו מהם ומפרנס בהם העניים והאביונים בשני רעבון הקב״ה מציל אותו ממיתה משונה, הה״ד ברעב פדך ממות, ואמר התרגום בכפן דמצראי פרקך מן מותא (ומקרבא) [ובקרבא] דעמלק מקטלית סיפא: 21 בשוט לשון תחבא ולא תירא משוד כי יבא. בשוט לשון תחבא, כלומר כשישוטו האומות והלשונות לעורר מלחמות בעולם, תחבא בצלו של הקב״ה, שנאמר לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהליך (תהלים צא יא), ומענינו משוט בארץ (איוב ב ב): ולשון. כמו לא תדע לשונו (ירמיה ה טו): ד״א בשוט לשון, כלומר כשיבא שבט פורענות על אחד מלשונות הגוים תחבא, והוא מענין שוט לסוס (משלי כו ג), והוא מענין ויושט, יז)ומתרגמינן וישלח ידו (שמות ד ד), ואושט ידיה, כלומר בהשתלחות לשון הרע בעולם תחבא, כענין שנאמ׳ (פניך) [פיך] שלחת ברעה (תהלים נ יט): 22 לשוד ולכפן תשחק ומחית הארץ אל תירא. ולכהן, מן תרגום רעב כפנא: ויש אומרים מענין כפנא שרשיה (יחזקאל יז ז), ובהפוך האותיות בלשון רז״ל כנופיא, שענינו קבוץ ואסיפה, כלומר כשיתקבצו ויאספו האומות להלחם בך תהיה אתה משחק בהם ועליהם: יח)ר׳ יהושע בן לוי אמר ביעקב אבינו ע״ה נאמרה פרשה זו, ר׳ שמואל בר נחמני אמר בדוד נאמרה פרשה זו, ברעב פדך ממות, בשעה שברח והלך לאחימלך, כשהיה רעב והאכילו לחם קדש, שנאמר ויתן לו הכהן (לחם) קדש (ש״א כא ז): ובמלחמה מידי חרב. מחרב גלית הפלשתי: בשוט לשון תחבא. בשעה שבא דואג האדומי והלשין עליו, שנאמר ראיתי את בן ישי בא נבה (שם כב ט): לשוד ולכפן תשחק. מדואג ואחיתופל: ומחית הארץ אל תירא. משאול שבא מבנימין שנמשל לזאב, שנאמר בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז): 23 כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך. אבני השדה, האל״ף נוסף, ר״ל בני השדה, ונקראו בני השדה, לפי שהם שוכנים בשדה תמיד, כגון הערביים ובני ישמעאל השוכנים באהלים, אמר לו אפילו אלו שאין להם שום מדות הם נשלמים עמך וכורתים עמך ברית: ויש אומרים שהם מין חיה דומין לצורת האדם ונקרא אבני השדה: ד״א אבני השדה, על דרך השאלה, כמו משם רועה אבן ישראל (בראשית מט כד): 24 וידעת כי שלום אהליך ופקדת נוך ולא תחטא: 25 וידעת כי רב זרעך וצאצאיך כעשב הארץ. אז בכל העולם ובכל מקום שתלך, תהיה בטוח כי שלום אהליך, ופקדת נוך, כאשר תפקד ביתך בשובך לא תמצא שהוא חסר ממנו כלום ממה שהנחת, כענין ולא יחמוד איש את ארצך (שמות לד כד), ומענין אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז), אני ובני שלמה חטאים (מ״א א כא): יט)ת״ר אוהב אדם אשתו כגופו, ומכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו

רפינו את בבל. ולפנינו כתיב רפאנו את בבל (ירמיה נא ט) ותאל״ף נחה והרד״ק כתב בשרשים נכתב כבעלי האל״ף ונקרא כבעלי הת״א. טו) א״ר יהודה אמר רב משום ר׳ חייא. תענית י״א ע״א, ושם ליתא המלות „משום ר׳ חייא״, רק במאמר שלפניו (י׳ סע״ב) איתא א״ר יהודה אמר רב אמר ר׳ חייא. יז) ומתרגמינן וישלח ידו ואושיט ידיה. כ״ה בת״א. יח) ריב״ל אמר ביעקב אבינו נאמרה פרשת זו רשב״נ אמר בדוד נאמרה פרשה זו כו׳. עוד לא מצאתי המאמר הזה. יט) ת״ר אוהב

ובנותיו בדרך ישרה, ומשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך. כ) ושנו רבותינו שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, עשרתם ערבתם הדליקו את הנר, מנא הני מילי, אמר ר' יהושע בן לוי דאמר קרא וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. כא) אמר ר' יהושע בן לוי חייב אדם לבקר את אשתו בשעה שיוצא לדרך, שנאמר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. כב) אמר ר יהושע בן לוי כל היודע באשתו שהיא יראת אלהים ואינו פוקדה נקרא חוטא, שנאמר ופקדת נוך ולא תחטא: וצאצאיך כעשב הארץ. ובני בניך יציצו ויצמחו כעשב הארץ: 26 תבא בכלח עלי קבר כעלות גדיש בעתו. בכלח, כלומר בעת שלא יבאו ימי הזקנה, שנאמר בהם עד אשר לא יבואו ימי הרעה (והגיעו ימים) [והגיעו שנים] אשר תאמר אין לי [בהם] חפץ (קהלת יב א). אלא כעלות גדיש בעתו. כמו שהגדיש אינו נקצר אלא עד אשר לא ישאר לו שום הנאה בקרקע, ואם יניחוהו יותר יפסד, כך אתה שלא אירע לך דבר רע בכחך ובהרגשותיך אלא חזק ובריא, ותהיה דעתך מיושבת עליך, ותלמודך סדור בפיך, ואתה משתעשע בתורת אלהיך, וכאשר ימלאו ימיך תסתלק מן העולם בכבוד. כג) ולרבותינו ז"ל תבא בכלה אלי קבר, ר' יצחק אמר תבא בך לחלוחית, רבנן אמרי תבא בכלח, בכלי מלא שאינו חסר כלום. כד) ועוד אמרו רבותינו מת בן חמשים זו היא מיתת כרת, בן חמשים ושתים זו מיתת שמואל הרמתי ע"ה, בן ששים זו היא מיתת כל אדם, אמר מר זוטרא מאי קראה תבא בכלח בגימטריא הכי הוו ששים שנה, מת בן שבעים זו היא מיתת שיבה, מת בן שמונים זו מיתת גבורה, שנאמ' [ימי שנותינו בהם שבעים שנה] ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ י): 27 הנה זאת חקרנוה [כן היא] שמענה ואתה דע לך:

ו.

1 ויען איוב ויאמר: 2 לו שקול ישקל כעסי והותי במאזנים ישאו יחד. והותי, עניינו לשון מכאוב וכעס וחלי והווה, וכעסי כמו מרוב שיחי וכעסי (ש"א א טז), כלומר מרוב מכאובי וחלי לבבי, והותי כמו הווה על הווה (יחזקאל ז כו), והוו מלשון נהייתי ונחליתי (דניאל ח כז). א) אמר רבא עפרא בפומיה דאיוב, כלום יש עבד שמוכיח את רבו: 3 כי עתה מחול ימים יכבד על כן דברי לעו. אמר איוב לו שקול ישקל כעסי והותי במאזנים והכף האחרת יהיה חול ימים, אז היו מכריעין את הכל, וכעסי והותי ענין אחד הם, וכבר אמרנו למעלה כי אליהו הוכיח לאיוב באמרו כי לאויל יהרג כעס והרשיעו, השיבו איוב ואמר לו אין לך לחפש על כעסי, כי אין לי כעס אלא לפי הוותי, כי אם שקול ישקל כעסי בכף מאזנים והותי, כלומר שברי וכאבי בכף אחרת מחול ימים יכבד ההווה על הכעס ועל היסורין שהם גורמים לי כעס יותר ממה שאני כועס: על כן דברי לעו. דברי נבלעים ומגומגמים, כאדם שאין בו כח להוציא דבריו כתקנן ולדבר את מליו, וכן שתו ולעו (עובדיה א טז), שכן דרך השכור לגמגם ולומר דברים שאין מוכנים: ויש אומרים שהוא מענין נע, כלומר על כן דברי נעים ונדים ואינן מיושבים אלא פעם אחת הוא

אדם אשתו. סנהדרין ע"ו ע"ב. כ) ושנו רבותינו. שבת ל"ד ע"א. כא) אריב"ל חייב אדם. יבמות ס"ב ע"ב. כב) אריב"ל כל היודע. שם שם. כג) ולרבותינו ז"ל. ב"ר פע"ט, ושם תגי' ר' יצחק אמר תבא לח אלי קבר, ורבנן אמרו תבא בבולא אלי קבר מלא שאינו חסר כלום. כד) ועוד אמרו רבותינו. מ"ק כ"ח ע"א.

קורא תגר, ופעם אחת הוא מצדיק עליו את הדין: 4 כי חצי שדי עמדי אשר חמתם
שותה רוחי בעותי אלוה יערכוני. אשר חמתם שותה רוחי. הארס שלהם, שכן דרך
המורים בחיצים שמשימים הארס שלהם בחציהם, וקורין בלשון ערבי בקלה, וכמו כן נועצים
החצים בבצלים, וכמו כן משימים בהם ארס של דברים הממיתים: בעותי אלוה. הם
הייסורין שהיו מכעיסין ומבהלין ומבעתין אותו, כמו והמן נבעת (אסתר ז ו), כלומר
נבהל: 5 הינהק פרא עלי דשא אם יגעה שור על בלילו. ינהק ויגאק קרובים הם,
שהנאקה תדמה לפעמים לנהיקות החמור שדרכו לנהק תמיד: יגעה שור. יגעה מן
הלוך (וגעה) [וגעו] (ש״א ו יב), והגעייה לשור, כמו הנהיקה לחמור: בלילו. מענין
ויבל לחמורים (שופטים יט כא), בליל חמיץ יאכלו (ישעיה ל כד), מיני תבואה
המעורבין זה בזה, וטעם המקרא אמר איוב לחביריו: יש לי לכעוס מפני הייסורין,
ואין לשום אדם לכעוס ולחפוש אותי, אבל אתם בודאי אין לכם לכעוס, לפי שאין
לכם על מה, שהרי אתם שקטים ושלוים: הינהק. בתמיהא, ר״ל וכי ינהק פרא בשעה
שיש לו דשא, ושור יגעה בשעה שיש לו תבואה לפניו, אבל אתם יש לי לחפוש
עליכם שאתם אומרים דברים תפלים מבלי מלח, כי כאשר אין טעם בלובן ביצה
הנאכל מבלי מלח, כך אין טעם בדבר האמור שלא על אופניו: 6 היאכל תפל
מבלי מלח אם יש טעם בריר חלמות. ב)חלמון בלשון רבותינו הוא לובן ביצה,
כדאמרינן חלמון מבחוץ וחלבון מבפנים: היאכל תפל מבלי מלח, ג)כל דבר שהוא
צריך מלח ולא ניתן בו נקרא תפל, כד״א והנם (מגבלים) [טחים] אותו תפל (יחזקאל
יג י): וריר חלמות. יש אומרים שהם עשבים ראויים לאכילה ויש להם ריר ואין
בו טעם כלל, ואינן נאכלין אלא על ידי מלח: ויש אומ׳ כי מקראות אלו הם משל
על עצמו, כלומר שאין שיחו וכעסו וצעקתו לחנם, ולא כדי להוציא דבה ולהרהר
אחר מדת הדין, אלא מחמת היסורין והפורענות שבאו עליו: ד״א היאכל תפל מבלי
מלח. אמר איוב דבר זה על שהיה מואס במאכל ומשתה, ד)כמאן דנקיט ליה תונבא,
וכשהיו רוצים להברותו היה צועק ומתאנח ומתעב כל מיני מאכל לכובד חוליו וחולשת
כח תאותו, כאלו הם כלין אצלו, כמו הדבר המאוס המזוהם התפל שאין בו לאדם תאוה,
הה״ד מאנה לנגוע נפשי כלומ׳ מאנתי לנגוע בהם והם אצלי כדוי לחמי, כלומר הם כבדים
וקשים כמכאוב בשרי, מן מדוה מצרים (דברים ז טו): ד״א מאנה לנגוע נפשי. הרבה יש
לי לצעוק, כי דברים שהיית׳ נפשי ממאנת וחתה בהם וקצה ליגע המה כדוי לחמי
הם עתה נכונים הם לי למשמש בהם, כגון בלויי הסחבות והמלחים שאני מקנח בהם
פעם אחר פעם הלחה שיוצאת מן השחין: ויש אומרים מאנה. הדבר שהייתי מתעב
אותו לתפולותו ולרוע טעמו הוא לי עכשו לחם ומאכל: וחלמות. מענין (והחלימני)
[ותחלימני] והחייני (ישעיה לח טז): 7 מאנה לנגוע נפשי המה כדוי לחמי: 8 מי

ב) אמר רבא. ב״ב ט״ז ע״א. ב) חלמון בלשון רבותינו הוא לובן ביצה כדאמרינן חלמון מבחוץ וחלבון מבפנים. בגמרא חולין ס״ד ע״א חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהורה חלמון מבחוץ וחלבון מכפנים טמאה, וטעה המחבר שכתב חלמון בלשון רבותינו הוא לובן ביצה והטעו לשון חז״ל שהביא חלמון מבחוץ ובאמת אם חלמון מבחוץ היא טמאה. וחלבון פי׳ לובן הביצה וחלמון הוא הפנימי אדום הביצה, והמחבר הביא את לשון חז״ל חלמון מבחוץ כמו שמצא בתשעים מלות בודדות לרס״ג (סי׳ ט״ז) שכתב בריר חלמות חלמון מבחוץ. ובמחברתי פשר דבר שהוצאתי לאור כולל הערות על תשעים מלות בודדות הערה כ״ט העירותי כי נוסחא משובשת הי׳ לפני בעל הערוך שהביא בערך הלמן וז״ל הלמון מבחוץ והלבון מבפנים טמאה פי׳ הלמון הוא הפנימי אדום שבביצה, בריר חלמות תרגם הלבון ביעתא והלמונא עכ״ל, והאמת שהגי׳ שלפנינו היא הנכונה בחי״ת, וכן לפנינו בתרגום חלבון וחלמונא בחי״ת. והרד״ק בשרשים הביא וז״ל בריר חלמות הוא אודם הביצה וכן בדרז״ל חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים נקרא כן לפי שהוא מאכל בריא עכ״ל. ג) כל דבר שהוא צריך מלח ולא ניתן בו נקרא תפל. עיין שבת קכ״ח ע״ב. ד) כמאן דנקיט ליה תונבא. על וזהמתו חייתו לחם (איוב לג כ) תרגם ומתנובא דנקיט ליה. ובגמרא תונבא בעלמא נקיט ליה יומא פ״ג

יתן תבא שאלתי ותקותי יתן אלוה: 9 ויואל אלוה וידכאני יתר ידו ויבצעני.
ויואל, מענין ויואל משה (שמות ב כא), לשון רצון, וזו היא השאלה ששאל, שיואל
וירצה השם: וידכאני. כלומר יאסוף אליו רוחו ונשמתו ואז ינוח מן היסורין ומן
החליים שבאו עליו: יתר ידו. כלומר שיתר מחת גבורותיו בפעם אחת ולא יתן לי
ארוכה, אלא מיד יבצעני, כמו מדלה יבצעני (ישעיה לח יב), בצע אמרתו (איכה
ב יז), כלומר גלה והשלים: ויבצעני. מענין מה בצע (בראשית לז כו), ה)ומתרגמינן
מה ממון מתהני לנא, וכן בצע כסף (שופטים ה יט): 10 ותהי עוד נחמתי ואסלדה
בחילה לא יחמול כי לא כחדתי אמרי קדוש. תהיה לי זאת לנחמה אבקש ממנו
ואתחנן לפניו בחילה שלא יחמול מלבצעני, וישמע קול תפלתי, בעבור שלא כחדתי
אמרי קדוש מלקיים אותם: ואסלדה בחילה. אין לו חבר, אבל המתנבאים בדברי השיר
משוררים אותו במקום תהלה ותחנה ובקשה: ד"א שהוא מענין ו)מה שאמרו רז"ל
במים רותחין כל שהיד סולדת בהם, כלומר נצרבת ונשרפת, ויהיה ענינו שאמר איוב
מי יתן וימיתני ותהיה המיתה נחמתי על חליי שאני סוליד בו בחיל, וכאב בשרי
נשתף עלי בלי חמלה, ותהיה נחמתי ושברי על צדקתי שאמות שאני מאמין בייחוד
השם ובתורתו ומודה באלהותו, הה"ד כי לא כחדתי אמרי קדוש: 11 מה כחי כי
איחל ומה קצי כי אאריך נפשי. מה כחי כי איחל, חזר ואמר כי השאלה ששאל
היא רחוקה מלבא, ומה כחי כי איחל, עד שארפא ואם ארפא כמה אוכל לחיות
אחרי כן, הה"ד ומה קצי כי אאריך נפשי, ואאריך ואיחל ענין אחד הוא, שכן תרגום
וייחל עוד (בראשית ח י), ואוריך עוד: 12 אם כח אבנים כחי אם בשרי נחוש.
נחוש שם דבר, כמו נחשת ונחושה, והוא דבר שסובל העבודה והטורח: 13 האם
אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני: 14 למס מרעהו חסד ויראת שדי יעזוב האם
אין עזרתי בי: למס מרעהו חסד. כלומר עזרתי וכחי אינן בי ונדחה ממני עצתי
וחכמתי שאני מיחל. למס מרעהו חסד, כלומר למנוע חסד מחברו, ודומה בעיניו כמי
שעזב יראת שמים כשאמר דבר זה שחביריו עוזרין ומסייעין אותו, וכיון שראה שאינן
עוזרין אותו אמר אחי בגדו כמו נחל: ד"א האם אין עזרתי בי, וכי המה קמו לפי
שאין להם כח להתרים כנגד אלו שהם ממסים מרעם חסד ואומרים שאין לי חסד
ויראת שדי עזרתי שאין לי יתרון ותועלת וכשרון בחיים אחר שאני צריך לכח אבנים
ונדחה ממני עזרתי וכחי ותושיה לנגד אלה הבוגדים. למס מרעהו חסד, אמר התרגום
גבר דמנע מחבריה חסדא: ז)אמר ר' יהושע בן לוי כל מלאכות שהעבד עושה לרבו,
תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת המנעל והנעלתו, אמר רבא לא אמרנא אלא במקום
שאין מכירין אותו, אבל במקום שמכירין אותו לית לן בה. ח)ואמר ר' חייא בר אבא
אמר ר' יוחנן כל המונע תלמידו מלשמשו כאלו מנע ממנו חסד, שנאמר למס
מרעהו חסד. ט)ר' פלוני אומר זה המגדל כלב בביתו, שנאמר למס מרעהו חסד, שכן
בלשון יון קורין לכלב למס, כלומר כשיבא העני המחזר על הפתחים לשאול מבעל
הבית, והוא נובח עליו ומבריחו, ונמצא שלא עשה עמו בעל הבית חסד, ומי גרם לו
כך הכלב שגידל בתוך ביתו, י)ר' נחמן בר יצחק אמר כאלו פורק ממנו יראת שמים,
שנאמ' ויראת שדי יעזוב: 15 אחי בגדו כמו נחל כאפיק נחלים יעבורו: 16 הקודרים
מני קרח עלימו יתעלם שלג. כלל באלו השני פסוקים שני ענינים, האחד הוא
שהמשיל אחיו ורעיו אנשי עצתו כנחל שוטף שבא פתאום כגון שירדו גשמים

ע"א עיין ערוך ערך תגב. ה) ומתרגמינן מה ממון מתהני לנא. כן ת"א ולפנינו ניתתני. ו) מה שאמרו רז"ל. שבת מ' ע"ב וע"ש בפירש"י שתביא שה"א מלשון ואסלדה בחילה. ז) אריב"ל. כתובות צ"ו ע"א. ח) ואמר ר' חייא. שם שם. ט) ר' פלוני אמר. שבת ס"ג ע"א, ובגמרא שם מובא בפירוש

במקומות רחוקים ונעשה מהם שטף גדול ובא במהירות ושטף ועבר על ארצות שלא עברו עליהם גשמים כלל, והיו שוקטים ושאננים עד ששטף המים כל מה שיש לאנשי אותם הארצות, כאדם האורב לחברו ונפל עליו פתאום, כך איוב היה לבו כמוה שהיו מדברים עמו אחת בפה ואחת בלב בערמה ומרמה, שהיו מבטיחין אותו על דבר שאין בו ממש, כמו הקרה והשלג שהן יורדין במקום הנחלים ונעשים ערמות ערמות לבנות, עד שהן נראין מרחוק, כאלו הם ספינות באות בנהר כמיני תבואה, עד שהן מגיעין אליהן ומראין שאין בהם ממש מיד בושו וחפרו, הה״ד בושו כי בטח (פסוק כ): ד״א אחי בגדו. כמו נחל ששוטף כל מה שמוציא לפניו הרי בגידה אחת, וחזר ואמר בגידה אחרה, הקודרים מני קרח. שמימיו מרוב השטף ששוטפין באדמה הם נחמרים ונעכרים ואינם ראוין לשתייה, ולא עוד אלא עלימו יתעלם שלג שהם מתכסים מן העין, ואין הצמא מוצא מים לשתות: כאפיק. הם כמו תעלות נמשכות מן הנהלות, כמו כאפיקים בנגב (תהלים קכו ד): הקודרים. הוא מענין קודר הלכתי (איוב ל כח): 17 בעת יזורבו נצמתו בחמו נדעכו ממקומם. יש אומרים בעוד שהן צנונין הם מצומתין במקומם וכחום השמש עליהם נדעכו ממקומם והלכו להם. יא) יזורבו יצטננו, מלשון רז״ל רב אשי אמר כסא דכספא [חסר] גמי אסיר משום (דמוריב) [דמודריב], כלומר מצטנן. יב) ונצמתו מן צומת הגידים, וכן רעי איוב בעוד שהיה בשלוה היו עמו אגודה אחת, וכיון שבאו עליו יסורין איש לדרכו פנו והלכו להם: ד״א בעת יזורבו. שהוא מענין מרוב, בהפוך אותיות, ונצמתו מענין צמתו בבור חיי (איכה ג נג), כלומר בעוד שהם נזולים כמעין שאינו פוסק מיד נפסקו וכשהוחמו בהלוכן נדעכו ולא היה להם עמידה: ד״א שהוא מענין צרבת השחין (ויקרא יג כג), כלומר כיון שנתחממו נכרתו שנשטפו בזעף החמימות, ונדעכו ממקומם מהר לפי שעה: ד״א שהוא מענין זרם מים עבר (חבקוק ג י), בחילוף ב״מ, כלומר בעת שהם זורמים נכרתו והשאר מן השלג שלא נמס במקום גבוה עדין כחום השמש עליו נדעך מיד, יג) אמר ר׳ יוחנן תנינן משפט דור המבול שנים עשר חדש נטלו דינם יד) ולא יהיה להם חלק לעולם הבא. טו) ואמר ר׳ יוחנן כל טפה וטפה שהיה הקב״ה מוריד עליהם, מרתיחה בגיהנם ומורידה עליהם, שנאמר בעת יזורבו נצמתו, זריבתן (לחול שנית) [לחלשנית] היתה: 18 ילפתו ארחות דרכם יעלו בתהו ויאבדו. מענין וילפות שמשון (שופטים טז כט). וארחות דרכם, סמך מין אל מינו, כמו (מטר גשם) [גשם מטר] (איוב לז ו), והפכו והדך אורחותיך בלעו (ישעיה ג יב), ועניננו שטפתו דרכי אותם האפיקים ויצאו ויתעקמו להם בהלוכין ויעלו כשואבת העבים ולא נודע מקומם, טז) אמר ר׳ שמואל בר נחמני יז) אמר ר׳ יוחנן כל העושה עבירה אחת בעולם הזה, כלומר הבא על הנויה, מלפפתו והולכת בו ליום הדין, שנאמר ילפתו אורחות דרכם, שמלפפתו ומוליכתו לניהנם: 19 הביטו ארחות תימא הליכות שבא קוו למו. ארחות תימא, הם ההולכים אורחות תימא בארץ ציה, כמו שאמר הנביא לקראת צמא התיו מים

שם המאמר. י) ר׳ נחמן בר יצחק. שבת שם. יא) יזורבו יצטננו מלשון רז״ל רב אשי אמר כסא דכספא. הוא בגמרא יומא ע״ח ע״א, ולפנינו רב פפא אמר, והגיה הגאון הרי״ב בגליון שצ״ל רב אשי אמר כמו שהוא באלפסי ובהרא״ש ובב״י. והרד״ק בשרשים שרש זרב הביא וז״ל ור׳ סעדיה פי׳ יזרבו לשון קור דומה ללשון רז״ל שאמרו כסא דכספא גמי אסור משום דמריזיב. כלומר שמצנן. וראיתי כי גם הערוך ערך אזדרבוי הביא שהוא מלשון המקרא בעת יזרבו. ועיין הערה ע״ז במחברתי פשר דבר על פתרון תשעים מלות בודדות לרס״ג. יב) ונצמתו מן צומת הגידין. חולין ע״ו ע״א. וכן הביא הרס״ג בפתרון תשעים מלות בודדות סי׳ מ״ב וע״ש מה שהעירותי בהערה ע״ז. יג) א״ר יוחנן. ב״ר פכ״ח אות ט׳. יד) ולא יהי׳. שם הגי׳ ויהיה להם חלק והיא קושיא וע״ש בפי׳ מהרזו״ו. טו) ואמר ר׳ יוחנן. שם הגי׳ דאמר ר׳ יוחנן. טז) א״ר שמואל בר נחמני. סוטה ג׳ ע״ב. יז) א״ר יוחנן. בגמרא הגי׳ א״ר יונתן. יח) ומתרגמינן וצבי משה. כן הוא בת״א.

יושבי ארץ תימא (ישעיה כא יד), וכן הליכות שבא קיוו לאותן האפיקים ובושו
כשבא עדיהן ולא מצאו מים, ההי"ד בשו כי בטח: 20 בשו כי בטח באו עדיה
ויחפרו: 21 כי עתה הייתם לא תיראו חתת ותיראו. הייתם לא, הייתם נמשלים
לאותו נחל הנזכר למעלה: ד"א הייתם לו למקום, כלומר התרסתם כנגדו במקומו
לכך נאמר תראו חתת, תיראו ייסוריו הבאים עלי ותיראו לומר האמת ומתגיפים אתם
את בעל דיני כדי שלא יבאו עליכם ייסורין כאלה: 22 הכי אמרתי הבו לי ומכחכם
שחדו בעדי. הכי אמרתי אליכם שתתנו אלי משלכם או שתשחדו לאחרים בעדי,
כלומר מכחכם ממטונכם שתצילוני מיד צר ומיד עריצים תפדוני איני מבקש מכם
כלום כי אם ההודאה בלבד ומה שגיתי הבינו לי: 23 ומלטוני מיד צר ומיד
עריצים תפדוני: 24 הורוני ואני אחרש ומה שגיתי הבינו לי: 25 מה נמרצו
אמרי יושר ומה יוכח הוכח מכם. מה נמרצו אמרי יושר, במה הם מופלגים כמו
קללה נמרצת (מ"א ב ח), כלומר מופלגת: ד"א כמה הם נעימים ומקובלים אמרי
יושר, וכן מעניינו מה נמלצו לחכי (תהלים קיט קג), כמו אלמנותיו וארמנותיו: ומה
יוכח הוכח מכם. אמר להם אלו אמרתם אמרי יושר היו מקובלים עלי, אבל עתה מה
יוכח הוכח מכם דברים בטלים וענינם שאין בהם ממש. ההי"ד הלהוכח (מלין) [מלים]
תחשבו, דברי הבאי אתם מחשבים שהם דברי תוכחות ודברים שמתיאשין מהם שאינם
כלום אתם סבורין שהם רוח עצה, ההי"ד ולרוח אמרי נואש, מענין ונואש [ממני]
שאול (ש"א כז א): 26 הלהוכח מלים תחשובו ולרוח אמרי נואש: 27 אף על
יתום תפילו ותכרו על ריעכם. אף על יתום, אפילו על היתומים שהאדם חייב לרחם
עליהם תפילו עליהם אימתכם ותרכאום בלי חמלה ואפילו על ריעכם אתם חורשים
רעה ומתקבצים עליו להפילו בדין, ומענינו יכרו עליו חברים (איוב מ ל), כלומר
יתקבצו: ד"א אף על יתום הפלתם האף עליו כנגד הרהייה אחר שכריתם שוחה
לרגל רעכם לפניכם לדין, ויבא בעל דינו ויתן לכם שחד, או יאמר לכם שיעשה
לכם ככה, אתם מקבלים ממנו בעבור שחד ותטו הדין על ריעכם: 28 ועתה
הואילו פנו בי ועל פניכם אם אכזב. פנו בי, כי התרצו לפנות אלי ולשמוע דברי
ותראו על פניכם אם אכזב, והוא מענין ויואל משה (שמות ב כא), [ים] ומתרגמינן
וצבי משה. ועל פניכם. רוצה לומר בפניכם, וכמהו על פני תרח אביו (בראשית
יא כח): 29 שובו נא אל תהי עולה ושבו עוד צדקי בה. שובו נא לבחון ותבחנו
שלא תהי עוד עולה, ושובו עוד כשתראו שאין בו עולה הודו לדברי וצדקו אותי
ואל תחזקו בעולה: 30 היש בלשוני עולה אם חכי לא יבין הוות. וכי יש בלשוני
עולה וחכי לא יטעם אם יאמר הוות, כלומר לא אמרתי כבר עולה שאם אמרתי אני
הייתי מכיר בעצמי:

ז.

1 הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו. זה הדבר שאמרתי לכם הואילו לפנות
בי כי איך אחריש מלצעוק על קורותי, הלא ידעתם כי יש צבא לאנוש
וזמן קצוב עלי ארץ, כמה יחיה וכימי שכיר ימיו שנשכר לשנה ויודע שיכלו ימי
השנה, כך אני יודע שיכלו השנים הקצובות לי ולפיכך אני ממהר להראות מענותי,
שהאדם היום חי ומחר מת בקבר, ומענין זה אמר דוד ע"ה כמה ימי עבדך (תהלים
קיט פד): [ס]) אמ' ר' אלעזר שלשה צבאים הם, צבא לשמים ולארץ, וצבא לתלמידים,

ס) א"ר אליעזר ג' צבאים הן. ב"ר פ"י אות ה', ומובא בילקוט איוב רמז תתקי"א. ועיין בפי'

וצבא ליסורין, צבא לשמים ולארץ, שנאמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א), צבא לתלמידים שנאמר כל ימי צבאי איחל עד בא חליפתי (איוב יד יד), עד יקום חלופי וצבא ליסורין, שנאמר הלא צבא לאנוש עלי ארץ, כל צביונו של אדם אינו אלא על הארץ, ומה הנאה יש לו, וכימי שכיר ימיו. ב)רב שמואל בר נחמן אמר אם זכה צבא לו, ואם לאו צבא עליו, ג)בנה בית ועלה בידו צבא לו, ד)ונפל עליו צבא עליו. עלי ארץ ה)חסר יו״ד כתיב אלו עשר שנים שבין שבעים לשמונים, של ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ו)וכימי שכיר ימו חסר כתיב, אם נתן שכר משלים ימיו, ואם לאו יאבד כחצי ימיו: 2 כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו: 3 כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי. כן הנחלתי, כעבד שהוא יגיע כל היום וישאף ויתאוה ויאמר מתי תערב השמש וינוח, וכשכיר אשר יקוה שכר פעלו לערב, ויתאוה לביאת השמש, כן הנחלתי לי ירחי שוא ויסירין, והנני אמתין אותו צבא הניתן לי ולילות עמל שמנו לי מן השמים, והוא מענין וימן להם המלך (דניאל א ה) או מענין וימן (האלהים) [יי״] דג גדול (יונה ב א), לשון זימון והזמנה: 4 אם שכבתי ואמרתי מתי אקום ומדד ערב ושבעתי נדודים עדי נשף. אם אשכב על מטתי אומר מתי אקום יהיה בקר ואקום ומדד ערב וארך הלילה וימשך, כמו אנשי מדות (במדבר יג לב), ואשבע נדודים על מטתי כל הלילה עד עלות השחר, ונדודים מענין נדדה שנת המלך (אסתר ו א), ונשף מענין כוכבי נשפו (איוב ג ח), וכמו שאמרנוהו בראש הספר, ז)נשף ללילא אתיא יממא: ויש אומרים כי מרוב כאבו וחליו היה מתאוה ואומר מי יתן בקר, הלואי הלך לו זה הלילה הארוך לרוב שוממותו בו, כמו שיארע תמיד לחולים שהם קצים בחלייהם כל הלילה, ולבקר מחמת נדוד שנתו ונמצא מושכב על מטתו כל אותו היום, ונמצא שלא היתה לו מנוחה לא ביום ולא בלילה: 5 לבש בשרי רמה וגוש עפר עורי רגע וימאס. גוש עפר, ענין אחד הם כמו אדמת עפר (דניאל יב ב), אלא שהגוש הוא כמו אגרופין של עפר, ח)כמו שאמרו רז״ל בזמן שהן פרורין, ובזמן שהן גוש, ט)ועוד אמרו ונוש מארץ העמים, והוא העפר: עורי רגע וימאס, נבקע ונמס, מענין רוגע הים (ישעיה נא טו), על דרך השאלה, שכן דרך גלי הים נעשים קמטים, ולבסוף הם נבקעים, ומימיהם נפזרים ונמסים. וימאס, מן (וימאסו) [ימאסו] כמו מים (תהלים נח ח), האל״ף במקום סמ״ך, הכל מענין וימס לבב העם (יהושע ז ה) וכמהו אשר בזאו נהרים ארצו (ישעיה יח ב), כלומר בזזו: ד״א עורי רגע וימאס, מענין לא תרגיע (דברים כח סה), כלומר נח ונרפה עורו, והיה כבשר המת שאינו מרגיש בשום מכאוב ולבסוף נמס והלך: 6 ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה. מני ארג, ימי טובתי הלכו להם במהירות וקלות יותר מכלי הארג, שמשליך אותו האורג מיד ליד, והערב נתון לתוכו שאורג בו הבגד, מענין שנאמר קפדתי כאורג חיי ויכלו באפס תקוה (ישעיה לח יב), מפני שאין בתוכו התקוה, מענין תקות השני (יהושע ב כא), ואינו יכול לארוג עוד שהמסכה צרה כהתכנס: ד״א באפס תקוה, שלא ניתנה לו תקותו שהיא מקוה טובה ורפואה: 7 זכר כי רוח חיי לא תשוב עיני לראות טוב. זכר כי רוח, כלפי מעלה הוא מדבר: לא תשוב עיני. לאחר מיתה, וכלפי מעלה הוא מדבר: 8 לא תשורני עין ראי עיניך

מהרז״ו בב״ר שם. ב) רב שמואל בר נחמן. במדרש שם נחמן בריה דר׳ שמואל בר נחמן, וחילקוט שם הביא הגי׳ ר׳ נחמי׳ בריה דר׳ שמואל. ג) בנה בית. בב״ר שם בנה בנין. ד) ונפל עליו צבא עליו. בב״ר שם נפל ממנו לית צבא עליו. וע״ש בפי׳ מהרז״ו. ובילקוט שם בנה בנין ונפל ממנו צבא עליו. ה) חסר יו״ד כתיב. הכתיב על והקרי עלי. ו) וכימי שכיר ימו חסר כתיב. לפנינו מלא כתיב ימיו. ז) נשף לילה. ברכות ג׳ ע״ב. ח) כמו שאמרו רז״ל בזמן שהן פרורין ובזמן שהן גוש. טבול יום פ״ב מ״ג ושם הוא בלשון אחר. ט) ועוד אמרו. טהרות פ״ה מ״א. י) אמר רבא.

בי ואינני: 9 כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה. כלה ענן וילך, י)אמר רבא
מלמד שכפר בתחיית המתים: 10 לא ישוב עוד לביתו ולא יכירנו עוד מקומו:
11 גם אני לא אחשך פי אדברה בצר רוחי אשיחה במר נפשי. גם אני לא אחשך
פי, הואיל ואינך חדל ממני, גם אני לא אמנע דבור מלצעוק אחר מדותיך: 12 הים
אני אם תנין כי תשים עלי משמר. הים אני אשר שמת לו החול גבול שלא יכסה
הארץ. או אם תנין שכבשתו בנבכי הים שלא יצא ויחריב העולם כלו לשעה קלה.
כי תשים עלי משמר, זה השטן שנדר בעדי שלא אצא: 13 כי אמרתי תנחמני
ערשי ישא בשיחי משכבי: 14 וחתתני בחלמות ומחזיונות תבעתני. וחתתני בחלומות,
אם אומר עתה אישן על ערשי ואנוח מעט ממכאוב וכשאישן יסבול משכבי עמי
קצת משיחי מיד כשאישן חיתתני בחלומית שלא אוכל לנוח לרוע החלומות והחזיונות
הקשות שיבעתוני עד שאבחר מחנק לנפשי מות ממאנת עצמי מחנק, מענין ויצו אל
ביתו ויחנק (ש״ב יז כג): 15 ותבחר מחנק נפשי מות מעצמותי: 16 מאסתי לא
לעולם אחיה חדל ממני כי הבל ימי. מאסתי חיי הואיל שלא לעולם אחיה, חדל
ממני ואל תרע לי כפי יכלתך כי הבל ימי ומעטים: 17 מה אנוש כי תגדלנו וכי
תשית אליו לבך. כי תגדלנו לשית אליו לבך ולפקוד אותו לרגעים, ולפקוד מעשיו
בכל עת ובכל רגע: 18 ותפקדהו לבקרים. יא)ר׳ יוסי אמר אדם נידון בכל יום,
שנאמר ותפקדנו לבקרים, ר׳ נתן אמ׳ בכל שעה, שנאמר לרגעים תבחננו. ותפקדנו
לבקרים, זו פרנסתו, לרגעים תבחננו, זו אכילתו: 19 כמה לא תשעה ממני לא
תרפני עד בלעי רקי. עד כמה אתה מבקש עלי, ועד מתי לא תשעה ממני ולא
תרפני רגע אחד, עד שאבלע רקי, וזה דרך הפלגה. ותשעה, כמו שעו מני (ישעיה
כב ד): 20 חטאתי מה אפעל לך נצר האדם למה שמתני למפגע לך ואהיה עלי
למשא. עלי למשא, עליך היה צריך לומר, אלא שכנה הכתוב, ואמר ואהיה עלי
למשא, כלומר למורח, הואיל ואין חייו חיים, וטוב לו מותו מחייו: 21 ומה לא
תשא פשעי ותעביר את עוני כי עתה לעפר אשכב ושחרתני ואינני. ומה לא תשא
פשעי, ומה הדבר הזה שאינך נושא לפשעי, ואתה הוא הנקרא עובר על פשע, למה
לא תעביר את עוני, כי עתה אם לא תשא לפשעי ותכפר על עוני, לעפר אשכב
ושיחרתני ואינני, תבקשני ולא תמצאני, מענין לשחר פניך (משלי ז טו): ויש אומרים
שהוא מענין שחר, על ענין לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו (ישעיה יז יד),
כלומר כשיקום השחר לבקש עליו ואינני:

ח.

1 ויען בלדד השוחי ויאמר: 2 עד אן תמלל אלה ורוח כביר אמרי פיך. כלומר
הזק ונדול הוא שבדברים אתה מצדיק עצמך ואתה מרשיע את המקום,
ומענינו כביר מאביך ימים (איוב טו י), ואם (אתה) צדיק כביר תרשיע (שם לד יז),
וזהו שאמר האל יעות משפט ואם שדי יעות צדק: 3 האל יעות משפט בתמיהא:
4 אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם. אם בניך חטאו לו, אין ספק בדבר כי
הטאת אתה בעצמך, או על ידי שחטאו בניך נתפשת, והיה לך לבקש מחילה וסליחה
ולשחר לו: וישלחם ביד פשעם. על שחטאו אבדם מן העולם, והוא מענין ואם לא

ב״ב ט״ז ע״א, ולפנינו הגי׳ אמר רבה, ומובא גם בילקוט רמז תתק״א וגורס ג״כ אמר רבא, ובילקוט
חסר הציון. יא) ר׳ יוסי אמר. ר״ה ט״ז ע״א.

ישמעו בשלח יעברו (איוב לו יב), ואתה נתיסרת בעבורים, ואעפ״כ אם אתה תשחר
אל אל, ויעיר עליך רוח חן ורחמים: 5 אם אתה תשחר אל אל, ואל שדי התחנן:
6 אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך. אם זך וישר אתה,
א)אמר ר׳ יהושע בן לוי אם זך וישר היית אין כתיב כאן, אלא אתה, מלמד שאין
הקב״ה דן את האדם ב)אלא לפי איתה שעה שהוא בה: ושלם נות צדקך. היא
הנשמה שהיא נוה צדק, כלומר שישלם לך הקב״ה גמול כצדקך וכראוי לך, ומענין
זה ג)אמרו רז״ל ואנוהו (שמות טו ב), התנאה לפניו במצות: 7 והיה ראשיתך
מצער ואחריתך ישנה מאד. אם יהיה ראשיתך מצער קוה אל יי׳, כי הוא ייטיב לך
באחריתך, ואחריתך ישנה מאד. ד)אמר אליהו זכור לטוב אשרי מי שמקבל עליו
ייסורין מנעוריו, למה שסופו יהי נח, מנין מאיוב, שכן אמרו לו חביריו והיה ראשיתך
מצער וגו׳, ולא עוד אלא יסורין שעליך יצילוך מגיהנם, ויניחוך בגן עדן, שנאמר
ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק תחתיה (איוב לו טז). ה)ואמר ר׳ אלעזר בר
צדוק למה צדיקים דומים בעולם הזה, לאילן שכלו עומד במקום טהרה, ונופו נוטה
למקום טומאה, וקצץ נופו ונמצא כולו עומד במקום טהרה, כך הקב״ה מביא ייסורין
על הצדיקים בעולם הזה, כדי שירשו חיי העולם הבא, הה״ד והיה ראשיתך מצער
ואחריתך ישנה מאד: 8 כי שאל נא לדור רישון וכונן לחקר אבותם. ר״ל על
הדורות שעברו זה כמה עיבורים וכמה קצים, כמו שאל נא לימים ראשונים (דברים
ד לב): 9 כי תמול אנחנו ולא נדע כי צל ימינו עלי ארץ. כי צל, ו)הלואי כצלו
של סכך, או כצלו של אילן, אלא כצל העוף הפורח באויר, שנאמר ימינו כצל
עובר (תהלים קמד ד): 10 הלא הם יורוך יאמרו לך ומלבם יוציאו מלים:
11 היגאה גומא בלא בצה ישגה אחו בלי מים. היגאה גומא, הוא עשב שקורין לו
בלשון ישמעאל ברדי, ואינו גדול אלא במקום טיט וחמר ומים, והוא כמו וככלי
גומא על פני מים (ישעי׳ יח ב): ובצה מענין הטבעו בבוץ (חיי) [רגלך] (ירמיה
לח כב): ואחו. ז)אספספא בלשון משנה, וקורין לו בערבי פצפצה: ויש אומר
שהוא אפר, והוא עשב שגדל על שפת הנהרות והאגמים ורועים אותם הבקר, וכן
ותרעינה באחו (בראשית מא יח), וזהו משל שלא יארע שום דבר אלא לטעם:
12 עדנו באבו לא יקטף ולפני כל חציר ייבש. עודנו כאבו, שהוא מקום צמיחתו
ועדין אינו ראוי להקטף כבר ייבש, ומענינו ח)אמרו רז״ל עלים (שנשארין) [שנושרין]
מאיביהן: ויש אומרים שהוא תרגום פריו אביה, כשהוא בפריו אינו צריך קטיפה
שמאליו נמלל ויבש, וקודם כל חציר יבש בשמים כלים והבצה חרבה ומוצא דשא
בלשון ישמעאל קורין לו אוב, וכמהו באבי הנחל (שה״ש ו יא): 13 כן ארחות
כל שכחי אל ותקות חנף תאבד. כל שוכחי אל להצליח דרכיהם בעוד שהשעה
משחקת להם עד שתתמלא סאתם ויאבדו בפתע פתאום, שנאמר בפרוח רשעים כמו
עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד (תהלים צב ח): 14 אשר יקוט כסלו
ובית עכביש מבטחו. יקוט כסלו, ידל ויקטן במחונו על דרך השאלה, מן כמעט קט

א) אריב״ל אם זך וישר היית אין כתיב כאן. ירושלמי ר״ה פ״א ה״ג דף נ״ז ע״א, ועיין ב״ר פע״ט אות ג׳ ר׳ חייא בר אבא פתח. ב) אלא לפי אותה שהוא בה. בירושלמי אלא בשעה שהוא עומד בה. ג) אמרו רז״ל ואנוהו. מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פ״ג. ד) אמר אליהו זכור לטוב אשרי מי שמקב׳ עליו יסורין. אולי הי׳ לפניו בתרב״א ולפנינו לא מצאתי. ה) וא״ר אלעזר בר צדוק. קידושין מ׳ ע״ב ו) הלואי בצלו של סכך. ב״ר פצ״ו אות ב׳. תנחומא ויחי אות ב׳ וע״ש בהערה ב׳, ושם הגי׳ הלואי כצלו של כותל. ז) אספספא בלשון משנה. צ״ל אספסתא. ועיין בערוך השלם ערך אספסתא. וכן ראיתי ברד״ק בשרשים שרש אחה הביא וז״ל ישגו אחו הוא שם צמח שרועין אותו הבהמות דנקרא בדברי רז״ל אספסתא. ח) אמרו רז״ל עלים שנושרין מאיביהן. לא מצאתי.

(יחזקאל טז מז): כסלו. מענין אם שמתי זהב כסלי (איוב לא כד): ויש אומרים
שהוא תרגום קיץ קיטא, ר"ל שיהא כסלו רעוע כארם שהוא אחוז בחבלי השמש
שהן נראים לאדם בעת שהוא סוגר את עיניו ועפעפיו ודומה שיש בהן ממש ואינם
כלום, וכמו שאמר ובית עכביש מבטחו, שהוא כמו דבר שאין בו ממשות, כמו
שנאמר וקורי עכביש יארוגו (ישעיה נט ה): 15 ישען על ביתו ולא יעמד יחזיק
בו ולא יקום. על ביתו ולא יעמד, כלומר בית עכביש אשר שם מבטחו וכסלו
שישען עליו בעת בא ימי הפקודה לא יעמד ולא יקום: 16 רטוב הוא לפני שמש
ועל גנתו ינקתו תצא. רטוב הוא לפני שמש רך וחזק מזלו, טרם בא אליו פקודת
מכת חומו המיבשת אותם, לפי שנדמה לגמא ולאחו מדבר לפי הענין, וכמו השומן
הקרוש והנקפה בחום השמש, כך הוא הולך ונמס מיד: יונקתו. מענין ילכו יונקותיו,
(הושע יד ז), והם הענפים המשתלחים למרחוק, כמו הגפן שנמשכת והולכת ומסתבכת
באילנות ובגנים ובכותלים: 17 על גל שרשיו יסבכו בית אבנים יחזה. יסובכו שהן
מסתבכין מתחת לארץ והולכין עד שמגיעין לגדר שהוא גל אבנים ומסתבכין בו: ויש
אומרים על גל שהוא כמו מעין, כמו גל נעול מעין חתום (שה"ש ד יב): בית אבנים
יחזה. מענין וחזותיה לסוף כל ארעא (דניאל ד יז), כלומר ענפיו ופארותיו ובדיו לחוקם,
ולרוב הליחה הם מתאחזים אפי' באבנים: ויש אומרים שהוא מענין ואתה תחזה מכל
העם (שמות יח כא), רוצה לומר ואם הוא עכשיו שרשיו מסובכין על גל, כלומר
על פלגי מים סוף סוף שיהיה בית אבנים ושיהיה עולה קמשונים וגדר אבנים נהרסה:
ויש אומרים שהוא מענין מחוז חפצם (תהלים קז ל), לשון גבול יגבלהו ויבנה עד
גבוליו, וכן מחזה כל איל ואיל לפי מדתו: 18 אם יבלענו ממקומו וכחש בו לא
ראיתיך. אם יבלעהו ממקומו, הנפרע ממנו באמת יבלענו ממקומו: וכחש בו. שיתנכר
לו ויאמר לו מעולם לא ראיתיך אשר לא ישאיר לו שורש וענף והרי הוא כלא
היה שם, שאין נפילתו כנפילת צדיק, כי הצדיק יפל שבע ויקם, אבל נפילת הרשעים
אחת היא בלא תקומה: 19 הן הוא משוש דרכו ומעפר אחר יצמחו. משוש, מענין
כמסוס נוסס (ישעיה י יח), ואע"פ שהוא בשי"ן, כמו ימאסו וכמו מים יתהלכו למו:
ומעפר אחר יצמחו. כלומר ומבני אדם שהם שחים עד עפר והגיעו עד שערי מות
מחמת העוני, ומשערי מות יצמחו לקבל גדולתו, כענין שנאמר מקים מעפר דל
(ש"א ב ח), הן הוא משוש דרכו, של רשע שכל מְשושו והצלחתו ללא תקוה
ובכך מסיים גדולתו ומעלתו, ומעפר אחר יצמחו, כשאדם רשע מת קם אחר תחתיו
ומתגבר כאותו שמת ואחריתו כמוהו, ועל כן דע על עצמך אם תהיה רשע אין
תקומה למפלתך. ואם תם היית, הן אל לא ימאס תם עד שישוב וירחם עליך וימלא
שחוק פיך: 20 הן אל לא ימאס תם ולא יחזיק ביד מרעים: 21 עד ימלא שחוק
פיך ושפתיך תרועה: 22 שנאיך ילבשו בשת ואהל רשעים איננו:

ט.

1 ויען איוב ויאמר: 2 אמנם ידעתי כי כן ומה יצדק אנוש עם אל: 3 אם יחפוץ
לריב עמו לא יעננו אחת מני אלף. לריב עמו, להתווכח עמו, וריב ליי' עם
יהודה (הושע יב ג): 4 חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם. חכם לבב,
רוצה חכם לבב הוא לריב, ואמיץ כח הוא להפרע, ומי הקשה אליו לבו והלך
שלם, פרעה שהקשה לבו ראה מה אירע לו שננער בים סוף, וכן כל המקשה לבו
ומתרים כנגד השם: 5 המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו. הרעיש אותם

עד שנעתקן ממקומם. ועל סדום ועמורה הכתוב מדבר. ב)אמר ר' ירמיה בן אלעזר עיקר שלותה של סדום לא היו אלא חמשים ושתים שנה, ומהם עשרים וחמש שנים היה הקב"ה מרעיש עליהם הרים, ומביא עליהם זוועות, כדי שיעשו תשובה ולא עשו, ההי"ד המעתיק הרים ולא ידעו, וכיון שלא עשו תשובה הפכם באפו: 6 המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון. יתפלצון, לשון תנועה ורעדה, וכן פלצות בעתתני (ישעיה כא ד), שכן דרך עורכי מלחמה כשהם רוצים לירות חנית או כדון כנגד הנלחמים בהם, הם מרעידין אותו תחלה ואחר כך מורים: 7 האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום. לחרס ולא יזרח, שנתן לשמש גבול שלא יזרח אלא בתחומו, כמו שנאמר את המאור הגדול לממשלת היום (בראשית א טז), והוא כמו בטרם יבא החרסה (שופטים יד יח), וכן גבול לכוכבים שיהיו משמשים בגבולם, ולא זכר הלבנה לפי שהיא נראית ביום ובלילה, ואעפ"כ היא בכלל הכוכבים, כמו שנאמר ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים (בראשית א טז), ויתכן לומר המאור לחרס ולא יזרח, בעת לקותם שהוא גוזר עליהם: 8 נוטה שמים לבדו ודורך על במתי ים. על במתי ים, על גבהו של ים, ועל מעשה בראשית נאמר, שנגבהו המים התחתונים לרום למעלה ודרך עליהם ושקטו: 9 עושה עש כסיל וכימה וחדרי תימן. עושה עש כסיל וכימה, עש כמו ועיש על בניה תנחם (איוב לח לב), וכסיל הוא כוכב אחד אינו נראה כל כך לפי שהוא קרוב מן הארץ, ורוב החוזים בכוכבים שהם דרים בצפון אינם מכירים אותו, ולפי שהם כסילים בו נקרא כסיל, אבל הוא נראה ומכירים אותו בארץ הודו, ומכירים אותו אפילו המלחים יורדי הים באניות, ועיש וכסיל הם שניהם זה לעומת זה, ג)כסיל בסוף פאת נגבה, ועיש בסוף פאת צפונה, ועליהם סובב הגלגל, וכימה הם כוכבים הרבה מקובצים כאלו הם אבוקא אחת, וקורין לו כלשון ישמעאל בנאת נעש, וכסיל סהיל, ועש היא אל תורייא, והוא שאומר ועיש על בניה תנחם (שם שם), וחדרי תימן הם הכוכבים שהולכים אינו ניכר אלא לשנים רבות, ונראין כאלו הם עומדים והם בפאת תימן בגלגל הכוכבים, שהוא הגלגל השמיני, ולפי שהן נראין שלא במקום היישוב נקראו חדרי תימן, כאלו הם בחדרו אינם נראין, ולפי שאלו הכוכבים יש להם ממשל רב בארץ הזכירם הנה בנפלאות הבורא. ג)שמואל רמי כתיב עושה עש כסיל וכימה, וכתיב עושה כימה וכסיל (עמוס ה ח) הא כיצד, אלמלא חמתה של כסיל לא מתקיים עלמא ד)מפני קרירותא דעש, ה)(שאלמלא) [ואלמלא] קרירותא דעש לא מתקיים עלמא מפני חמתה של כסיל, נמירי אי (לו) [לאו] עוקצא דעקרבא דמנח בנהר דינור, כל מאן דהוה טרקא ליה עקרבא לא הוה חיי, ו)והיינו דקאמר ליה חבריה [התקשר] מעדנות כימה [איוב לח לא] מאי כימה, אמר שמואל כמאה כוכבי, ז)אמרי לה במכנפין, ואמרי לה דמבדרין, מאי עש, אמר ר' יהודה יותא, מאי יותא, אמרי לה זנב טלה ח)דמתחזייא כד טרופא מטריף, והאי דאזלה אבתרה דאמרה לה (הכלי) [הב לי] בנאי, ט)שבשעה שהביא הקב"ה מבול לעולם, נטל שני כוכבים מכימה והביא מבול

ב) אמר ר' ירמיה בן אלעזר. ב"ר פמ"ט אות ו', ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ד וחסר הציון, ועל המאמר שלפניו ציין תנחומא והוא בפ' בשלח אות א'. ומן המעתיק הרים, הוא מב"ר שם. ג) כפול בסוף פאת נגבה. עיין בפי' הראב"ע. ג) שמואל רמי כתיב עושה עש כסיל. ברכות נ"ח ע"ב, ומובא בילקוט רמז תתק"ד. ד) מפני קרירותא דעש. בגמרא הגי' מפני צנה של כימה, וכן מובא בילקוט. ה) ואלמלא קרירותא דעש. בגמרא הגי' ואלמלא צנה של כימה, וכן מובא בילקוט. ו) והיינו דקאמר ליה חבריה. בגמרא והיינו דקאמר ליה רחמנא לאיוב, ובילקוט דקאמר קודשא הוא בריך לאיוב. ז) אמרי ליה במכנפין. בגמרא אמרי לה דמכנפי, ובילקוט דמיכנפן. ח) במתחזייא כד טרופא מטריף. בגמרא ומתחזייא כטרפא דטריף, ת"ש בפי' רש"י. ט) שבשעה שהביא הקב"ה.

לעולם, וכשבקש לסתמה נטל שני כוכבים מעיש וסתמה, ולהדרינון לה, י)אין הבור מתמלא מחלייתו, וליברו לה תרי כוכבי אחריני יא)וליסתמה, אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט), יג)אמר ר' נחמן בר יצחק עתיד הקב"ה להחזירם לה, שנאמ' ועיש על בניה תנחם (איוב לח לב): 10 עושה גדלות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר. יג)דרש ר' חנינא בר פפא מאי דכתיב עושה גדולות, בא וראה יד)שלא כמדת בשר ודם מדת הב"ה, אדם נותן חפציו בחמת צרורה ופיה למעלה, ספק משתמר ספק אינו משתמר, ואילו הקב"ה צר את העובר במעי אמו והיא פתוחה למטה ועוברה משתמר. ד"א אדם נותן חפצו בכף מאונים, כל זמן שמכביד יורד למטה, ואלו הקב"ה צר את העובר במעי אמו כל זמן שמכביד עולה למעלה, טו)ת"ר שלשה חדשים הראשונים הולד דר במדור התחתון, אמצעיים במדור האמצעי, אחרונים דר במדור העליון, וכשיגיע זמנו לצאת מתהפך ויורד למטה, טז)וזהו חבלי יולדה: 11 הן יעבר עלי ולא אראה ויחלף ולא אבין לו. יעבר עלי ולא אראה, לפי שאינו גוף ולא כח בגוף, והא כתיב ואראה את יי' (ישעיה ו א), התם במראה הנבואה, ועוד שדברה תורה כלשון בני אדם: 12 הן יחתף מי ישיבנו מי יאמר אליו מה תעשה. ידעתי כי כל אשר יחפוץ האל יעשה: 13 אלוה לא ישיב אפו תחתיו שחתו עוזרי רהב. אלוה לא ישיב אפו, ר"ל שהקב"ה לא ישיב אפו משום יראה ולא דאגה מדבר אלא שישיב אותו ברחמיו ברוב חסדיו שלא להחריב את העולם ואע"פ שנאמר הן יחתוף מי ישיבנו, אעפ"כ אינו עושה כלה לגמרי, אלא לא ישיב אפו, כמו שנאמר והרבה להשיב אפו (תהלים עח לה): ד"א לא ישיב אפו, מענין שביב אשו (איוב יח ה), אע"ם שאינו משרשו לגמרי, כלומר אלוה לא יבער אפו לגמרי, וכן להשיב בחמה אפו (ישעיה סו טו), כלומר להבעיר בחמה אפו: 14 אף כי אנכי אעננו אבחרה דברי עמו. תחתיו שחתו עוזרי רהב, כלומר שהיו באין אנשי רהב לפניו, ורהב לשון מלכות וממשלה, כמו אזכור רהב ובבל (תהלים פז ד): ויש אומרים תחתיו שחתו עוזרי רהב, הם צבא מרום שבאו לעזור את מצרים, שהמלאך שהוא ממונה עליהם נקרא רהב, כד"א (על כן) [לכן] קראתי לזאת רהב [הם] שבת (ישעיה ל ז), ועל שם שאמרו בגאות מי יי', נאמר בהם תחתיו שחתו עוזרי רהב, שהרי פרעה חזר ואמר יי' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שמות ט כז) אף כי אנכי אעננו עם המלאכים העצומים ואנשי רהב שחתו לפניו, כל שכן אני שאיני כלום לנגדם: 15 אשר אם צדקתי לא אענה למשופטי אתחנן. למשופטי, כמו לשופטי, כלומר אין לי אלא להתחנן לשופטי שיצדקיני ויהפך בזכותי, מפני שאין בי כח להתוכח עמו ולריב עמו, לפי שבושתי ונכלמתי מלפניו והוא ירחם עלי: 16 אם קראתי ויענני לא אאמין כי יאזין קולי. לא אאמין כי יאזין קולי, ר"ל אם קראתי לפניו ויענני איני מאמין בתפלתי ובעצמי, שאיני כדאי שיענני ויאזין קולי: 17 אשר בשערה ישופני והרבה פצעי חנם. ישופני, ירתיתיני וידכאני ברוח שערה, והוא מענין ואכות אותו טחון (דברים ט כא), יז)ומתרגמינן ושפת יתיה: ויש אומרים שהוא לשון נשיפה, מענין ואתה תשופנו עקב (בראשית ג טו), כלומר נשף בו ברוחו הקשה, כמו שנאמר וגם נשף בהם ויבשו (ישעיה

בגמרא בשעה שהקב"ה בקש להביא מבול לעולם. י) אין הבור מתמלא מחוליתו. בגמרא נוסף א"נ אין קטיגור נעשה סניגור. וזה לא הי' לפני המחבר בגמרא. יא) וליסתמה. המלה הזאת ליתא בגמרא. יג) א"ר נחמן בר יצחק. בגמרא ליתא למלות „בר יצחק" וגם הילקוט הביא כמו שהביא המחבר. יג) דר"ש ר' חנינא בר פפא. נדה ל"א ע"א. ושם הגי' רב חיננא בר פפא. יד) שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה. בגמרא שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. טו) ת"ר שלשה חדים. שם שם במאמר שלפניו. טז) וזהו חבלי יולדה. בגמרא וזהו חבלי אשה. יז) ומתרגמינן ושפת יתיה,

ט כד). יח)ואמרו רבותינו איוב בסערה חרף, ובסערה השיבוהו, בסערה חרף אמר לפניו
רבונו של עולם שמא רוח סערה עבר עליך ונתחלף לך איוב באויב, בשערה
השיבוהו, שנאמר ויען יי׳ את איוב מן השערה (איוב לח א), יט)אמר לו שוטה
שבעולם הרבה נימין כ)בראתי בראשו של אדם, וכל נימה ונימה בראתי לה גומה
בפני עצמה, שלא יהו שנים יונקות מגומה אחת, שאלו יונקות שנים מגומה אחת,
כא)היו מכחישות מאור עיניו של אדם, גומה בגומה לא נתחלף, איוב באויב, נתחלף
לי: 18 לא יתנני השב רוחי כי ישביעני ממרורים. השב רוחי, אינו מניחני להשיב
רוחי ונשמתי אלא כל כך הוא דוחק עלי: 19 אם לכח אמיץ הנה ואם למשפט
מי יועידני. אם אריב עמו אם לכח הנה הוא אמיץ כח, אם למשפט מי יוכל
להעידני לפניו ולהצדיקי ולהוציא משפטי לאור: 20 אם אצדק פי ירשיעני תם
אני ויעקשני. ר״ל הלא אם אצדק פי ירשיעני כי יסתרו דברי מרוב יראתי ממנו
ויעקשני פי הנזכר למעלה: 21 תם אני לא אדע נפשי אמאס חיי. לא ארע נפשי,
יודע אני בעצמי שאני תם, ואעפ״כ איני יודע במה אמצא נופש לנפשי, שאומר
לנפשי שכל היסורין שבאו עלי בדין באו עלי, ועל כן אמאס חיי: 22 אחת היא
על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה. באמת שאין לי להצדיק עצמי כדי להרשיעו
שהוא משובח ונעלה על כל תהלות, אבל אומר באמת כי צדיק אני, ומה שאתה
אומר אין בעולם צדיק ורע לו, אין זה אמת, שהרי אני אראה צדיק ורע לו, רשע
וטוב לו: ויש אומ׳ אחת היא, מדה אחת היא בעולם ועל כן אמרתי תם ורשע הוא
מכלה, שתם ורשע הוא מכלה בעבירה. כב)אמר ר׳ לוי הדבר שאמר אברהם הוא
שאמר איוב, אלא שאיוב בלעה פגה, אבל אברהם בלעה בשילה, איוב אמר אחת
היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, ואברהם אמר האף תספה צדיק עם רשע,
(בראשית יח כג), וחזר ואמר חלילה לך ונטל שכר, אבל איוב נענש ביסורין: 23 אם
שוט ימית פתאום למסת נקיים ילעג. אחת היא שאני רואה בעולם ועליה אני
אומר כטוב כתוטא, שהרי לפרקים שוט ימית פתאום נקיים והארץ ניתנה ביד רשעים
המכסים פני שופטיה וצדקיה שלא יוכלו להרים ראש לפניהם, וכשהב״ה מביא יסורין
על הצדיקים ועל הנקיים וברי לבב הם מלעיגים עליהם: 24 ארץ נתנה ביד רשע
פני שופטיה יכסו אם לא אפוא מי הוא. מי הוא שמכלה את התמימים: ד״א אם
שוט ימית פתאום, ר״ל אם אל הייסורין שבאו עלי אם הם של צרוף ובחינה הרי
הוא מלעיג במסת נקיים שהרני מחמתם ומי שנסהו השם אינו מת, ואם הם יסורין
של פורענות אם כן הנפרע ממני איני השם, שהשם אינו נפרע מן הצדיקים, אלא
יש לי לומר שהנפרע ממני הוא רשע שניתן לו רשות לעשות בעולם כל מה
שירצה, כמו שנאמ׳ ארץ ניתנה ביד רשע (איוב ט כד), לזכות את החייב ולחייב
את הזכאי, והריני אבד ומת וכלו ימי ומה אוחיל עוד: פני שופטיה יכסה. ר״ל יכסה
חמס: ד״א ארץ נתנה ביד רשע, כג)אמר רבא בקש איוב להפוך הקערה על פיה.
אמר אביי לא דבר איוב אלא כלפי שטן: 25 וימי קלו מני רץ ברחו לא ראו
טובה. קלו מני רץ, ואמר תרגום ארמי (ומי) [יומי] קלילו [יתיר] מן טול עופא
דרהיט: 26 חלפו עם אניות אבה כנשר יטוש עלי אכל. עם אניות אבה, מענין

כן תרגם אונקלס. יח) ואמרו רבותינו. ב״ב ט״ז ע״א. יט) א״ל שוטה שבעולם. ליתא בגמרא.
כ) בראתי בראשו של אדם. בגמרא בראתי באדם. כא) הם מכחישות מאור עינים של אדם. בגמרא
מחשיכות מאור עיניו של אדם. כב) א״ר לוי. תנחומא וירא אות ז׳ ובתנחומא הנדפס מכבר אות
ה׳, ונשנה גם בב״ר פמ״ט אות ט׳. והמחבר הביא כלשון התנחומא הנדפס מכבר, ועיין בתנחומא
שם הערה נ״ב. כג) אמר רבא. ב״ב ט״ז ע״א. כד) אמר רבא עפרא לפומי דאיוב. ב״ב ט״ז ע״א,
ושם תגי׳ אמר רב ונרשם בגליון נ״א אמר רבא. כה) ורז״ל אמרו. ב״ר פי״ם אות י״ב.

אם תאבו (ישעיה א יט), על דרך השאילה, כלומר כספינה השטה בים או בנהר ברצונה, ואין מעכב על ידה, שהיא מהלכת במהירות: ויש אומרים הוא שם נהר ידוע והאניות מהלכות בו במהירות: ד"א הלפו כספינות בזמנן שהוא מהפסח ועד התג: ד"א דרך הספינה הנושאות מיני מגדים ופירות מיני תבואה למקום אחר, הם ממהרות בהילוכם, כדי שלא יקדימו ספינות אחרות וימכרו ביוקר, ועוד הם ממהרות, כדי שלא יפסדו הפירות והתבואה לארך הדרך ולא ירויחו. כנשר יטוש עלי אוכל, יעוף במהירות ויטוש עלי אוכל: 27 אם אמרי אשכחה שיחי אעזבה פני ואבליגה. אשכחה שיחי, כאשר אומרה אשכחה שיחי וכעסי וצערי אעזבה חמתי ורגזי ואתחזק מעט ינורתי כל עצבותי, כי לא יניחני מלשתוק ולנוח, ידעתי כי לא תנקי מעוני מלפרע ממני: אעזבה פני. כמו ונתתי את פני (ויקרא כ ו), פני ייי חלקם (איכה ד טז): ואבליגה. כמו המבלג שור על עז (עמוס ה ט). שהוא מחזקו ומסייעו עליו: 28 יגרתי כל עצבתי ידעתי כי לא תנקני: 29 אנכי ארשע למה זה הבל איגע. אני ידעתי שאם אבא עמו לדין ארשע, ולמה זה הבל איגע, לבא במשפט עמו: 30 אם התרחצתי במו שלג והזכותי בבור כפי. בבור כפי, תרגום ודכיית באהלא ידי, והוא מין עשב שמעביר הכתם, ומעניגו ותרבי לך בורית (ירמי' ב כב): 31 אז בשחת תטבלני ותעבוני שלמותי. ידעתי שאפילו אהיה נקי בלא עון תטבלני בשחת ותעבוני שלמותי דרך משל: 32 כי לא איש כמני אעננו נבא יחדו במשפט. איני כדאי לענותו על דבריו, או אתוכח עמו יחדו במשפט, ולפי' לא אוכל לדבר: 33 לא יש בינינו מוכיח ישית ידו על שנינו. שמראה לכל אחד תוכתו או זכותו, כד)אמר רבא עפרא לפומיה דאיוב, כלום יש עבד שמוכיח את רבו: ישית ידו על שנינו. שלא יחזק החזק על הרפה: 34 יסר מעלי שבטו ואמתו אל תבעתני. יסר מעלי שבטו, בנגעו ומכתו, כמו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (ש"ב ז יד) כלומר יסיר מעלי הייסורין אלו, ואראה אם לא אתוכח עמו, ואז אימתו אל תבעתני. ואדברה ולא איראנו: 35 אדברה ולא איראנו כי לא כן אנכי עמדי. כי לא כן אנכי עמדי, כמו שאתם אומרים שאני חייב ואני צדיק גמור אצל עצמי, ולכך לא אירא: ד"א כי לא כן אנכי, אצל עצמו, כמו שהוא אצל עצמי שאני מתירא ממנו והוא אינו מתירא ממני, ואני חלש והוא חזק, ומי יוכל לדון עם שתקיף ממנו, כה)ורז"ל אמרו אדברה ולא איראנו, אמ' אדברה ואיני כאדם הראשון שאמר האשה אשר נתת עמדי (בראשית ג יב), הוא שמע לדבר אשתו, ואני לא שמעתי לדברי אשתי, שנאמר כדבר אחת הנבלות תדברי (איוב ב י) ועוד שאיני ירא מן הדין כמוהו שתלה קללתו על אחרים:

י.

1 נקטה נפשי בחיי אעזבה עלי שיחי אדברה במר נפשי. נקטה, נתיאשה נפשי מן החיים וקצה בהם, ומעניגו ונקוטותם בפניכם (יחזקאל כ מג): וי"א שהוא מענין תרגום תוגיון נפשי (איוב יט ב). תנקטון נפשי, כלומר הרבה תוגות ודאגות עברו עלי בחיי: אעזבה עלי שיחי. מענין והרלת מעזוב לו (שמות כג ה), כלומר אשא ואסבול צער ומכאוב: ד"א ואני הוא מתקוטט ביני ובין עצמי אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר וכשאומר אעזבה עלי שיחי ולא אדברה ולא אוכל להתריש, כענין שנאמר כי החרשתי בלו עצמי (תהלים לב ג): 2 אמר אל אלוה אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני. אל תדין אותי בדין הרשעים: 3 הטוב לך

כי תעשוק כי תמאס יגיע כפיך ועל עצת רשעים הופעת. הופעת להראות להם
פנים שוחקות, וזה הוא רשע וטוב לו. והוא מענין ואל תופע עליו נהרה (איוב ג ד):
ד״א הטוב לך כי תעשוק, כדבר הזה להצדיק רשע ולהרשיע צדיק, ואתה הוא
בוחן כליות ולב ומשלם לאיש כמעשהו, שהוא כענין שנאמר השופט כל הארץ לא
יעשה משפט (בראשית יח כה): ד״א אמר איוב לפני הב״ה הגוף שהוא מחומר אבי
ואמי אמרת לשטן הנו בידך והנפש שהיא אצולה משלך אמרת לו אך את נפשו
שמור: 4 העיני בשר לך אם כראות אנוש תראה. העיני בשר לך, שלא תראה מה
שהוא: 5 הכימי אנוש ימיך אם שנותיך כימי גבר. הכימי אנוש ימיך, שהוא היום
חי ומחר בקבר, ואם לא יפרע מאויבו היום שהוא חי אינו יכול לתובעו אחר שימות
והכל לפניך החיים והמתים ואין מידך מציל, ואיך תמהר להפרע ממני ולבקש לעוני
ולא תרפני מעט, כאדם שאינו בוטח בימיו שהוא ממהר לתבוע בעל דינו קודם
שימות: 6 כי תבקש לעוני ולחטאתי תדרוש: 7 על דעתך כי לא ארשע ואין
מידך מציל. כי לא ארשע, יודע אתה כי לא ארשע, כלומר שאם נכנסתי לדין
לא אצא חייב, אבל אין מידך מציל, א)אמר רבא בקש איוב לפטור העולם כלו
מן הדין, אמר לפניו רבון העולם בראת שור ופרסותיו סדוקות, חמור ופרסותיו
קלוטות, ובראת גן עדן, ובראת גהינם, בראת צדיקים, ובראת רשעים, ומי מעכב על
ידך, מה אהדרו ליה חבריה, אף אתה תפר יראה ותגרע שיחה לפני אל (איוב
טו ד): 8 ידך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני. עשוני עצב בדפוס כמו שהיוצר
עושה כלי חרס שלו, וסעניגו העצב נבזה נפוץ (ירמיה כב כח): ד״א שהוא מענין
ומעצבון ידינו (בראשית ה כט), כלומר לאחר שעשיתני, חזרת והבאת עלי יסורין
מסביב: ותבלעני. לשון השחתה, כמו אם אבלע ואם אשחית (ש״ב כ כ): ד״א
שהוא מענין לשון ישמעאל שקורין לנידים אעצאב, ובהם היא תנועת האיברים, ר״ל
אתה בראת אותי והעליתה על כל איברי גידים ובשר ועור כסיתני יחד סביב מכל
צד, שהוא עור ובשר תלבישני, כדי שלא יתפרקו העצמות זה מזה. ותבלעני, מענין
כבלע את הקדש, (במדבר ד כ), ב)ואמר התרגום (כדמסון) [כד מכסן]: ד״א ידיך
עצבוני, שהוא מענין ג)לשון משנה אין מעצבין את הקטן, והוא לשון חבוש ותיקון
האיברים, ואמר אתה תקנתני ועשיתני וכשם שעשיתני כך תבלעני יחד סביב ואל
עפר תשיבני סוף כל דבר: 9 זכר נא כי כחמר עשיתני ואל עפר תשיבני: 10 הלא
כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני. כלומר תתיכני רמז לתחילת יצירתו ד)שהטפה שהולד
נוצר ממנה מתחלה היא נתנת בתוך הרחם ומתערבת עם טפת האשה, כמזיגת חמים
ביין, ואחר כך היא מתקשה ונקפת, כמו שנאמר וכגבינה תקפיאני, והולד נוצר בנהים:
11 עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תשוככני. מענין סיכוך וכסוי: 12 חיים
וחסד עשית עמדי ופקדתך שמרה רוחי. ופקודתך שמרה, כמו ומצותך, כלומר ששמרה
רוחי מצותך, וכן הוא פקד עלי (עזרא א ב): ד״א ופקודתך שמנית עלי שומרים
ששמרו רוחי בבטן אמי. ה)אמ׳ ליה אנטונינוס לרבי ו)מאמתי [ניתנה נשמה באדם
משעת פקידה או משעת יצירה] אמר ליה א״ל משעת יצירה אפשר לחתיכה של
בשר שתתקיים שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת, אלא הוי אומר משעת
פקידה, כלומר קודם שעת יצירה, אמר רבי דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו,
ופקדתך שמרה רוחי: 13 ואלה צפנת בלבבך ידעתי כי זאת עמך. צפנת בלבך

א) אמר רבא ביקש איוב. ב״ב ט״ז ע״א. ב) ואמר התרגום כדמסנן. הוא בת״א ותקנתי כד
מכסן. ג) לשון משנה אין מעצבין את הקטן. שבת קמ״ז ע״א. ד) שהטפה שהולד נוצר ממנה.
עיין נדה כ״ה ע״א. ה) א״ל אנטונינוס לרבי. סנהדרין צ״א ע״ב. ו) מאמתי ניתנה נשמה כו׳.

לבלעני, וכאלו אינך זוכר כל החסדים שעשית עמי, והיגיעה שיגעת בי, כמו שנאמר תמאס יגיע כפיך (איוב י ג): ויש אומר ואלה כלומר חטאתי ושגגותי, כלומר לאחר שעשית עמי חיים וחסד ושאר הענינים, כענין שאמר תשוב ותשמור על חטאתי ולא תנקני מעוני: 14 אם חטאתי ושמרתני ומעוני לא תנקני: 15 אם רשעתי אללי לי וצדקתי לא אשא ראש שבע קלון וראה עניי. אם חטאתי ושמרתני נתת עינך בי מלהעלים ולעבור על מדותיך ואין אתה מנקני מעוני אלא על הכל אתה פורע ממני, ומעתה מה יש לי לעשות, אם רשעתי אללי לי בעבור הרשע, ואם צדקתי לא אשא ראשי, לפי שאין בעל ריבי כמוני שנבא למשפט אין לי אלא שבע קלון וראה עניי, והוא כמי שאמר הריני שבע קלון. ראה עניי, כמו ראה עניי ועמלי (תהלים כה יח): 16 ויגאה כשחל תצודני ותשוב תתפלא בי. יגאה בעיניך עוני להיות לך למשא עד אשר תצודני כשחל שתפרוש לי מצודות כאלו אני גבור כשחל ותשוב מיום אל יום תתפלא בי, תדקדק עלי ותפשפש על מעשי, ז)והוא מענין לא יפלא את כליו לאור הנר. ויתכן שהוא מענין ונתן בפלילים (שמות כא כב), ותשימיני פלא בעיני כל אדם שיתמהו לי מקורותי: 17 תחדש עדיך נגדי ותרב כעשך עמדי חליפות וצבא עמי. עדיך נגדי, היסורין מעידין עלי שאני חייב ותחשבם עלי תמיד זה קשה מזה: חליפות וצבא עמי. הולכים ועומדים בעוד שהחיל מתרפה והולך לו אחר נצב מיד, ואמר התרגום מתחלפאן מחיותא ומתחיילין גבאי, והוא אצלו מענין צבא מלחמה: ד״א חליפות וצבא עמי, מענין הלא צבא לאנוש, (איוב ז א) כלומר זמן קצוב ליסורין אלו משמשין ואחרים חוזרין ומתחלפים שונים ומשונים אלו מאלו ומשמשין זמן אחר זמן: ויש אומ׳ חליפות וצבא, ר״ל חליפותהם ימי צבאי ממני: 18 ולמה מרחם הוצאתני אגוע ועין לא תראני: 19 כאשר לא הייתי אהיה. כעוללים לא ראו אור. הלואי אגוע מרחם לקבר אובל הייתי מובל: 20 הלא מעט ימי יחדל ישית ממני ואבליגה מעט. הלא מעט ימי וחדל, כלומר הניחני לעמוד מעט בארץ בלא ייסורין, כמו אדעה מה חדל אני (תהלים לט ה). ושית ממני, עמוד ממני, כמו שות שתו השערה (ישעיה כב ז), כלומר הרחק מעלי היסורין ואתאפק מעט: 21 בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ חשך וצלמות. בטרם אלך. ולא אשוב בעודני חי, ועוד שלא יגיע עת מותי הנח לי וארגיע: 22 ארץ עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים ותפע כמו אפל. ארץ עיפתה, חשכה ואפלה, כמו עושה שחר עיפה (עמוס ד יג): ולא סדרים. אין בה סידור כוכבי המאורים כמו חשך, וכמו עיפתה, ח)ואמרו רז״ל ארץ עיפתה זו גיהנם, שהרשעים פורחים אליה כעוף: ט)ד״א ארץ שהרשעים עיפים בה, ומי ירד לשם, י)אמר ר׳ אחא מי שאינו רגיל לעשות תלמוד [סדרים סררים] ובועט בו, שנאמר צלמות ולא סדרים. יא)ועוד אמרו עלמא אמאי מקיים, אקדישא דסדרא, ואיהי שמיה רבה דאגדתא, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים ותופע כמו אופל. הא יש סדרים תופיע מאופל. יב)ועוד אמרו הרשעים כל ימות השבת הם נידונים, ובשבת הם נוחין, ומוצאי השבת עד שהסדרים שולמים, כלומר סדר קדושה וכשהסדרים שולמים מלאך ששמו דומה שהוא ממונה על הנשמות בא ונוטל נשמתן של אותן רשעים ומקלען לארץ, הה״ד ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים: יג)כיון שאדם יד)נוטה במטה של

תוספתי כי נשמט שורה שלמה. ז) והוא מענין לא יפלא את כליו. שבת י״א ע״א במשנה. ח) ואמרו רז״ל ארץ עיפתה זו גיהנם. שמ״ר פל״ח אות ג׳. ט) ד״א ארץ שהרשעים עיפים בה. שם שם ועי״ש בחדושי הרד״ל. י) א״ר אחא. במדרש שם א״ר חמא. יא) ועוד אמרו עלמא אמאי מקיים. סוטה מ״ט ע״א. יב) ועוד אמרו הרשעים כל ימות השבת. תנחומא הנדפס מכבר כי תשא אות ל״ג. ובפסיקתא רבתי פכ״ג. יג) כיון שאדם נוטה. תנחומא שלנו בא אות ב׳ ובנדפס מכבר

מיתה, הוא סודר תלמודו, טז)אמר ר' תנחומא ברבי כיון שבא מלאך להסתלק, אומר
תנו עז לאלהים על ישראל גאותו ועוזו בשחקים (תהלים כח לה):

יא.

1 ויען צופר הנעמתי ויאמר: 2 הרב דברים לא יענה ואם איש שפתים יצדק. וכי
כל מי שהוא בעל דברים לא יענה מפי אחרים מפני רוב דבריו, או בשביל
שהוא איש שפתים שידבר דבריו לריק, יהא כצדיק שלא נשיב על דבריו: 3 בדיך
מתים יחרישו ותלעג ואין מכלים. בדיך, וכי דברים שאתה בודה מלבך יחרישו מהם
בני אדם. בדיך, כמו אותות בדים (ישעיה מד כה). מתים, כמו את כל עיר מתים
(דברים ב לד): ד"א שהוא כמו בדי שופר יאמר האח (איוב לט כה), כלומר וכי
בשבילך מתים יחרישו: 4 ותאמר זך לקחי ובר הייתי בעיניך. לקחי, כמו יערף
כמטר לקחי (דברים לב ב), שדברת דבר שאינו יכול להיות שאמרת על דעתך כי
לא ארשע אם כן הרי אתה מרשיעו וזה הוא ובר הייתי בעיניך, שכך אמרת להקב"ה
שוך וצדיק אתה בעיניו ואם היה מדבר עמך היה מגיד לך תעלומות חכמה, דברים
שהם נעלמים ממך ותרע כי כפלים לתושיה יש לתורה, שלא קיימת, ואז תרע כי
ישה לך, כי הלוה אותך ומוחל לך, ולא השיב לך גמול על כל עוניך, כי הרבה
יש לו עליך תוב. וישה הוא מענין כי תשה ברעך (דברים כד י): ויש אומרים
שהוא מענין כי השה אלוה חכמה (איוב לט יז), כלומר שאינו זוכר לך כל עוניך:
5 ואולם מי יתן אלוה דבר ויפתח שפתיו עמך: 6 ויגד לך תעלמות חכמה כי
כפלים לתושיה ודע כי ישה לך אלוה מעוניך: 7 החקר אלוה תמצא אם עד תכלית
שדי תמצא. יט)למה איוב דומה, למי שנתונן בקולר, ואמר אני יודע מה יש בתוך
פלטרין של מלך, ואמר לו התר עצמך מן הקולר, ונדע שאתה אומר אמת, כך איוב
היה לבוש שבעה מיני שחין, והיה צריך לצדקה, שכן הוא אומר חנוני חנוני אתם
רעי (איוב יט כא), והוא אומר הגעתי עד סוף דעתו של מקום, שנאמר ואדעה מלים
יענני (שם כג ה), אמרו לו החקר אלוה תמצא: 8 גבהי שמים מה תפעל עמקה
משאול מה תדע. דבר שהוא קשה וגבוה ממך בגבהות שמים מה תפעל בו, ועמוקה
משאול מה תדע, בענין שנאמר ועמוק עמוק מי ימצאנו (קהלת ז כד): 9 ארכה
מארץ מדה ורחבה מני ים. מארץ מדה, רוצה לומר מדתה, וכן עלתה נצה
(בראשית מ י), כלומר נצתה, וכנגד התורה הוא אומר כן, לפי שאין לה תכלית:
10 אם יחלף ויסגיר ויקהל (מי) [ומי] ישיבנו. יחלוף, מענין כליל יחלוף (ישעיה
ב יח), ויסגיר, היסגירוני בעלי קעילה (ש"א כג יא), ר"ל אם ימית או יסגיר ביסורין
למי שירצה. ויקהיל את כל פמליאות שלו להתוכח, על אלו שהסגיר מי בהם
שישיבנו בדברים למצוא עול בפעלו, ואם תאמר מפני שהוא מאריך ואינו משיב לו
גמולו מיד, לא מפני שאינו יודע בו, כי הוא ידע מתי שוא ורואה האון שהרשעים
עושים, אלא שדומה לבני העולם כאלו אינו מתבונן עד שתתמלא סאתם, או שמא
יעשו תשובה וימחול להם, הה"ד וירא און ולא יתבונן: ד"א אם יחלוף. מענין וחלף
ביהודה (ישעיה ח ח). ויסגיר, החרש והמסגר שסוגרים בעד המלחמה, כלומר אם

אות ב'. ועיין בתנחומא שם בהערות ז' ח' ט'. יז) נוטה במטה של מיתה. שם הגי' בצילת של
מיתה. טז) א"ר תנחומא ברבי. שם הגי' ר' תנחומא בר אבא. יח) אמר תנו עוז. שם הגי' מלאכי
השרת אומרים לו.
יט) למה איוב דומה. תנחומא קדושים אות ט"ז ובתנחומא הנדפס מכבר. ומובא בילקוט איוב

יעבור ויסגור בעד הבריות על מדת הדין ויקהיל עליהם נדודי חיות ויעיר עליהם
מלחמות מי ישיבנו, כמו שעשה לכמה דורות שהיה לפנינו: ויש אומרים שהוא
מענין שאמרו רז״ל לאשה שתתעבר איתתא חלישתא, כלומר אם יגזור על האשה
שתתעבר או מנע ממנה פרי בטן, כמו שנאמר כי סגר יי׳ בעד רחמה (ש״א א ו):
11 כי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן. וירא און ולא יתבונן, רואה
האון מיד ואינו צריך להתבונן בו ולעיין, כמו (ואבינה) [ואתבונן] אליו בבקר
(מ״א ג כא), לפי שהוא גלי עמיקתא ומסתרתא, ב)ולרז״ל כי הוא ידע מתי שוא,
ידע הקב״ה העם המתים על השוא לעשותו: ג)ד״א ידע הקב״ה העתידין לעשות
שוא, כלומר אעפ״י שהוא יודע ורואה הרעות שהוא עתיד לעשות אינו דן אותו אלא
לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר באשר הוא שם (בראשית כא יז): 12 ואיש נבוב
ילבב ועיר פרא אדם יולד. כלומר האדם בעת שיולד אינו יודע כלום, אלא הוא כעיר
פרא שאין לו דעת כלל, עד שמרגילין אותו יולדיו מיום ליום צו לצו קו לקו, עד שיגדל
ד)וילבב, ויתחכם וידע דרכי השם על אמתתם. ונבוב, מענין נבוב לוחות (שמות לח ז).
מן לב, והוא כנוי לחכמה, כד״א קונה לב (משלי יט ח), ר״ל חכמה: ד״א ועיר פרא
אדם שהוא כעיר פרא למוד מדבר, אינו מיחל שכר, ואינו דואג בפורענות ה)אדם
יולד סופו להיות דורש כסדר בני אדם ויכין דרכו וישיב אל לבו. ויולד הבא מענין
מה ילד יום (משלי כז א) ו)אמר רב דימי דמן חיפא קודם שיאכל אדם וישתה
ז)יש לו כמה לבבות, כלומר כמה סברות, לפי שדעתו מיושבת עליו ושכלו בר
ונקי קודם שיאכל, אבל לאחר שיאכל וישתה אין לו אלא לב אחד, שנאמר ואיש
נבוב ילבב: 13 אם אתה הכינות לבך ופרשת אליו כפיך. בתחנה ותרחיק און
מידך: 14 אם און בידך הרחיקהו ואל תשכן באהליך עולה. אז תהיה בטוח שתשא
פניך ממום, כלומר שתכנס לעצמך לשאת פניך מכל מום, ומתוך כך היית מוצק,
וכל עמל שהיית שוכח וכמים שחלפו והלכו להם, כן יהיה לך כל זכרון עמל שעבר
עליך. ח)ובמערבא אמרי משמיה דרב אם און בידך הרחיקהו זה שטר אמנה ושטר
פסים, והוא שטר שכותב אדם על עצמו שהוא חייב לחברו ונשאר השטר על בעל
החוב, עליו הכתוב אומר ואל תשכן באהליך עולה, זה שטר פרוע, ט)דאמר ר׳ יהושע
בן לוי אסור לו לשהות שטר פרוע בתוך ביתו, שנאמר ואל תשכן באהליך עולה.
י)אמר רב כהנא אסור לו לאדם לשהות שטר אמנה בתוך ביתו משום שנאמר ואל תשכן
באהליך עולה. איתמר ספר תורה שאינו מוגה, אמר ר׳ אמי עד שלשים יום מותר לשהותו,
מיכן ואילך אסור לשהותו, משום שנאמר אל תשכן באהליך עולה, יא)אלא יגיהו
וכל המגיה אות אחת בספר תורה כאלו כתבו: 15 כי אז תשא פניך ממום והיית
מוצק ולא תירא: 16 כי אתה עמל תשכח כמים עברו תזכור. והיית מוצק חזק וקיים,
מענין מצוקי ארץ (ש״א ב ח): ד״א שהוא מענין יצקם המלך (מ״א ז מו), כלומר
שתהא חזק כחתיכה של מתכת שאינה מורכבת מדברים הרבה, אלא מדבר אחד,
והוא שגורם לה שלא תפסד במהרה: ד״א והיית מוצק. ר״ל ואם היית מוצק שיציק
לך אויבך או שיצר לך הזמן לא תירא, כי מיד תהיה לך רווחה, שאין הצרות אלא
כשטף מים עבר ומיד הם נחים: 17 ומצהרים יקום חלד תעפה כבקר תהיה. כבקר

רמז תתק״ו בשם התנחומא. ב) ולרז״ל כי הוא ידע מתי שוא ידע הקב״ה. שמ״ר פ״ג אות ב׳. ג) ד״א. שם שם. ד) וילבב מן לב והוא כנוי לחכמה. וכן תביא הראב״ע. ה) אדם יולד סופו להיות דורש כסדר בני אדם. עיין בפירש״י שכתב ילמד עצמו לחיות אדם חדש כסדר בני אדם ויכוין דרכו. ו) אמר רב דימי. ב״ב י״ב ע״ב. ז) יש לו כמה לבבות. בגמרא תני׳ יש לו שתי לבבות. ח) ובמערבא אמרי. כתובות י״ט ע״ב. ט) דאמר ריב״ל. שם במאמר שלפניו. י) אמר רב כהנא. שם דף י״ט ע״א. יא) אלא יגיהו. תוספת המחבר. ועיין בהרמב״ם ה׳ ס״ת פ״ז הי״ב

תהיה, ר״ל ואם תעופה, והוא מענין ארץ עיפתה (איוב י כב), כלומר ואם יארע לך
שום צער מיד יסור ותחזה לשלותך כבקר שהוא חוזר לבא חלילה: ויש אומרים
שהוא מענין בעפעפי שחר (שם ג ט), לשון אורה: 18 ובטחת כי יש תקוה
וחפרת לבטח תשכב. ר״ל שאין צריך לבנות חומות בצורות ומגדלים גבוהים לבצר
עליך מחמת האויבים, אלא חפירה אחת כמו חריץ, ולפי׳ לבטח תשכב: ד״א וחפרת
ובמקום שאתה מתירא שמא יכלימוך בני אדם שם תשכב לבטח ואינך ירא מכלום:
ד״א וחפרת, הוא כנוי למקום העמקים והשרון שהם במדרון, ואין שוכבין לשם אלא
בעת השלום, יג)ואמר התרגום והתקן בית קבורתא ותשכב לרוחצן, וכן הוא דרך
הצדיקים והחסידים לתקן להם בית הקבורה, שנאמר בקברי אשר כריתי (בראשית נ ה):
19 ורבצת ואין מחריד וחלו פניך רבים: 20 ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם
ותקותם מפח נפש. כלומר כל מה שהם מקוים לראות כך למפח נפש יהי׳ להם,
ומענינו והפחתם אותו (מלאכי א יג):

יב.

1 ויען איוב ויאמר: 2 אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה. תאבד שאין לה
תשיבות אצליכם לפי שאתם כסילים בה, ואמר תמות על דרך השאלה,
כמו נסרחה (חכמתכם) [חכמתם] (ירמיה מט ז): ד״א ועמכם תמות חכמה, כלומר אתם
סבורים שבמותכם תמות חכמה ותאבד ואל תעלה על דעתכם סברה זו, שגם לי לבב
כמוכם. יד)ורבותינו זכרם לברכה אמרו תמות חכמה, אל תקרי תמות אלא תומת החכמה,
כלומר כל זמן שהחכם קיים חכמתו מתקיימת עמו, מת מתה חכמתו עמו: 3 גם לי
לבב כמוכם לא נפל אנכי מכם ואת מי אין כמו אלה. גם לי לבב, אמר להם איזו
חכמה הדשתם כמו שאמרתם גם אני ידעתי שהשם חכם צדיק ונורא וגם לי לבב
כמוכם לדעת זאת, ולא נופל אנכי מכם, ומי הוא האיש שאין לו חכמה כמותכם
ובכל זאת לא אמנע מהצדיק עצמי. לא נופל אמר התרגום לא בריש אנא מנכון:
4 שחוק לרעהו אהיה קרא לאלוה ויענהו שחוק צדיק תמים. שחוק לרעהו אהיה,
ר״ל יהיה, ולפי שאמר המשל על עצמו אמר אהיה אמר להם ולי מדרך האמת הוא
שיהיה שחוק לרעהו אדם שהוא קורא לאלוה ויענהו שהרי בימי שלותי קראתי את
יי׳ ועננו כמה פעמים, אבל העולם הפוך שהוא שחוק לרעהו, כל מי שהוא צדיק
תמים ומי שגדל כאבו ופירו וחלו עליו יסורין הוא בוז לעשתות שאנן, שהרשע
מולו לו, ולפיד כמו אם בפירו להם שוע (איוב ל כד), כלומר כשהצדיק מט לפני
הרשע ויהיה נכון למועדי רגל יבאו בני אדם לידי פקור ואני כמעט נטיו רגלי
כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה שהצדיק חזר להיות שחוק ומרגיזי אשר
הביאו הצלמים בידיהם והם בוטחים ואתם יודעים זה בלבבכם, ומדברים אחת בפה
ואחת בלב: ד״א שחוק לפיד בוז: 5 לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל.
לפיד בוז, ואמר איוב לאחר שהייתי מעולה מכל טוב ופני מאירים כלפידים בא בוז
לעשתות שאנן, והם העשירים הבוטחים על חילם חזרתי להיות נכון למועדי רגל,
והוא מענין ומתגיהם תמיד המעד (תהלים סט כד), ושחוק לכל בני דורו כמו שנאמר
הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג יד): ויש אומרים לפיד ובוז נכון לעשתות שאנן.

ובכ״מ שם. יג) ואמר המתרגם ותתקן בית קבורתא ותשכב לרוחצן. לפנינו ותתקן בי קבורתא
לרוחצן תשכוב.
יד) ורז״ל אמרו. מכילתא יתרו מס׳ דעמלק פ״ב, ובילקוט רמז תתקי״ז מובא המאמר וגרשם

שעדין לא חלו עליהם ייסורין ולא נסה אותם הב"ה, כמו שנסה למועדי רגל, כלומר שמטה רגלם ונפלה והגיעו עד עפר, שנאמר לעת תמוט רגלם (דברים לב לה): ד"א אמר איוב שחוק לרעהו אהיה, כלומר שחוק לרעי ושוב הייתי נמאס ונבזה לאחרים שאינם חברי, שהם שאננים ושוקטים ושלימים מן היסורין שחלו עלי כפתילה הזאת לאחר שנכבית שהיא מאוסה ובזויה, ועוד אני אומר לפיד בוז למועדי רגל לאותם שעומדים במועדי רגל שלא גלו ולא יצאו מארצם, ב) ודרש רבא מאי דכתיב לפיד בוז לעשתות שאנן, ג) אמר ר' יוחנן מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח את אנשי דורו, ואמר להם דברים שהיו קשין עליהם כלפידים, והיו מבזין אותו, ואמרו לו ד) זקן שוטה, תיבה זו למה, והוא אומר להם שהקב"ה מביא עליהם ה) מבול של מים, אמרו מן השמים יביא המבול או מן הארץ, יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין את הארץ, ואם מן השמים הוא מביא ו) יש לנו דבר אחר ועקול ואמרי לה עקים, אמר להם שוטים מבין עקבי רגליכם הוא נובע עליכם, שנאמר נכון למועדי רגל: ז) לישנא אחרינא (ק"נ) [ק"כ] שנה היה נח נוטע ארזים וקוצצן, אמרין ליה למה הדין, אמר לון כך אמר לי הקב"ה דהוא מיתי מבולא על ארעא, אמרי ליה מבולא אתיי על ביתיה דההוא גברא, הה"ד לפיד בוז לעשתות שאנן. ח) אמר ר' אבא בר כהנא כרוז אחד עמד לי בדור המבול זה נח, שהיו מבזין אותו בני דורו, והוו קריין ליה ביזא סבא, לעשתות שאנן שהיו קשין לשמוע תוכחות כעשתות, נכון למועדי רגל, שהיו מוכנין לשני (שברים שבר) [שברים שבר] מלמעלה (ושכר) [ושבר] מלמטה: 6 ישלו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו: ישליו לאשר הביא אלוה בידו מי גרם להם להתגאות ולהרגיז לפניו, הטובה שהיה להם, כמו שנאמר וישמן ישורון ויבעט (שם לב טו): 7 ואולם שאל נא בהמות ותרך ועוף השמים ויגד לך. שאל נא בהמות, ט) אמר ר' מאיר זה בהמות בהררי אלף, והיא בהמה רבוצה על אלף הרים, ואלף הרים רועה בכל יום, ומהיכן היא שותה כל שירדן מכנים לששה חדשים היא שותה בגמיעה אחת, י) שנאמר יעשוק נהר (ולא) [לא] יחפוז יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ כג): ועוף השמים. זה זיז שדי (תהלים נ יא): 8 או שיח לארץ ותורך ויספרו לך דגי הים. לארץ ותורך, יא) זה גן עדן. ויספרו לך דגי הים, זה לויתן: 9 מי לא ידע בכל אלה כי יד יי עשתה זאת. ר"ל מי לא ידע בכל אלו הייסורין, כי יד יי שהקב"ה הוא שהביאם עלי ולא נתחייבתי לכך, אלא שהקב"ה לפרקים הוא מנסה הצדיקים, ולפרקים הוא נותן להם טובה בעולם הזה, והקרן קיימת להם לעולם הבא, ולפרקים הוא משפיע טובה לרשעים בעולם הזה, בשביל דבר אחר טוב שעשו בעולם הזה כדי לאבדם לעולם הבא, ולפרקים הוא מונע מהם כל טוב על רוב עונם ויהיו מרודים בעולם הזה ולעולם הבא: 10 אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש: 11 הלא אזן מלין תבחן וחך אכל יטעם לו. מלין תבחן, ולמה לא ידעו זאת

בגליון „מדרש" בטעות וצ"ל מכילתא. ב) ודרש רבא. סנהדרין ק"ח רע"ב. ג) א"ר יוחנן. בגמרא שם. לא מובא בשמו. ד) זקן שוטה. בגמרא ליתא למלת „שוטה". ה) מבול של מים. עיין בגמרא שם. ו) יש לנו דבר אחר ועקול ואמרי לה עקים. יש לתקן וכצ"ל יש לנו דבר אחר ועקוב שמו, ואמרי לה עקש שמו. והערוך בערך עקוב הביא המאמר הזה וגורס יש לנו דבר אחד ועקוב שמו, ואמרו לה עקוש שמו, פי' מין ספוג ושואב את המים, ואנו מניחין אותו על ראשינו לבלוע המים, פי' אחר עקוב שמו שמעקב את הגשמים. ז) לישנא אחרינא ק"נ שנה. ב"ר פ"ל אות ז', ותקנתי ק"כ שנה, ובתנחומא הנדפס מכבר נח אות ה' א"ר הונא בשם ר' יוסי ק"כ שנה היה מתרה הקב"ה בדור המבול שמא יעשו תשובה כו'. ח) א"ר אבא בר כהנא. שם שם, ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ונרשם בגליון „מדרש" וצ"ל „ב"ר". ט) א"ר מאיר. פסיקתא דר"כ פסקא את קרבני (דף נ"ח ע"א) ופסיקתא רבתי פסקא את קרבני, וי"ר פכ"ב, במ"ר פנחס. י) שנאמר יעשוק

השומעים מעליו כאשר החך יטעם לאכול ומי לא ידע שהבורא הוא החכם, הלא אף הנבראים שהם חדשים בעולם לאריכות ימיהם חכמה מתכוססת בהם, ההי"ד בישישים חכמה וארך ימים תבונה: 12 בישישים חכמה וארך ימים תבונה. יב)ר"ל ובארך, אלא בישישים הוא במקום שנים. יג)תניא יד)ר' ישמעאל אומר תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה מתוספת בהן, [שנאמר בישישים חכמה ואורך ימים תבונה, ועמי הארץ כל זמן שמזקינים טפשות ניתוספת בהן] שנאמר מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (איוב יב כ): 13 עמו חכמה וגבורה לו עצה ותבונה: 14 הן יהרוס ולא יבנה יסגור על איש ולא יפתח. טז)הן יהרוס, משהפך סדום ועמורה והרסן מי בנאן: יסגור. כשסגר בפני קרח ועדתו מי פתח, אין כל בריה יכולה לעמוד על מעשיו: 15 הן יעצר במים ויבשו וישלחם ויהפכו ארץ. יעצור במים, זו מכת בצורת שבה הוא דן, כלומר בעצירת גשמים: וישלחם ויהפכו ארץ. וכשהוא רוצה לשלחם הם הופכין את הארץ, כמו שעשה לדור אנוש שעלה הים והציף שליש העולם: 16 עמו עז ותושיה לו שגג ומשגה. שוגג ומשגה, הם שני שרשים בענין אחד, שוגג הוא השוגג עצמו, ומשגה המשגה לאחרים, הב"ה ידע בהם והם לא ידעו, יז)ואמרו רז"ל עמו עוז ותושיה, עוז זו תורה, שנאמר יי׳ עוז לעמו יתן (תהלים כט יא). ותושיה אמר ר׳ יהושע בן לוי למה נקראת תושיה, שמתשת כחו של אדם, מה הוא שוגג ומשגה. אמר ר"ש ב"ל אלו נביאים ונביאות, ר׳ יוחנן אמר שטיא ושטתא, ורבנן אמרי שנה אדם בדברי תורה משנין אותו, כענין שנאמר ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב יט ד): 17 מוליך יועצים שולל ושופטים יהולל. מוליך יועצים, ר"ל כל אחד ואחד מהם מוליך אותו שולל מעצתו, כמו אשתוללו אבירי לב (תהלים עו ו), וענינו שתהא עצתם מעורבבת וחכמתם מתבלעת: ושופטים יהולל. לשון שטות וסכלות, כמו אמרתי להוללים אל תהולו (שם עה ו): 18 מוסר מלכים פתח ויאסר אזור במתניהם. מוסר מלכים פתח, שהתיר מוסרות המלכים וסבלם מעל אחרים ומעביר מהם ממשכה ואותם האסירים בכבלי ברזל חוגר חלציהם ומאזרם כח: ויש אומרים שהוא חוור על המלכים, כלומ׳ כשהם נכנעים מלפניו הוא עליהם כח וישובו למלכותם. ומוסר, כמו מוסרות ערוד מי פתח (איוב לט ה): 19 מוליך כהנים שולל ואיתנים יסלף. כהנים הם הנשיאים והאצילים, כמו ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח), וכן כהן און (בראשית מא מה), יח)ואמר התרגום רבא דאון: ואיתנים החזקים בדין והמתאמצים בו: 20 מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח. לנאמנים, מענין וינאמו נאם (ירמיה כג לא), כלומר שהיה מבלבל שפתי האנשים שהם רגילין בדבור, ומדברים צחות ומליצתם נשמעת: ד"א שהוא מענין ואיש אמונים (משלי כ ו), כלומר אף למאמינים בו פעמים שהם נבדלים לדבר סרה, כגון אברהם, דכתיב ביה והאמין ב"י (בראשית טו ו), ולבסוף אמר במה אדע (שם שם ח): וטעם זקנים יקח. נוטל מהם טעמם, וכן משיב טעם. יט)ורז"ל אמרו טעם זה כנגד יצחק ויעקב ששניהם בקשו לגלות מסתורין של הב"ה, כלומר שרצו לגלות את הקץ לבניהם,

---

כחר ולא יחפוז. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ט. יא) זה גן עדן. שם שם. יב) ר"ל ובארך. אלא ובישישים הוא במקום שנים. וכן כתב הראב"ע בי"ת בישישים ישרש עצמו ואחר עמו. יג) תניא ר׳ ישמעאל אומר. שבת קנ"ב ע"א. יד) ר׳ ישמעאל. בגמרא הגירסא ר׳ ישמעאל ברבי יוסי. טו) שנאמר בישישים חכמה. הוספתי, ותשמיט המעתיק מן שנאמר א׳ עד שנאמר ב׳. טז) הן יהרוס משהפך סדום ועמורה והרסן מי בנאן. תנחומא סוף קדושים, ותנחומא הנדפס מכבר סוף קדושים, ובתנחומא שלנו נשמטו המלות „מי שסגר בפני קרח ועדתו מי פתח", ונמצא לנכון בתנחומא הנדפס מכבר. יז) ואמרו רז"ל. מדרש תהלים מזמור ד׳ אות ג׳. ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ונרשם בצדו „מדרש שו"ט" והוא במזמור ד׳ כמו שציינתי. יח) ואמר התרגום רבא דאון. כן תרגם אונקלס. יט) וחז"ל אמרו. תנחומא ויחי אות ט׳, ובתנחומא הנדפס מכבר אות ח׳ ובשיטה חדשה לברכת יעקב. ועיין

שנאמר ויקרא יעקב אל בניו האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית
הימים (שם מט א), והעלימו הקב״ה ממנו, הוי מסיר שפה לנאמנים, כ)אמר
ר׳ שמעון בן עקשיא זקני עם הארץ כל זמן שמזקינין דעתן מטרפת עליהם, שנאמר
מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח, כא)אבל זקני תלמידי חכמים כשהם מזקינים
חכמתם מתיישבת עליהם, שנאמר בישישים חכמה וגומר (איוב יב יב): 21 שופך
בוז על נדיבים ומזיח אפיקים רפה. ומזיח, הוא חגור החזקים רפה, והוא כמו ולמזח תמיד
(יחגרנה) [יחגרהו] (תהלים קט יט). ואפיקים, כמו אפיקי נחושה (איוב מ יח): 22 מגלה
עמוקות מני חשך ויוצא לאור צלמות: 23 משגיא לגוים ויאבדם שטח לגוים וינחם. פעם
מרבה אותם ומגדלם בעולם, ופעם מאבדם, ופעם שוטחם ומשליכם מעל פניו, ופעם
מנחה אותם בעצתם: ויש אומ׳ שוטח לגוים וינחם, שמרחיב להם גבולם והם מתפשטים
בעולם לבנות ולנטוע, ולבסוף הוא חוזר עליהם ומשפילם ומאבדם, כמו ונחתה קשת נחושה
זרועותי (ש״ב כב לה): שוטח, כמו וישטחו להם שטוח (במדבר יא לב). כג)אמרו ז״ל
משניא לגוים. משגא כתיב, שהקב״ה משגיא לגוים ומורידן לאבדון, כמו שעשה לפרעה
דכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות יב יב), ולא נשאר מהם אלא בעל
צפון בלבד כדי להטעותם בו, ושיאמר בלבו כי יראתו הסכימה עליו שלא לשלח
את ישראל וירדף אחריהם הוא וכל חילו ויטבעו ויאבדו בים, הה״ד משגא לגוים
ויאבדם: 24 מסיר לב ראשי עם הארץ ויתעם בתהו לא דרך. בתהו לא דרך,
במדבר ציה וערבה אשר לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, ואין בו דרך סלולה:
25 ימששו חשך ולא אור ויתעם כשכור:

יג.

1 הן כל ראתה עיני שמעה אזני ותבן לה: 2 כדעתכם ידעתי גם אני לא נפל
אנכי מכם: 3 אולם אני אל שדי אדבר והוכח אל אל אחפץ. אחפוץ לדבר
עמו ולהתוכח עמו: 4 ואולם אתם טופלי שקר רפאי אליל כולכם. רפאי אליל
לשון שקר ושוא, כמו קסם ואליל (ירמיה יד יד) ומענינו נקראת ע״ז אלילים, לפי
שהיא שוא ושקר: ד״א רופאי אליל. דומה אני בכם שאתם סבורים לחבר דברים
שאין להם ואין בהם הנאה, כמו הרופא שהוא סבור לרפאת בשר מת, והוא א) מלשון
משנה העור והרוטב והאלל, וכמו הרופא שהוא סבור לרפאת אבר שנכרת מעיקרו
ולא העלה לו ארוכה לעולם: ב)ויש אומרים אליל זה הצואר, כיון שנכרת אין לו
תקנה: 5 מי יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה: 6 שמעו נא תוכחתי ורבות
שפתי הקשיבו. ריבות שפתי תוכחותי וראיותי: 7 הלאל תדברו עולה ולו תדברו

בתנחומא שם בהערות שלי. כ) א״ר שמעון בן עקשיא. סוף קנים. כא) אבל זקני ת״ח. שם תגי׳ אבל זקני תורה אינם כן. כג) ואמרו רז״ל משגיא לגוים משגא כתיב כו׳. יש לתקן וכצ״ל משגיא לגוים משגא כתיב ואמרו רז״ל. והכוונה משגיא הוא בשי״ן שמאלית, ועל זה תביא משגיא כתיב, קרי ביה בשי״ן ימנית מענין שגגה, אבל אין כאן קרי וכתיב כלל. והמאמר שהביא הוא ממכילתא בא מסכתא דפסחא פרשה י״ג בפסוק מבכור פרעה. וגם במכילתא שם מסכתא ב׳ בפסוק לפני בעל צפון, וכן תביא רש״י דברי המכילתא בפי׳ על התורה בשלח י״ד ב׳, ורש״י בפי׳ לאיוב שם הביא זה בשם יש אומרים, ולא ישר זה בעיניו ע״ש.

א) מלשון משנה העור והרוטב והאלל. חולין קי״ז ע״ב. ב) ויש אומר אליל זה הצואר. צ״ל זה גיר הצואר וכוון לדברי רש״י באיוב שם שכתב ורבותינו פירשו זה גיר הצואר שאין לו רפואה ושמו אלל. ורש״י כוון בזה למאמרם מאי אלל ר׳ יוחנן אמר מרטקה (חולין קכ״א ע״א) ופרש״י גיר השדרה והצואר, והוא רחב ולבן וקשה מאד, וע״ש בתוס׳ ד״ה מרטקה, שלא ישרו דברי רש״י בעיניהם. והתרגום שתרגם כמאסי אלל ומודרקא דפלטיה סכינא תכדין כולכון תרגם כן עפ״י מאמרם חולין ותביא יחד דברי ר׳ יוחנן שאמר מאי אלל מרטקא ודברי ר״ל שאמר בשר

רמיה. תדברו עולה, כיון שבמקום האל באתם לריב עמי אינו ראוי לכם שתדברו עולה בשבילו, ולו תדברו רמיה, בתמיה, כלומר וכי בעבורו תדברו רמיה: 8 הפניו תשאון אם לאל תריבון. הפניו תשאון, וכי פניו תשאון כדי להחניף לו ולשאת לו פנים שתאמרו שאני חייב ובדין באו היסורין עלי. אם לאל תריבון. אם בשבילו תתוכחו עמי, והוא כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות יד ג), ר״ל על בני ישראל: 9 הטוב כי יחקור אתכם אם כהתל באנוש תהתלו בו. יחקר אתכם ותמצאו שקרנין: כהתל באנוש. ר״ל לפניו לדיבורך עשינו עצמנו שקרנין, ודין התי״ו להיות דגושה כמו ויהתל בהם אליהו (מ״א יח כז), וכן ואביכם התל בי (בראשית לא ז): 10 הוכח יוכיח אתכם אם בסתר פנים תשאון. הוכח יוכיח, כלומר יודיע לכם דבתכם. אם בסתר, כשתעמדו לפניו לדין פנים תשאו לו לומר נשאנו פניך: 11 הלא שאתו תבעת אתכם ופחדו יפול עליכם. שאתו גבהו ואימתו, כמו משאתו יגורו אלים (איוב מא יז): ד״א הלא שאתו, שריפת אשו שהוא אש אוכלה, כד״א וישאם דוד ואנשיו (ש״ב ה כא), ג)(ותעל (משאת) [שועת] העיר) (ש״א ה יב) [משאת העשן מן העיר (שופטים כ לח)]: 12 זכרוניכם משלי אפר לגבי חמר גביכם. משלי אפר, כאלו אמר שאתם נמשלים לאפר והגובה שלכם שפל הוא עד לעפר, והוא כמו ותבני לך גב (יחזקאל טז כד), כלומר מקום גבוה כמו מצבה, וכיוצא בה, או הוא כמו לגבי חומר גביכם, כלומר שום יהיו גביהם להיות עפר באחרונה. ד)ורבותינו דרשוהו כנגד ישראל, זכרוניכם משלי אפר, משולים באפר, אם זכיתם אתם מזרע אברהם שהמשיל עצמו באפר, שנאמר ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), ואם לאו לגבי חומר גביכם, התקינו עצמכם לשעבוד מצרים, דכתיב וימררו את חייהם בחומר (שמות א יד): 13 החרישו ממני ואדברה אני ויעבר עלי מה. עלי מה, כלומר מה שירצה האל או מה שיעבור עלי בעון צעקתי: 14 על מה אשא בשרי בשני ונפשי אשים בכפי. אשא, אשיר ואחתך, כמו (לימשות) [למשאות] אותה משרשיה (יחזקאל יז ט), שכן דרך הכואבים שינשכו ידיהם בשעה שיתחזק עליהם הכאב, וכל שכן איוב, שנאמר ויקח לו חרש להתגרד בו (איוב ב ח): 15 הן יקטלני לא איחל אך דרכי אל פניו אוכיח. ה)לא באל״ף כתי׳, כמו אשר לא חומה (ויקרא כה ל), שעניינו לו בוי״ו, שרוצה לומר אם יקטלני לו איחל, שאיני נפרד ממנו ולו איחל שיושיעני, אך דרכי ומדותי שנהגתי בהם אל פניו אוכיח לדעת על מה זה ירשיעני: ויש אומ׳ שהוא ככתבו באל״ף, כלומר אם יקטלני איני סבור שיעשה לי דבר זה שיציר לי ויכחידני לגמרי: ו)ד״א לא איחל עדין הדבר שקול לו אני מצפה: ז)[או איני מצפה] ת״ל עד אגוע לא אסיר תומתי ממני (איוב כז ה), מלמד שמאהבה עבד איוב את המקום, ס)ולחזי האי לו אי בלמ״ד אל״ף כתיב לא הוא, ואי בלמ״ד וי״ו לו הוא, וכל היכא דכתיב בלמ״ד אל״ף לא הוא, אלא מעתה בכל צרתם לא צר (ישעיה סג ט) דכתיב באל״ף למ״ד הכי נמי דלא הוא, וכי תימא הכי נמי, והא כתיב ומלאך פניו הושיעם (שם שם), אלא משמע הכי ומשמע הכי. ט)תניא ר׳ [מאיר] אומר נאמר ירא אלהים באיוב (איוב א א) ונאמר ירא אלהים באברהם

שפלמ:תו סכין ויש לתקן בתרגום וסורדקא במקום וסודרקא כמו שהביא לנכון הערוך את התרגום וגם היה לפניו תגי׳ בגמרא מרדקא במקום לפנינו מרטקא. ג) ותעל משאת העיר. אין זה לשון הכתוב, ובקרא כתיב ותעל שועת העיר (ש״ב ה כא), ותקנתי שצ״ל משאת העשן מן העיר (שופטים כ לח). ד) ורבותינו דרשוהו כנגד ישראל. תנחומא כי תצא אות ה׳ וכן בתנחומא הנדפס שם. ובפסיקתא דר״כ פסקא זכור (כ״ד ע״א) ועיין בתנחומא שם בהערות שלי. ה) לא באל״ף כתיב כמו אשר לא חומה. עיין ערכין ל״ב ע״א וברש״י ותו׳ שם. ו) ד״א לא איחל עדיין הדבר שקול לו אני מצפה. לשון המשנה סוטה כ״ז ע״ב. ז) או איני מצפה. הוספתי כמו שהוא במשנה שם. ס) ולחזי האי לו. הוא בגמרא שם ל״א ע״א. ט) תניא ר׳ מאיר אומר. שם שם. ותקנתי שצ״ל

(בראשית כב יב), מה ירא אלהים דאברהם מאהבה, אף ירא אלהים האמור באיוב
מאהבה, ואברהם גופיה מנא לן, דכתיב זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח): י)ומכאן
אמרו רז״ל אפי׳ חרב פשוטה ומונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים,
שנאמר הן יקטלני לא איחל: 16 גם הוא לי לישועה כי לא לפניו חנף יבא.
גם הוא לי לישועה, כשאני שלם עמו כן הוא לישועה כשישמע דברי ואתם לא
תמצאו חן בעיניו, כי לא לפניו חנף יבא, לפי שאתם מדברים אחת בפה ואחת בלב
יא)אמר רב חסדא אמר ר׳ ירמיה בר אבא ארבע כתות אין מקבלין פני שכינה, כת
לצים, כת חנפים, כת שקרנים, כת מספרי לשון הרע. כת לצים, דכתיב משך ידו
את לוצצים (הושע ז ה), כת חנפים, דכתיב כי לא לפניו חנף יבא, כת שקרנים
דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים קא ז), כת מספרי לשון הרע,
דכתיב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (שם ה ה): 17 שמעו שמוע
מלתי ואחותי באזניכם. ואחותי, תכנס הגדתי באזניכם, כמו אחוך שמע לי (איוב טו יז),
והיה דינו להיות והחותי, כמו והנחה למדינות עשה (אסתר ב יח), אך בא כמו וכל
מלבושי אגלתי (ישעיה סג ג), כלומר הגאלתי: 18 הנה נא׳ ערכתי משפט ידעתי כי אני
אצדק. ערכתי משפט, הוכחתי בדברים: 19 מי הוא יריב עמדי כי עתה אחריש ואגוע.
אם לא אריב ואחריש אגוע: 20 אך שתים אל תעש עמדי אז מפניך לא אסתר:
21 כפך מעלי הרחק ואמתך אל תבעתני. שתים אל תעש עמדי, והם כפך יב) מלשון
רז״ל כופין אותו, כלומר בכפייתך, וזה הוא שאמר אליהוא ואכפי עליך לא יכבד
(איוב לג ז), ויתכן שהוא כמו ידך, כלומר ידך וגבורתך, ואמר התרגום ידך:
22 וקרא ואנכי אענה או אדבר והשיבני: 23 כמה לי עונות וחטאות פשעי וחטאתי
הודיעני: 24 למה פניך תסתיר ותחשבני לאויב לך. פניך תסתיר, שלא תראה יושר
מלי: ותחשבני לאויב לך. יג)אמר לפניו רבון העולמים שמא נתחלף לך איוב באויב:
25 העלה נדף תערוץ ואת קש יבש תרדף. העלה נדף, יד)אמר התרגום לטרפא
יבישא דנתר דאיש אותי: 26 כי תכתוב עלי מררות ותורישני עונות נעורי. מררות,
סרבניות אשר מריתי פיך: ותורישני עונות נעורי. אמר לפניו המרורות אשר עשיתי
אתה כותב, אבל הטובות שפעלתי אינך כותבם: 27 ותשם בסד רגלי ותשמור כל
ארחותי על שרשי רגלי תתחקה. טו)בסד, מיני כבלים, טז)כמו שאמרו רז״ל אין
מוכרין להם לא סכינין ולא כבלים ולא קולרין, יז)ועוד אמרו יתיב, והוא עץ ארוך
נקוב כולו, ומכניסין בו רגלי האסירים, כדי שלא יברחו בלילה: ד״א בסד, כמו
שנאמר ועמק השדים בארות בארות חמר (בראשית יד י): ותשמור כל ארחותי.
יח)בן אשר קמץ חטף, ובני נפתלי חולם, כמו תאלף אורחותיו (משלי כב כה): על
שרשי רגלי תתחקה. כשאני הולך ומביט לאחורי אראה ׳ושם פסיעותיך חקוק
בפסיעותי, ותשמרני על כל פסיעה ופסיעה: 28 והוא כרקב יבלה כבגד אכלו עש.

ר׳ מאיר אומר כמו שהוא בגמרא שם. י) ומכאן אמרו רז״ל. ברכות י׳ ע״א ושם הגי׳ חרב חדה.
יא) אמר רב חסדא אמר ירמי׳ בר אבא. סוטה מ״ב ע״א, ושם ליתא למלות „אמר רב חסדא״.
יב) מלשון רז״ל כופין אותו. ב״ב מ״ח ע״א ובהרבה מקומות. יג) אמר לפניו רבון העולמים. ב״ב
ט״ז ע״א. יד) אמר המתרגם לטרפא יבישא דנתר דאיש אותי. אין פתרון לזה, ולפנינו הטרפא
דשקיף תתבר. טו) בסד מיני כבלים. גם הראב״ע הביא בשם רבינו האי ז״ל שהוא כבל מדברי
רבותינו ז״ל. טז) כמו שאמרו רז״ל אין מוכרין להם לא סכינים ולא כבלים ולא קולרין, אין הראית
דומה לנידון, ויש לתקן שצ״ל אין מוכרין להם לא סדינין ומצאתי המאמר בתוספתא ע״ז פ״ב אין
מוכרין להם לא סדין ולא כבלין ולא קולרין. יז) ועוד אמרו יתיב. עיקר חסר מן הספר וצ״ל
סדנא בסדני יתיב. והוא מגמרא פסחים כ״ח ע״א. ופירש״י שם סדנא נגר עושה סד לשום בו רגלי
אסורים, כמו ותשם בסד רגלי. יח) בן אשר קמץ חטף ובני נפתלי חולם. וגם הרד״ק בשרשים שרש
ארח הביא וז״ל: ותשמר כל אָרְחֹתָי קמץ בקריאת בן אשר, ובקריאת בן נפתלי אֹרְחֹתָי בחלם.

ברקב, כדבר הנרקב בגד, וכיוצא בהם, כענין שנאמר כבגד (אכלו) [יאכלם] עש (ישעיה נא ח), ר"ל הזה שאתה רודף אחריו ומדקדק אחריו כרקב יבלה, ואין כבודך שתרדוף אחריו, אף על זה שהוא הבל ואון ונרקב פקחת עיניך לדקדק בחטאו, ואותי תביא במשפט על עונותי, ואיך יוכל לעמד לפניך מלחטוא הבא מטפה סרוחה ושכבת זרע שהיא טמאה שיהיה טהור ולא אחד מהם שיוכל לומר שלא חטא, הה"ד מי יתן טהור מטמא לא אחד (איוב יד ד), וכן הוא אמר כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), יט)ואמר התרגום מאן יתן דכי גבר דיסתאב בחובין אלא אלהא דהוא חד דישבוק ליה. כ)ואמרו רז"ל מי יתן טהור מטמא, כגון אברהם שיצא מתרח, חזקיה מאחז, יאשיה מאמון, מרדכי משמעי, ישראל מאומות העולם ועולם הבא מן העולם הזה, מי עשה כן, מי גזר כן, אלא אחד שהוא יחידי בעולמו: ד"א מי יתן טהור מטמא, כא)אמרו רז"ל בענין חלב של אשה, ר' מאיר אומר דם נעכר, ונעשה חלב, אמ' ר' אלעאי מאי טעמיה דר' מאיר מי יתן טהור מטמא, ור' אלעזר אמר ר' יוחנן אלו מי הנדה שהמזה ומזין עליו טהור ונוגע טמא, ור' יוחנן אמר זו שכבת זרע שהיא טמאה, והאדם הנוצר ממנה טהור:

יד.

1 אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רגז: 2 כציץ יצא וימל ויברח כצל ולא
יעמד: 3 אף על זה פקחת עיניך ואתי תביא במשפט עמך: 4 מי יתן
טהור מטמא לא אחד: 5 אם חרוצים ימיו מספר חדשיו עמך חקיו עשית ולא
יעבר. אם חרוצים, א)באמת הם חרוצים ימיו וקצובים ליום קבוע ומוכן למיתה: מספר
חדשיו. גם הם קצובים, וכל זה עשית לו חוק ולא יעבר, די לו בתשלומין הללו:
6 שעה מעליו ויחדל עד ירצה כשכיר יומו. שעה מעליו ויחדל. כלומר הרף ממנו
שישמח מעט בחלקו בחלדו, או שיחדל מעט ממכאובו: כשכיר יומו. הואיל והם
ימים קצובים כימי שכיר שעה ממנו עד שישלים אותם וילך לו, והוא כמו אז
תרצה הארץ (ויקרא כו לד): וחרוצים, מענין כלה ונחרצה (ישעיה כח כב): שעה
ב)[אמר המתרגם] פסוק מניה ויפסוק מחתיה עד דיקבל סוטריה ג)דאגורא בימיה:
ויש אומ' עד ירצה כשכיר, שהוא מענין רצון, כלומר שעה מעליו שירצה ימים
בעולם הזה, עד ירצה בזקנותו ויתבע מיתתו בפיו מרוב חלשותו ותשישות כחו, כשכיר
הזה עד ירצה הרוצה השלמת ימי שכירותו, ואע"פ שהם חסרים מימי חלשו בשביל
שכר פעולתו שיקח מבעלי הבית, ובשביל ימי טורח העבודה: 7 כי יש לעץ תקוה
אם יכרת ועוד יחליף וינקתו לא תחדל. תקוה, לאחר שיכרת ואותו תקוה יש לו
שיחלוף ויוצא ענפים, כמו בבקר יציץ וחלף (תהלים צ ו). ויונקתו אשר תצא
מגזעו והוא השורש הנשאר בקרקע לא יחדל מלהוציא ענפים ופארות: 8 אם יזקין

יט) ואמר התרגום. לפנינו בתרגום (איוב יד ד) מן יתן דכי מן גבר דאסתאב בחובין אלולפן אלהא די הוא חב די ישבוק ליה. כ) ואמרו רז"ל. פסיקתא דר"כ פסקא פרה (כ"ט ע"ב), תנחומא חוקת אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר חוקת אות ג', במ"ר פ' חוקת. ובילקוט חוקת רמז תשנ"ט תביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, ובילקוט איוב רמז תתק"ו הביא ג"כ המאמר הזה ומצוין בגליון „במדבר רבה" בטעות וצ"ל פסיקתא, ועיין בפסיקתא ובתנחומא שם בהערות שלי. כא) אמרו רז"ל. בענין חלב של אשה. נדה ט' ע"א.

א) באמת הם חרוצים ימיו וקצובים ליום קבוע ומוכן למיתה. עיין תנחומא בחקתי אות א' מובא הדרשה על פסוק זה, ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ובטעות נרשם שם בגליון „מדרש" וצ"ל תנחומא ב) אמר המתרגם. הוספתי כי כוון לדברי התרגום. ג) דאגורא ביומיה. בתרגום לפנינו

בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו. גזעו, ד) אמר ר' ברכיה אם ראה אדם תורה פוסקת
מזרעו, ילך וישא בת תלמיד חכם, שנאמר אם יזקין בארץ שרשו: 9 מריח מים
יפרח ועשה קציר כמו נטע. מריח מים יפרח. ה) אין מים אלא תורה, שנאמר הוי כל
צמא לכו למים (ישעיה נה א): קציר, כמו תשלח קציריה עם ים (תהלים פ יב),
כלומר שעשה ענפים וישלח פארות, כאלו הוא נטע עכשיו מתחלתו: 10 וגבר
ימות ויחלש ויגוע אדם ואיו. ר"ל לאחר שיחלש ימות, וכמהו וירם תולעים ויבאש
(שמות טז כ), ר"ל לאחר שבאש הרים תולעים: 11 אזלו מים מני ים ונהר יחרב
ויבש. האילן יפריח במעט מים אפי' מן הרוח, אבל האדם לאחר שימות אפילו כל
מימות שבעולם הולכין מתחתיו, ואפי' הנהרות נמשכים לו עד שיפסקו מימיהן ודבר
זה הוא נמנע: ד"א אזלו מים מני ים או הנהר יחרב ויבש, אלא עולם כמנהג הולך
ואם יתכן דבר זה שיהא לפרקים מיד חוזרין לקדמותן לזמן מועט, ואין האדם
כך, אלא ואיש שכב ולא יקום: 12 ואיש שכב ולא יקום עד בלתי שמים לא
יקיצו ולא יעורו משנתם. ואיש שכב, אמר התרגום וגבר [נש] שכיב ולא יקום עד
דלית שמיא לא יתערון רשיעייא, ר"ל לעולם לעולמי עולמים: 13 מי יתן בשאול
תצפנני תסתירני עד שוב אפך תשית לי חק ותזכרני. חק ותזכרני, לתחיית המתים:
14 אם ימות גבר היחיה כל ימי צבאי איחל עד בוא חליפתי. גבר היחיה, האם יכול
לחיות אם לא יחיהו השם: ד"א אם ימות גבר היחיה, בתמיה שאם הייתי יודע
בודאי שאחר שימות גבר יחיה לא הייתי מקפיד על היסורין הללו שאם אמות
מתמתן שאני יודע בודאי שאני צדיק, ואעמד לגורלי לקץ הימין. ואמר התרגום אין
ימות גבר רשיעא האפשר דייחי. כל ימי צבאי כל ימי איחל חיים לאחר מותי, עד
בא חליפתי ממות לחיים: ד"א כל ימי צבאי איחל. כל ימי היותי על אדמתי איחל
לו עד בא חליפתי שהנולד נקרא בא, והמת נקרא הולך, כד"א דור הולך ודור בא
(קהלת א ד), כענין שנאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ (מ"א ב ב), ומעניננו אל
דין כל בני חלוף (משלי לא ח), והטעם אמר איוב שיודע אני שאמות אבל
איני יודע מתי לפיכך אני מיחל כל ימי צבאי, ואומר בלבי שמא היום אמות או
מחר אמות, והריני בידך וברשותך עד יום מותי כשתקראני למות אומר לך הנני,
ואין כח בידי למאן כשתרצה לקחת הנשמה שנפחת בי, ודיה לצרה בשעתה, ולמה
תספור צעדי ותוכחתי ליסורין, ההי"ד תקרא ואנכי אענך: 15 תקרא ואנכי אענך
למעשה ידיך תכסוף. תקרא ואנכי אענך, ו) רז"ל דרשוהו כנגד ישראל לפני אומות
העולם, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים תקרא ואנכי אענך, כל מה
שאתה גוזר עלי אני מקיימת, אלא על מעשה ידיך תכסוף, יש אדם מתאוה למעשה
ידיו, ואין תכסוף אלא לשון תאוה, שנאמר כי נכסוף נכספתה (בראשית לא א),
אתה סובל את כל העולם, דכתיב אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול (ישעיה מו ד),
ואתה מצוה לבני קהת שיהיו נושאין כבודך, שנאמר כי עבודת הקדש עליהם בכתף
ישאו (במדבר ז ט) אתה זן את כל העולם ואתה מצוה אותי להקריב את קרבני
לחמי לאשי, אתה מאיר לכל העולם ואנו באורך נראה אור, ואתה אומר להעלות
נר תמיד: 16 כי עתה צעדי תספור לא תשמור על חטאתי. צעדי תספור, תדקדק
עליהם בדברים שעשיתי בלא מתכוין ואיני ראוי להעניש עליהם תטפול אותם עלי
ותענישני על הכל. לא תשמור על חטאתי, אינך ממתין על חטאתי מלהפרע ממני,
ובלשון תלמוד שמרה על פתח ביתה, ושמור לי על הפתח, וכן ואביו שמר את

חק באגדתא. ד) א"ר ברכי'. יומא ע"א ע"ב. ה) אין מים אלא תורה. תענית ז' ע"א. ו) רז"ל

הדבר (בראשית לז יא), שהיה מחכה וממתין לדבר שיתקיים: ד״א לא תשמר על חטאתי. ר״ל לא תשמור עלי ממעשי רק מחטאתי והוא מענין אין טוב באדם שיאכל ושתה (קהלת ב כד), כלומר רק שיאכל ושתה, וכן כי אינם יודעים לעשות רע (שם ד יז): 17 חתום בצרור פשעי ותטפול על עוני. חתום בצרור, כאלו הוא דבר חשוב אצלך תשמרהו חתום בצרור, כמו ששומרין הכסף והזהב והמרגליות חתומין וצרורין כדי שלא יאבדו, ז)ואמר התרגום חתום בצרור דוכראניא מרודי: ותטפול. מענין טפלה, טופלי שקר (איוב יג ד), כלומר כסברם כלומר כשאעשה החטא תסכרהו אל חבירו ואפילו עשיתי אותו בלא מתכוין ואינך מעביר אותם ראשון ראשון כמו מדותיך עם בני אדם השבים אליך בלבבם ובנפשם: 18 ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו. מענין הנפילים (בראשית ו ד), כלומר ההר הגבוה והנשגב והטעם ההר הגדול שאין נהנין ממנו בני אדם, שאינן יכולין לעלות בו לפרקים הוא נופל ונעשה מקומו עמק ומישור, ויש תקוה שיהנו ממנו, וזורעין בו זרעין ונוטעין בו כרמים: וצור יעתק ממקומו. וצור שנעתק ממקומו גם הוא יבול ויעשה תבואה, והוא מענין ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח (תהלים א ג), ועלהו לא יבול, כלומר אפי׳ ההרים הגבוהים שלא יעלה על דעת בני אדם שיארע להם שום מקרה לפעמים הם נובלים ונעתקים כמו שיהיה רעש גדול בעולם וימושו ההרים ממנו, כמו ומש חצי ההר (זכריה יד ד). ח)ורז״ל אמרו מענין זה, ואולם הר נופל יבול, זה לוט. וצור יעתק ממקומו, זה אברהם, שפנה ממקומו שחרב מקומו של סדום ופסקו העוברים והשבים, ואמר מה אני מפסיק צדקה מביתי, הלך ונטע אהל בגרר, ההי״ד ויסע משם אברהם (בראשית כ א): 19 אבנים שחקו מים תשטף ספיחיה עפר ארץ ותקות אנוש האבדת. שחקו מים, המים פועלים, כלומר האבנים ששחקו אותם המים בעוברם עליהם תמיד: תשטוף ספיחיה. ר״ל שאותן המים ישטפו ספיחי השדות עם עפר הארץ, ואמר תשטוף, לשון נקבה, לפי שהוא רוצה לומר שבולת המים שהיא באה בשטף, כמו שנאמר ואל תשטפני שבולת מים (תהלים סט טז). וספיחיה, כמו את ספיח קצירך (ויקרא כה ה): ויש אומרין ספיחיה הסוף ממטר סוחף (משלי כח ג), כלומר שספיחת המטר תשטוף עפר ארצם ותאבד תקותם שלא יהיה להם מקום לזרוע בו, כמו שאירע לסדום שנמשכו הנהרים לתוכה ונעשית ים המלח: ויש אומ׳ תשטוף ספיחיה, בעבור שטיפת המים לאבנים יתשחקו ויהיו עפר ארץ, ויצאו בם אפילו ספיחים אשר לא יזרעם שום אדם ותקות אנוש אינה כן כי משימות אבדה תקותו: 20 תתקפהו לנצח ויהלך משנה פניו ותשלחהו. תתקפהו, תֶּחֱזַק עליו ותאספהו בתוקפך ויהלך מן העולם. ט)ר׳ סימון אמר תתקפהו לנצח, תוקף שנתן הקב״ה לאדם הראשון לנצח לעולם היה. ויהלך כיון שהכיר דעתו של הקב״ה והלך לו אחר דעת הנחש משנה פניו ותשלחהו: 21 יכבדו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו. יכבדו, יהיו שרויין בכבוד ובגדולה ואינו יודע, וכן יהיו שרויין בצער ולא יבין למו: 22 אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. יכאב, יכלה וירקב ואינך יכול לומר יכאב כמשמעו, כלומר יצטער, ר״ל שבשר המת אינו מרגיש, והוא הרחבת לשון, כמו שנאמר וכל החלקה הטובה תכאיבו באבנים (מ״ב ג יט): ונפשו עליו

דרשוהו כו׳ אמרה כ״י. תנחומא הנדפס מכבר תצוה אות ב׳. ז) ואמר התרגום חתום בצרור דוכראינא. לפנינו חתום בספר דכרניא מרודי. ח) ורז״ל אמרו מענין זה כו׳. ב״ר ריש פנ״ב. ומובא בילקוט וירא רמז פ״ז. וילקוט איוב רמז תתקנ״ז. ומזה בתרגום איוב וברם לוט דאתפרש מאברהם דמתיל לטור רם נתר לתקיפא סליק איקר שכינתיה מסדום דהוא אתריה. ט) ר׳ סימון אמר תוקף שנתן הקב״ה. ב״ר ריש פט״ז ופכ״א אות ד׳, ומובא בילקוט איוב רמז תתק״ו. וחסר הציון, ובמאמר

תאבל. ר״ל מצבת קבורתו, י)מלשון רז״ל אין עושין נפשות לצדיקים, והטעם מצבת קבורתו, תכסה ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי. יא)ואמר התרגום, ברם בשריה עד לא יסתתם [נוללא] עלוי כאיב ונפשיה שבעה יומי אבילותא עלוי מתאבלה בבי קבורתא. יב)וכן אמר רב חסדא נפשו של אדם מתאבלת עליו שבעה ימים, שנאמר ונפשו עליו תאבל: יג)תרגום אחר יד)לחוד רחשא דרחיש מן רחשא עלוי כאיבו ונפשיה בבית דינא עלוי מתאבלא: ולרבותינו, בני ר׳ חייא נפוק לקרייתא, טו)ואיעקר מינייהו תלמודייהו, והוו יתבי וקא מצטערי טז)לאנטוריא, אמר חד לחבריה ומי ידע אבונן בהאי צערא דילן, אמר ליה אידך ומי ידע כתיב יכבדו בניו ולא ידע, אמר ליה אידך ולא ידע, והא כתיב אך בשרו עליו יכאב, יז)ואמר ר׳ יצחק קשה רמה למת כמחט בבשר החי, אמר ליה דילמא בצערא דידיה ידע בצערא דאחרינא לא ידע:

טו.

1 ויען אליפז התימני ויאמר: 2 החכם יענה דעת רוח וימלא קדים בטנו. דעת רוח בתמי׳, וכי מי שהוא חכם יענה וירים קול בדעת של הבל ורוח, ואמר התרגום האיפשר דחכימא יתיב דעתא דדאמי לזעפא וימלי היך רוחא דקידומא כריסיה א)בהון: 3 הוכח בדבר לא יסכון ומלים לא יועיל בם. לא יסכון, ומי יוכל להתוכח בדבר שאין לו הנאה ממנו ובמלים שאין בהם תועלת, ב)ומעניינו יסכן בהם יהנה מהם, הלאל יסכון גבר (איוב כב ב): 4 אף אתה תפר יראה ותגרע שיחה לפני אל. תפר יראה, לא דייך שתאמר מלין דלית בהון צרוך אלא שתפר יראה ברוב דבריך. דבר אחר מחלקת אליפז על איוב בדבר זה ברשע וטוב לו, שאליפז אמר שאינו מאריך, ואיוב אמר בקצת דבריו שהוא מאריך וכיון שכן הוא אף צדיק ורע לו, הפך העולם הוא, כששמע אליפז שהיה איוב מטיח דברים כלפי מעלה, דאמר ידעתי כי אני אצדק וכל הענין, תפשו בכך ואמ׳ לו עד עכשיו לא הייתי בא עליך אלא באומר מדתך וייסורין, אבל עכשיו אני רואה שאתה מפר יראה כשאר הרשעים המתרעמים על הקב״ה על דבר שקר וסיך יורה על רוע לבבך ואיני צריך ראיה אחרת על רשעך: ותגרע שיחה. ותרבה שיחה, כמו יגרע נטפי מים: (שם לו כז): ד״א ותדבר לפניו שיחה גרועה: ויש אומרין שהוא כענין ותכרע, ג)כמו מכורותיך מגורותיך. ושיחה חסר ב׳, ר״ל בשיחה, כמו חרב תאכלו (ישעי׳ א כ), ר״ל בחרב, והטעם כיון שאתה מפר מצוה, אתה חוזר ותכרע בשיחתך לפני אל, כלומר תפלתך, כמו לשוח בשדה (בראשית כד סג): 5 כי יאלף עונך פיך ותבחר

שלפניו מצוין ב״ר פנ״ב ואולם מן המאמר תתקפהו לנצח הוא מב״ר פס״ז ופכ״א. י) מלשון רז״ל אין עושין נפשות לצדיקים. ירושלמי שקלים פ״ב (מ״ז ע״א) וב״ר פפ״ב. יא) ואמר התרגום. כ״ה בת״א באיוב שם ונרשם „ת״א״ עיין בגמרא שבת קנ״ב ע״ב ודברי התרגום נובע משם. וכן ונפשי׳ שבעה ימי אבילותא עלוי מתאבלה, הוא נובע מגמרא שם. ומה שהביא המחבר במאמר שלאחריו תרגום אחר, לחוד כו׳, כ״ה לפנינו בתרגום בנוסח ראשון. יב) וכן אמר רב חסדא. שבת קנ״ב ע״א. יג) תרגום אחר. הוא לפנינו בתרגום בנוסחא א׳ ומה שהביא במאמר שלפניו ואמר התרגום ברם כו׳ הוא בת״א אשר בתרגום. יד) לחוד רחשא דרחיש מן רחשא עלוי כאיבו. לפנינו בתרגום ברם בסריה מן רחשא עלוי כאב ונפשיה בבית דינא עלוי מתאבלא. טו) ואיעקר מינייהו תלמודייהו. בגמרא אייקר להו תלמודייהו ופירש״י אייקר הוכבד מחמת שכחה. טז) לאנטוריא. צ״ל לארכוריה, וכר תרגום דכר ובילקוט רמז תתק״ז הביא הגי׳ למהדרי׳. יז) ואמר ר׳ יצחק. שם שם.

א) בהון. המלה הזאת ליתא לפנינו בתרגום. ב) ומעניינו יסכן בהם. אולי צ״ל יסכן בם (קהלת י ט). ג) כמו מכורותיך מגורותיך. בארץ מכורותיך (יחזקאל כא לה) הוא כמו מגורותיך.

לשון ערומים. עונך פיך, דברי פיך הם מוכיחים על רוע לבבך ורוב עוניך, והיה לך להזהר בדבריך: ותבחר לשון ערומים. כלומר לשון חכמים לא דעת רוח וקדים, ומענייננו מן תאלף אורחותיו (משלי כב כה). ד)תאנא דבי ר' ישמעאל לעולם יספר אדם בלשון כבוד, שהרי בזב קראו מרכב, ובאשה קראו מושב, ואומר ותבחר לשון ערומים, והוא מענין כל ערום יעשה בדעת (משלי יג טז) וכי תימא ה״מ בדרבנן, אבל במלי דעלמא לא, ואומר ודעת שפתי ברור מללו (איוב לג יג): 6 ירשיעך פיך ולא אני ושפתיך יענו בך: 7 הראישון אדם תולד ולפני נבעות חוללת. ר״ל ה)שמא נוצרת כאדם הראשון שנוצר מן האדמה בלי אב ואם, אלא במאמר השם ית׳ עמדת על אמתת חכמתו כמו אדם הראשון, דכתיב ביה מלא חכמה וכליל יופי (יחזקאל כח יב): 8 הבסוד אלוה תשמע ותגרע אליך חכמה. ותגרע, שתגרע אותה ממנו ותקח אותה לעצמך, ויתכן שהוא מענין ותגרע שיחה (פסוק ד) כמו שאמרנו: ד״א ותגרע אליך חכמה, שתשים החכמה האמתית נגד חכמתך גרועה וחסרה לפי חוסר דעתך: ד״א כל כך עמדת על החכמה וחקרת אותה לגמרי עד שאין בה יתרון לזולתך: 9 מה ידעת ולא נדע תבין ולא עמנו הוא: 10 גם שב גם ישיש בנו כביר מאביך ימים. זאת תשובת בישישים חכמה, ו)ואמר התרגום לחוד אברהם דסיב ויצחק דקשיש סמק בגא ויעקב דרב מן אבוך יומין. ז)תרגום אחר לחוד אליפז דסיב ובלדד דקשיש [כהדנא] וצופר דרב מן אבוך יומין: 11 המעט ממך תנחומות אל, ודבר לאט עמך. אשר הטיב לך האל עד עתה זה כמה שנים ודברו הטוב שהגעים לך בנחת לא עשה לך אותך כלה לגמרי, לפיכך היה לך להתנחם על כל הבא עליך, ואין לך להרהר ולהתרעם על כל מדותיו: ודבר לאט עמך. לאט, מענין אתנהלה לאטי (בראשית לג יד), הוא לשון הנהגה בנחת: 12 מה יקחך לבך ומה ירזמון עיניך. מה יקחך, הוא לשון חימוד והודאה וידיעה, מענין כי לקח טוב נתתי לכם, (משלי ד ב) ומענין ויקחו האנשים (את צדם) [מצידם] (יהושע ט יד): ומה ירזמון. והוא הרומז בעיניו: 13 כי תשיב אל אל רוחך והוצאת מפיך מלין. אל אל רוחך, כלומר כעסך, כמו אל, תבהל ברוחך לכעוס (קהלת ז ט), כל רוחו יוציא כסיל (משלי כט יא): 14 מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה: 15 הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו: בקדושיו לא יאמין. אם בקדושיו לא יאמין ובמה יאמין: ושמים לא זכו בעיניו. ר״ל אפילו צבא השמים שהם נקיים וברים אינם זכים בעיניו, לכך נקראת שהיא מאירה וברה כזכוכית: 16 אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה. וכל שכן ילוד אשה שהוא נתעב ונאלח, שנוצר מטפה סרוחה נתעבת ונאלחת ומזוהמת, ומעניגו יחדיו נאלחו, (תילים יד נ) ובהפוך האותיות אשר חלאתה בה (יחזקאל כד ו), כלומר חלאתה וצחנתה וסריחתה, ח)ואמרו רז״ל כל ת״ח שאין תוכו כברו נקרא תועבה, שנאמר אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה: 17-18 אחוך שמע לי וזה חזיתי ואספרה, אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם. ט)יגידו פשעם ויתודו ולא כחדו עונם מאבותם, זהו שראיתי, וכן אני מספר לך בטובתך, כדי שתעשה אתה כמותם, ואיכן ראיתי, ראיתי יהודה שהודה ולא בוש, במעשה תמר, ראובן הודה ולא

וכן פי' הרד״ק שם. ד) תאנא דבי ר' ישמעאל. פסחים ג' ע״א. ה) שמא נוצרת כאדם הראשון. עיין פסחים ה' ע״א ראשון דמעיקרא משמע דאמר קרא הראשון אדם תולד. ו) ואמר התרגום לחוד אברהם דסיב. לפנינו בתרגום לחוד סיב וקשיש בגא ודרב מאבוך יומיא. ולפני המחבר היתה גי' אחרת בתרגום וכוונת התרגום אברהם דסיב דכתיב ביה וימת אברהם בשיבת טובה זקן ושבע (בראשית כה ח). ויצחק דקשיש דכתיב ביה ויהי כי זקן יצחק (שם כז א) אבל המלת „סמק" שהביא נעלם ממני פתרונה. ז) תרגום אחר. כ״ה גם לפנינו בתרגום. ורשום ת״א. ח) ואמרו רז״ל כל ת״ח. יומא ע״ב ע״ב. ושם הגי' נקרא נתעב. ט) יגידו פשעם ויתודו כו' ראיתי יהודה

בוש במעשה בלהה, מה שכרם, להם לבדם ניתנה הארץ, ולא כיחרו מאבותם, וזכה יהודה למלכות, ברית מלח ונטלו שניהם מהנחלה ולא נורשו מנחלתם מאחר שהודו בעונם ולא עבר זר בתוכם, אבל הרשע שאינו שב מרשעו ומכסה פשעו שאינו מודה בהם כל ימיו הוא מתחולל, כלומר מתירא ומצטער ודואג מן הפורענות, מענין חול תחיל סין (יחזקאל ל טז), חיל אחז. (שמות טו יד) י)וכן דרשו רז״ל ואמרו אשר חכמים, כנגד מי נאמר מקרא זה, לא כנגד הצדיקים שהם כובשים את יצרם ומודים במעשיהם, כגון יהודה וראובן שכל מי שהוא מודה בחייו זוכה לחיי העולם הבא. יח)תנו רבנן הסוטה מביאין אותה לב״ד הגדול ואומר לפניה דברי אגדה ומעשים שאירעו בכתובים הראשונים, כגון אשר חכמים יגידו ולא כיחרו מאבותם, יהודה מודה ולא בוש, וכן ראובן, ומה היה סופן נחלו העולם הבא, ומה שכרן להם לבדם ניתנה הארץ: ד״א אחוך אשר שמעתי מן החכמים שהגידו מה שקבלו מאבותם, ולא כחדו מתלמידיהם וא״ת מאין היה לאותן החכמים החכמה שאקבל ממך שאתה אומר בשמן: 19 להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם. להם לבדם נתנה הארץ, הטעם שהיו גדולים ולהם לבדם נתנה הארץ, והיו יושבין ועוסקין בתורה, ואנשי הארץ מספקין להם לחם לאכול ובגד ללבוש, ואם לא היו עוסקין אלא בתורה בלבד ובחכמה והם אמרו כל ימי רשע הוא מתחולל יג)ואמר ר׳ לוי כל ימי רשע הוא מתחולל, מת וחלל, יג)כדאמרי׳ ואתה רשע וחלל: 20 כל ימי רשע הוא מתחולל ומספר שנים נצפנו לעריץ. ומספר שנים, כמו מתי מספר (בראשית לד ל), כלומר ימים מועטים נגזרו לו מן השמים לחיות: וי״א מספר כל מספר שנים עוניהם צפונים לו להנקם בהם ממנו על כל מה שעשה: 21 קול פחדים באזניו בשלום שודד יבואנו. פחדים באזניו, אינו עומד ולא שוקט, שבכל יום ויום מצפה אידו ותשלומי רשעו. בשלום, כשהוא בשלום שודד יבואנו: 22 לא יאמין שוב מני חשך וצפוי הוא אלי חרב. לא יאמין, לא יתחזק, מענין נאמן, כלומר אינו מתגבר על יצרו שישוב מני חשך, כלומר מעונותיו וממעשיו הרעים, כענין שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו): וצפוי הוא אלי חרב. עתיד הוא ועומד אלי חרב: 23 נדד הוא ללחם איה ידע כי נכון בידו יום חשך. ללחם איה, כמו העני שהוא מחזר על הפתחים ומבקש לחם לאכול: ידע כי נכון. ידע באמת כי נכון מזומן לבא בידו שהוא יום חשך ר״ל עליו במקומו, כמו ויד תהיה (דברים כג יג). יד)אמר רב נתן בר אבא אמר רב כל המצפה לשולחן חברו עולם חשך בעדו, שנאמר נודד הוא ללחם איה ידע כי נכון ומזומן בידו יום חשך, ואמר רב חסדא חייו אינם חיים: 24 יבעתוהו צר ומצוקה תתקפהו כמלך עתיד לכידור. כמלך עתיד לכידור, תתגבר עליו המצוקה ותגבר כהתגבר המלך העתיד לבא למלחמה, ולפי שהמקום שחונין בו עגול כגורן, כמו שנאמר ויבא (דוד) המעגלה (ש״א יז כ), נקרא כידור, וכן אמרו רז״ל לפיקה שמשחקין בה התינוקות כדור, טו)כדאמרי׳ הכדור והאימוס: טז)ר״א תתקפהו המצוקה ותתגבר עליו כהקפת הגלגל סביב כדור הארץ, והכ״ף הכא שורש, צנוף יצנפך צנפה כדור אל ארץ רחבת

שהודה ולא בוש במעשה תמר כו׳. הוא לשון רש״י. ואולי היה לשניהם מקור אחד. י) וכן דרשו רז״ל ואמרו אשר חכמים, כנגד מי נאמר מקרא זה, מצאתי המאמר בשיטה חדשה לברכת יעקב בפ׳ יהודה אתה יודוך אחיך. ועיין סוטה ז׳ ע״ב, וב״ר פנ״ז אות ד׳, ובירושלמי מגילה פ״ד ה״י (דף ע״ה ע״ג) ובספרי ברכה פיסקא שמ״ח. יח) ת״ר הסוטה מביאין אותה לב״ד הגדול. סוטה ז׳ ע״ב. יג) ואמר ר׳ לוי מתחולל מת וחלל. בתנחומא ריש יתרו מהו מתחולל, שהוא מת וחלל, ושם לא מובא זה בשם ר׳ לוי. יג) כדאמרינן ואתה רשע וחלל. אולי יש לתקן כד״א ואתה חלל רשע (יחזקאל כא ל). יד) א״ר נתן. ביצה ל״ב ע״ב ושם הגי׳ רב נתן בר רבה. וגם הילקוט איוב רמז תתמ״ז הביא כמו שהביא המחבר. טו) כדאמרינן הכדור והאימוס. סנהדרין ס״ה ע״א. כלים פכ״ג מ״א. טז) ד״א תתקפו המצוקה ותתגבר עליו כהקפת הגלגל. עיין רד״ק בשרשים שרש כדר

ידים, (ישעיה כב יח) יז)היא לשימוש: וי״א כי כ״ף כדור נוסף, כמו שהוא נוסף
כפורענותיו, והוא מענין יראו עיניו כידו, (איוב כא כ) ואמר כמלך עתיד, לפי שהמלך
כשיתפש ביד אויבו יעשה לו אסור קשה משאר העם ושומרים אותו שומרים באשמורות
יותר מכל העם, כפי מעלתו כך יהי אסורו, והוא גם כן יגיע אליו המון יותר מבני אדם:
25 כי נטה אל אל ידו ואל שדי יתגבר: 26 ירוץ אליו בצואר בעבי גבי מגניו.
ירוץ אליו בצואר, לקראת הבורא בגובה זקיפת צוארו להכעיסו, כענין ותלכנה נטויות
גרון, (ישעיה ג טז) דרך גאות ורשעות ופריצותו עזות מצח: בעבי גבי מגניו. והם
הכתפים העשוים כמגנים: ויש אומי ירוץ אליו בצואר. שהוא כנוי לאבירי הסוסים,
כענין שנאמי בהם התלביש צוארו רעמה (איוב לט יט): בעבי גבי מגניו. מגנים
ממש, וכלי זיין שהוא מזוין בהם: 27 כי כסה פניו בחלבו ויעש פימה עלי כסל.
דרך בני אדם השמנים ביותר, כשיושבים נעשו החלצים שלהם קמטים קמטים, מרוב
השמנינות כעין הכלי ששפין בו כלי מתכות, יח)דכתיב ביה (ואת הפצרפים), [והיתה
הפצירה פים (ש״א יג כא)] וכמו שדמה אותם לחלאים, דכתי׳ חמוקי ירכיך כמו
חלאים (שה״ש ז ב), שמרוב חלבו ועובי שמנו הוא כפול על כסלם ונראה כמו
פיות הרבה: 28 וישכון ערים נכחדות בתים לא ישבו למו אשר התעתדו לגלים.
ערים נכחדות, שכן דרך כל בעלי גאוה וחזקה שבונין חרבות למו, וכמו שנאמי קראו
בשמותם עלי אדמות (תהלים מט יב): ד״א שחמד בלבו לשכון ערים נכחדות בארץ
ערבה ושוחה, מקום הלסטים ונדודי חיות, כדי ללסטם את הבריות: ד״א וישכון ערים,
ופרענותו שיפרע השם ממנו שישכון ערים נכחדות שיברח לשם מחמת צר ומצוקה
שביעתוהו כבר: התעתדו לגלים. שהיו עומדות לעולם תלים תל עולם: 29 לא
יעשר ולא יקום חילו ולא יטה לארץ מנלם. לא יעשר, ואם יעשר לא יקום, ולא
יתקיים ימים הרבה: ולא יטה לארץ מנלם. לא ינטה מהשמים מנלם, והוא כשתי
תיבות מן להם, והטעם לא יזמין הקב״ה להם תאותם ומחשבותם כמו וימן להם
המלך (דניאל א ה), וכמהו הן אראלם (ישעי׳ לג ז), יט)ותרגומו בשתי תיבות אחזי
להון: ד״א ולא יטה לארץ מנלם. כ)שהוא מענין כנלותך לבגוד (ישעי׳ לג א) שהוא
כמו כהתימך גוים, ר״ל שלא יאריך טובם על הארץ, שלא תהיה שלותם שלימה: ד״א
שהוא מענין מלים יענני (איוב כג ה), כלומר שלא יהיו דבריהם נשמעים בארץ כמו שהיו
כבר, ולא ישאר להם שום רשות בעולם: 30 לא יסור מני חשך יונקתו תיבש
שלהבת ויסור ברוח פיו. ברוח פיו, בשביל הרוח שהוציא מפיו דיבר סרה כמו כן
יסור הוא מן העולם מיד: ד״א ויסור ברוח, כלומר כל כך ידל ויהלש וידל בשרו
שלוא אפשר לו לפחת ברוח פיו היה עף וסר מפניו לרוב קלותו: ד״א ברוח פיו של
הב״ה: 31 אל יאמן בשוא נתעה כי שוא תהיה תמורתו. ר״ל האדם שכבר תעה
מדרך השכל שוב אינו מאמין בדבר השוה והראוי והנכון ולא די לו שאינו מאמין
בו אל משום שהוא השוא והשקר תמורתו, והוא מענין ולמלך אין שוה להניחם
(אסתר ג ח), כלומי אינו ראוי ולא הגון לו אל יאמן מי שתעה בדבר השוא שלא
יהיה שוא תמורתו כי בודאי יהיה שוא, כלומר גמור לו: ויש אומרים תמורתו
מענין ועל התמורה (רות ד ז), לשון סחורה ומקח וממכר, כלומר אינו מאמין שכל

מה שהביא בשם רס״ג. יז) היא לשימוש. הרד״ק בשרשים שם תביא כדור אל ארץ רחבת ידים
הכ״ף ג״כ שרשית ונחסר כ״ף הדמיון ופירושו ככדור. יח) דכתיב ביה ואת הפצרפים. תקנתי והיתת
הפצירה פים, וכן רש״י כתב פימה מגזרת והיתה הפצירה פים. יט) ותרגומו בשתי תיבות אחזי להון.
לפנינו בתרגום שם איתגלי להון, וראיתי ברש״י איוב שם וז״ל מנלם כשתי תיבות מן להם, מן
הכנתם כמו וימן להם המלך (דניאל א), וכן אראלם (ישעיה ל״ג) ת״י ארזילהון, יש לתקן שצ״ל
אחזי להון. כ) שהוא מענין כנלותך לבגוד. עיין בפירש״י ובפי׳ הראב״ע. כז) כמו שאמרו רז״ל

סתורתו והצלחותיו שוא תהי אחריתם: 32 בלא יומו תמלא וכפתו לא רעננה. בלא יומו, כלומר אין ממתינין לו עד שתמלא סאתו, אלא בלא יומו נפרעין ממנו וכמו שנמלאת סאתו הוא חשוב: וכפתו לא רעננה. כלומר עדין לא נתעדן ולא נהגה מהנאת העולם כמו שהוא סבור. ותמלא, מענין קצרות שנים, כא)כמו שאמרו רז״ל משום דאתו ממלא אמריתו מלי ממליאתא. לפי׳ באים מבני עלי, דכתי׳ בהן וכל מרבית ביתך ימותו אנשים (ש״א ב לג): וכפתו לא רעננה. כמו כפה ואגמון (ישעי׳ ט יג), שהוא ראש הענף הרך ביותר, ויכול שיהיה מענין כפות תמרים (ויקרא כג ו): כב)ויש אומרים תמלא, שהוא כמו תמלל, והאל״ף במקום אות הכפל, שהוא כמו ימאסו כמו מים (תהלים נח ח): וכפתו. כפת ענפיו, שכן דרך ענפי האילן הניסבך דומה לכפה: 33 יחמס כגפן בסרו, וישלך כזית נצתו. וכן ויחמס כגן סוכו: (איכה ב ו): 34 כי עדת חנף גלמוד ואש אכלה אהלי שחד. כי עדת חנף גלמוד, כי סוף עדת חנף לגלמוד יבא. כג)אמר ר׳ אלעזר כל עדה שיש בה חנופה מאוסה היא כנדה, שנאמר כי עדת חנף גלמוד, שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה, גמולה (היא) [דא] מבעלה. ואמר ר׳ אלעזר כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה, כתיב הכא כי עדת חנף גלמוד, וכתי׳ התם ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה (ישעי׳ מט כא): 35 הרה עמל וילד און ובטנם תכין מרמה. וילד און, ישתלמו שכר הלידה לפי ההריון.

טז.

1 ויען איוב ויאמר: 2 שמעתי כאלה רבות מנחמי עמל כלכם. שמעתי כאלה הדברים פעמים רבות: 3 הקץ לדברי רוח או מה ימריצך כי תענה. הקץ לדברי רוח, לפי שאמרו לו החכם יענה דעת, השיבם ואמר להם דבריכם דברי רוח, כי אני אין לתפוש עלי ולא להאשימני ברוב צערי ומותי נתקו: מה ימריצך. איך יתחזקו דבריך ומענך והוא כדברי רוח, והוא מענין קללה נמרצת: (מ״א ב ח): 4 גם אנכי ככם אדברה לו יש נפשכם תחת נפשי אחבירה עליכם במלים ואניעה עליכם במו ראשי. ככם אדברה, בלשון תמה, וכן אני אם הייתי מדבר ואחבירה עליכם במלין ואניעה עליכם במו ראשי בשאט בנפש, כענין יראוני הם ושלום אלא הייתי מנחם אתכם ומאמצכם במו פי: 5 אאמצכם במו פי וניד שפתי יחשוך. וניד שפתי, תנועת שפתי הייתי חושך מלהוכיחכם, וכן הייתי צריך אני לנחמותיכם, כי איני יכול להתנחם מעצמי, לא בדיבור, ולא בשתיקה, שאם אדבר לא יחשך כאבי ואם אחדל מה מני יהלוך בתמיהה, כלומר יהלוך ממני כאבי: 6 אם אדברה לא יחשך כאבי ואחדלה מה מני יהלוך: 7 אך עתה הלאני השמות כל עדתי. השמות, השתקת, מענין משמים בתוכם (יחזקאל ג טו), כענין ישבו לארץ ידמו (איכה ב י): ד״א שהוא מענין שממון ותמהון, כמו שומו שמים על זאת (ירמי׳ ב י), נשמו אחרונים (איוב יח כ), כלומר שממו ותמהו, וכן אמר התרגום צריתא כל סיעתי: 8 ותקמטני לעד היה ויקם בי כחשי בפני יענה. לעד היה, ר״ל השומן שהיה לעידי

משום דאתו ממלא. ב״מ ק״ט ע״א. ולפנינו תגי׳ משום דאתיתו ממולאי אמריתו מילי מולייתא. ועיין כוונת המאמר בערוך וברש״י. כב) וי״א תמלא שהוא כמו תמלל והאל״ף במקום אות הכפל. וגם הראב״ע הביא ח״ל רובי המפרשים אמרו שהאל״ף במקום למ״ד הכפל. והוא מן וקטפת מלילות. כג) א״ר אלעזר כל עדה. סוטה מ״ב ע״א. כד) ישתלמו שכר הלידה. וכן פירש״י.

שהיה מעיד עלי שהייתי אוכל מעדנים וחזר להיות קמטים קמטים, א)כמו שאמרו רז"ל
אחר שכלה הנשת ורבו הקמטים: ויקם בי כחשי. מענין ובשרי כחש משמן (תהלים
קט כד), כלומר נתקיים בי כחשי והרזון שבי והוא מעיד עלי בראיית עיני ופני,
ובהשתנותם שאני עומד בחוסר כל: ד"א ותקמטני. ותקשרני, וכן בלישון ישמעאל
כשיאמרו אסרו הכבש הזה לשחיטה קמטו: ד"א שהוא מענין כריתה והשחתה, כלומר
אשר קומטו ולא עת (איוב כב טז), ור"ל שגזר עליו יסורין אלו על פי עד אחד שהוא
השטן שאמר החנם ירא איוב אלהים: וי"א ותקמטני, שהוא כנגד הכאב שלו, כמו
ותכרתני אתה הכאב שהיה לעד בי, כמו שנאמר תחדש עדיך נגדי, (איוב י יז),
והטעם שהוא מעיד על רשעי ויקם בי כחשי מהכחישני הכאב שאני אומר שאני
צדיק, והוא מעיד שאני רשע, שאם הייתי צדיק לא בא עלי כל זאת והענין כפול:
9 אפו טרף וישטמני חרק עלי בשניו צרי ילטוש עיניו לי. חרק, היה מגלה שניו
ומהרקם עלי כשאט בנפש דרך נקמה, כמו שרקו ויחרקו שן (איכה ב טז): צרי ילטוש
לי. יחדד עיניו בהביטו בי, והוא מענין לוטש כל חורש נחשת (בראשית ד כב),
חרבו ילטוש (תהלים ז יג), וכנגד השטן שאמר צרי וישטמני שהיה מקניטו ולא
למד עליו זכות: ויש אומרין כי כנגד אליפז בעל דינו אמר דבר זה, והוא הדין
לחביריו, ב) אבל התרגום אמר באזמל חריף עיניה לי, מענין חרבות צורים (יהושע
ה ב), ותקח צפורה צור (שמות ד כה): 10 פערו עלי בפיהם בחרפה הכו לחיי
יחד עלי יתמלאון. פערו עלי בפיהם, ר"ל פיהם, שהבי"ת נוסף, כלומר פתחו עלי
פיהם דרך שחוק ולעג. וכן ופערה פיה לבלי חוק (ישעי' לא ד): עלי יתמלאון.
יתקבצו ויאספו כלם, כמו מלא רועים (ישעיה לא ד), קראו אחריך מלא (ירמי'
יב ו): ד"א שהוא מענין אשר מלאו לבו (אסתר ז ה), כלומר כלם מלאים לבם עלי:
ד"א שהוא מענין תמלאמו נפשי (שמות טו ו), לשון נקמה, ג) ואמר התרגום כחדא
עלי (כנסת) [כנסא] מתמלאין, כלם קצף וחמה עלי, שנאמר בנס וקצף סגיא (דניאל
ב יב), וכמו וימלא המן על מרדכי חמה (אסתר ה ט): 11 יסגירני אל אל עויל
ועל ידי רשעים ירטני. יסגירני אל אל, הראשון קדש והשני חול, כלומר ישלימני
הב"ה ביד העוילים וכנגד חביריו הוא אומר, ועויל תאר מן עולה: ויש אומר שהוא
מענין ליצנות ושחוק, וכמו להתעולל עלילות ברשע (תהלים קמא ד): וי"א שהוא
מענין ישלחו כצאן עויליהם (איוב כא יא), והם הנערים שאין בהם יישוב דעת:
ירטני. יטה אותי למעצבה ולצער על ידם, והוא מן כי ירט הדרך לנגדי (במדבר
כב לב), ואעפ"י שאין היו"ד שלו בנעיא כשאר חבריו שהם מבעלי היו"ד, וכבר נאמר
כי לא ישנו אם לא ירעו (משלי ד טז), והוא מן ישן בלי ספק, והיה דינו להיות
כמו ויראו מגשת אליו (שמות לד ל), ואלורטא בלשון ישמעל הוא דבר קשה
שיבא על האדם ואינו יכול לצאת ממנו אלא בצער גדול, ויתכן שיהיה שרשו רטה,
ויהיה אז מענין רטיה, כלומר רטיית תנחומי רפואתי מסרה ביד רשעים שאינם עושים
אלא מקניטים אותי. ד) ואמר התרגום ועל ידיהון דרשיעיא מרט יתי: 12 שלו
הייתי ויפרפרני ואחז בערפי ויפצפצני ויקימני לו למטרה. ויפרפרני אותו עויל, והוא
מלשון פרורין בלשון חכמים, ומענינו פור התפוררה ארץ (ישעי' כד יט), ואמר
התרגום ודעדקינני: ויפצפצני. כמו כן הוא מענין ויפרפרני, וכן ונפוץ הכדים (שופטים

א) כמו שאמרו רז"ל אחר שכלה הנשת ורבו הקמטים. צ"ל אחר שנתבלה הבשר ורבו
הקמטים. ב"מ פ"ז ע"א ולפני המחבר היתה הגי' שכלה הכשר ונשתכש שכלה הנשת. ב) אבל
התרגום אמר באזמל חריף עיניה לי. לפנינו בתרגום היך אזמל חריף עינוי לי. ג) ואמר המתרגם
כחדא עלי כנסת. תקנתי כנסא והוא מלשון בנס וקצף שהביא. ד) ואמר המתגם ועל ידיהון

ז יט), כלומר שברו אותם, וכן אמר התרגום ותברינני: 13 יסבו עליו רביו יפלח כליותי ולא יחמל ישפך לארץ מררתי. רביו, הם המורים בקשת, כמו רובה קשת (בראשית כא כ), וכן השמיעו אל בבל [רבים] כל דורכי קשת (ירמי׳ נ כט). ה)אמר התרגום יחזרון על גירוי: יפלח כליותי. ר״ל יפלחו שהוא חוזר על רביו יפלחו כליותי שהוא עד יפלח חץ כבדו (משלי ז כג). והוא כמו פולח ובוקע בארץ (תהלים קמא ז), ואמר התרגום יקטע כליתי: מררתי. המרה שהיא בצד הכבד: ויש אומרים שהוא מענין מרי נפש (שופטים יח כה), כלומר בעלי גאוה וחזקה, ורוצה לומר שהשפילו גאותו והגיעוה עד עפר: 14 יפרצני פרץ על פני פרץ ירוץ עלי כגבור. תביא עליו יסורין של מיתה פעם אחר פעם, מענין פן יפרץ בם (שמות יט כד), ו)ואמר התרגום יתקפני תקוף על אפי תקוף: 15 שק תפרתי עלי גלדי ועללתי בעפר קרני. שק תפרתי, כמו ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג ז). וגלדי, הוא עור בשרי. ז)ולרבותינו שק תפרתי עלי גלדי, מנהגו של עולם מי שהיתה בו מכה ונתרפאה והעלתה גלד, כלומר הונגלד פי המכה, נותן עליה דברים רכים, כמו צמר גפן, או סרק של פשתן, בריכוך השמן, אבל אני השק שהוא קשה, הוא שתפרתי עלי גלדי של מכה: ועוללתי בעפר קרני. העליתי עפר על ראשי, מענין במועל ידיהם (נחמי׳ ח ו), וכמו ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז ו): ד״א עוללתי, לשון לכלוך וגיעול, לפיכך נקראו השלילים עוללים, שהם מלוכלכים בדם ובירירים, כעוללים לא ראו אור (איוב ג טז), ומענינו והתעללו (ש״א לא ד), לשון גנאי ובזיון: ויש אומרים שהוא מן עול ברזל (דברים כח מח), על דרך השאלה, כלומר כל כך העלה על ראשו עפר עד שהיה עליו חמור וכבד כעול, ח)ואמר התרגום ופלפלית כעפרא [איקרין]: 16 פני חמרמרה מני בכי ועל עפעפי צלמות. פני המרמרה נשתנו, מענין יהמו יחמרו מימיו (תהלים מו ד), כשהם הומים הם נעשים עכורים וישתנה מראיהן: ויש אומרים נקלף עור פניו מרוב הבכי, שכן אומרים בלשון ישמעאל חמרה אל גרים, כלומר קלפה אותו: ויש אומרים שהוא לשון אדמימות וחמימות, כלומר מרוב ירידת הדמעות על לחייו תמיד, והוא מקנחם פעם אחר פעם, ומכח הקינוח פניו מתאדמים ומתחממים, ואמר התרגום אפי מטמטשין ט)מן בכייתא: 17 על לא חמס בכפי ותפלתי זכה. י)וכי יש תפלה (עבירה) [עכורה, אלא כל מי] שידיו מלוכלכות בגזל הוא קורא להב״ה ואינו עונה אותו, לפי שתפלתו (בעבירה) [עכורה], שנאמ׳ קץ כל בשר בא לפני (בראשית ו יג), אבל איוב שלא היה בעמלו גזל, היתה תפלתו זכה: ויש אומרים ותפלתי זכה, שלא קללתי את חברי ולא פללתי לו רעה ואע״פ שהוא אויבי: 18 ארץ אל תכסי דמי ואל יהי מקום לזעקתי. אל תכסי דמי, אם אכזב שאין תפלתי זכה, ארץ אל תכסי דמי, ולא זעקתי מקום לפני השם שישמענה, והוא כענין און אם ראיתי בלבי לא ישמע יי׳ (תהלים סו יח): ד״א ארץ אל תכסי דמי, ר״ל ארץ גלי חמסי כדי שיעלה מיד, כענין וגלתה הארץ (על) [את] דמיה (ישעי׳ כו כא), ואל יהי מקום להבלע בו זעקתי

דרשיעיא מרט יתי. לפנינו ועל ידי דרשיעון ממרטט יתי. ה) אמר התרגום יחזרון על גירוי. לפנינו יחזרון עלי גררו. ו) ואמר התרגום יתקפני. לפנינו יתקפננו. ז) לרבותינו שק תפרתי על גלדי מנהגו של עולם. לא נמצא מאמר זה בדרז״ל רק מצאתי שהוא לשון רב האי גאון בפי׳ לטהרות (מקואות פ״ט דף ל״ד) וז״ל וגליד פי׳ [מלשון] שק תפרתי עלי גלדי כלומר איוב אמר מנהגו של עולם כו׳. וכן הערוך בערך גלד הביא מאמרם הוגלד פי המכה וכתב פי׳ עור דק שעלה על המכה כמו שק תפרתי עלי גלדי (איוב טז טו) ואחר זה הביא הלשון שהביא המחבר אמר איוב מנהגו של עולם כו׳. ולקח זה מפי׳ רב האי גאון. ח) ואמר המתרגם ופלפלית כעפרא [איקרי]. בתרגום לפנינו בעפרא. ט) מן בכייתא. לפנינו מן בכותא. י) וכי יש תפלה עבירה. המאמר נשנה במדרש שמ״ר פכ״ב אות ג׳, וכן איוב אמר על לא חמס בכפי ותפלתי זכה א״ר יהושע הכהן ב״ר נחמי׳ וכי יש תפלה עכורה כו׳ וכן תקנתי. וגם במדרש שם בטעות במאמר שלאחריו לפי שתפלתו בעבירה, ותקן הרד״ל שצ״ל שתפלתו עכורה.

אלא תעלה לשמים: 19 גם עתה הנה בשמים עדי ושהדי במרומים. עדי שתפלתי
זכה ושהדי תרגו׳ עדי: 20 מליצי רעי אל אלוה דלפה עיני. איני מתוכח עמו וכי
איני יודע שאין ראוי להתוכח גבר עם אלוה כבן אדם לרעהו, אבל מראה אני לו
דברי ואומר כי שנות מספר יאתיו: ד״א דלפה עיני. עיני דולפת ודומעת דמעה, כמו
ידלוף הבית (קהלת י יח): 21 ויוכח לגבר עם אלוה ובן אדם לרעהו. ר״ל שהקב״ה
שומע תוכחות והותם לפניו וכל שכן שישמע האדם לאדם חברו, בהתוכחו עמו:
22 כי שנות מספר יאתיו וארח לא אשוב אהלוך. שנות מספר, הקצובים לו לחיות.
ואמר התרגם אפשר דמכסן בר נש עם אלהה והיך אינש עם חבריה מטול דשני
מניין אתיין:

יז.

1 רוחי חובלה ימי נזעכו קברים לי. רוחי נשחתה והגיעה עד שערי מות: נזעכו.
כמו נדעכו, כלומר חלפו והלכו להם במהירות: קברים לי. [ח]אמר התרגום קבורן
מתקנן לי ורוחי אטרפת ויומי אתעכבו טב לי קברא: 2 אם לא התולים עמדי
ובהמרותם תלן עיני. התולים, דרך לשון העברי לומר אם לא כך וכך מאמת הדבר,
כמו אם לא בריתי יומם ולילה (ירמי׳ לג כה), וכך הוא ר״ל באמת בין התולים אני
עומד ואומר על חביריו בין התולים אני עומד לפי שהיו מהתלים בו ומקניטין
אותו בדברים. ובהמרותם, שאו׳ לי דברי ממר. תלן עיני, כאלו אמר אל תלן עיני,
כלומר לא אישן כל הלילה מהמחשב שהייתי מחשב ומהרהר מה אענה אותם למחר
על דבריהם שהיו ממירים אותי: ויש אומרים ובהמרותם תלן עיני, ואע״פ שהם
ממרים אותי אעפ״כ תלן עיני, כלומר כשהם הולכים ממני תלן עיני ואנות מהם: ויש
אומרים שהוא מענין ואם המר ימירנו (ויקרא כז לג), כלומר על זולתם תלן עיני,
לפי שאין לבם בפיהם, שכל מה שהם אומרים לי מדברי נחמה, אינם אלא מהתלים
בי, ואם תאמר אינו כן הריני אבחן אותם ואומר שימה נא ערבני, כלומר היה ערב
בשבילי: 3 שימה נא ערבני עמך מי הוא לידי יתקע. ערבני עמך, שהוא לשון
בקשה מלפני הב״ה, שאמר רבון העולמים שימני נא עמך וערבני בתקוע כף להתוכח
עם חברי, כי מי הוא מאלה שיתקע עלי כף ויישיב לי: 4 כי לבם צפנת משכל
על כן לא תרומם. לא תרומם, ר״ל לא תרומם תפארתך על ידיהם לפי שהם מקנטרים
אותי בדברים ומרשיעין אותי באומר דעתם אמר כי לבם צפנת משכל מהשכיל, ולידע
בין טוב לרע, וק״ו בין אמת לשקר, שהם מרשיעין אותו הם חוזרין ומתניפין לי
בדברים שאין להם עיקר, לפיכך התפלל עליהם שלא ירומם האל מעלתם: 5 לחלק
יגיד רעים ועיני בניו תכלינה. קללה היא זו למי שהוא חנף ומדבר עם חברו אחת
בפה ואחת בלב, והוא כמו בחלק שפתיה תדיחנו (משלי ז כא), כלומר מי שמספר
עם חבירו בדברי חלקות לא ירומם השם מעלתו ועיני בניו תכלינה: 6 והציגני
למשול עמים ותפת לפנים אהיה. ותופת, מענין תוף וחליל (ישעי׳ ה יב), ר״ל שהייתי
שחוק לפני אויבי כתוף וחליל, כענין נגינתם הייתי (איוב ל ט): ד״א והציגני למשול
עמים, לאחר שהייתי שחוק לפני אויבי כתוף וחליל קודם לכן ששו שמח בתופים
ומחולות: ד״א שהוא מענין כי ערוך מאתמול תפתה (ישעי׳ ל לג), כלומר כמו התפת
אהיה לעולם שיוסרו במכאובי הבריות: ד״א שהוא חסר בי״ת, שענינו ובתפת קודם

[ח] אמר התרגום קבורין מתקנן לי. הסיום שחביא ורוחי מטרפת ויומי אתעכבו טב לי קברא.

מות אהיה, כלומר שהרשעים אין נפרעין מהם אלא לאחר מותם והוא לפני מותו
נפרעים ממנו, ואמר התרגום וגהנם מלנו אהי: 7 ותכה מכעס עיני ויצורי כצל
כולם. ותכה מכעס, ממה שהיו מכעיסין אותו בהתה עינו: ד"א מחמת שיחו וכעסו
כהו עיניו, והוא כמו ככה תכהה, על משקל ותלך ותתע (בראשית כא יד): ויצורי
כצל. כל איברי שנוצרתי בהם אין בהם אורה אלא חשכים: 8 ישומו ישרים על
זאת ונקי על חנף יתעורר. מן עורר לויתן (איוב ג ח), על שלות החנף יקונן ויאחז
צדיק דרכו, לעמוד כנגד כת החנפים להתגרות בהם: 9 ויאחז צדיק דרכו וטהר
ידים יסיף אמץ: 10 ואלם כלם תשובו ובאו נא ולא אמצא בכם חכם. ובאו נא,
הטעם באו אלי הנה כולכם להתוכח עמי ואני אומ' לכם שלא אמצא מכם חכם
שיוכל להשיב על דברי: 11 ימי עברו זמותי נתקו מורשי לבבי. זמותי נתקו,
מחשבותי שהייתי מחשב בלבבי שאהיה תמיד בשלוה ינתקו ממני מורשי לבבי, מענין
למורש קפוד (ישעי' יד כג), שהוא שם מקום, ר"ל כי זמותי ומחשבותי הרחיקו
והתיקו מה שהיה במורשי לבבי מן הרעיונים והתאוות שהייתי מאוה לעשות בימי
חרפי: וי"א מורשי לבבי, שהן היתרים שהלב נתלה בהם, ואמר התרגום לוחי לבבי:
12 לילה ליום ישימו אור קרוב מפני חשך. לילה ליום ישימו, מכאוביו שמנדדין
שנתו עד שישימו הלילה ליום אור, כלומר הם נותנים מחיצה בינו ובין אור השמש
מפני שאינו יכול להסתכל בו מחמת חליו וחולשת אור עיניו כי אז יהיה קרוב מן
החשך: ויש אומרים כנגד חביריו שהם מהתלים בו שהיו משימי' לו הלילה יום
שהיה צריך לנדד שנתו לעיין בדבריהם ולחשוב במה שישיב להם למחר אור בקר
מפני חשך והיום אע"פ שהוא ארוך, קצור הוא אצלי מחמת הלילה שנדדה שנתי
בו כי מתי אתוכח בו עם חברי ומתי אוכל ומתי אישן מעט אינו מספיק לכל אילו:
13 אם אקוה שאול ביתי בחשך רפדתי יצועי. אם אקוה, באמת קויתי שהיה שאול
ביתי וכבר בחשך רפדתי יצועי, כענין ישישו כי ימצאו קבר (איוב ג כב): ורפדתי.
כמו ירפד חרוץ (שם מא כב): ויש אומר' אם אקוה שהוא מן קו המדה (ירמי'
לא לט): רפדתי יצועי. כלומר הגדיל לו בית בשאול, ג)ואמ' התרגום אין אנא סבר
הכי קבורתא ביתי: 14 לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחתי לרמה. קראתי אבי,
שממנו היה עיקרי הראשון ועדיו אני שב ומאחר שתקותי היא זאת איה אפוא תקותי
למה נמשכה ונתאחרה כל כך מלבא ומי ישורנה להריצה עדי: 15 בדי שאול
תרדנה אם יחד על עפר נחת. בדי, מענין יאכל בדי עורו (איוב יח יג), כלומר
תרדנה בדיו עד שאול תחתיה וקרא אותם בדי שאול, לפי שסופם לכלות בשאול:
על עפר נחת. כמו ינוחו, והוא מקור מענין ותנח עליהם הרוח (במדבר יא כו), כלומר
יהיו מענישין שרויין על עפר: ויש אומרים נחת כמו יעלו מן עלה נעלה (במדבר
יג ל), והוא מענין התנועה ממקום למקום, כמו יסתך ויסחך מאהל (תהלים נב ז),
ג)ואמר התרגום טורו לבי קבורתא נְחתן אין כחדן על עפרא שרן:

זה לא נמצא לפנינו בתרגום. ג) ואמר המתרגם אין אנא סבר הכי קבורתא ביתי. לפנינו אין אנא
סבר דבי קבורתא. ג) ואמר התרגום טורו לבי קבורתא נחתן אין כחדן על עפרא שרן. הכיא
המלה טורו בטעות ולפנינו טנדו לבי קבורתא תחתן אין כחדא עפר שרן. וכאשר הוא לפנינו כן
הביא גם המתרגמן בשרש טנד וכתב פי' מן גוף דו שנים, והוא נובע מהערוך כי גם הערוך הביא
על טב למיתב טנדו מלמיתב ארמלה, מן גוף דו ב', וסיים בדי שאול תרדנה (איוב יז טז) תרגם
טנדו לבי קבורתא תחתן. ובעיקר הוראת המלה עיין בערוך השלם.

יח.

1 ויען בלדד השוחי ויאמר: 2 עד אנה תשימון קנצי למלין תבינו ואחר
נדבר. קנצי, סוף וקץ, וכאלו הוא במקום הרנש, כאלו אמר קצי,
וכן אמר התרגום עד אמתי תשוון הרפתקי למלייא: ויש אומרים שהצד"י בקנצי
מקום סמ"ך, ויהיה מלשון רבותינו ז"ל קונסין אותו, ורוצה לומר עד מתי אתם
משימין עונש לדבריכם: וי"א שהוא מענין עד אנה תשימון מצודות למלי, שכן קורין
למצודות בלשון ישמעאל קניץ, ור"ל עד אנה אתם צדים אותי בדברי לפי שאינכם
מבינים אותם, אבל תבינו ואחר נדבר, כלומר תבינו דברי על אופנם וחקרו על אמתתי
ואחר כך נתוכח ונדבר דברינו: 3 מדוע נחשבנו כבהמה נטמינו בעיניכם. נטמינו,
מענין טומאה, והיו"ד במקום אל"ף, כלומר נחשבנו בעיניכם בחזקת עמי הארץ
שהם מלוכלכים ומגועלים בכל מיני עבירות: וי"א נטמינו בעיניכם, שפלים, שכן
קורין בערבי לארץ השפלים מוטימנא: נטמינו בעיניכם. שפלים בעיניכם אין בנו תועלת,
א) מענין סתמום פלשתים (בראשית כו לט), טמונון פלשתאי: ד"א נטמינו. כאלו
אטומים אנחנו בעיניכם כמי שאינו יודע לדבר, ומענין זה ב) דרשו רז"ל ונטמתם בם
(ויקרא יא יג) אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם בם, ואמר התרגום טמענא בחמיכון:
4 טרף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו. זו תשובה לאיוב שאמ'
כי טורף נפשו באפו, אמור הלמענך תעזב ארץ, בשבילך ובשביל צדקך ישתנה
העולם ממנהגו, או יעתק חפץ הבורא במה שצוהו להיות מששת ימי בראשית, הה"ד
ויעתק צור ממקומו, כמו הצור תמים פעלו (דברים לב ד): וטורף. מענין טירוף בלשון
חכמים ג)ספינה מטורפת בים, וכמו שנאמר ותפעם רוחו (בראשית מא ה) ד)ומתרגמינן
ומטרפא רוחיה, ה)ואמר התרגום דמצער נפשיה ברוגזיה איפשר אמטלתך תתנשי
ארעא וטינר יסתלק באתריה ו)נ"א. ז)תניא אבא שאול אומר שנים שנכנסו לבית
הכנסת להתפלל ולא המתין אחד מהם לחבירו [ויצא], טורפין לו תפלתו בפניו,
שנאמר טורף נפשו באפו, ח)ואין נפשו אלא תפלה, שנאמר ואשפוך את נפשי (ש"א
א טו), הלמענך תעזב ארץ, ט)והוא כנוי על חברו, ויעתק צור, אין צור אלא הב"ה, שנ'
צור ילדך תשי (דברים לה יח), ואם המתין לו מה שכרו, י)[א"ר יוסי בר חנינא]
זוכה לברכות הללו, שנאמר לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים
(ישעיה מח יח), ולא אמרן אלא בבי כנישתא דבחקלא, או ברוכתא דלית ביה בר
נש יתיב, ברם בבי כנישתא דבקרתא דאיכא אינשי, לית לן בה, וה"מ בתפלת ערבית,

---

א) מענין סתמום פלשתים (בראשית כו טו) טמונין פלשתאי. ר"ל כן מתורגם בתרגום אונקלס.
ב) דרשו רז"ל ונטמתם בם אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם בם. יומא ל"ט ע"א. ג) ספינה מטורפת
בים. תענית י"ט ע"א. ד) ומתרגמינן ומטרפא רוחי. כן תרגם אונקלס. ה) ואמר התרגום דמצער
נפשיה כו'. לפנינו דאמטולך תשתבק, וכן במקום באתריה לפנינו מן אתריה. ו) נ"א. היא ר"ת
נוסחא אחת כי בפסוק זה נמצא בתרגום עוד נוסחא אחת ומצויין „ת"א" ר"ל תרגום אחר, ובנוסחא
האחרת נמצאת המלה תתגשי במקום תשתבק כמו שהביא המחבר בנוסחא הראשונה. ז) תניא
אבא שאול אומר. ברכות ה' סע"ב, ולפנינו הגי' אבא בנימין אומר. ח) ואין נפשו אלא תפלה. זה
ליתא בגמרא והובא גם ברש"י שם ומה היא הנפש זו תפלה כמו שנאמר ואשפוך את נפשי לפני
ה' (ש"א א) וכן הביא רבינו יונה באלפסי ברכות פ"א פי' נפשו תפילתו מלשון ואשפוך את נפשי.
ט) והוא כנוי על חברו. הוספת המחבר. י) א"ר יוסי בר חנינא. הוספתי כמו שהוא בגמרא שם,
והרי"ף שם הביא וז"ל פירשו רבנן ואוקמו בתפלת ערבית שאם הניחו יחידי ויצא חוששין שמא
יבא לידי סכנה לפיכך צריך להמתין לחבירו עד שמסיים את תפלתו. ורבינו יונה הביא שם וז"ל
כתב רבינו חננאל שבימיהם היו הבית הכנסת חוץ לעיר ומתוך כך אם יניחו יחידי שמא מסתכן
מתמזיקים שמצוים שם יותר. וגם הטור ת' תפלת סי' צ' הביא את דברי הר"ח ועיין שם במרן ב"י

שאם מניחו ויוצא נמצא זה בסכנה: 5 גם אור רשעים ידעך ולא יגה שביב אשו. ידעך, באמת כי סוף הרשעים להכרת, ומה שאתה רואה רשע וטוב לו, אינו מאריך בכך. וידעך יכבה, כמו דועכו כפשתה כבו (שם מג יז): ולא יגה שביב אשו. ולא יאור, מענין כאור נוגה (משלי ב יח), אור נגה עליהם (ישעי׳ ט ב): שביב אשו. ניצוץ אשו, כמו שביבין דינור (דניאל ז ט), שביבא דאישא, יא)ואמ׳ התרגום ולא יגהר גיין נוריה: 6 אור חשך באהלו ונרו עליו ידעך. יב)והתרגום אמר ושרגיה אמטול יטפי: 7 יצרו צעדי אונו ותשליכהו עצתו. יצרו צעדי אונו, יצרו צעדיו מחמת חלשות כחו, והוא מענין כחי וראשית אוני (בראשית מט ג), לפי שכשהאדם בריא וחזק פסיעותיו רחבות וקלות, וכשהוא חלש הם מתקצרות וכבדות, וכמהו לא יצר צעדך (משלי ד יב): ותשליכהו. כלומר עצתו שיעץ תשליך אותו במצודה רעה, שלא תהיה לו תקומה, כמו יפלו ממועצותיהם (תהלים ה יא), ויתכן שהיא תשליכהו עצתו, כלומר שתהיה לו עצתו למוקש, כענין כי כשלת בעונך (הושע יד ב). יג)אמר ר׳ אלכסנדרי כל אדם שמתה אשתו בחייו עולם חשך בעדו, שנאמר אור חשך באהלו, ר׳ יוסי בר חנינא אמר פסיעותיו מתקצרות, שנאמר יצרו צעדי אונו. ר׳ אבהו אומר עצתו נופלת, שנאמר ותשליכהו עצתו: 8 כי שלח ברשת ברגליו ועל שבכה יתהלך. ברשת ברגליו, דינו כי רגליו שולחו ברשת: ועל שבכה יתהלך, היא גם כן רשת: 9 יאחז בעקב פח יחזק עליו צמים. יאחז בעקב פח, כלומר יאחז הפח בעקב והוא על האיש שנסתתמו ממנו הנאות העולם ובאשר חפץ אינו מוצא מהם כלום, ויהיה כאדם שהוא חבוש ולא יוכל לזוז ממקומו, ואז ימנע מלהשיג תאותו: עליו צמים. יתגברו עליו הרעבים והצמאים, כענין ושאף צמים חילם (איוב ה ה): ד״א צמים, מענין גלי צמתך (ישעי׳ מז ב), יתגברו עליו הלסטים, שכן דרך הלסטים לכסות פניהם כדי שלא יכירם שום אדם: 10 טמון בארץ חבלו ומלכדתו עלי נתיב. חבלו, לשון חבל, כלומר מצודתו אשר ילכד בה ומלכודתו טמונים הם על נתיבו תחת רגליו בארץ, כמו שטומנין מלכודת לעופות: 11 סביב בעתוהו בלהות והפיצהו לרגליו. והפיצהו לרגליו, ינפצוהו בארץ ויחבטוהו: 12 יהי רעב אונו ואיד נכון לצלעו. אונו, הם בניו, כד״א כחי וראשית אוני (בראשית מט ג): וי״א יהי רעב אונו מאין כח, כענין גם רעב ואין כח (ישעי׳ מד יב): ויש אומרים שהוא מענין לא אכלתי באני ממנו, (דברים כו יד) כלומר תוספת על אונו וצערו שיהא רעב: לצלעו. ר״ל לצדו: ד״א לצלעו זו אשתו, על שם ויבן יי׳ את הצלע (בראשית ב כב), יד)ואמר התרגום יהי כפין באנינותי׳ וצערא מכוון לאינתתיה: 13 יאכל בדי עורו יאכל בדיו בכור מות. בדי עורו, רמז לבניו ולבני ביתו שהם לו כבדים לאילן, והוא כענין ואכלתם בשר בניכם (ויקרא כו כט), והנשאר מהם שלא אכלם יאכל אותם בכור מות. ונקרא בכור, מענין אף אני בכור אתנהו (תהלים פט כח) טו)ואמר התרגום ייכול בוצין דחפיין למשרייה יגמר בנוהי מלאך מותא: 14 ינתק מאהלו מבטחו, ותצעדהו למלך בלהות. אהלו זו אשתו, כלומר יהא נפרד מאשתו שהיא מבטחו, ואמר התרגום יתגזר ממשכניה רוחצניה: ותצעדהו למלך בלהות, תוליך אותו לקבר מלך השדים, וכיון שהוא שם תשכן היא באהלו אלמנה מבלעדיו.

יא) ואמר התרגום ולא יגהר גיץ נוריה. היא גי׳ נכונה ולפנינו בתרגום ולא ינהר גיה נוריה צ״ל גיין. וכן תרגם בני רשף יגביהו עוף (איוב ה ז) היך גיצין דנתרין מן גומריא. יב) והתרגום אמר ושרגיה אטמ־ל יטפי. בתרגום אמטולתיה. יג) א״ר אלכסנדרי. סנהדרין כ״ב ע״א. יד) ואמר התרגום יהי כפין באנינותי׳ וצערא מכוון לאינתתיה. פה ערב ב׳ נוסחאות מהתרגום יחד, ולפנינו נוסח א׳ יהא כפן ביר בוכריה וצערא מכון לאינתתיה, ות״א יהי כפן באנינותיה וצערא מזומן לסטריה. והביא התחלה מנוסח שני והסוף מנוסח א׳. טו) ואמר התרגום ייכול בוצין. לפנינו בתרגום בוצנין.

וסוף יזורה על נוהו גפרית: ד״א ותצעדהו. רגלו או עצתו: למלך בלהות, לעצה
שתבהלהו, טז)והוא מענין איעצך (שמות יח יט), אמלכינך, מלכי ישפר עלך (דניאל
ד כד): 15 תשכון באהלו מבלי לו יזרה על נוהו גפרית. ואמר התרגום תשרי אנתתיה
במשכניא יז)דלית ליה, כלומר שתנשא לאחרים: 16 מתחת שרשיו יבשו וממעל ימל
קצירו. דינו להיות שרשיו, כמו חרשיו, שהאחד מהם שורש, כמו חריש, וכן אתה אומר
בקדש הקדשים, כמו ואיש את קדשיו (במדבר ה י): 17 זכרו אבד מני ארץ ולא
שם לו על פני חוץ: 18 יהדפוהו מאור אל חשך ומתבל ינידוהו. מאור אל חשך,
מן השמים, והוא כמו לא עמד כי יי׳ הדפו (ירמי׳ מו טו): ינידוהו. ירחקוהו, כמו
המנדים ליום רע (עמוס ו ג), ואמר התרגום יגלוניה, מענין נע ונד (בראשית ד יב):
19 לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו. ולא נכד, יח)לא בר ולא בר בר,
ואין פליטה נשארת במגוריו: 20 על יומו נשמו אחרונים וקדמונים אחזו שער.
נשמו אחרונים, תמהו בשמעם אידו וגודל שברו: אחזו שער. דינו אחזם: שער.
רעד, וכמהו ישערו עליך שער (יחזקאל לב י), יט) ואמר התרגום וקדמאי אחדון רתיתא
נ״א עלעול. ואחרונים וקדמונים שאמר הכא אינו רוצה הקדמונים שכבר היו, ולא
האחרונים שעתידין להיות, אלא מערב ואנשי מזרח, חכר אלו בלבד, ולא זכר אנשי
צפון ודרום לפי שאורך היישוב אינו אלא מן המזרח למערב: 21 אך אלה משכנות
עול וזה מקום לא ידע אל. אך אלה, זה הוא אחריתם וזה הוא חלק מי שאינו מכיר
את בוראו, ואינו חס על כבוד קונו, ולא ישמור מצותיו:

יט.

1 ויען איוב ויאמר: 2 עד אנה תוגיון נפשי ותדכאונני במלים. תוגיון, לשון תוגה,
ושרשו יגה: 3 זה עשר פעמים תכלימוני לא תבשו תהכרו לי. א)עשר פעמים
תכלימוני כשאתה מונה תשובותיהם ותשובותיו אתה מוצא אותם עשר, לכך נאמר
זה עשר פעמים הכלמתוני, בין תשובתי ותשובותיכם כי הכל הם כלמותי, והמענה
הראשון אינו מן המנין, כי לא היה הוא כלימתו, אך כשהם השיבוהו שהוא רשע
והוצרך להשיב על כך זה היה כלמתו, ב)ויתכן שיהיה עשר לשון רבים, כמו יחזיקו
עשרה אנשים, (זכריה ח כג) שהוא לשון רבים: תהכרו. תלענו דומה לחכרו שהוא
תכלימוני, וזה הוא דבר הלמד מעניינו: ד״א תראו עצמכם שאינכם מכירין אותי,
ואמר התרגום לא תבהתון תשתמודעין לי: וי״א תהכרו לי. תתמהו ממני דרך גאוה:
4 ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי. שגיתי, כלומר אם אני שגיתי: אתי תלין
משוגתי. כלומר מסני נפרעין לא מהם. ג)אמר ר׳ שמעון [בן יוחאי] משל לבני
אדם שהיו ד)הולכין בספינה, נטל אחד מהם מקדח והקדיח תחתיו, אמרו לו חביריו
למה תעשה כן, אמר להם מאי אכפת לכם, לא תחתי אני קודח, אמרו לו מפני
שאת מציף עלינו את הספינה, כך אמר איוב ואף אמנם שגיתי וגו׳, אמרו לו

טז) והוא מענין איעצך אמלכינך. ר״ל על איעצך תרגם אונקלס אמלכינך. יז) דלית ליה. לפנינו בתרגום מדלית לית. יח) לא בר ולא בר בר. כן הוא בתרגום לא ביר ליה ולא ביר ברא בעמיה. יט) ואמר התרגום וקדמאי אחדון רתיתא, נ״א עלעול. לפנינו בתרגום וקדמונאי אחדו עלעולא, והיה לפניו בתרגום ב׳ נוסחאות, ותרגום בסערה השמים. בעלעלא. וסער מתחולל׳, ועלעול. לרוב לישנא סערה וסופה מתורגמים עלעולא, ותרגום או אחדון רתיתא שהביא. יאחזמו רעד תרגום אחדינון רתיתא.

א) עשר פעמים כשאתה מונה תשובותיהם ותשובותיו אתה מוצא אותם עשר. כן הביא הראב״ע בשם הרס״ג, וז״ל: אמר הגאון רב סעדיה ז״ל בין בדברי איוב ותשובת חביריו הם עתה עשר פעמים. ב) ויתכן שיהיה עשר לשון רבים. וכן הביא הראב״ע. ג) ארשב״י. כן תקנתי והמאמר

חביריו כי יוסיף על חטאתו [פשע] בינינו יספוק (איוב לד לז), בינינו יספוק אתה
מספיק בינינו את עונותיך: 5 אם אמנם עלי תגדילו ותוכיחו עלי חרפתי. עלי
תגדילו. באמת כי אתם נוספים עלי לצרתי: ותוכיחו עלי חרפתי. ומראים ומוכיחים
בחרפתי על פני: 6 דעו אפו כי אלוה עותני ומצודו עלי הקיף. ומצודו כמו
מצודות הקיפני ברשתו ומצודתו, כמו ופרשתי עליו רשתי (ונלכד במצודה) [ונתפש
במצודתי] (יחזקאל יז כ): 7 הן אצעק חמס ולא אענה, אשוע ואין משפט. אצעק
מחמת החמס שעבר עלי ואיני נענה, כמו אצעק אליך חמס (חבקוק א ב): 8 ארחי
גדר ולא אעבור ועל נתיבותי חשך ישים. גדר, כמו סגר, כמו גדר דרכי בגזית (איכה ג ט):
9 כבודי מעלי הפשיט ויסר עטרת ראשי: 10 יתצני סביב ואילך ויסע כעץ תקותי.
ויסע לשון העתקה, כמו אהל בל יצען בל יסע יתדותיו (ישעיה לג כ): 11 ויחר
עלי אפו ויחשבני לו כצריו. ויחר, יתכן שיהיה כמו ויעל אביתר, (ש"ב טו כד) ויהיה
ענינו והרה אפי עלי, ויתכן שיהיה כמו ויעל עולות, (בראשית ח כ), ויהיה ענינו
והחרה אפו עלי: 12 יחד יבאו גדודיו ויסלו עלי דרכם ויחנו סביב לאהלי. ויסלו
עלי דרכם. מענין מסלה. כלומר שעשאוני כמסלה הזאת שדורכין בו בני אדם: וי"א
שהוא מענין סלון ממאיר (יחזקאל כח כד), כלומר נתנו עלי סלמים ומכשולים באורחות
דרכם, כענין דרכי סורר, (איכה ג יא) שהוא מענין סירים: 13 אחי מעלי (הפשיט)
[הרחיק] וידעי אך זרו ממני. אך זרו, היו לי כזרים: ויש אומרים שהוא לשון אכזר
ה)ואמר התרגום ויודעי כרם איתעבידו הלונאי מני: 14 חדלו קרובי ומיודעי שכחוני
15 גרי ביתי ואמהותי לזר תחשבני נכרי הייתי בעיניהם. תחשבוני, היה דינו להיות
יחשבוני, ו)ואמר התרגום לחלונאי יחשבונני, אך בשביל האמהות אמר תחשבוני, כמו
שנאמר ותגשן השפחות המה וילדיהן ותשתחוין (בראשית לג ו): 16 לעבדי קראתי
ולא אענה במו פי אתחנן לו: 17 רוחי זרה לאשתי וחנתי לבני בטני. לבני בטני,
שלא נשאר לי עליהם מורא כלל, שכשארצה שיעשו לי שום דבר איני מצוה עליהם,
כמו שמצוה האב על בנו שמוראו עליו, אלא בתחנה ודברים רכים אשאל מהם שיעשו
לי צרכי, ושנים הם במקרא כתרי לישני, זאת וחנותי את אשר אחון (שמות לג יט):
18 גם עוילים מאסו בי אקומה וידברו בי. עוילים המגונים שבהם והמכוערים מכל
טוב וכ"ש כשרים שבהם, והוא מענין ישלחו כצאן עויליהם, (איוב כא יא) ויתכן
שאמר אנשי עול, ואמר התרגום ינקייא רחיקו ממרי: 19 תעבוני כל מתי סודי
וזה אהבתי נהפכו בי. נהפכו בי, ר"ל ואשר אהבתי נהפכו עלי להוכיחני ולקנטרני:
20 בעורי ובבשרי דבקה עצמי ואתמלטה בעור שני. דבקה עצמי, קודם לכן היה
בשרו עבה ושמן והיה עורו רחוק מעצמו בשביל שמנוניתו ורוב בשרו, ועכשיו
שכחש בשרו ולא היה ביניהם שום בשר, כענין צפד עורם על עצמם יבש היה
כעץ (איכה ד ח): ואתמלטה בעור שני. כלומר שהיה מוכה שחין מכף רגלו ועד
קדקדו ולא נשאר משאר בשרו שום אבר שלא לקה, כי אם עור שניו, והם הלסתות
פי' אל לתא בערבי: ויש אומרים ואתמלטה שבקש מהקב"ה שימלט בעור שניו שלא
יביא עליהם הלי, לפי שבהם יש לגוף צורך גדול, שממנו כל הגוף ניזון, ואין אדם
יכול לחיות זולתי צורך המאכל והמשתה: ויש אומי שהוא מענין כידורי אש יתמלטו
(איוב מא יא), שהיה תמיד מוציא לחה שהיתה מתילדת בחלל קרביו מחמת חוליו,
וגם כן היה עור שניו לקוי והיה מוצין ורק הלחה ממנו בכל יום ויום ובכל שעה

הוא בויק"ר פ ד אות ז. ד) הולכין בספינה. לפנינו יושבין בספינה. ה) ואמר התרגום ווודעי ברם.
מלת „ברם" ליתא בתרגום. ו) ואמר התרגום לחלונאי. לפנינו לחילוני. אבל בפסוק י"ג תרגם

ושעה: 21 חנוני חנוני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי. חנוני חנוני, ז)דרש ר׳
פנחס בר חמא קשה עניות בתוך ביתו של אדם יותר מחמשים מכות, שנאמר
חנוני חנוני וגו׳, כי יד וגו׳, וקא אמרי ליה [חבריה] השמר אל תפן אל און כי
על זה בחרת מעוני (איוב לו כא): 22 למה תרדפוני כמו אל ומבשרי לא תשבעו.
אל ר״ל כמו אלו החברים שמקנתרים אותי וליושבים לפניו, ואם כן שהוא כמו את
כל הארצות האל (בראשית כו ג): וי״א למה כמושלו הייסורין אמר זה הדבר: ד״א
למה תרדפוני כמו אל. כמו הקב״ה שהרי אמר בפירוש למעלה שהקב״ה חרפו והוא
הנפרע ממנו: 23 מי יתן אפו ויכתבון מלי מי יתן בספר ויוחקו. מה שלא נזכר
שם פועלו ודיני דנשות הקו״ף, וכמוהו בחוקו מוסדי ארץ (משלי ח כט), כשאר
הפועלים בעלי הכפל והיה חקו להיות מי יתן ויוחקו בספר, ומה שאמר בספר ויוחקו,
לחוק הדבר, ויתכן שיהיה מנחי העי״ן, ויהיה הנח במקום אות הכפל מן חקק:
24 בעט ברזל ועפרת לעד בצור יחצבון. ר״ל שיהיה חוקק האותיות בצור בעט ברזל
ואחר כן ממלא מקום החקק עופרת, כדי שיהיה בני האבן שוין ונקראין ולא תשתנה
הכתיבה במהרה, ואם בעט עופרת היה חוקק דבר זה לא יתכן לפי שהעופרת הוא
רך ביותר אפי׳ בעץ אינו יכול לחקוק בו, כ״ש באבנים, אלא שמע מינה כדאמרי׳,
אלא התרגום אמר בקולמוס פרזלא ובכרמישא, שהוא דבר קשה יותר מן הברזל
וקורין לו באלעד אלהנר או אלדכיר: 25 ואני ידעתי גואלי חי ואחרון על עפר
יקום. גואלי חי, הוא מענין (גואלהו) [וגאליו] ורעהו, (מ״א טז יא) ור״ל לפי שידעתי
בלבי שחי הוא ונולד מי שמבין טענותי וגואלי מיד טענותיכם, או שהוא עתיד להולד
באחרונה, על כן אני מתאוה שיתבונן מלי וטענותי: ד״א שהוא מענין גאלנו יי׳ צבאות שמו
(ישעיה מז ד), ואני ידעתי שגואלי חי להפרע והוא יעמד בדין: ואחרון על עפר יקום.
לאחר שיכלו כל שוכני עפר הוא יקום שהוא חי וקיים, ואמר התרגום ואנא ידעית
דפריקי קיים ומבתר כן פורקניה על עפרא יקום: 26 ואחר עורי נקפו זאת ומבשרי
אחזה אלוה. ואחר עורי נקפו זאת, לא דיין שאינן נותנין לב לגאול אותי אלא
לאחר מכת עורי שאמרתי כבר כעוני זב בשרי שהוא לי כנוקף וחותך בשרי, כמו
ונקף סבכי היער (בגרזן) [בברזל], (ישעיה י לד), שמו פניהם לקנתרני, אחזה אלוה,
ואלוה האמור הכא לשון משפט וייסורין, כמו והגישו אדניו אל האלהים (שמות
כא ו): ד״א שנקפו המכאובים אותי עד שנראה עצמי מבחוץ, ונראותי נגעי בשרי
ונראה בעיני כאלו נחזה אלוה מרוב פחדי: וי״א ואחר עורי נקפו. שהוא נוסף על
שאלתי שאמר מי יתן שתנקף זאת על עורי, כדי שיראו לכל הבריות, אבל שיחי
וכעסי לא יוכל אחר לעמוד, הה״ד ועיני ראו ולא זר (פסוק כז): ד״א ומבשרי,
כלומר מאברי ויצירתם ותקנת גופי בהסתכלותי בהם אחזה אלוה, כלומר נפלאות
הבורא כי כראות הנוצר ידע האדם נפלאות היוצר, כענין שנאמר השמים מספרים,
(תהלים יט ב), ח)ואמר התרגום דמסתכלין בשמיא משתען יקרן די״י, ואמר התרגום
ומבתר ראתפח משכי תהי: ומבשרי אחזה. [ומבסרי] אחמי תוב אלאה: ט)ורז״ל
דרשוהו באברהם אבינו שאמר ואחר עורי נקפו זאת, אמר אברהם י)אחר שמלתי
ערלת בשרי, הרבה גרים באו להדבק לזאת הברית. ומבשרי אחזה אלוה, אלולי שמלתי
מהיכן הב״ה נגלה עלי, הה״ד וירא אליו יי׳ (בראשית יח א): 27 אשר אני אחזה
לי ועיני ראו ולא זר כלו כליותי בחקי. אני אחזה אין אחר מכיר יסורי כי אם אני
לבדי: 28 כי תאמרו מה נרדף לו ושרש דבר נמצא בי. מה נרדף לו, ראויים

חילונאי. ז) דרש ר׳ פנחס. ב״ב קט״ז ע״א. ח) ואמר התרגום דמסתכלין. כוונתו לתרגום תהלים.
ט) ורז״ל דרשוהו. ב״ר פמ״ח אות ב׳. י) אחר שמלתי ערלת בשרי. דרש ואחר עורי אחר שחתך

הייתם לומר מה נרדף לו מצרינו: ושרש דבר נמצא. שרש וענף ועיקר יש
בטענותיו: ד״א כי תאמרו. כי הנה במקום פן, כמו כי תאמר בלבבך (דברים ז יז),
יא)ומתרגמינן דילמא תימר בליבך. והטעם לפי שאמר להם למה תרדפוני כמו אל
(פסוק כב), חזר ואמר להם שמא תאמרו באיזה דבר נרדף לו, ושורש הרדיפה הוא
מגלגל אותה בפשעו ובחטאתו שהוא מדבר גדולות: 29 גורו לכם מפני חרב כי
חמה עונות חרב למען תדעון שדין. התיראו שלא תבא עליכם חרב, כי חמה גדולה
אתם מגדילים עלי, הוא עון המביא אתכם לידי חרב: למען תדעון שדין. אמר להם
זה למען תדעו כח השדידה על ידי פורענות החמה: ד״א שהוא מלשון דין, והשי״ן
במקום אשר, כמו שי״ן שאתה מדבר עמי, (שופטים ו יז) ושדון שם תואר מנחי
העי״ן, על משקל סוג לב (משלי יד יד), והטעם הזה אני מודיע לכם למען שדין
הפסוק הוא זה, יב)ואמר התרגום דחולו לכון מן קדם הרבא ארום כדנור אלאה על
סורחנותא מארי קטילין בחרבא מן בגלל דתדעון הדין קשוט הוא דדן מארי דינא.
יג)ואמרו רבותינו כשהדיין נושא פנים ואינו דן דין אמת הב״ה שולף חרבו כנגדו,
להודיעו שיש דין למעלה ממנו, שנאמ׳ גורו לכם מפני חרב, למען תדעון שדון,
שדין כתיב, כלומר שיש דין על מי שאינו עושה דין אמת:

כ.

1 ויען צופר הנעמתי ויאמר: 2 לכן שעפי ישיבוני ובעבור חושי בי. סעפי הם מחשבותי
ורעיוני. כמו בסעיפים מחזיונות לילה (איוב ד יג): ובעבור חושי בי. מענין
גם אני ידעתי החשו (מ״ב ב ג), לשון שתיקה כלומר ובעבור שתיקתי ישיבוני סעפי
ויכריחוני לדבר בעל כרחי: ויש אומר שהוא מענין נחלץ חושים (במדבר לב יז),
כלומר בעבור זה ישיבוני סעיפי חושי בי במהרה להשיבך: ד״א אמר לו אתה אמרת
גורו לכם, והזהרתנו שלא לקנתרך ושלא להכעיסך ונכנסו דבריך באזני והייתי ממהר
ומחשב בדבריך שהם אמת, לכן סעיפי ישיבוני שאין הדבר כן אלא האמת אתנו,
ודבריך אינם כלום, וזה שעלה בדעתי שיש ממשות בדבריך, בעבור חושי בי,
בשביל שלא נתישבתי בדבר ולא חקרתי אותו כראוי אלא במהירות בלא מתכוין
עיינתי בו, א)ואמר התרגום מטול דרעיוני מתיבין לי ומטול דחושי בי: 3 מוסר
כלמתי אשמע ורוח מבינתי יענני. כלמתי אשמע, אני אשמע ממך יסורי ואתה
מכלימני ועל כן רוחי ענני מבינתי להשיבך: 4 הזאת ידעת מני עד מני שים אדם
עלי ארץ. הזאת ידעת מני עד, אתה אומר שהוא חי ונולד או עתיד להולד שידע
את טענותיך ויודה לדבריך כמו שאמרנו למעלה, ואני ידעתי גואלי חי, הזאת ידעת
מני עד, הלא אנו היום אחרונים לראשוננו הראית או שמעת רשע מאריך אלא רננת

עור המילה, וכן דרש נקפו כמו נקוו. יא) ומתרגמינן דילמא תומר בליבך. בת״א ארי תימר בלבך
רק בתיב״ע מתורגם דילמא תימר, ועיין בפירש״י שם שכתב כי תאמר על כרחך לשון דילמא הוא
שמא תאמר בלבבך. יב) ואמר התרגום במקום כד גזר. לפנינו בדרגיז, והמהבר הביא בטעות
כד גזר וצ״ל כד רגז, וכן מארי קטילין, לפנינו בתרגום מגרי קטולין, ובמקום בחרבא לפנינו דחרבא,
וכן בגלל דתדעון הדין קשוט הוא דדן מארי דינא, לפנינו בתרגום בגלל דתנדעון דדין קשוט הוא
מרי דינא. יג) ואמרו רבותינו. תנחומא הנדפס מכבר משפטים אות ד׳, וכן נשנה בשמ״ר פ״ל אות
כ״ד, ונובע מתנחומא, ולזה המאמר כיוון רש״י בפי׳ לאיוב שכתב וז״ל יש אם למסורת שדין כתיב,
כלומר שיש דין בעולם כמו שקמת דבורה, כן ראיתי בתנחומא, וכוון לתנחומא שרשמתי, ובמבוא
לתנחומא דף מ״ז לא רשמתי את דברי רש״י.

א) ואמר התרגום מטול דרעיוני מתיבין לי ומטול דחושי בי. לפנינו בתרגום מטול דרעיוני
מתיבן לי ומטול דרגישתי בי. ב) ורז״ל דרשו בענין התורה. ב״ר פ״ח אות ב׳, ונובע מירושלמי

רשעים מקרוב, וקרוב לבא עתו, לפי שאינו מאריך, והוא שנאמר ושמחת חנף עדי רגע, אינה אלא לפי שעה, ובזמן מועט תכלה. ב)ורז״ל דרשו בענין התורה, הזאת ידעת, ג)התורה קדמה לבריאת העולם אלפים שנה, שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום (משלי ח ל), ויומו של הב״ה אלף שנים, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול, (תהלים צ ד) אבל אתה אין לך לדרוש אלא מני שים אדם עלי ארץ, ר׳ אלעזר אמר בשם בן סירא בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך בל תחקר, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך בל תשאל, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנסתרות: 5 כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף עדי רגע. ד)ואמר התרגום ארום בועת רשיעי שציא בעגל וחדוות דלטור עד שעתא, ויתכן שיהיה רננת רשעים הכא מענין קומי רני בלילה (איכה ב יט), שהוא לשון הרמת קול בבכי ואנקה, כלומר אבלם וצערם ופורענותם, מקרוב כענין כי קרוב יום אידם (דברים לב לה): 6 אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע. שיאו, ר״ל גובה מעלתו ורוממותו, ומענינו בשוא גליו אתה תשבחם (תהלים פט י) לשבח: 7 כגללו לנצח יאבד ראיו יאמרו איו. כגללו לנצח, לפי שדמה רוממותו לעב, שנאמר וראשו לעב יגיע, חזר ודמה אותו לגנאי, שהוא דבר שאין לו עמידה, אלא מיד הוא כלה, וגם לנצח יאבד: ד״א כגללו. בעוד שהוא מתגלגל בעסקיו ומחשב ברעיוניו, ודומה בעצמו כאלו הוא עומד לנצח מיד אובד, והוא מענין וגללו את האבן (בראשית כט ג): ויש אומרין כגללו בעת שיגלל מעט מיד יאבד, כלומר בבת אחת, כענין ה)ורשעים (יפלו) [יכשלו] ברעה (משלי כד טז), כלומר בתחלת רעה שיפלו בה לא תהיה להם תקומה: ד״א שהוא מענין בגללי צואת האדם (יחזקאל ד יב), ודמה אותו לו דרך בזיון וקלות בענין אף כי נתעב ונאלח (איוב טו טז): ראיו יאמרו איו. ו)חמין ליה ולא חכמין ליה, שכן כתיב ברעי איוב וישאו את עיניהם מרחוק ולא הכירוהו (שם ב יב): 8 כחלום יעוף ולא ימצאוהו וידד כחזיון לילה. וידד, שלא נקרא שם פעלו, כמו ויוגד למלך (שמות יד ה, והוא מענין ארחיק נדוד (תהלים נה ח), נע ונד (בראשית ד יב): 9 עין שזפתו ולא תוסיף ולא עוד תשורנו מקומו. שזפתו, כמו ולא שזפתו עין איה, (איוב כח ז) ואמר התרגום עינא סקרתיה: תשורנו מקומו. הרי בא מקום הנה בלשון נקבה, ויתכן שדינו ולא תשורנו עוד במקומו, ויהיה הכנוי חוזר על עין שזפתו: 10 בניו ירצו דלים וידיו תשבנה אונו. ירצו, לשון אונס ועושק, מענין ואת מי רצותי (ש״א יב ג): כלומר בניו של רשע ירצצו דלים ויגזלו אותם לפי שלמדו מאביהם: וידיו תשבנה אונו. ר״ל וסוף שמעשה ידיו של רשע שישיבו לו און וצער כמו לא אכלתי באוני (דברים כו יד): ד״א בניו ירצו דלים. ר״ל שיצטרכו בניו של רשע לרצות ולפיים כדלים על גזילת אביהם, ואף הוא בעצמו ישיב הונו, כי יכריחוהו ב״ד על כך, ואונו כמו הונו וכן מצאתי און לי (הושע יב ט): ויש אומרין שהוא מדבר כנגד ישראל ואדום, כלומר עתידין ישראל הדלים לרצות את בני אדום, וידיו תשבנה אונו, חמס כפיו שגזל בכח: 11 עצמותיו מלאו עלומיו ועמו על עפר תשכב. עלומיו, הוא מענין ועם נעלמים לא אבא (תהלים כו ד), כלומר מחטאיו ומעוניו עצמותיו ואיבריו מלאים מהם וכאלו חטא בכל איבריו: ד״א עצמותיו, ר״ל עצמותיו מלאו כח עלומיו וכשהוא בכחו ונערותו וימלאו עצמיו כח עמו על עפר תשכב, כלומר

חגיגה פ״ב ומובא בילקוט איוב רמז תתק״ז ונרשם בגליון „מדרש״ וצ״ל „ב״ר״. ג) התורה קדמה. דרש הזאת אין זאת אלא תורה המד״א וזאת התורה. ד) ואמר התרגום שציא. לפנינו שצית. ה) ורשעים יפלו ברעה. תקנתי ורשעים יכשלו ברעה. ואולי צ״ל ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד). ו) חמין ליה ולא חכמין ליה. לשון הכרה מתורגם בלשון חכים, כמו הכר נא, חכים כען.

עם הכח שימות פתאום והוא בכחו ובהצלחתו שלא יאריך ימים עד שיזקין: 12 אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו. תמתיק בפיו רעה, חוזר על בנו של רשע כלומר אם תמתיק בפיו רעה לא יוכל לאמרה מאימת ב״ד שלא יענישוהו, ולפיכך יכחידנה תחת לשונו: ד״א אם תמתיק, באמת שעשיית הרעה מתוקה וחביבה אצלו, אלא שיכחידנה תחת לשונו, כלומר יעשה דבריו בסתר: 13 יחמל עליה ולא יעזבנה וימנענה בתוך חכו. יחמול עליה, כפל הענין לחזק הדבר, שכן הוא בלי ספק: ד״א שהוא מענין אשר יחדיו נמתיק סוד (תהלים נה טו), ור״ל אם נודע לו שפורענות עתידה לבא עליו מחמת שחטא, בין שידע זה מעצמו, בין שאמרו לו אחרים, או ששמע שהפורענות לימים רבים הם באין עליו, לפיכך הוא בו לדבר הזה, ואינו נזהר ממנו, ויחזיק במעשיו הרעים: וי״א כי עשיית הרעה מתוקה היא עליו, אלא שהוא מכחידה עד שימצא לה מקום ויעשנה, כמו שעשה אבשלום לאמנון, שנאמר ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב (ש״ב יג כב), ולבסוף כאשר ראה מקום לשעה עמד עליו והרגו: 14 לחמו במעיו נהפך מרורת פתנים בקרבו. לחמו במעיו נהפך, ר״ל ביום אידו יהפך לחמו במעיו כמרורת פתנים, כלומר רוש פתנים: וי״א עוד מעט שמאכלו נהפך במעיו כמרור, כמי ששתה סם של נחשים ולא ישקוט עד שיקיא כל מה שבלע, וזה כנוי על הרעות והצרות שיעברו עליו ויבאו לו: 15 חיל בלע ויקאנו מבטנו ירשנו אל. חיל בלע, ממון גזל מאחרים ישיבנו בעל כרחו, כמו עשה לי את החיל הזה (דברים ח יז), ז) אמר ר׳ יצחק מאי דכתיב חיל בלע, אמר דוד לפני הב״ה רבון העולמים ימות רשע זה, כלומר דואג האדומי, אמר לו חיל בלע ויקאנו וגו׳: 16 ראש פתנים יינק תהרגהו לשון אפעה. ראש פתנים יינק, אמר הב״ה על דואג כמו שהמתיק בפיו רעה, כן יבאו עליו מיני פורעניות ויינק ראש פתנים בעולם הזה שהם מרים וקשים, כמו ראש פתנים, ולשון אפעה לבסוף לעולם הבא: 17 אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה. שלא יהיה לו חלק עם הצדיקים לעתיד לבא: 18 משיב יגע ולא יבלע כחיל תמורתו ולא יעלס. יגע הוא שם דבר על משקל דבר והוא קמוץ, ר״ל כשהוא משיב יגיע אחרים שגזלם ככר מה הנאה יש לו כחיל תמורתו אינו אלא כמחליף ממון בממון כי ממון גזל וממון ישיב אינו אלא כחיל תמורה ואין לו הנאה ממנו: 19 כי רצץ עזב דלים בית גזל ולא יבנהו. עזב מענין ויעזבו (את) ירושלם (נחמי׳ ג ח), כלומר שגזל מעזבה שלהם, כגון שלקח קורות בתיהם כדי לבנות לו בהם בית, ואם הנאה יש לו ממנו לא יאריך כדי שיבנהו ולא יחיה: ד״א כי רצץ, לאחר שרצץ את הדלים נטרד מן העולם והלך לו, ועזב כל מה שגזל לדלים, שהם חוזרין ונוטלין גזלתם שנגזלו על פי ב״ד: 20 כי לא ידע שלו בבטנו בחמודו לא ימלט. שלו בבטנו ר״ל כשגזל הגזלה ואכלה לא ידע אם יהיה שליו בבטנו ואם לאו, על כן בחמודו לא ימלט, כלומר אפילו גופו אינו ממלט מן הפורענות, ואפילו כשישיב הגזלה, וכמוהו ותמס כעש חמודו (תהלים לט יב), כלומר גופו, ואמר עליו חמודו, לפי שהוא רוצה לומר שימות בעצם תומו בעוד שהוא נחמד: ויש אומרים בחמודו, במה שחמד מאחרים לא ימלט ממנו כלום אלא הכל יוקח ממנו: 21 אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו. אין שריד, אין משייר אחר אכילתו כלום כדי לחלק לעניים, על כן לא יחיל טובו, ולא יאריך ולא ימשך, כמו ויחילו עד בוש (שופטים ג כה), ויתכן שהוא לא יצליח, כמו יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י ה), וכאנשי סדום הכתוב מדבר, שהיתה עינם צרה על העניים ועל

ז) א״ר יצחק. סנהדרין ק״ו ע״ב. ח) ואמרו רז״ל ואין שריד לאכלו שלא הושיב ת״ח על שלחנו.

האורחים, ההי״ד ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל טז מט). ח)ואמרו רז״ל אין שריד לאכלו, שלא הושיב תלמידי חכמים על שולחנו כמו (לשרידים) [ובשרידים] אשר יי׳ קורא (יואל ג ה), ט)דאמר ר׳ אלעזר כל מי שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו, אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנאמר אין שריד וגו׳. י)ואמר ר׳ אלעזר כל מי שאינו משייר פת על שלחנו, אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנאמר אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו: 22 במלאת שפקו יצר לו כל יד עמל תבואנו. במלאת שפקו, כלומר בעוד שהוא מלא טוב ויש לו כל סיפוקו אינו חסר כלום אז יצר לו: כל יד עמל, שיחזקו עליו העניים והאמללים וכ״ש החזקים, והוא כענין פסחים בזוו בז (ישעי׳ לג כג). יא) אמר רב המנונא אין הב״ה נפרע מן האדם עד שתמלא סאתו, שנאמ׳ במלאת שפקו יצר לו, וכן יב)אמ׳ התרגום כד תתמלא סאתיה יתפרע מניה: 23 יהי למלא בטנו ישלח בו חרון אפו וימטר עלימו בלחומו. שלא היה חפצו והשתדלותו בזה העולם כי אם למלא בטנו ולאכול ולשתות ולא מדה אחרת, לפי׳ ישלח בו השם חרון אפו: בלחומו. כמו ולחומס בנללים (צפני׳ א יז): ד״א יהי למלא בטנו. בעוד שימלא בטנו ישלח בו הב״ה חרון אפו, בלחומו בזעף מלחמתו, ומהו ממטיר עליו, פחים אש ונפרית. יג)ולרבותינו ז״ל יהי למלא בטנו, פרענות הבאה על הסרומים היו למלאת כריסן יד)מן הטובות, ולא החזיקו יד עני ואביון, מלא כריסן מהפורענות, שנאמר ישלח בם חרון אפו, ומהו בלהומו, על המלחמות שהיו נלחמים עם הקב״ה, והיו מכירין אותו ומכוונים למרוד בו, שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לייי מאד (בראשית יג יג): 24 יברח מנשק ברזל תחלפהו קשת נחושה. כלומר אם יברח מנשק ברזל לסוף תחלפהו קשת נחושה, אינו ר״ל נחושה ממש, אלא שהיא חזקה כנחשת: 25 שלף ויצא מגוה וברק ממררתו יהלך עליו אמים. אימות מות יפלו עליו מיד שידע בודאי שלא יחיה אחרי נפלו: ויש אומרים שלף, רמז לחיץ ששלף מהאשפה שלה, וברק שהוא זעף כברק כלומר כחץ ממרורתו. יהלוך, כלומר שהוא מכוין מקום שהמרה תלויה בו ותולפו: 26 כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח ירע שריד באהלו. שריד באהלו, הנשאר באהלו יהי הרעוע ונשבר, כמו נפשו ירעה לו (ישעי׳ טו ד), ואמר התרגום תגמריניה נור גהינם דלא נפח ישר משזיב במשכניה: טו)ולרז״ל מהו ירע שריד באהלו, שאפילו שריד שמשתייר משם ירע באהלו, ואי זה, זה לוט, שנאמר ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח (בראשית יט כו), טז)אמר רב יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו וגומר. ירע שריד, ואין שריד אלא תלמידי חכמים, שנאמר ובשרידים אשר ייי קורא (יואל ג ה), יז)אמר רב אלעזר כל בית שאין דברי תורה נשמעין בו בלילה אש אוכלתו, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו וגו׳ ירע שריד באהלו: 27 יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו. כתרגומו יפרסמון אנגלי

בתדב״א פי״ח איתא כל שלחן שאין ת״ח נהנה ממנו אינו מבורך, שנ׳ אין שריד לאכלה על כן לא יחיל טובו. ואין שריד אלא ת״ח, שנ׳ ובשרידים אשר ה׳ קורא (יואל ג). ואולי היה זה לפני המחבר בגמרא סנהדרין צ״ב ע״ב. ט) דאמר ר׳ אלעזר. סנהדרין שם. י) ואמר ר׳ אלעזר. שם שם. יא) א״ר המנונא אין הקב״ה. סוטה ט׳ ע״א. יב) אמר התרגום כד תתמלא. לפנינו חסרה מלת „כד״. יג) ולרבותינו ז״ל. תנחומא וירא אות ח׳ ובתנחומא הנדפס מכבר וירא אות ז׳. יד) מן תטובות. בתנחומא הגי׳ פורענות הבאה על הסדומים היתה למלא כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות מן החמס ומן הגזל לפיכך כשבאה עליהן הפורענות מילא כריסן. טו) ולרז״ל מהו ירע שריד באהלו. תנחומא וירא אות ח׳, ובנדפס מכבר אות ז׳ וע״ש בהערה ס״ה, ורש״י איוב שם הביא חז״ל ירע שריד באהלו אפילו לוט הנמלט מהם באה רעה לאהלו זו אשתו שהיתה נציב מלח כן מצאתי במדרש רבי תנחומא עכ״ל כוון לתנחומא שציינתי. טז) אמר רב יהודה אמר רב. חולין קל״ג ע״א. יז) אמר רב אלעזר. סנהדרין צ״ב ע״ב. יח) ואמר התרגום יטלטל עבור ביתיה משמיא ותמריה מזדלפן ביום רוגזיה. לפנינו בתרגום משחיה וחמריה, גם הגי׳ ביומא דרוגזיה.

סרומא סורחניה ודיירי ארעא יקומון למבאשא ליה: 28 יגל יבול ביתו נגרות ביום
אפו. יגל, מענין גלה יגלה (עמוס ה ה), כלומר יהיו אוצרותיו וכל פרותיו נתונים
למשסה כנהרות שהם נגרות במורד: ויש אומרים יגל יבול ביתו, כשיהיה ביתו
חרב ואבניו כבר נגרות כענין שנאמר והגרת (לגיא) [לגי] אבניה (מיכה א ו). או
יגל יבול ביתו, כלומר יעלו בו עשבים, כד"א גלה (קציר) [חציר] ונראה דשא (משלי
כז כה). יח)ואמר התרגום יטלטל עיבור ביתיה משמיא וחמריה מזדלפן ביום רוגזיה:
29 זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו מאל:

כא.

1 ויען איוב ויאמר: 2 שמוע שמעו מלתי ותהי זאת תנחומותיכם. ר"ל כשתשמעו
מלתי תהי חשובה אותה תנחומותיכם כאילו נחמתם אותי ודברתם על לבי
דברים טובים שאוני סבלוני עד שאשלים דברי: 3 שאוני ואנכי אדבר ואחר דברי תלעיג.
ר"ל תלעיגון כמו שאמר שאוני לאחר שאשלים כל דברי, אם יש בהם עילא ושחיתא,
אחר כך יש לכם להלעיג עלי ולחרף אותי: 4 האנכי לאדם שיחי ואם מדוע לא
תקצר רוחי. תקצר רוחי, למה תתמהו על צעקתי וכי לאדם כמוני אני משיח שישמע
קולי והיאך לא תקצר רוחי מלצעוק מצרה לי כשיש לי בעל דין גדול כח כזה:
5 פנו עלי והשמו ושימו יד על פה. והשמו כמו משמים בתוכם (יחזקאל ג טו):
6 ואם זכרתי ונבהלתי ואחז בשרי פלצות. ונבהלתי, כשאעלה על לבי ודעתי שלותן
של רשעים וטובתם בעולם הזה, אני מתבהל ויאחזני רעד מדבר זה, הה"ד ואחז בשרי
פלצות, והוא כמו פלצות בעתתני (ישעי' כא ד): ויש אומ' כשאני זוכר כאבי
שאני אצל עצמי צדיק ואראה שלותן של רשעים אני מתבהל ומשתומם על הדבר:
7 מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל. רשעים יחיו, זאת תשובה לחביריו שאמרו
במקצת דבריהם שהקב"ה נפרע מן הרשעים בעולם הזה, ואם כן הוא הרי מצינו
רשעים גמורים שמאריך להם והם מתעדנים מכל טוב, ועתקו גם גברו חיל, ועתקו
מענין בצואר עתק (תהלים עה ו), כלומר שמנו ועבו וגם גברו חילם וממונם. ואמר
התרגום מאדין רשיעייא יחון איתקפו לחדא קנוי נכסין: 8 זרעם נכון לפניהם עמם
וצאצאיהם לעיניהם. א)הה"ד והוא ישקיט ומי ירשיע (איוב לד כט) כשנתן שלוה
לדור המבול מי בא וחייבם, ומה שלוה נתן להם, זרעם נכון לפניהם, ב)אמר ר'
לוי לשלשה ימים היתה האשה מתעברת ויולדת, נאמר כאן נכון, ג)ונאמר להלן היו
נכונים לשלשת ימים (שמות יט טו): וצאצאיהם לעיניהם. שהיו רואים בניהם ובני
בניהם: 9 בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם. ד)מפחד המזיקין שלא היו
שולטין בהן: ולא שבט אלוה עליהם. מן הייסורין, ה)לקיים מה שנאמר ויסתיר
פנים ומי ישורנו (איוב לד כט), ו)כשהסתיר פניו מהם מי בא ואמר לו לא עשית
כשורה, ומה הסתיר מהם, ז)שהביא עליהם את מי המבול, ח)על האדם זה נח יחיד
היה לו להעמיד את עולמו מאומה אחת: 10 שורו עבר ולא יגעל תפלט פרתו

א) הה"ד והוא ישקיט ומי ירשיע כשנתן שלוה לדור המבול. ב"ר ריש פל"ו, וי"ר ריש פ"ה, ומובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח ונרשם בצדו „ב"ר" והוא בב"ר פל"ו. ב) א"ר לוי שם שם. ג) ונאמר להלן והיו נכונים לשלשת ימים. במדרש מסיים מה נכון שנאמר להלן ג' ימים, אף נכון שנאמר כאן לשלשת ימים. גם מובא במדרש שם דברי רבנן ד) מפחד המזיקים. ב"ר שם במאמר שלפניו. ה) לקיים מה שנאמר ויסתיר פנים ומי ישורנו. זה ליתא במדרש שם. ו) כשהסתיר פניו מהם. ב"ר שם. ז) שהביא עליהם את מי המבול. בב"ר שם סיים אחר זה תה"ד וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז). ח) על אדם זה נח. פה הלשון משובש וצ"ל על גוי ועל אדם יחד, והוא

ולא תשכל. ט)עבר, מלשון רז״ל עוברה שהריחה: ולא ינעיל. לא יורה בה זרע
פסולת שיהא חוזר וננעל ונחלק ונפלט מנופה בלא הריון, וכל לשון הגעלה פליטת
הזרע, י)כן לשון משנה מגעילו ברותחין, וכן כי שם נגעל מגן גבורים מגן שאול
(ש״ב א כא) שהיו רגילין למשוח המגן, כדי שיהא חלק ויחליק הרומח והחנית המכה
בו: ד״א ולא ינעיל. אינו ניתך ונמס אלא אוחה טפה שהוא מורה בנקבה נקשרת
ונקפת ובזה היא מתעברת, וכן מגעילו ברותחין שהמים הרותחין מסירין את הזוהמא
שיש באותו כלי ומעבירין אותה: תפלט כמו תמלט, מענין והמליטה זכר (ישעי׳ סו ז),
ואמר התרגום תשזיב: ויש אומ׳ כמשמעו כלומר תפלוט אותו אמו בעתו: 11 ישלחו
כצאן עויליהם וילדיהם ירקדון. עויליהם נעריהם מיד כשהיו מולידים אותם היו מהלכין
על רגליהם ומרקדין לפניהם כבני הצאן. יא)ואמר ר׳ לוי בערביא קורין לינוקא עוילא:
וילדיהן ירקדון. כאלין שדיא, כד״א ושעירים ירקדו שם (ישעי׳ יג כא), וכשהייתה
אחת מהם יולדת ביום, היתה אומרת לו צא הבא לי צור לחתוך בו טבורך, ואם
ילדה בלילה היתה אומרת צא והדלק לי נר לחתוך טיבורך. ועוד אמרו בא וראה
כמה פרין ורבין אנשי דור המבול, שכל אשה היתה יולדת ארבעה וחמשה בכרס
אחד, וכשנולדין היו הולכין מיד על רגליהם, ועליהם נאמר ישלחו כצאן עויליהם,
ומתוך כך הכעיסו לפני הב״ה: 12 ישאו בתוף וכנור וישמחו לקול עוגב. ר״ל
ישאו לאל בשמחה ושחוק בתוף וכנור: לקול עוגב. שיר ענבים, מענין ותעגבה (עלי
פלגשיהן) [על פלגשיהם] (יחזקאל כג כ): 13 יכלו בטוב ימיהם וברגע שאול יחתו.
יחתו, כלומר בנחת, מענין וזאת המרגעה (ישעי׳ כח יב), כלומר לאחר ששבעו מן
הטובה ונתעדנו בהנאת העולם כל ימיהם ירדו לשאול בלא צער ולא יסורין, כענין
כי אין חרצובות (תהלים עג ד), ותרגום וירד ונחת: 14 ויאמרו לאל סור ממנו
ודעת דרכיך לא חפצנו. יב)אמר ר׳ אחא בקש הב״ה ליתן לדור המבול ד׳ דברים
תורה ויסורין ועבודת הקרבנות ותפלה, ולא רצו, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו אלו
הייסורין, ודעת דרכיך לא חפצנו, זו תורה: 15 מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי
נפגע בו. יג)כי נעבדנו אלו הקרבנות, ומה נועיל כי נפגע בו זו תפלה: יד)ד״א
ויאמרו לאל סור ממנו. למה היו מורדין, שהיו זורעין שנה והיה עושה מזון לארבעים
שנה, טו)ועוד נתגאו אמרו אין אנו צריכין לטיפת גשמים, אלא איד יעלה מן הארץ
והשקה את פני האדמה (בראשית ב ו), אמר להם הב״ה בטובה שהשפעתי לכם אתם
מתגאים בה, אני נפרע מכם, הה״ד ויהי הגשם על הארץ וגו׳ (שם ז יב), וימח
את כל היקום (שם שם כב), טז)אמר ר׳ אלעזר איזה הוא קשה זה שאומר למלך
או אני או אתה בפלטין, יז)או זה שאמר לא אני ולא אתה בפלטין, כך דור המבול
אמרו מה שדי כי נעבדנו, ודור הפלגה אמרו לא כל הימנו שיבור לו העליונים

סיפא דקרא שהביא, והוא ישקוט ומי ירשיע (איוב לד כט) ועל זה דורש על גוי זה דור המבול,
ועל אדם זה נח, יחד שממנו הושתת העולם, ויש לו להעמיד עולמו מאומת שלימה ומאדם אחד,
שנאמר ויהי בני נח היוצאים מן התיבה. ועיין בוי״ר שם. ט) עבר מלשון רז״ל עוברה שהריחה.
יומא פ״ב ע״א, וגם הרס״ג בפתרון תשעים מלות בודדות הביא בסי׳ ח׳ עבר (איוב כא י) אשה מעוברת.
ועיין במחברתי פשר דבר בהערה י״ב. י) כן לשון המשנה מגעילו ברותחין. ע״ז ע״ה ע״א, ור״ל
כי כאשר הכלי במים רותחין יפלוט כל אשר נבלע בתוכו. עיין רד״ק בשרשים שרש געל. יא) וא״ר
לוי. ב״ר פל״ו אות א׳ ולזה המאמר מב״ר כוון רש״י בפי׳ לאיוב שם, וסיים בהגדת בראשית, ומה
שסיים עוד שם לך והדלק לי את הנר ב״ר. זה הוא תוספת מאיזה סופר כי היא סיום מהמאמר
הראשון שהביא בשם הגדת בראשית. יב) א״ר אחא בקש הקב״ה. שמ״ר פ״ל אות י״ב. יג) כי
נעבדנו אלו הקרבנות. שמ״ר שם. יד) ד״א למה היו מורדין. תנחומא בראשית אות מ׳ בשם ר׳
יצחק ועי״ש בהערה שי״ת. וכן נשנה בתנחומא הנדפס מכבר בראשית אות י״ב. טו) ועוד נתגאו
אמרו אין אנו צריכין לטיפת גשמים. סנהדרין ק״ח ע״א, ולזה המאמר כוון רש״י ומה נועיל מה
הנאה יש לנו כו׳. טז) א״ר אלעזר. ב״ר פל״ח אות ו׳. יז) או זה שאמר לא אני ולא אתה

ולתת לנו התחתונים, אלא בא ונעשה לנו מגדל וניתן ע״ז בראשו, ונתן חרב בידה ותהי נראית כאילו היא עושה עמו מלחמה, יח)הא למרת שדור המבול אמרו לא אנו ולא הוא בפלטין, ודור הפלגה אמרו או אנו או הוא, דור המבול לא נשתיירה מהם פליטה, אבל דור הפלגה לפי שהיו אוהבין זה את זה, לפיכך נשתיירה מהם פליטה: יט)ועוד אמרו שבל המתגאה נידון באש, שנאמר בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו ממקומם (איוב ו יז), בחומו מהו בחומו ברותחין. כ)אמר ר׳ איבו כל טיפה וטיפה שהיה הבי״ה מורידה עליהם היה מרתיח אותה בגיהנם, הה״ד בחומו נדעכו ממקומם. כי נפגע בו, מה הנאה תהיה לנו שנתפלל לפניו: 16 הן לא בידם טובם עצת רשעים רחקה מני. בידם טובם עכשיו חוזר איוב ואומ׳ הרי אני רואה שאינם שוקטים ויושבים בשלוה, ומבלים את ימיהם מפני זכות שיש בידם, וכן אני רואה שעצתם רחקה מני, ולא הלכתי באורחותיהם, ואעפ״כ הריני מתנסה ביסורין אלו: ד״א הן לא בידם טובם. ואמר איך הם מהבילים את עצמם לסור מאחרי השם בשביל הטוב וההצלחה שלהם, וכי בידם טובם, או ברשותם הוא, והלא אינו אלא מאת הבי״ה, וכשיסתיר פניו מהם ינועון ועל כן עצת רשעים רחקה מני, שלא קנאתי בהם, כא)ואמר התרגום הא לא אשתאר בידהון טבהון: 17 כמה נר רשעים ידעך ויבא עלימו אידם חבלים יחלק באפו. כמה יאריך להם טובה עד שידעך נרם ושיחלק להם המקום אפו בחבל ובגורל, אם כן הוא שמשלם לשונאיו אל פניו למה הם מאריכין יהיו כתבן לפני רוח: 18 יהי כתבן לפני רוח וכמוץ גנבתו סופה. גנבתו, מענין גנבה, על דרך השאלה, כלומר שתחטוף אותו במהירות כמו שהגנב עושה, כב)ואמר התרגום דמטל עלוני עלעולא: 19 אלוה יצפון לבניו אונו ישלם אליו וידע. יפקוד עליהם עון אביהם, ואונו כמו לא אכלתי באוני (דברים כו יד): ויש אומ׳ שהוא מענין און ועולה, כמו מחשבת אונך (ירמי׳ ד יד): ישלם אליו וידע. חוזר על האב, ור״ל שמאחר שמשלם אליו כל טוב שעשה, הוא חוזר ונפרע ממנו ומבניו, כענין פוקד עון אבות על בנים (במדבר יד יח). וידע מענין ויודע בהם (שופטים ח טז), כן הודע (תהלים צ יב): ד״א יצפון לבניו אונו. בתמיהא, אמר איוב לפני הקב״ה רבון העולמים וכי מן הדין הוא שישא בעון האב הבן והרשע עצמו ינקה, שהרי האב הרשיע כל ימיו שלאנן ושליו וימת בעוצם תומו וילקו בניו אחריו בשבילו אין זה שבחך, ומה שבחך שתשלם אליו וידע ויכיר הָרֶשע שעשה וכי יש אלהים שופט בארץ: 20 יראו עיניו כידו ומחמת שדי ישתה. כידו, שברו ואידו. כן אמר התרגום כידו תביריה: 21 כי מה חפצו בביתו אחריו ומספר חדשיו חצצו. מה ממש הוא במה שיהיה בביתו אחריו: ומספר חדשיו כבר חצצו. והוא בקבר, כלומר חלפו להם חליפות החיץ שהוא הולך במהירות, ואמ׳ חצצו מן חץ, כמו שאמר יאבר ניץ (איוב לט כו), מן אבר: וי״א שהוא מענין ויצא חוצץ כלו (משלי ל כז), כג)שתרגום כלהון אנחנא, כלומר ישלמו ימיו ונכללו: 22 הלאל ילמד דעת והוא רמים ישפוט. הלאל, ל׳ הלאל כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות יד ג), אמר להם איוב כלום יש בכם איש שילמדני דעת אל ויבינני אותה ויאמר לי איך מתנהג במדה זו, ויודיעני איך

בפלטין. בב״ר הגי׳ או זה שאמר אני בפלטין ולא אתה. יח) הא למרת שדור המבול אמרו לא אני ולא הוא בפלטין ודור הפלגה אמרו או אני או הוא. זה חסר בב״ר שם. יט) ועוד אמרו. וי״ר פ״ז אות ל׳ בשם ר׳ לוי. כ) א״ר איבו. במדרש שם מובא בשם ר׳ יוחנן. כא) ואמר התרגום הא לא אשתאר בידהון טבהון. לפנינו בתרגום הא לא ישתתר בידיהון טוביהון. כב) ואמר התרגום דמטל עלוני עלעולא. הביא גי׳ משובשת ולפנינו נאמר לנכון דיטלטליניה עלעולא. לכן במקום דמטל עלוני שהביא יש להחבירה וצ״ל דיטלטליניה, וראיתי כי המתורגמן בשרש טז ב הביא לנכון כמו שהוא לפנינו. כג) שתרגם כלהון אנחנא. לפנינו בתרגום משלי כלהון כחדא. כד) ואמר התרגום

ישפוט הרשעים, ואיני רואה זה אבל יש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים,
ההי"ד זה ימות בעצם תומו (פסוק כג), וזה ימות בנפש מרה (פסוק כה): 23 זה
ימות בעצם תמו כלו שלאנן ושליו: . 24 עטיניו מלאו חלב ומח עצמותיו ישקה:
25 וזה ימות בנפש מרה ולא אכל בטובה: 26 יחד על עפר ישכבו ורמה תכסה
עליהם: יחד על עפר ישכבו, ואין יכול להבחין אי זה מהם הרשע, ואי זה מהם
הצדיק, הרי מקרה אחד לכל (קהלת ט ג), כד)ואמר התרגום הלא אפשר דלאלאה
יליף מנדעא והוא שמי מרומא דאין: כה)בעצם תומו. בעוצם שלימותו ותמימותו
שלא ראה שום יסורין מעולם, אלא כל ימיו שלאנן ושליו. והלמ"ד של שלאנן נוסף,
ויתכן שהיא תיבה מורכבת מן שליו ושאנן: עטיניו. איבריו לפי הענין: ויש אומרים
מקום רביצת צאנו ובקרו מלאו חלב, כו)שכן בלשון רז"ל מקום מטען וטוענו בבית
הבד: ישוקה. כל אחד ואחד מן העצמות משוקה ממוח: 27 הן ידעתי מחשבותיכם
ומזמות עלי תחמוסו. קודם שתדברו אלי ידעתי שתחשדוני ברשע ותשוו אותי
לרשעים וביתי לביתם, כי תאמרו אמת שאין הרשעים מאריכין ואם לאו אי זה בית
איוב הנדיב, ואיה בית הרשעים, הרי דיכהו בהם, וכולם כלו ברשעם זאת היא מחשבת
החמס והרשע שבלבבכם: 28 כי תאמרו איה בית נדיב ואיה אהל משכנות רשעים:
29 הלא שאלתם עברי דרך ואתותם לא תנכרו. תנכרו, מענין ויתנכר אליהם
(בראשית מב ז), כלומר אל תנכרו אותותם שהם מספרים לכם: ד"א שהוא מענין
ויכר יוסף את אחיו (שם שם ח), כז)אמר התרגום וסמיונהון לא משתמודעון, כלומר
שלא תכירו אותותם: 30 כי ליום איד יחשך רע ליום עברו יובלו. איד יחשך רע,
רע הוא שם הרעה, כמו אשר חשכתי לעת צר (איוב לח כג), ור"ל ליום איד גנוז
הרע ואינו מבחין בבאו בין צדיק לרשע: ליום עברות יובלו. כלומר בני העולם כפי
מזלם פי מעשיהם, ומאחר שכך היא המדה, מי יגיד על פניו, מי יאמר לו מה תעשה
והוא עשה, וכאשר תבא ייסורין על בני אדם משלם לו לאותו מקבל והוא לקברות
יובל: ד"א כי ליום איד. ר"ל הרע אעפ"י שהוא עכשיו שרוי בשלוה וצנוע הוא
ומונח ליום איד שהוא ראוי לבא עליו: 31 מי יגיד על פניו דרכו והוא עשה מי
ישלם לו. על פניו, יש אומרים שהוא מענין דבר דבור על אפניו (משלי כה יא),
כלומ' מי יגיד לך דרכו של הב"ה על אפניו ועל אמתתו אין לעבר על דרכיו:
32 והוא לקברות יובל ועל גדיש ישקוד. גדיש, כל דבר שהוא צביר במקום אחד
נקרא גדיש, וכן תאכל גדיש (שמות כב ה), כלומר מי ישקוד על גדיש של עפר,
והוא רמז למצבת קבורתו. 33 מתקו לו רגבי נחל ואחריו כל אדם ימשוך ולפניו
אין מספר. רגבי נחל, הם פירורין של נחל ושל עפר, וכן ורגבים ידובקו (איוב לח לח):
וי"א שהוא הריצין סביבות, כח)ואמר התרגום כסימו ליה גרגשתא דנחלא: ואחריו כל
אדם ימשוך. בין צדיק בין רשע, כי צדקת הצדיק לא תצילנו מן המיתה, כי סוף

הלא אפשר. זה שייך לפסוק כ"ב כי על הכתוב הלאל ילמד דעת תרגם כן. כה) בעצם תומו בעוצם שלימותו. מוסב על פסוק כ"ג. כו) שכן בלשון רז"ל מקום מטען וטוענו בבית הבד. אין ספק שצ"ל מעטן. ומלת מקום יש למחוק מן הספר. והביא שכן בלשון רז"ל מעטן, כמו הנוטל זתים מן המעטן וכתב הערוך פי' כלי שנותנין בו זתים מלשון עטיניו מלאו חלב. וגם יש לתקן שצ"ל עוטנו בבית הבד. והוא במנחות פ"ו ע"א, וגם רש"י הביא עטיניו לשון משנה הוא עוטנו בבית הבד כו'. ואותו כלי שצוברין אותו כדי להאסף שמנו לתוכו נקרא מעטן. והרד"ק בשרשים הביא בשם רבי יונה כי בלשון ערבי יקראו עטינים המקומות שמקבצין בהם המים וזולתם. לכן אולי צ"ל בדברי המחבר ובלשון רז"ל מקום [שמקבצין בו המים נקרא] מעטן. כז) ואמר התרגום וסמיונהון לא משתמודעון. לפנינו בתרגום בטעות וכמניהון לא תשתמודעון, וצ"ל כמו שהביא המחבר וסמניהון וכן אות ס נעשית ב ותרגום כן על אותותם. ותרגום אות סימן. אבל כמן הוא תרגום מן ארב. כח) ואמר התרגום כסימו ליה גרגשתא דנחלא. לפנינו בסימן ליה גרגשתא דנחלא, וכן תרגם

כל אדם למות, אבל לפעמים ינצל סמיתה משונה: 34 ואיך תנחמוני הבל
ותשובתכם נשאר מעל. הבל של תינוקות של בית רבן, ודינו להיות בהבל, כלומר
איך תנחמוני בדברים בטלים שאמרתם לי אם. אתה הכינות לבך, כי אז תשא פניך
ממום אני רואה שאין המכשול תלוי בעון אלא הכל כאשר לכל מקרה אחד לכל,
והכל תלוי במזל, ואין נשאר בידכם אלא תשובת מעל: וי״א שהוא מענין שאר
בשרו (ויקרא יח ו), כלומר ותשובותיכם נשארו בי, כי אני מועל, זה הוא עיקר
דבריכם שאני מועל ואין לכם תשובה אחרת, כט)ואמר התרגום ותיובתכון אשתאר
בכון שקר: ל)ולרבותינו ז״ל מהו נשאר מעל, ר׳ אבא בר כהנא ורבותינו של דרום,
ר׳ אבא בר כהנא אמר נשתייר בהם כזבים, כד״א ומעלה מעל בה׳ (שם ה כא),
ורבותינו של דרום אמרו לית תותבותכון ממרקן, לית קדמייאתא דמיין לאחרייתא, ואחרייתא
דמיין לקדמייתא:

כב.

1 ויען אליפז התימני ויאמר: 2 הלאל יסכן גבר כי יסכן עלימו משכיל. הלאל
יסכן גבר, יועיל ובאי זה צד יוכל אדם להועיל בריב שיש לו על המקום.
וכי יועיל על לעצמו כרוב שכלו מהבורא: כי יסכון עלימו משכיל. לשון רבים, כמו
ישר יחזו פנימו (תהלים יא ז), דרך גדולה וחשיבות כנגד הבורא לא שיש שתי
רשויות: ד״א הלאל יסכון גבר. דינו כך הוא, הלאל יסכנו גברים משכילים אשר
יסכון עלימו, כלומר כלום יועיל אדם משכיל לאל במה שהועילו השם ית׳ הוא יתן
חכמה מפיו דעת ותבונה, והוא מועיל לכל באי העולם: ד״א הלאל שהוא מענין
הבטחה, כמו הסכן נא עמו ושלם (איוב כב כא), כלומר וכי ראוי הוא לגבר שיבטח
בעולם הזה, ויבטח על הב״ה שישלם לו שכר בעולם הזה מיד, והלא אין הבטחה
לצדיקים בעולם, והיאך יבטח עלי משכיל: וי״א כי יסכן הכא הוא לשון תוכחה לפי
הענין, ודינו לאל יוכיח גבר או יוכיח בין שניהם משכיל. לא)ואמר התרגום האפשר
דלאלאה יליף בר נש וכד יליף אפשר דעלהון משגח: 3 החפץ לשדי כי תצדק
ואם בצע כי תתם דרכיך. החפץ לשדי כי תצדק, מה הנאה יש לו אם תצדק מעשיך
בהתוכחך לפנינו ומה בצע ומה תועלת לו כי תתם דרכיך אם תהיה תמים:
4 המיראתך יוכיחך יבא עמך במשפט. המיראתך יוכיחך, וכי מחמת יראה שהוא
ירא ממך יבא ויתוכח עמך, הלא רעתך רבה, שהיסורין מעידין על רוע מעשיך ורוב
עונותיך, ואין אנו צריכין ראיה אחרת: ד״א המיראתך, מקרה זה הוא טעם המקראות
אשר לפניו, וכך אמר אליפז לאיוב אלו היית חוטא לפני המקום ומורד בו כדבר
שמזיקו, או שהיה מתירא ממך מחמת נזקך, הוא היה מונעך ומכריחך שלא לחטוא
ושלא למרוד בו, אבל הדבר אינו כן, אלא הרי הוא נתן לך רשות והשלטך בעצמך,
ואתה ברשותך לעשות כל מה שתרצה אם טוב ואם רע, כענין שנאמר ראה נתתי
לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו), ואעפ״כ ובחרת
בחיים, להנאתך כדי להועילך לא שיועיל לו צדקך ולא יזיק לו רשעך: 5 הלא
רעתך רבה ואין קץ לעונותיך: 6 כי תחבול אחיך חנם ובגדי ערומים תפשיט.

מתק בסם. כט) ואמר התרגום ותיובתכון אשתאר בכון. לפנינו בתון. ל) ולרבותינו ז״ל ר׳ אבא בר כהנא ורבותינו של דרום. פסיקתא רבתי נחמו המתחיל ד״א נחמו נחמו וש״ה איך תנחמוני הבל ותשובתכם נשארה מעל ר׳ אבא בר כהנא ורבותינו שבדרום כו׳ ועיין שם בהערות ידידי הרב הגדול מהר״מ איש שלום, ועיין בפסיקתא דר״כ נחמו הערה פ״ב פ״ג פ״ד.

לא) ואמר התרגום האפשר דלאלאה יליף בר נש. לפנינו בתרגום אפשר דלאלהא יאליף

מי שהם עכשיו ערומים, כמו ולעות מאזני מרמה (עמוס ח ה), שהם עכשיו מרמה:
7 לא מים עיף תשקה ומרעב תמנע לחם: 8 ואיש זרוע לו הארץ ונשוא פנים
ישב בה. ואיש זרוע לו הארץ, בתמיה, וכי מחמת שהייתה גדול ונשוא פנים ובעל
זרוע תירש את הארץ, כלום ראוי הוא לרשע להתקיים בעולם בשביל שהוא בעל
תחבול אחיך חנם, בלי שום דין שיש לך עליהם: ובגדי ערומים תפשיט,
זרוע, ואמר התרגום וגבר נצחן ליה ארעא וסביר אפין יתיב בה. ג)ולרז״ל כל המגביה
ידו על חברו, רב הונא אמר תקצץ שנאמר זרוע רמה תשבר, ר׳ אליעזר אומר אין
לו תקנה אלא קבורה, שנאמר ואיש זרוע לו הארץ, ואמר ר׳ אלעזר לא ניתנה קרקע
ג)אלא לאיש זרוע, שנאמר ואיש זרוע לו הארץ: 9 אלמנות שלחת ריקם וזרועות
יתומים ידכא: 10 על כן סביבותיך פחים ויבהלך פחד פתאום: 11 או חשך לא
תראה ושפעת מים תכסך. או חשך לא תראה, או שמא אתה סבור שתעשה מעשיך במחשך
בסתר: ושפעת מים תכסך. הם המון מים, וכן שפעת גמלים (ישעי׳ ס ו), ור״ל מים
המקרים עבים תכסך, ואמר התרגום או בחשוך תשרי ולא תחמי וסוגעת מיא תחפנך:
12 הלא אלוה גובה שמים וראה ראש כוכבים כי רמו. הלא אלוה גובה שמים, אל
יעלה ברעתך לומר שהאלוה בגבה שמים ולא ישפיל לראות במעשה בני האדם, וכן
מפני שאתה רואה ראשי כוכבים כי רמו, תאמר בלבבך מה ידע אל הבעד ערפל
ישפוט, כלומר מאחרי החשך יראה וישפוט, הנה עבים סתר לו ולא יראה, וראש
כוכבים הוא, כלומר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב), כלומר כללם וכן
ראש דברך אמת (תהלים קיט קס), כלומר כלו: 13 ואמרת מה ידע אל הבעד ערפל ישפוט:
14 עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך. וחוג שמים, הוא הגלגל, מענין
ובמחוגות יתארהו (ישעי׳ מד יג), ד)ואמרו רז״ל כעביה של ארץ כך עובי של רקיע,
שנאמר היושב על חוג הארץ (שם מ כב), וכתיב וחוג שמים יתהלך, ואמר התרגום
ותקיף רומא דשמיא יטייל: 15 האורח עולם תשמור אשר דרכו מתי און. הארח
עולם וגו׳, וכי אתה מאמין בקדמות העולם אשר דרכו מתי און, ולכך אתה אומר אין
שינוי בא מהמת הבורא ועל כן לקו אותן מתי און, כלומר אנשי דור המבול:
16 אשר קמטו ולא עת נהר יוצק יסודם. אשר קומטו, בלשון ישמעל הוא עקידת
ידים ורגלים להרינה או לשחיטה: ויש אומ׳ שהוא מתרגו׳ יתמך דברי לבך (משלי
ד ד), יקמיט מילי לבך, כלומר יהב להון ארכא אבל ולא עת נדול, וכיון שלא חזרו
בהם נהר יוצק יסודם עד שהוצק נהר ליסודם שהוא העפר וימחו מן הארץ. ה)תניא
אמר ר׳ שמעון החסיד אשר קומטו אלו תתקע״ד דורות שקומטו [להיבראות] קודם שנברא
העולם, ולא נבראו, עמד הב״ה ושתלם בכל דור ודור (ירמי׳ כו יט), והן הן עזי פנים שבדור,
ו) יחול עליהם דינור בגיהנם שכן כתיב על ראש רשעים יחול. ורב אחא בר יעקב
אמר על ראש אשר קמטו, שנאמר אשר קמטו וגו׳, ז)ולרז״ל אשר קמטו אלו ת״ח
שמקמטין עצמן ח)משינה על דברי תורה בעולם הזה, הב״ה מגלה להם סוד לעולם
הבא כנהר, שנאמר נהר יוצק יסודם: 17 האומרים לאל סור ממנו ומה יפעל שדי
למו: 18 והוא מלא בתיהם טוב ועצת רשעים רחקה מני: 19 יראו צדיקים
וישמחו ונקי ילעג למו: 20 אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש. קימנו, כמו

גבר. ג) ולרז״ל כל המגביה. סנהדרין נ״ח ע״ב. ג) אלא לאיש זרוע. בגמרא אלא לבעלי זרועות.
ד) ואמרו רז״ל כעביה של ארץ כך עוביה של רקיע. ירושלמי ברכות פ״א דף ב׳ בשם שעוביו של
רקיע מהלך חמשים שנה כך עוביה של ארץ ועוביו של תהום מהלך חמשים שנה, ומה טעם היושב
על חוג הארץ וכתיב וחוג שמים יתהלך, וכתיב בחוקו חוג על פני תהום, חוג חוג לגזירה שוה.
ה) תניא א״ר שמעון החסיד. חגיגה י״ג סע׳ ב. ו) יחול עליהם דינור. עיין בגמרא שם במאמר
שלפניו. ז) ולרז״ל אשר קומטו אלו ת״ח. חגיגה י״ד ע״א. ח) משינה. מלה זו הוסיף המחבר

קיימים ואם לא הוא כמו שבועה, כלומר באמת שנכחד קימם מן העולם, והוא כמו ושם ידבר עמנו (הושע יב ה) כלומר עמו: ויתרם אכלה אש. ועוד נתרה באותם רעת אחרים, כלומר שמאמינים בקדמות העולם ואכלתם אש, והם אנשי סדום ועמורה, כדכתיב וי״י המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כב): ס)ד״א אם לא נכחד קימנו. בצרי, ר״ל יקימנו מכל היקום וענינו באמת לא נכחד יקומנו מכל וכל במבול שהרי נשאר נח ובניו, ויתרם אכלה אש ממונם והילם, וכמהו הלא נסע יתרם בם (איוב ד כה), יתרת עשה (ירמי׳ מה לו), י)ואמר התרגום אין לא מנע מלאקים ומותרהון נמרת אשתא. יא)ורז״ל אמרו אם לא נכחד קימנו, יב)בתחלה אבד הקב״ה ממונם שלא יהו אומרים מממונינו הוא צריך, ואחר כך ויתרם אכלה אש, שהיו רואין כלורית של זהב יג)נחכת באש: 21 הסכן בהם ושלם בהם תבואתך טובה. הסכן מענין ההסכן הסכנתי (במדבר כב ל), כלומר למר עצמך תמיד להיות שלם ביראתך, ובזה תבואתך טובה, ור״ל תבואתך טובה, וכאלו כל התיבה מורכבת מן תבואתך ומן באתך: ויש אומ׳ הסכן נא בטח עליו והשלים כל מדותיך אליו ויבא לך כל טוב, יד)ואמר התרגום אליף כדון עמיה והשלם בהון עללתך טובא: 22 קח נא מפיו תורה ושים אמריו בלבבך. קח, הוא מענין קבלה ולימוד, ואמר התרגום נמר [כרון] מפומיה אוריתא: 23 אם תשוב עד שדי תבנה תרחיק עולה מאהליך: 24 ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר. על עפר בצר, על הכא הוא מקום כ״ף כמו על שדה הארץ כלומר מכשדה הארץ, ור״ל אם תשוב עד שדי בכל לבבך תשית לך כעפר בצר, כלומר יהיה לך ממון הרבה וכסף וזהב ומרגליות כעפר, כענין שהיה הכסף בירושלם כאבנים, ולפי שהכנסים והכסף והזהב רוב בני אדם נותנין אותם במקום מבצר, אמר בהן בצר: ובצור נחלים אופיר. ר״ל זהב אופיר שאופיר הוא מקום שמביאין ממנו הזהב, כמו ללכת אופירה לזהב (מ״א כב מט), זהב מאופיר (שם י יא), טו)ואמר התרגום ושוי על צרך תקיף והיך מנאר דנחלייא אופיר, והוא אצלו מענין ערים גדולות ובצורות (דברים א כח): 25 והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך. וכל כך יהיה בצר עד שתאמר די, והוא מענין בצר האמור למעלה, והראיה וכסף תועפות לך, כלומר אומץ וחסון והוא שם על משקל תוצאותיו, ומענינו כתועפות ראם לו (שם כג כב): ד״א והיה שדי בצרך. דינו על צריך, והבי״ת במקום על, והוא מענין עוף, וכמו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל (תהלים קכח ב), לפי שאינו בא לאדם אלא על ידי עייפות ויגיעה: טז)וי״א מן התרגום כפול עיף, כלומר שיהיה הכסף כפלים מן הבצרים שאמר בהם והיה שדי בצריך, יז)ואמר התרגום ויהי

וליתא בגמרא וכן מלת „בנהר״ ליתא שם. וראיתי כי המאמר מחגיגה מובא גם בילקוט איוב רמז תתק״ח ושם הביא ג״כ מאמר אחד „זש״ה״ ועוז מלך כל העוז והגבורה של הקב״ה כו׳. ונרשם בגליון „מדרש״ צ״ל תנחומא והוא בריש משפטים ועיין שם בהערה א׳. ס) ד״א קימנו בצרי. וכן הראב״ע הביא וז״ל רובי המפרשים אמרו שהוא קימנו בקמץ קטן שהוא צר״י תחת המ״ם. והנכון שהוא חסר דגש והוא קי מנו. ובעל מנחת שי הביא קימנו בספרים שלנו המ״ם קמוצה. והראב״ע כתב רובי המפרשים אמרו שהוא בצירי תחת המ״ם, והרד״ק כתב שהוא בקמץ במקום צירי. י) ואמר התרגום אין לא מנע מלאקים. לפנינו אין לא אתמניעו מלמקים. יא) ורז״ל אמרו. ב״ר פכ״ח אות ז׳. וראיתי ברש״י באיוב שהביא על הכתוב הזה ר׳ תנחומא דרש שהיו בעלי קומה ולא מתו בתתומות ובאו עליהם רותחין מלמעלה וזה יתרם קומה יתרה שלהם ע״כ והוא לקוח מן תנחומא נח אות י׳. יב) בתחלה אבד הקב״ה ממונם. דורש קימנו מלשון היקום אשר על פני האדמה. יג) נתכת באש. במדרש בטעות נתרות באש. יד) ואמר התרגום אליף כדון עמיה והשלם. לפנינו ותשתלם. טו) ואמר התרגום ושוי על צרך תקיף והיך תנאר דנחלייא אופיר. לפנינו ושוי על עפרא כרך תקיף והיך טינרא דנחליא דהבא דאופיר. טז) וי״א מן התרגום כפול עיף. כוונתו רבוע יהיה כפול (שמות כח טז) ת״א מרבע יהי עיף, וכן רבוע היה כפל (שם לט ט) ת״א מרבע הוה עיף ומזה מה שמביא המחבר במאמר שלאחריו. והוא מגמרא ברכות ס״ג ע״א פרנסתו מעופפת לו כצפור, שנאר וכסף תועפות לך. ופרש״י תועפות לשון כפילה כמדתרגמינן וכפלת (שמות כו) ותעיף. יז) ואמר התרגום ויהי שדי בכף תוקפך. לפנינו

שדי בכף תוקפך ומן כסף תקוף רומא דילך. יח)ולרז"ל והיה שדי בצריך, שיהיה עמך בעת צרה, כד"א עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו). יט)ד"א אם יבאו שנאיך אהי כנגדם. ד"א שהוא נעשה חומותיך ואין בצריך אלא חומה כד"א ומבצר משגב חומותיך (ישעי' כה יב). כ)ואמר רב הונא בן ברכיה משום ר' אלעזר הקפר כל המשתף שם שמים בצערו כופלין לו פרנסתו, שנאמר והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך, ר' שמואל בר נחמני אמ' פרנסה מעופפת לו, שנאמר וכסף תועפות, וכתיב כצפרים עפות: 26 כי אז אל שדי תתענג ותשא אל אלוה פניך. ותשא אל אלוה פניך, לא תבוש מלהרים פניך אליו ולשאול ממנו כל צרכיך, כיון ששבת אליו בכל לבך, ותעתיר אליו וישמעך, וכלבד שתשלם לו נדרך: 27 תעתיר אליו וישמעך ונדרים תשלם: 28 ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור. כא)שתהיה אתה גוזר מלמטה והבי"ה מקיים מלמעלה: 29 כי השפילו ותאמר גוה ושח עינים יושע. כי השפילו ותאמר גוה, ואם הושפלו בני דורו וישחו עיניהם אתה תהיה מגביה אותם ומושיעם בזכותך: 30 ימלט אי נקי. כב)כלומר אין נקי, כלומ' השמיע אל כל יהודה אין נקי, וכמהו אי כבוד (ש"א ד כא), כלומר אין כבוד: ויש אומרים שענינו כמו האי הזה (ישעי' כ ו), כלומר ימלט אחד כמה ארצות, וכן יהיה ונמלט בבור כפך, כלומר יושבי אי וכל שכן שתמלט עצמך, כג)ואמר התרגום ארום דארא ראיתמאיך במימרך יתעבד גוותן וכחוש בפורחנא תפרוק, כד)ימלט ישיזיב גבר דליתוהי זכאי בזכותך כה)ואשתזיב בברות ידך. כו)ת"ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים, שלחו לחוני המעגל להתפלל שירדו גשמים, לסוף התפלל וירדו גשמים, שלחו לו בני לשכת הגזית ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור, אתה גזרת מלמטה והקב"ה קיים מאמרך מלמעלה, ועל דרכיך נגה אור, שהיה העולם אפל והארת אותו בתפלתך, כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך. ושח עינים יושע דור שהיה שח (בעיניו הגבהתו) [בעונו הושעתו] בתפלתך. ימלט אי נקי, דור שאינו נקי מלטתו [בתפלתך]. ונמלט בבור כפיך, [מילטתו] במעשה ידיך הברורים:

כג.

1 ויען איוב ויאמר: 2-3 גם היום מרי שחי ידי כבדה על אנחתי. מרי שחי, לפי
שהשיבו אליפז ואמר לו דברי ניחומים, דכתי' והיה שדי בצריך (איוב כב כה),
אמר לו אחר כל זאת מרי שחי במקומו עומד, כי אין נחמה בדבריכם, והוא מענין
כל מר מתוק (משלי כז ז): וי"א שהוא מענין נורא מאד, (יואל ב יא), כלומר חזק
וקשה, ר"ל עודנו בחוקתו והרי הוא הולך וחזק: וי"א שהוא מענין מרו ועצבו (ישעי'
סג י), כלומר שנוי ומשונה: ידי כבדה על אנחתי. מכת נגעי תקפה יותר מאנחתי,
ואיני נאנח כפי מה שיש לו לעשות על רוב נגעו: אבא עד תכונתו לשופטי, אבא

כרך תוקפך, ותרגום בצורות כריכן, כמו ותערים בצורות וקרויא כריכן, סעיר מבצר מקירון כריכן, וכן תרגם כאן על בצריך כרך תקיף. יח) ולרז"ל והיה שדי בצריך שיהיה עמך בעת צר. במדרש שמ"ר סוף פ"ט והיה שדי בצריך שהוא בצריך עשה אותו בצרה שמגיע אתכם. שנאמר עמו אנכי בצרה. יט) ד"א אם יבואו שנאיך שמ"ר שם. כ) ואמר רב הונא. ברכות ס"ג ע"א. כא) שתהיה אתה גוזר. תענית כ"ג ע"א. ומובא גם בילקוט איוב רמז תתק"ח. ובילקוט שם הביא עוד מאמר אחד, ד"א ותגזר אומר ויקם לך זה יעקב כו' ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „ב"ר" והוא בב"ר פע"ט אות ג'. כב) כלומר אין נקי. עיין רש"י מה שהביא בשם מנחם. כג) ואמר התרגום ארום דארא. לפנינו בתרגום ארום דרא דאמאך ותעבד גיותן ושות בסורחנא תפרוק. כד) ימלט. ר"ל על הכתוב ימלט תרגם. כה) ואשתזיב בברות ידך. לפנינו כברירות ידך. כו) תנו רבנן. תענית כ"ג ע"א.

עד תכונתו עד מכון כסאו, ואמר התרגום מן ינזור אינדע ואשכחוניה איתי עד מדור ביתיה מקדשיה: 4 אערכה לפניו משפט ופי אמלא תוכחות. תוכחות דברים: 5 אדעה מלים יענני ואבינה מה יאמר לי: 6 הברב כח יריב עמדי לא אך הוא ישים בי. הברב כח, בתמיה וכי מפני שיש לו כח יותר ממני יריב עמדי להתגבר עלי, לא אלא חלילה לאל מרשע אך הוא ישים בי ישכיל ויראה בעיני, מן וישימו וישכילו (ישעיה מא כ): 7 שם ישר נכח עמו ואפלטה לנצח משפטי. שם במקום אם, לדין ישר מפעלותי יהא נוכח ונגלה ונראה עמו ושם אפלטה נפשי משופטי, כי ידע תומתי ואצא ואבא מלפניו זכאי, כי לא ימצא בי עול, וישר שם דבר שהוא קמ"ץ, ונוכח מופעל שהוא קמ"ץ: 8 הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו. אהלוך אבל מה אעשה הן אהלוך ממזרח ומערב ולא אמצאנו: 9 שמאל בעשתו ולא אחז יעטוף ימין ולא אראה. שמאול בעשותו, צפון כשבראו לא עשה בו מקום שאראנו משם: יעטוף ימין. קדם מזרח, כמו שנאמר קדמה מזרחה, (שמות כז יג) ואחור הוא המערב, הואיל ומזרח קדמת העולם, המערב אחורי העולם, שמאל צפון, ויורה עליו יעטוף ימין, שהוא כנגדו, כמו שנאמר צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט יג), אחז כמו אחזה, ויתכן שיהיה יו"ד יעטוף במקום א', כלומר אעטוף ויהיה כמו אהלוך: 10 כי ידע דרך עמדי בחוני כזהב אצא. כלומר אם יבחן אותי כזהב אצא: 11 באשרו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט. באשורו במעגלו, כלומר בדרך מצותיו, כענין והלכת בדרכיו (דברים כח ט), ומענינו כונן אשורי (תהלים מ ג): ולא אט, ולא נטיתי מדרכו, וכמהו ואט אליו אוכיל (הושע יא ד): 12 מצות שפתיו ולא אמיש מחקי צפנתי אמרי פיו. אמרי פיו, כלומר מה שצוני עשיתי ויותר מחקי החמרתי על עצמי בדבריו ובמצותיו שצוני לעשות סייג לתורה: וי"א מחקי, מענין כי חקך וחק בניך (ויקרא י יג), כלומר יותר צפנתי אמריו ממאכלי ומשקי שאין חיות זולתם. א)וארז"ל איוב מעצמו הכיר הב"ה, מנין שכן הוא אומר מחקי צפנתי אמרי פיו: 13 והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ב)הבי"ת נוסף, ג)וכן אמר התרגום והוא חד: וי"א שהבי"ת משרש המלה, כמו ב' ביה שמו (תהלים סח ה), ד)והטעם עמוק עמוק הוא: ד"א והוא באחד. ובענין אחד לא ישיגהו מקרה. אני מאמין שהוא ברא העולם כחפצו, לא כחפץ מקרי, אך כחפץ נצחי, כמו שנאמר ונפשו אותה ויעש, כל זה אני יודע ומאמין, לא כשאמרת לי (באורח) [הארח] עולם תשמור (איוב כב טו), שחשדתני שאני מאמין בקדמות העולם: ד"א והוא באחד. לפי שהוא יחיד בעולם, ויודע דעתם ומחשבותם של בריות, ומה יש להם לדבר בפניו, ונפשו אותה ויעש, כל אשר חפץ עשה, ויתכן שיהיה אותה מענין והתאויתם לכם (במדבר לד י), לשון גבול וחוק, כלומר וכחפצו גוזר ומקיים. ה) דרש ר' פפיס והוא באחד ומי ישיבנו, לפי שהוא יחידי בעולמו ודן יחיד לכל באי עולם, ואין להשיב על דבריו, ולא מי שימחה בידו, אלא כבל מה שירצה לעשות בצדק ובמשפט עושה, ונפשו אותה ויעש, אמר לו ר' עקיבא דייך פפיס [אין דורשין כן, א"ל] מה אתה מקיים והוא באחד ומי ישיבנו [א"ל] שלא להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם, לפי שהכל באמת, והכל בדין,

א) ואמרו רז"ל איוב מעצמו הכיר הקב"ה. במ"ר פי"ד אות ב', וחושב שם ד' בני אדם שמעצמם הכירו להקב"ה ואחד מהם איוב. ב) הבי"ת נוסף. הראב"ע הביא יש אומרים שהבי"ת נוסף והאמת שאינו נוסף ולא אוכל לפרש כי יש בו סוד גדול. ג) וכן אמר התרגום והוא חד. לפנינו בתרגום הוא יחידאי. ד) והטעם עמוק הוא עיין הערה ב' מה שהבאתי בשם הראב"ע. ה) דרש ר' פפיס. תנחומא וירא אות כ"א ובתנחומא הנדפס מכבר שמות אות י"ח. ומובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח בשם התנחומא והוא בפ' וירא כמו שציינתי. ונשנה גם במכילתא בשלח מסכת

ו)ושכן כתיב ואראה את יי׳ יושב על כסא (ישעיה ו א), ז)אמר ר׳ סימון כסא
שמפריש בין מיתה לחיים: 14 כי ישלים חקי וכהנה רבות עמו. כי הוא ישלים
חקי, כי לא ישיב ידו ממני עד שישלים חק גזרות פורענות שגזר עלי, כי כהנה
רבות עשה שאינו גומל לאדם כפי דרכיו, ועל כן מפניו אבהל: ד״א על ששמרתי
דרכיו אבקש מלפניו שישלים לי כל צרכי, וכהנה רבות עמו, כי מה טובות גמל לעבדיו
על כן מפניו אבהל סמוך על פסוקים שאחריו, על שהאל הרך לבי והבהילני ביסורין
ועל כן אבהל ואפחד ואשתומם להתבונן את משפטיו, כי לולי שהוא עשה ומידו
היתה לא באה עלי פורענות כזה שנצמתי בחשך הייסורין, ולא מפני כסה אופל
ומכאובות, ועל שאני צדיק אני מחזיקו בשופט צדק וידעתי שממנו הרעה לי, על כן
אבהל ואשתומם, ואמר מדוע אשר לא נפצנו עתים, כלומר עתים רעים אלו שיורעיו
ועבדיו לא יחזו ימי הפורענות שפוך חמתך על אשר לא ידעוך, ועל אשר נבולות ישינו:
15 על כן מפניו אבהל אתבונן ואפחד ממנו: 16 ואל הרך לבי ושדי הבהילני:
17 כי לא נצמתי מפני חשך ומפי כסה אפל:

כד.

1 מדוע משדי לא נצפנו עתים וידעיו לא חזו ימיו. א)ואל הרך. מענין יראה
ופחד, וכן אל ירך לבבכם (דברים כ ג): ונצמתי. מענין יצמיתם יי׳
אלהינו (תהלים צד כג), לשון השחתה ואבוד. ב)ואמר התרגום איתפרנות: וי״א
שענינו אני תמה בעצמי איך לא נצמתי, ולא מתי מחמת יסורין אלו: לא חזו ימיו.
מן חזה הוית (דניאל ב לא), ג)והוא מלעיל, כמו העומר קרבנו לך: ויש אומרים
שהוא מענין אל מחוז חפצם (תהלים קז ל), ולפי׳ הוא מלעיל, כלומר לא עמדו על
קצבות ימיו: ד״א מדוע יודע שמשדי לא נצפנו עיני הרשעים, שאם הוא מאריך
להם הוא מביא עליהם הרעה לימים אחרים, ויודעיו לא חזו ימיו, ומדוע יודעיו של
מקום לא חזו ימיו של אותו רשע בבא לו הפורענות: וי״א מדוע משדי. ענינו שאמר
למה לא נצפנו עיני ימי האדם מהב״ה שלא ידע האדם יום מותו, שמא בשביל כך
לא היה ממהר הפורענות עליו, ויקדימנו יום המיתה, ויודעיו מדוע יודעיו ואוהביו
של הב״ה אינן יכולין לראות סוף דרכיו ומדותיו: 2 גבולות ישינו עדר גזלו וירעו.
גבולות ישיגו, משנים גבולות אחרים ומכניסין אותם בתחומן, שהיו קונין שדות
כנגד שדות אחרים, ועושין גדריהם בסתר בתוך תחום חביריהם, וכמהו משיג גבול
(דברים כז יז): 3 חמור יתומים ינהגו יחבלו שור אלמנה. יחבלו, לשון גזלה, כמו
עדר גזלו (פסוק ב), והוא מלשון חבל, כלומר שמשימין חבלים בראשו של שור
ומנהינין אותו בו והראיה חמור יתומים ינהגו, והחמור שהוא בן תרבות אינו צריך
כי אם הנהגה בלבד, אבל השור שאינו בן תרבות צריך לקשור אותו בחבלים, ואולי
יתנהג, ואמר התרגום ימשכון, ד)ובאנשי דור המבול הכתוב מדבר, שהיו גוזלין זה
צאנו של זה. חמור יתומים, כשהיו רואין חמור של יתומים היו באין ונוטלין אותו

ב׳ פרשה ר׳ בפסוק ובני ישראל הלכו ביבשה. ובשה״ש רבה פ״א פסוק לסוסתי. ו) ושכן כתיב
ואראה את אדני. וכן מובא במדרש שה״ש. ובתנחומא שם מובא לנכון הכתוב ראיתי את ה׳ יושב
על כסאו וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו (מ״א כב יט) ועל זה תסוב שם הדרוש וכי
שמאל למעלה ע״ש. ז) א״ר סימון כסא שמפריש בין מיתה לחיים. מדרש שה״ש שם בפסוק לסוסתי.
א) ואל הרך מענין יראה ופחד. מפרש הכתובים מפרשה שלפניו פסוק ט״ז וי״ז כי לפניו
לא הי׳ עוד מצוינים הפרשיות. ב) ואמר התרגום איתפרנות. המלה אין לה שחר ולפנינו אתגמרית.
וכן וב עתם יצמיתם יצמיתם ה׳ אלהינו (תהלים צד כג) תרגם יגמרינון. ג) והוא מלעיל. וכן הביא
בעל מנחת שי בשם המכלול. ד) ובאנשי דור המבול הכתוב מדבר כו׳. תנחומא נח אות כ״ו

ממנו, וכשהיו רואין אשה שמת בעלה והניח לה שור היו באין ונוטלין אותו ממנה:
שנאמר יחבלו, כיון שרואין שאר בני אדם כך מפשיטין בגדיהם והולכין ערומים,
שנאמר ערום הלכו מבלי לבוש (פסוק י) עד שאמרו לאל סור ממנו (איוב כב יז),
4 יטו אביונים מדרך יחד חבאו ענוי ארץ. יטו וגו׳, שכן דרך הלסטים מטין בני אדם
מן הדרך, והולכין בהם ליערים ולפחתים, ושם שוללים אותם והורגין אותם, כדי שלא
יכיר בהם שום אדם, וכן ודרך ענוים יטו (עמוס ב ז): יחד חובאו ענוי ארץ. מיראתם
אותם שלא יהרגום ויקחו ממונם: 5 הן פראים במדבר יצאו בפעלם משחרי לטרף
ערבה לו לחם לנערים. הן פראים שייחים של חמור, והמשילם כהם, לפי שהם
למודי מדבר כמותם, הה״ד פרא למוד מדבר (ירמיה ב כד), ומקרא זה הוא טעם
למה שנאמר יחד חובאו עניי ארץ (פסוק ד), למה חובאו עניי ארץ, שאמרו הרי
כפראים למודי מדבר יצאו לפעלם שהם רגילין לעשות, ומה הוא פעלם, משחרי
לטרף, מבקשים טרף: ערבה לו לחם לנערים. כלומר נעריו של רשע, הערבה והמדבר
המה לו לחם, שמשם הוא חוטף מה שהנערים יאכלו: 6 בשדה בלילו יקצורו
וכרם רשע ילקשו. בלילו של עני שנאמר למעלה, ואמר התרגום בחקלא דלא
דילהון חצדין: ילקשו. ילקשו הרשעים לקש שאינו שלהם, כמו בתחלת עלות
הלקש (עמוס ז א). ואמר התרגום יכסהון, ה)ותרגום לא תזמור (ויקרא כה ד), לא
תכסה: 7 ערום ילינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה. ערום ילינו, יהיו מלינים בני
אדם ערומים, מבלי לבוש, שנוטלין כסותם מהם. בקרה, בימי הקור, וכן מעדה בגד
ביום קרה (משלי כה כ): 8 מזרם הרים ירטבו ומבלי מחסה חבקו צור. מזרם
היורד מן ההרים ירטבו ויתלחלחו אותן הערומים, לפי שמבלי מחסה להסות בו חבקו
צור, שהם נחבאים בנקיקי הסלעים, וגם שם הזרם יורד ומרטיבם, וכמהו רטוב הוא לפני
שמש (איוב ח טז), ותרגום לח רטיב: 9 יגזלו משוד יתום ועל עני יחבולו. יגזלו
הבן משדי אמו והוא יתום כמו יומת: ועל עני יחבולו. כי משוד נמשכת לפנים:
ד״א יגזלו היתום מנכסיו וטובו שהניח לו אביו, והוא מענין ושוד מלכים תינקי
(ישעיה ס טז): וי״א ממה שהם רגילים לשודד יגזלו אפילו היתום: ועל עני יחבולו.
יפרשו מצודתם ויחבולו, כמו טמון בארץ חבלו (איוב יח י): 10 ערום הלכו בלי
לבוש ורעבים נשאו עמר. ורעבים נשאו עומר, ר״ל ומהרעבים שמלקטין בעמרים
נשאו אותם מהם, וכענין זה אמר התרגום וכופנין נטלו מנהון עומרא: ויש אומ׳
ורעבים נשאו את העומר שלהם, כלומר שהלסטים בשעה שהיו גוזלין כל מי שיעבור
עליהם עד שיגיעוה למקומם והיו מלינים אותה בעל כרחם אותה התבואה שלהם,
ומרעיבין אותם כדי שיצטערו יותר, ועוד מיראתם אותם לא היו מבקשים להם לחם
לאכול, ואפילו הם על כתפם לא היו אוכלין ממנו: 11 בין שורתם יצהירו יקבים
דרכו ויצמאו. יצהירו, מענין יצהר, כלומר בין שורות האילנות היו כותשין על פני
כל המרתף: ויש אומ׳ עלו בשורותיה, ויצהירו מן צהרים, כלומר בין חומותם ישבו
בעת הצהרים: יקבים דרכו ויצמאו. כלומר בעל הבית דורך ענביו, ולאחר שהוא
הורכן באין לו ונוזלין אותו, ונמצאו הבעלים צמאים ממה שדרכו שנלקח מהם באונס
וכן בעל הזתים, ו)ואמר התרגום ביני אשוותהון יעצרון משה מעצרתא ומרידין אצריו.
ז) ולרז״ל בין שורותם, שהיו עושין להם ח)כבריות קטנות. יקבים דרכו ויצמאו, לפי

ומובא בילקוט איוב רמז תתק״ם בשם התנחומא וע״ש בהערות שלי. ה) ותרגום לא תזמור לא תכסח. כן תרגם אונקלס. ו) ואמר התרגום ביני אשוותהון יעצרון משח בעצרתא ומרידין אצריו. יש לתקן בדבריו כמו שהוא לפנינו מעצרתא ומריהון אצחיאו. מעצרתא הוא תרגום של גת ויקב. ותרגם צמא צחה. ז) ולרז״ל בין שורותם. ב״ר פל״א אות ב׳, ומובא בילקוט איוב רמז תתק״ם

שהיתה מארה מצויה בבתיהם של רשעים, ט)ולפי שהיו שטופין בגזל נמחו מן העולם: 12 מעיר מתים ינאקו ונפש חללים תשוע ואלוה לא ישים תפלה. מעיר מתים אנשי העיר ינאקו ויצעקו מחמת האונסים אותם: ונפש חללים. וכל אחת ואחת מנפשות החללים תשוע ואלוה לא ישים תפלה. אינו משים הצלה והפרש: וי״א שהיא מענין היאכל תפל מבלי מלח (שם ו ו), כלומר השם אין דרכו לעשות דבר תפל בלא טעם, וזה אין לו טעם: 13 המה היו במורדי אור לא הכירו דרכיו ולא ישבו בנתיבותיו. אור, מענין אור עינו, כלומר שמרדו באור בשביל המטר שהיה עולה מן הארץ: ד״א המה היו במורדי אור. כענין לא ידעו אור (איוב כד טז), והטעם שהיו עושים מעשיהם הרעים בפרהסיא נגד השמש ואינם בושים ונכלמים משום אדם, כי דרך בני אדם הרשעים עושין מעשיהם בסתר, אבל אלו נגד השמש, וכאלו מרדו באור, והיום אצלם כלילה: ד״א המה היו במורדי אור. אלו היה כח בידם לבטלו היו מבטלין אותו, למה כי לאור יקום רוצח, לאור השמש בבאו לגזול יצטרך לרצוח ובאה לו הגזלה בקושי מתוך הרציחה, אבל בלילה אינו אלא כגנב, אינו זקוק בגזלו לרציחה, ועושה רצונו, י)ואמר התרגום הא אינון הוון במרודין באוריתא. יא)ולרז״ל המה הגבורים אשר מעולם (בראשית ו ד), מלמד שהיו עושין כשפים ומורידין חמה ולבנה, ועליהם נאמר המה היו במורדי אור, המה הגבורים, שהיו קשין ומורידין בוראם: 14 לאור יקום רוצח יקטול עני ואביון ובלילה יהי כגנב. יקום רצח תרגום יקום קטולא. יב)ולרז״ל לאור הוא מענין אור לארבעה עשר מאי אור וכו׳ מתיבי [וכו׳] אי פשיטא לך מלתא כיממא דאנפשות אתא רוצח הוא וניתן להצילו בנפשו ואי מספקא לך מלתא כליליא יהי בעיניך כגנב ולא ניתן להצילו בנפשו: 15 ועין נאף שמרה נשף לאמור לא תשורני עין וסתר פנים ישים. כמו שנאמר בנשף בערב יום (משלי ז ט), כלומר שהוא משמר ואומר מתי תבא הלילה: וסתר פנים ישים. יתנכר ויתחפש כדי שלא יכירוהו בני אדם שכן דרך עוברי עבירה להתעלם, ולפי׳ קורא אותם נעלמים, ואומר התרגום (וטמוה) [וטמור] אפיה ישוי כלפי לעיל. יג)ולרז״ל ועין נואף, הנואף אומר בלבו אין כל בריה יודעת בי, והקב״ה עיניו משוטטות בכל העולם, ואומר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו (ירמיה כג כד), כך דרך של עוברי עבירה משמרים שעת אפלה שעת נשף שלא יראה שום בריה, לכך נאמר ועין נואף שמרה נשף, וכן הגנבים משמרים שעת החשך, שנאמר התר בחשך (פסוק טז), וכן הוא אומר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו). קשה הנואף והגונב שמסלקין את השכינה כביכול שהקב״ה מלא העליונים, שנאמר הלא השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), ובאי זה מקום בא הנואף והגנב הלא הקב״ה שם, שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג), והנואף אומר סלק את עצמך ותן לי מקום לשעה הדבר קשה עד מאד כביכול הוא ארך אפים נדחה ונותן לו מקום, שנאמר כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן (איוב יא יא), ומה הב״ה עושה וסתר פנים ישים, יושב בסתר פנים וישים פנים לנואף באותו העובר שהנואף והנואפת מבקשין שלא תתעבר אלא כוונתן שיעשו תאותן בלבד, והב״ה מפרסמן בעולם כדי שידעו הבריות ויאמרו בודאי שפנים של

ומצוין בגליון „ב״ר״ והוא שם כמו שציינתי. ח) בבריות. במדרש בדירות. והערוך גורס בדירות, והילקוט הביא תגי׳ בריכות, ועיין בערוך השלם. ט) ולפי שהיו שטופין בגזל. במדרש הגי׳ ולפי שהיו שטופים בזימה וגזל, וכתב היפ״ת במדרש כתב יד לא גרס אלא לפי שהיו שטופים בגזל. י) ואמר התרגום הא אינון הוון במרודין באורייתא. לפנינו בתרגום הנון הון במרדין באורייתא. יא) ולרז״ל המה הגבורים מלמד שהיו עושין כשפין. תנחומא הנדפס מכבר בראשית אות י״ב. יב) ולרז״ל לאור הוא מענין אור לארבעה עשר. פסחים ב׳ ע״ב. יג) ולרז״ל ועין נואף. תנחומא

זה הם פני הנואף, הוי וסתר פנים ישים, ולפיכך נקרא זה המעשה זמה, לפי שהנואף והנואפת שניהם כופרין בהב"ה, ואומרים לא עברנו עבירה, והבריות אומרים אם זה מה הוא. יד) אמר ריש לקיש אל תאמר שכל מי שנואף בגופו נקרא נואף, שכן מצינו נואף בעיניו נקרא נואף, שנאמר ועין נואף: 16 חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ידעו אור. חתר, מלשון מחתרת, וכן חתר, לך בקיר (יחזקאל יב ה), וכל חפירה שהיא עגולה קורין לה בלשון ישמעאל אלחתר: יומם חתמו למו. מפני שהן עוסקין כל הלילה בגנבה ובגזל ואינן ישנים, וביום תפול עליהם תרדמה וישנו כל היום, ולא יצאו לחוץ, ולא ראו אור, או שיתחבאו כדי שלא ימצאו טו) ואמר התרגום בימטא מתחפשים להון. טז) דרש רבא מאי דכתיב חתר בחשך בתים, מלמד שהיו נותנין עיניהם בבעלי ממון, ומפקידין אפרסמון אצלם, והיו מניחין אותם בבית גנזיהם, ולערב באין ומריחין אותן ככלב, שנאמר ישובו לערב יהמו ככלב (תהלים נט ז), כלומר שהיו מחשבין וחותמין ועושין סימנין כדי לידע היכן תקפו של בעל בית, והיכן בית גנזיו, והיכן אפרסמון שריחו נודף ועובר לחוץ: 17 כי יחדו בקר למו צלמות כי יכיר בלהות צלמות. כי יחדו בקר למו, כי לכל אלו הגנבים והגזלנין והנואפים צלמות להם כמו הבקר אינם מכירים אלא בלהות החשך שביום הם נסגרים, ובלילה הם הולכים למשמרתם, ואינם יראין אפילו מן המזיקין, ואמר התרגום ארום כחדא צפרא דמי להון היך טולא דמותא ארום אישתמודע פורענותא דטולא דמותא:

18 קל הוא על פני מים תקלל חלקתם בארץ לא יפנה דרך כרמים. קל הוא על פני המים, כשגזל הגזלה אם רדף אחריו אדם, הוא קל לרוץ כמים השוטפים, והחלקה הבאה לידו מקוללת היא שלא יתן ממנה מתנות עניים, אפילו לקט, והבעל לא יפנה לעולם לכרמו, ולא יבא אליו עוד כי ימצאוהו, והיה למקום לעשות להם כציה גם חום הגזולים מימי שלג עד שהם נמוקים, כן ראוי לעשות לאלו: שאול חטאו חייבין הם לרדת לשאול, וראוי כל אחד מהם שתשתכחהו אמו ותמתק לו הרמה, כענין מתקו לו רגבי נחל (איוב כא לג), שלא יזכר: יז) ד"א קל הוא, כשהיו הצדיקים שבדור מוכיחים אותם, כמו מתושלח ונח, אומר להם שעתיד המבול לבא עליהם, היו אומרים להם קלים אנו לשוט על פני מים, ויש לנו גומא, ודברים קלים לעשות מתן אניות ולשוט בהם: תקלל חלקתם בארץ. שהיו מקללים מעשיהם ומשחיתים דרכם: לא יפנה דרך כרמים. יח) לא היו פונים למוכיחים וליועצים אותם לטובה, וכן נתתי לה את כרמיה משם (הושע ב יז) ומתרגמינן ואמני לה ית פרנסי: וד"א לא יפנה דרך כרמים. שילך מבוהל ומשועמם מחמת קללת הבריות, ולא יפנה דרך היישוב, אלא לארץ ציה: 19 ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו. ר"ל עד שאול חטאו, כלומר לא שבו מחטאים עד יום מותם, יט) כמו שאמרו רז"ל הרשעים אע"פ שהם על פתח גהינם אינם חוזרין: ויש אומרים שהוא מענין אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז), והוא חוזר על מי שלג, כלומר שהלכו להם למקום ציה גם חום אנשי שאול חטאו: ד"א ציה גם חום. מה הוא זה שמי הגשמים שהקב"ה

נשא אות ו' ובתנחומא הנדפס מכבר נשא אות ד'. יד) אמר ריש לקיש. ויו"ר פכ"ג אות י"ב. טו) ואי' התרגום בימטא מתחפשים להון. לפנינו מתחממין, והמתורגמן בשרש חתם הביא יומם חתמו למו בימטא מתחממין להון. טז) דרש רבא. סנהדרין ק"ט ע"א. ועיין ב"ר פכ"ז אות ג', ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ט ונרשם בצדו „ב"ר" והוא בפכ"ז כמו שציינתי ואח"כ הביא שם מאמר מסנהדרין וסיים דרשה ר' יוסי בציפורי כו' כדלעיל, כוונתו למאמר המדרש מב"ר שם שציינתי. ורש"י בפי' לאיוב שם הביא ורבותינו פירשו כו' כוון למאמר הנ"ל. יז) ד"א כשהיו הצדיקים שבדור מוכיחים אותם. הוא לשון רש"י ונעלם ממני המקור. ועיין ב"ר פ"ל אות ב' וסנהדרין ק"ח ע"א. יח) לא היו פונים למוכיחים. הוא ג"כ בפי' רש"י שם. יט) כמו שאמרו רז"ל כו'. עירובין י"ט ע"א. כ) ואמר

מפזרם על ציה ומדברות וערבה ועל הים, ואינו מורידם על הזרעים ועל השדות ועל הכרמים, לפי חטא אנשי הדור, והם אינם שבים מרשעם, וה״ד ציה גם חום וגו׳, בשביל אנשי שאול חטאו, וכשאנשי הדור צדיקים, נאמר בהן ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו (ויקרא כו ד): 20 ישכחהו רחם מתקו רמה עוד לא יזכר ותשבר כעץ עולה. ישכחהו רחם מתקו, כנוי לקרוביו וגיליו, וכן בלשון ישמעאל אלרחם הם הקרובים: מתקו רמה. כמו מתקו לו רגבי נחל (איוב כא לג), ויתכן שהוא כמשמעו, כלומר שהרמה מתקה לו, כ)ואמר התרגום בציה כא)מגזול דבטילו אפרשות ומעשרתא דאיתפקדו בעידן חומא דקיטא דאיתכליין מנהון מימי מטרא בעידן סתוא ותלגא לבית קבורתא אתחייבו. כב)ולרז״ל קל הוא על פני מים, זו גזרה שנגזרה עליהם שיאבדו במים כל דור המבול בשביל שלא עשו תשובה: 21 רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטב. רועה הוא מענין תרועם בשבט ברזל (תהלים ב ט), וזכר העקרה ואלמנה, לפי שהם אמללים יותר משאר העם: כג)ד״א פי׳ רועה עקרה, עד עכשיו דבר בגזרת הפירות בשדות ובכרמים, ועכשיו בא לדבר בגזרת הבהמות שיגזלום מעט מעט עד שישאר הרועה רועה בהמה שכולה וגלמודה כעקרה בלא בנים וכאלמנה בלא בעל: 22 ומשך אבירים בכחו יקום ולא יאמין בחיין ומשך אבירים, ימשוך הכבשים בכחו ואם יקום הבעל כנגדו לא יאמין בחיין שמא ימיתהו, אבל יתן לו לבטח: 23 יתן לו לבטח וישען, ועיניהו על דרכיהם. שיבטיח הוא וישען ויהיה בטוח ומכל מקום הגזלן על דרכי הבהמות ומספרים וכשיבא לשם לאחר זמן ויראה שרבו מעט יאמר לא כשבאתי אשתקד הסתרתה ממני בהמותיך, ואתה אמרת שתתן לי כך וכך מן המאה, ומיד הוא מתגולל עליו עלילות וגוזלן בעלילות והומכו מיד בעליהן, הרי שהבה״ה רואה כל זה ואינו דן עניים: 24 רמו מעט ואיננו והמכו ככל יקפצון וכראש שבלת ימלו: 25 ואם לא אפו מי יכזיבני וישם לאל מלתי. ואם לא אפו. ואם אינו אמת העידו כפני: ד״א רועה עקרה ולא תלד. כד)ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון אמר כך היו אנשי דור המבול עושין, כל אחד מהם לוקח שתי נשים, אחת לפריה ורביה, ואחת לתשמיש המטה, זאת שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאלו היא אלמנה בחיי בעלה, וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס העיקרין, כדי שלא תתעבר והיתה ישבת אצלו כזונה, וה״ד רועה עקרה, כה)כלומר זו שהיתה עקרה היה רועה ומטיב ומאכילה מעדנים, ומרחיצה ומקשטה, כדי שתהא נאה, והאשה העומדת לבנים, מלבישה בגדים מלובלכין וסמרטוטין כבגדי אלמנה: ומשך אבירים בכחו. כו)ומשך הקב״ה האבירים והם בכחו לפורענות ולמחיה שמתוך ארכה שנתן להם: ואם לא איפו. אם לא הוא כאשר אמרתי מי יבא יכזבני וישם לאל מלתי, אם לא הוא כאשר אמרתי מי יבא יכזיבני: כז)וישם לאל מלתי. שאני מהרהר אחר מדותיו שהוא מאריך אף לרשעים, ואת אוהביו כמוני הוא מיסר ביסורין ואינו ממיתן, כח)כמו שאמרנו למעלה, כי לא נצמתי מפני חשך (איוב כג יז), ואלה שנכוולות

התרגום בציה. כוונתו על הפסוק ציה גם חום, והוא המובא לפנינו בפסוק כ׳ ורשום „ת״א״ ר״ל תרגום אחר. כא) מגזול. צ״ל מטול ונפרדת אות ט ונעשית נ ו. וכן אפרשתא ומעשרתא צ״ל אפרישותא דמעשרא. ובמקום דאיתכליין מנהון. לפנינו אתמנעו מנהון. והמלות בעידן סתוא ליתא בתרגום. כב) ולרז״ל קל הוא כו׳ סנהדרין ק״ח ע״א וזה שייך לעיל על פסוק י״ח ונשמט ממקומו. כג) ד״א רועה עקרה. מוסב לפסוק כ״א. כד) ר׳ עזרי׳ בשם ר׳ יהודה בר סימון. ב״ר פכ״ג י ז ב׳, ולזה המאמר כוון רש״י בפי׳ לאיוב שם, ולא ציין מקומו ובמאמר שלפניו הביא רש׳ דרש רבי תנחום שהיו דור המבול נוטלים את בניהם ונותנים אותם תחתיהם לסתום ארובות י תהום כו׳. כוון למאמרם תנחומא נח אות י׳. כה) כלומר זו שהיתה עקרה היה רועה ומטיב כו׳. הוא לשון רש״י וליתא בב״ר. כו) ומשך הקב״ה האבירים כו׳ הוא ג״כ לשון רש״י כז) וישם לאל מלתי

ישינו וכל אלה עשו ולא דנן בייסורין, ועוד שהארכא נתן להם קודם המבול ולא לקו בעונם. כט)דרש ר' עזירא כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר רמו מעט (פסוק כד), ושמא תאמר ישנו בעולם, ת"ל ואיננו, ואם חזר בו נאסף בזמנו כאברהם אבינו ע"ה, שנאמר והמכו ככל יקפצון (שם), כאברהם יצחק ויעקב, ל)דכתיב בהו בכל מכל כל:

כה.

1 ויען בלדד השוחי ויאמר: 2 המשל ופחד עמו עשה שלום במרומיו. מכאן
ואילך פסקו דברי החברים, אלא שבלדד השלים מענה בשבח הבורא וצופר
שנה ולא שילש: המשל ופחד עמו. כלפי שאמר אערכה לפניו משפט, אמר לו
המשל ופחד עמו, כלום אתה יכול להתוכח עמו: ד"א כי בראות בלדד שיש צדיק
ורע לו ורשע וטוב לו, הפסיק בכאן ולא חלק בה על איוב וחבירו עמו, כן לא
חלקו עליו ושב וספר בשבחו של הקב"ה, ועל זה השיבו איוב מה עזרת ללא כח
(איוב כו ב): עושה שלום במרומיו. אע"פ שיש בהם בריות שכל אחת נעשית צורה
לחברתה, ושמא תאמר הצבא מועט, ת"ל היש מספר לגדודיו: 3 היש מספר
לגדודיו ועל מי לא יקום אורהו. ועל מי לא יקום אורהו, אמר לו אתה תמה בעצמך
על שדן אותך ביסורין, ולא דן את הרשעים, שוטה על מי לא יקום אורהו, על מי
הוא דן הב"ה, ועל מי שהוא חפץ קללתו מתקיימת: וארהו. לשון קללה, כמו ארה
לי (במדבר כב ו): ד"א המשל. באורה שלא כמדת הב"ה מדת בשר ודם, מדת
בשר ודם כשיש להם ממשלה ומלכות חן מטילין אימתן ופחדן על הבריות, על בני
מלכותם, למלאת תאותן, ולעשות בהם כחפצם, וכל כך מטריחין עליהם, עד שהם
מורדין בהם, ויעירו עליהם מלחמות, וירבה הסיכסוך ביניהם, והב"ה אינו כן, אלא
אע"פ שהמשל ופחד עמו מטיל אימתו על הבריות, אלא לפי כחן, כדי לצדקן ולהועילן,
וכדי להטיל שלום ביניהם, ושיהיו אגודה אחת: היש מספר לגדודיו. גדוד מטה ומעלה.
א)אומר התרגום שלטונא ודחלא, ב)עמיה, ג)תרגום אחר מיכאל מימיניה והוא דמייא,
וגבריאל משמאליה והוא דאשא, ד)ובכנייתא קדישתא פתירין אשתא ומיא ובשלטוניה
ודחלתה עביד שלמא בשמי מרומא דיליה, האית סכום לאכלוסיה: ה)ד"א המשל זה
מיכאל, ופחד זה גבריאל, מיכאל מן המים, וגבריאל מן האש והן עומדין לפני השכינה
ואין מזיקין זה את זה, הוי אומר עושה שלום במרומיו, ומהו עמו, שהן מושלמין

שאני מהרהר כו'. הוא ג"כ לשון רש"י. כח) כמו שאמרנו למעלה כי לא נצמתי מפני חשך. ברש"י שם כמו שקובל למעלה כי לא נצמתי מפני חשך. כט) דרש ר' עזירא. סוטה ה' ע"א, ושם הגירסא דרש רב עוירא. ל) דכתיב בו מכל כל. פירש"י אברהם כתיב ביה וה' ברך את אברהם בכל. יצחק כתיב ביה ואוכל מכל. יעקב כתיב בית כי חנני אלהים וכי יש לי כל.

א) ואמר התרגום שלטונא ודחלא עמיה. לפנינו בתרגום בטעות „ודלוחא" צ"ל ורתולא שהוא תרגום של פחד, והוא כמו זחל בערבית. ב) עמיה. לפנינו בתרגום גביה. ג) ת"א מיכאל מימיניה והוא דמיא וגבריאל משמאליה והוא דאשא. לפנינו בתרגום הוא להיפך מיכאל מן ימינא והוא דאשא וגבריאל משמאליה והוא דמיא. ובהערות שלי לפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות משה הערה מ"ז העירותי כי במדרש במ"ר פי"ב וכן במדרש חזית פ' צאינה וראינה המשל זה מיכאל והוא של שלג. ופחד זה גבריאל והוא של אש. וכן במדרש דב"ר סוף שופטים מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש וכן בתנחומא ויגש מיכאל מן המים וגבריאל מן האש ואולם בתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגם להפך מיכאל. מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאלא והוא דמיא. וכן בגמרא פסחים קי"ח סע"א איתא בהדיא דלא כהתרגום ואולי ט"ס נפל בתרגום. ועתה ראיתי כי באמת הביא הרב המחבר נוסחא אחרת בתרגום ומתאמת כדעת התלמוד והמפרשים. ד) ובכנייתא קדישתא פתירין אשתא ומיא. לפנינו בתרגום ובריתא קדישתא פתבין אשתא ומיא, וגם המתורגמן בשרש פתך הביא התרגום הזה ופתיכין אשא ומיא וכתב פי' מעורבים. ה) ד"א המשל זה מיכאל.

עמו, אמר ר' לוי [אין לך] כל מזל ומזל שהוא קודם לחברו בעלייתו, ואין לך כוכב וכוכב שמביט מה למעלה ממנו, אלא מה למטה ממנו, כדין בר נש דנחית בסולמא ואין חמי לאחוריו, ו)אמר ר' יוחנן מאי דכתיב עושה שלום במרומיו, מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה, ולא פגימתה של קשת, פגימתה של לבנה מפני חולשת דעתא דלבנה, ולא פגימתה של קשת, דלא לימרון עבדי נידי קא משדיא: ז)ד"א [המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו] גדול השלום שדרי עליונים צריכין שלום, והרי דברים ק"ו ומה אם במקום שאין איבה ושנאה צריכין שלום ק"ו למקום שייש בו כל המדות הללו: ח)היש מספר לגדודיו. כתוב אחד אומר היש מספר לגדודיו, וכתוב אחד אומר אלף אלפין ישמשוניה (דניאל ז י), ביצד יתקיימו שני כתובים הללו, עד שלא גלו ישראל מארצם היש מספר לגדודיו, ומשגלו ישראל מארצם אלף אלפין ישמשוניה, כביכול נתמעטה פמליא של מעלה: 4 ומה יצדק אנוש עם אל ומה יזכה ילוד אשה. ומה יצדק וגו' שאמרת בחוני כזהב אצא (איוב כג י): 5 הן עד ירח ולא יאהיל וכוכבים לא זכו בעיניו: 6 אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה. הן עד ירח וגו', אפילו אם רוצה הב"ה לדון הירח ולא יאיר, ולא ישמש עוד ברקיע, וכן בכוכבים אם ירצה יבשלם, ואיך יזכה ילוד אשה: ולא יאהל. כמו לא יהל אורו (יחזקאל לב ז), והאל"ף נוספת: וי"א שהוא מענין אהל, כלומר לא יהיה לו צל, ובלי ספק כשאינו מאיר אין לו צל: וי"א עוד שהוא מענין תרגום לא ימיש עמוד הענן (שמות יג כב), לא עדי, לשון הסרה, והוא רמז ללקות הלבנה:

כו.

1 ויען איוב ויאמר: מה עזרת ללא כח הושעת זרוע לא עוז. מה עזרת בלא כח, בתמיהא וכי מחדש אתה בשבחו של הקב"ה: 3 מה יעצת ללא חכמה ותושיה לרב הודעת. ותושיה וגו' ֿא)אמר התרגום ודמילך דחכמתא לסגועא אודעתא: 4 את מי הגדת מלין ונשמת מי יצאה ממך. אמר הראיני איזה אדם נתוספה בו נשמה וחכמה מדברך כלום אמרת לנו דבר חדש בשבחו של מקום, הנה ידועות הן קצת פליאותיו: 5 הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם. הרפאים, מענין והארץ רפאים תפיל (ישעי' כו יט): יחוללו. מענין ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ ב), כלומר הוא המחולל המהים מתחת הקרקע, ואע"פ שהם תחת מים ובני אדם שכבר בנו בתים עליהם, ההי"ד ושוכניהם, והטעם לפי שהוא ערום שאול נגדו, ודומי' לפניו כמו שאינם תחת הקרקע, וכן ואין כסות לאבדון, שיהיו נעלמים ממנו: 6 ערום שאול נגדו ואין כסות לאבדון. ד"א הרפאים, זו גהינם המרפה את הבריות, יחוללו. חללים מתחת מים שאול והם הם ערומים נגדו לדעת ולראות את כל מחשבותם: ד"א שהוא מדבר בדור המבול, כלומר הרפאים יחוללו לאחר שטבעו במים הם ושוכניהם כלום יש להם למולם, והלא כבר מעשיהם שחטאו בשאול כבר היו נגלים לפניו, והדין נותן שלא יהיה להם חלק לעולם הבא. ב)ואמר התרגום אפשר דגבריא

ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה (דף נ"ח ע"א) פסיקתא דר"כ שם. ובמדרש חזית שם ודב"ר שם. הדברי המחבר נובעים מן מדרש חזית. ו) א"ר יוחנן כו' הביא כלשון הבבלי ר"ה כ"ג ע"ב. ז) ד"א המשל וגו' גדול השלום כו'. פרק השלום. ח) היש מספר לגדודיו. וי"ר פל"ז אות ו' במ"ר פי"א, ועיין חגיגה י"ג ע"ב בסגנון אחר.

א) אמר התרגום ודמילך. לפנינו ודמי לך. ב) ואמר התרגום אפשר דגבריא דמתמזמחין מתבריין והיינו מלרע. לפנינו בתרגום אפשר דגבריא דמתמזמזין יתברון ואנון מלרע. וגם המתורגמן הביא המלה בערך מזמז, וכתב איני יודע מהו. ובעל הערוך לא הביאו עכ"ל אולם נעלם ממנו

דמתמזמזין מתבריין והיינו מלרע למיא ומשרייתהון: 7 נטה צפון על תהו תלה ארץ על בלימה. העולם כלו נקרא צפון לפי שרוב יישובו בצפון, על תהו הוא דבר שאין בו ממש: תולה ארץ על בלימה. ג)רב אבהו אמר [אין העולם מתקיים אלא] בזכות מי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז): 8 צרר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם. צרר מים, כשרוצה לעצור גשמים אע״ם שהעבים הם נקובים ככברה, לא נבקעו תחת המים, כלומר שירדו הגשמים שלא ברשות ואפי׳ טפה אחת אינה יורדת מתחת העבים אלא ברצונו: 9 מאחז פני כסה פרשז עליו עננו. כסא דהכא הוא השמים, ההיד השמים כסאי (ישעי׳ סו א), ור״ל יש מקומות שמאחז בפני רקיע השמים מלהמטיר, כענין והממטרתי על עיר אחת (עמוס ד ז): פרשז. שרשו פרש, הענן באויר הגשמים יורדין, כד״א והשמים התקדרו עבים ורוח, ויהי גשם גדול (מ״א יח ה), ופרשז כמו פרש, ד)ואמר התרגום מאחד באמטתא כמן כורסיא מן בגלל דלא יחמוניה מלאכייא פרס היך פרנודא עלוהי ענני יקרא, ס)ורז״ל דרשו פסוק זה במשה רבינו ע״ה ובאליהו ע״ה, כשעלו למרום. מאחז פני כסא. אמר ר׳ תנחום מלמד שפרש שדי מזיו שכינתו עליהם דאשתרבב כסא ונקטו ביה. ו)ר׳ יהודה בר׳ אלעאי אמר כיון שבא משה לירד בשעה שעשו ישראל העגל, באו מלאכי השרת להרגו, מה עשה משה, הלך ואחז בכסא הכבוד, ופרש הב״ה טליתו עליו והגין עליו ולא חבלוהו, שנאמר מאחז פני כסא פרשז עליו עננו, ופרשז נוטריקון פרש רחום שדי זיו עננו עליו: 10 חק חג על פני מים עד תכלית אור עם חשך. חק חג, מענין וחוג שמים (איוב כב יד), כלומר שחג חוקו על פני מים על המים מסביב לעולם ולעולמי עולמים, שלא יעלו וישטפו העולם לשעה קלה, וכן הוא אומר ואשבור עליו חקי (שם לח י): ד״א חק חג על פני מים, ר״ל כל אלו עננים שהם כלי המים חג במחוגה הקם לעלות עד כדור הסגריר, והוא מקום הגעת העננים: עדי תכלית אור עם חשך. שהוא מקום הפרדת החשך והאור, שהן למעלה מן העננים, זמן קבוע לאור בפני עצמו, ולחשך בפני עצמו, כמו שהוא מלמטה, כי מלמעלה מהם אין שם צל ארץ ולא שום דבר אלא הכל אור: 11 עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו. ירופפו, בעת ירועם הכל ירופפו ויתמהו, וענינו תרועה ורעדה, ותרגום ועמודיה יתפלצון (שם ט ו), ועמודיה מתרפסין. ז)ואמר התרגום ועמודין דשמיא מזדעזעין ורתיתין ממזופיתיה, ס)אמר רב יהודה אמר רב בשעה שברא הקב״ה את העולם היה מרחיב את עצמו והולך כמו שתי פקעיות של שתי עד שגער בו הקב״ה והעמידו, שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו, והיינו דאמר ריש לקיש מאי דכתיב אני אל שדי (בראשית לה יא), אמר הקב״ה אני הוא אל שאמרתי לעולם די: ע) ועוד אמרו רז״ל בשעה שאמר הקב״ה יהי רקיע בתוך המים וגלד הים הטפה האמצעית ונעשה השמים התחתונים ושמי השמים העליונים, רב אמר לחים היו ביום ראשון וקרשו ביום שני, שנאמר יהי רקיע, ואין יהי אלא יחזק הרקיע, שנאמר עמודי שמים ירופפו ביום ראשון, ויתמהו מגערתו ביום שני: 12 בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב. בכחו רגע וגו׳, בכח הרעש ירעש הים

שהביאו הערוך בערך מז ב׳ והביא מאמרם נתמזמז כשר (חולין מ״ה ע״ב) ופי׳ נתגרגר והביא ג״כ את התרגום שלפנינו על הרפאים יחוללו. ג) ר׳ אבהו אמר. חולין פ״ט ע״א. ד) ואמר התרגום כמן כורסיא. לפנינו דמן כורסיה, גם בבקום עלוהי ענני יקרא לפנינו עלוי עננא דיקריה. ס) ורז״ל דרשו. סוכה ה׳ ע״א. ו) ר׳ יהודה ב״ר אלעאי אמר. ב״ר פי״ב אות ד׳, ושם הגי׳ ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ יהודה ב״ר אלעאי אמר. ועיין בגמרא סוכה שם ושבת פ״ח סע״ב ועיין בפסיקתא רבתי פסקא מתן תורה. ז) ואמר התרגום ועמודין דשמיא מזדעזעין ורתיתין ממזופיתיה. לפנינו ורתתין מן מזפיתיה וכאשר הביא המחבר הוא נוסחא ישרה והוא מלשון כדבר אפרים רתת. והעד תרגום רתת. ס) אמר רב יהודה אמר רב חגיגה י״ב ע״א. ע) ועוד אמרו רז״ל. ב״ר פ״ד

ויתמהו גליו, ובתבונתו ובהתבוננות קול: הכה הדגים הגדולים שבים: ד״א בכחו רגע
הים, לשון הנחה, כמו לא תרגיע (דברים כה סה), כמו בשוא גליו אתה תשבחם
(תהלים פט י), כלומר כשהקב״ה משבית בכחו המים הגדולים, ואמר התרגום בחיליה
גזר ימא ובסוכלתנותיה מחא גברא, אם כן רגע כמו בקע, ודומה לו עורי רגע וימאס
(איוב ז ה) כלומר נבקע ונמאס. י) ורז״ל כשאמ׳ הקב״ה יקוו המים אמרו המים הרי
אנו מלאים כל העולם והוא צר לנו, ואין לנו מקום לילך לשם, מיד בעט הקב״ה
באוקיינוס והרג השר שלו, שנאמר בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב, ואין מחץ
אלא הריגה, שנאמר ומחצה וחלפה רקתו (שופטים ה כו), ומשנהרג אותו שר המים
בוכים עד היום הזה, שנאמר הבאת עד נבכי ים (איוב לח טז). יא) ובענין זה אמר ר׳
יהודה בשעה שבקש הב״ה לברוא את העולם, אמר לשרו של ים פתח פיך ובלע כל
מימות שבראתי, אמר לפניו רבון העולמים דיי שאעמוד בשלי, מיד בעט בו והרגו,
שנאמר בכחו רגע הים וגו׳. אמר ר׳ יצחק שרו של ים רהב שמו, ואלמלא מים
מכסין אותו אין כל בריה יכולה לעמוד מפני ריחו, הה״ד לא ירעו ולא ישחיתו בכל
הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את יי׳ כמים לים מכסים (ישעיה יא ט), אל תקרי
ים מכסים אלא לשרו של ים מכסים. 13 ברוחו שמים שפרה חללה ידו נחש
בריח. שפרה לשון קובה, כמו שפרירו עליהם (ירמיה מג י), כלומר במאמרו עשה
השמים כמו קובה: ויש אומ׳ שהוא מענין שפר קדמי (דניאל ג לב), לשון נאה
ותיקון, ויהיה ענינו רוחו שפרה שמים, כלומר תקנה, יב) כמו שאמרו רז״ל שפרה
למה נקרא שמה שפרה, שמשפרת את הולד, כלומר מתקנתו: חוללו ידו
נחש בריח. aיב) זה התלי, והוא מדור הגלגלים ונטוי מקצה לקצה, מצפון לדרום
כבריח כנחש עקלתון שהוא ראש וזנב, וקורין לו החוזים בכוכבים בלשון ישמעאל
אלגוזהר: וחוללה. מענין אל מחולליך (דברים לב יח), יג) ואמר התרגום במימר
פומיה אפי שמיא אשתבחרו בנת ידיה לויתן דמתיל לחויא טריק: 14 הן
אלה קצות דרכו ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורתו מי יתבונן. הן
אלה קצות, הרי אלה מעט מזער מקצות דרכיו הנפלאות והנוראות, ואם אינם
כלום כמו מעשיו הגדולים שאין משיגין אותן, (אלא) [אלהין] דימדרהון עם בשרא
לא איתוהי (דניאל ב יא): ומה שמץ, מענין לשמצה בקמיהם (שמות לב כה),
כלומר שלא נשמע בו שום דופי, ויתכן שהוא מענין ותקח אזני שמץ מנהו (איוב
ד יב), כלומר וזה דבר מועט הוא ממה שנשמע בו, יד) ואמר התרגום הא אלין סייפי
ומה דאית מנימן קצת מלתיה ונבורתיה מן יתביין: ורעם גבורותיו. טו) אמר רב הונא
על סודו של רעם אין אתה יכול לעמוד, על סדרן של עולם על אחת כמה וכמה:

אות ב׳ וירושלמי ברכות פ״א דף ב׳ ע״ג. י) ורז״ל כשאמר הקב״ה יקוו תמים. תנחומא הנדפס
מכבר חיי אות ג׳ גם נשנה בשמ״ר פט״ו אות כ״ב, קצת בסגנון אחר והמחבר הביא כלשון התנחומא.
יא) ובענין זה אמר ר׳ יהודה. ב״ב ע״ד ע״ב, ושם הגי׳ אמר רב יהודה אמר רב, גם במקום מימות
שבראתי הגי׳ שם מימות שבעולם. יב) כמו שאמרו רבותינו ז״ל. סוטה י״א ע״ב. aיב) זה התלי
והוא מדור הגלגלים ונטוי מקצה לקצה כו׳. ידידי הרב החוקר הנודע מוהר״א ד״ר הרכבי שלח
אלי בטובו מאמר אחד ממנו בחוברת מיוחדת בשם תלי — תליא שמה מבאר כוונת תלי הנמצא
[?] קדמונים. וכאשר הביא המחבר שלנו הוא קרוב לדברי ר׳ שבתי דונולו ע״ש. יג) ואמר
התרגום במימר פימא אפי שמיא אשתבתרו בנת ידיה. לפנינו ברוח פומיה אפי שמיא אשתבהרו
בנת ידיה. יד) ואמר התרגום הא אלין סייפי ומה דאית מנימן קצרו מלתיה לגבורתיה מן יתביין.
[?] דאית מנימן המה משובשות בטעות המעתיק וצ״ל ומה דאיתמצי מן ותמלה נפרדה ומן צ
[?] ג׳ והמלה מנימן נתחברה ויש להפרידה, וכן הוא לפנינו בתרגום הא אלין ספי אורחתיה
[?] די אשתמצי מן קצת מלתיה נשמענא מניה ורבפת גבורתו מן יתבין. טו) אמר רב הונא. ב״ר
[?] פי״ב, ושם הלשון קצת ברחבה, ומובא בילקוט איוב רמז תתקי״ד.

כז.

1 ויוסף איוב שאת משלו ויאמר: 2 חי אל הסיר משפטי ושדי המר נפשי. ויוסף
איוב כיון שפסקו חביריו ולא מצאו מענה הוסיף הוא לשאת משלו ולדבר
ולחזק מענותיו, ועל זה הוכיחם אליהו וחרה אפו בהם, כדכתיב ובשלשת רעיו חרה
אפו (איוב לב ג): חי אל לשון שבועה, חי אל אשר הסיר משפטי וחי שדי שהמיר
נפשי, כי כל עוד שהיה חי לא ארבר עולה, ומה היא פעולה להצדיק אתכם ולומר
שאתם אומרים אמת כשתחייבו אותי. ואמר התרגום קיים (עלם) [אלהא] אעדי הילכת
דיני. א)ומיכן דרש ר׳ יהושע בן לוי כי מאהבה עבד איוב להב״ה כי אין אדם
נודר בחיי המלך, אלא אם כן אוהבו: 3 כי כל עוד נשמתי בי ורוח אלוה באפי:
4 אם תדברנה שפתי עולה ולשוני אם יהגה רמיה: 5 חלילה לי אם אצדיק אתכם
עד אגוע לא אסיר תומתי ממני. לא אסיר לא אודה לדבריכם לומר שאיני תם:
6 בצדקתי החזקתי ולא ארפה לא יחרף לבבי מימי. בצדקתי לעולם אחזיק לומ׳ שאני
תם וצדיק ולא אשמע דברי זה: לא יחרף. לא ישטה לבי לומר דרך אחרת, ומענינו
נחרפת לאיש (ויקרא יט כ), כלומר שנפרשה משאר בני אדם לאיש זה להיות לו
לאשה. ב)ואמר התרגום לא יהרהר לבי, נ״א לא יחסר לבי: 7 יהי כרשע איבי
ומתקוממי כעול. ומתקוממי כעול, ג)דקאים עלי: 8 כי מה תקות חנף כי יבצע
כי ישל אלוה נפשו. תקות חנף, אתם אומרים עלי שאני רשע ועול, חלילה לי מהיות,
כי מה הנייה אכיר שיש לרשע ברשעו שאקוה בו להיות כמוהו: כי יבצע. כי ינזול
אין לו הנאה אחרת בו: כי ישל אלוה נפשו. ד)דינו יושל או ישל, והוא כמו ישל
זיתיך (דברים כח מ): וי״א שהוא מענין של נעלך (שמות ג ה): וי״א שהוא לשון
השמטה והשלכה, וכן ונשל הברזל מן העץ (דברים יט ה). ו)ואמר התרגום מהסבר
דילטור ארום ינטל אלהא נפשיה: 9 הצעקתו ישמע אל כי תבא עליו צרה:
10 אם על שדי יתענג יקרא אלוה בכל עת. אם על שדי, כלומר הכי יכול הוא
להתענג ולסמוך על צעקתו לקרוא אליו בעת צרתו: 11 אורה אתכם ביד אל אשר
עם שדי לא אכחד. אורה אתכם וגו׳, מצד הקב״ה ובעצתו אורה אתכם המדה שלו
ודרכיו לא אכחיד, ואמר התרגום אליף יתכון בנבואת אלהא: 12 הן אתם כלכם
חזיתם ולמה זה הבל תהבלו. תהבלו להיות רשעים וחנפים. ז)אמר ר׳ יוחנן דורו של
איוב שטוף בזמה היה, כתיב הכא הן אתם כלכם חזיתם, וכתיב שובי שובי השולמית
שובי שובי ונחזה בך (שה״ש ז א), ואימא בנבואות, דכתיב חזון ישעיהו (ישעי׳ א א),
אם כן ולמה זה הבל תהבלו: 13 זה חלקו אדם רשע עם אל וגו׳: 14 אם ירבו
בניו למו חרב וצאצאיו לא ישבעו לחם. אם ירבו בניו של רשע סופם להרב:
15 שרידו במות יקברנה ואלמנותיו לא תבכינה. שרידו והנמלט מן החרב ימות

א) מכאן דרש ר׳ יהושע בן לוי. ירושלמי סוטה פ״ח ה״ז (דף כ׳ ע״ג) ושם תגי׳ תני בשם ר׳ יהודה, והמאמר נשנה בתוספתא סוטה ריש פ״ו ושם הגי׳ ר׳ יהושע אומר משום בן פטורי. ובן הילקוט איוב רמז תתקי״ד הביא המאמר בשם התוספתא דסוטה. וראיתי ברש״י איוב שם הביא ג״כ זה הו״ל ומכאן דרש ר׳ יהושע שמאהבה עבד איוב כו׳. ב) ואמר התרגום לא יהרהר לבי נ״א לא יחסר לבי. נסחא הראשונה איננה לפנינו רק נוסחא אחרת שהביא ובטעות הביא לא יחסר וצ״ל יחסד כמו שהוא לפנינו ורוב לשון חרפא מתורגם בלשון חסדא. ג) דקאים עלי. כ״ה בתרגום. ד) דינו יושל או ישל. גם הרד״ק בשרשים שרש נשל הביא כי יִשַׁל אלוה. משפטו יִשַּׁל בתנש ובא הנח תמורתו. ה) וי״א שהוא מענין של נעלך. רש״י והראב״ע. ו) ואמר התרגום מהסבר דילטור [illegible] ינטל אלהא נפשיה. לפנינו בתרגום ארום מן סבר דילטור ארום יכנוש ימון רשקר

ברבר: ד״א שרידיו במות בעוד שהמיתה בתוכם שעדיין מתו: ואלמנותיו לא תבכינה.
לפי שאורך חליים ונתייסרו בייסורין והיו נשיהם מצפות ומיחלות מתי ימות, וכי ימות
אינן בוכין עליו כל כך, מפני כי יותר להם הנאה במותו מחייו: 16 אם יצבר
כעפר כסף וכחמר יכין מלבוש: 17 יכין וצדיק ילבש וכסף נקי יחלוק. יכין וצדיק
ילבש, ק)אמרו רז״ל עם הארץ אין מכריזין על אברתו, ותני קמא אמר מכריזין,
דזמנין נפיק סניה זרעא מעליא ואביל ליה, וכתיב ויכין וצדיק ילבש: 18 בנה כעש
ביתו וכסכה עשה נצר. כעש מענין עושה עש (איוב ט ט), כלומר בנה לו בתים
וארמונים גבוהים עד לשמים, והיה די לו בבונה אחת של עשבים: עשה נוצר.
כלומר שהוא מבצר, ונוצר ונצור כמו עושק ועשוק, וענינו והנשאר והנוצר: ד״א בנה
כעש ביתו. כתולע הזה הבונה לו בנין שאינו מתקיים, וכסוכה עשה נוצר, כסוכת
שומר הכרם שאינה של קיימא, ט)ואמר התרגום בנה כרקב: 19 עשיר ישכב ולא
יאסף כמו ואת עשיר במותיו (ישעי׳ נג ט) הטעם לא יציליהו עשרו ממותו: ולא
יאסף. לא יהיה לו פנאי לאסוף רגלם אליו: עיניו פקח ואיננו. הפוקח ואיננו: ד״א
ולפעמים עשיר ישכב בעשרו, ופעמים לא יאסף לקבורה, כענין גם קבורה לא היתה
לו (קהלת ו ג). וי״א כשהעשיר נופל למשכב לא ירפא עוד אלא עין פקח הפוקח
עליו ואיננו, והוא מענין ואספתו מצרעתו (מ״ב ה ו): וי״א כשישכב העשיר לא
יאספו אנשי ביתו ובניו אל ביתו שבנה לו לפעמים המלך שולל כל נכסיו:
20 תשיגהו כמים בלהות לילה גנבתו סופה. כמים הנגרים במורד כן יהרפותו בלהות
וישינוהו בלילה עד שלא ידע מקומו שום אדם: 21 ישאהו קדים וילך וישערהו
ממקומו: 22 וישלך עליו ולא יחמול מידו ברוח יברח. וישלך עליו וגו׳ ר״ל ישליך
עליו המשליך הרעה: ולא יחמול מידו ברוח יברח. כלומר אנשי עצתו כשהם רואים
כי כלתה אליו הרעה ברוח יברח להם, כענין שעשה חרבונה שנתן עצה להמן
ולתלות את מרדכי עליו ונשארה שתלו את המן על העץ, דכתיב ויאמר חרבונה
(אסתר ז ט). י)ולבסוף ברח לו מפני מרדכי שלא יצוה עליו להמיתו: 23 ישפוק
עליו כפימו וישרוק עליו ממקומו. ישפוק היודעו לפנים כשרואים שברו ואידו, ידאנו
עליו ויכו כף אל כף, כמו ויספוק את כפיו (במדבר כד י), וכן אויביו ספקו עליו
וישרקו עליו כל אחד ואחד ממקומו, כמו ספקו עליך כפים (איכה ב טו):

כח.

1 כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו. לכסף מוצא, הוא המקום שמוציאין הכסף
ממנו: ומקום לזהב יזקו. וכי יש מקום שמוציאין ממנו הזהב מזוקק, כלומר בר
ונקי מכל פסולת, כמו מזוקק שבעתים (תהלים יב ז), וכן שאר מיני מתכות: 2 ברזל
מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה. יצוק מתיכין ממנו הנחשת, וטעם אלו המקראות הוא
חוזר לדברו שאמר למעלה בצדקתי החזקתי, ואמר למה אהיה רשע בשביל הכסף
וזהב שיהיה לי לכל יש מוצא וסוף אבל החכמה מאין תבא: 3 קץ שם לחשך
ולכל תכלית הוא חוקר אבן אפל וצלמות. קץ סוף שם לכל דבר שבעולם, ולכל
דבר שיש לו תכלית הוא חוקר, מה תהיה אחריתו, ומתי יבא החשך עליו, כלומר ימי

ארום יתתר אלהא נפשי. ז) א״ר יוחנן. ב״ב ט״ו ע״ב. ח) אמרו רז״ל עם הארץ כו׳ פסחים מ״ט
ע״ב. ט) ואמר התרגום בנה כרקב. לפנינו בנא היך רקבוביתא. י) ולבסוף ברח לו מפני מרדכי.
עיין מגילה ט״ז ע״א א״ר אלעזר אף חרבונה רשע באותה עצה היה כיון שראה שלא נתקיימה
עצתן מיד ברח והיינו דכתיב וישלך עליו ולא יחמול מידו ברוח יברח.

הפורענות, אבן אפל וצלמות מוצא הפורענות, כמו ונטה עליו קו תהו ואבני בהו (ישעי' לד יא), ואמר התרגום אבנין מפולמין דמתמן נפק חשובה וטולי מותא. א)ורז"ל אמרו זמן נתן לעולם כמה שנים יעשה באפלה, מה טעם קץ שם לחשך, שכל זמן שיצר הרע בעולם אפל וצלמות בעולם, נעקר יצר הרע מן העולם, נעקר אפל וצלמות מן העולם: 4 פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו. פרץ נחלי אש ונפרית על סדום וחברותיה: מעם גר. כלומר ממקום שהוא גודע וגר, כמו הנגרים ארצה (ש"ב יד יד): הנשכחים. שלא עבר אדם משחרבו, דלו מאנוש נעו. כלומר אותם הערים כלו מישיבת אנוש בהם, ולוט ובנותיו נעו וגלו להם משם: 5 ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש. והופכו שהרי הצמחים היוצאים ממנה קרים ולחים ותחתיה חם כמו אש, ב)ואמר התרגום פרץ. ג)תקוף נחלא מן אתר דמזרבלא מכזבייא דמתנשייא מן למעביר ברגלא איזדקיפו מן בני נשא איטלטלו. ד)ארץ. ה)ארעא דמינה נפק מזונא ולרע מינה תלא נפק לחמא ועל (רחבת) [רחבת] אתר הא איתהפיך דכמת אישתא. תרגום אחר ארעא דסדום דמינה הוא נפק לחמא ועל רחבת אתרא הא איתהפיך דכמת אישא: ו)ת"ר אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הב"ה, מה כתי' [בהם] ארץ ממנה יצא לחם, אמרו וכי ארצנו שממנה יצא לחם ועפרות זהב (לנו) [לו], למה לנו עוברי דרכים שאין באין עלינו אלא לחסרנו, אלא באו ונשכח תורת הרגל מארצנו, דכתיב הנשכחים מני רגל. ז)ועיד אמרו מזה הענין אנשי סדום במה שנתגאו בו נפרע מהם, דכתיב ארץ ממנה יצא לחם: 6 מקום ספיר אבניה ועפרת זהב לו. שהיו אבניה ספיר: 7 נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה. לא ידעו עיט, מפני רוב יישוב אותו מקום, שהעיט האמור הכא הוא עוף, שדרכו לשכון במדבר: 8 לא הדריכוהו בני שחץ לא עדה עליו שחל. בני שחץ, ח)גורי אריותא: עדא. ט)אשר, עבר (בראשית טו יז), תרגום דעדא: 9 בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים. הפך שרשי ההרים מלמטה למעלה, ההיד הפך משרש הרים, ודינו הפך ההרים משרשם: וי"א שהפך ההרים מטבעם והוציא מים מצור החלמיש, ההיד בצורות יאורים בקע (איוב כה י). ד"א בחלמיש, י)ר' שמואל בן נחמן אמר חמש כרכים הללו, יא)כלומר סדום וחברותיה, היו יושבות על צד אחת, שלח המלאך את ידו והפכן, ההיד בחלמיש שלח וגו': 10 בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו. יג)וכל יקר ראתה עינו, זה ר' עקיבא וחביריו, דאמרו רבנן דברים שלא נגלו למשה נגלו לר' עקיבא וחבריו: 11 מבכי נהרות חבש ותעלומה יוצא אור. מבכי, יש אומרים שהוא מענין הבאת עד נבכי ים (שם

א) ורז"ל אמרו זמן נתן לעולם. ב"ר ריש פפ"ם. ב) ואמר התרגום פרץ. ר"ל על פסוק פרץ נחל. ג) תקיף נחלא מן אתר דמזרבלא מכזבייא כו'. לפנינו בתרגום תקיף נחלא מן אתרא די מזדלת מרזביא דמתנשין מן למעבד רגלא אזדקפו מבני נשא אטלטלו. המחבר הביא בטעות דמזרבלא מכזבייא והנכון כמו לפנינו דמזדלח מרזביא. וכן הביא המתורגמן בשרש זלח תרגום יזלו מים זלחין מיא. וכן תרגם לקול צנורך לקול זחלי מרזבין, וכן הביא המתורגמן בשרש מרזב את התרגום מעם גר די מזדלח מרזביא. ד) ארץ ר"ל על הפסוק ארץ ממנה יצא לחם. ה) ארעא דמינה נפק מזונא ולרע מינה תלא נפק. הביא גי' משובשת והמלות תלא נפק לחמא אין להם הבנה ולדעתי צ"ל ארעא דמינה נפק מזונא ולרע מינה על רחבת אתר הא אתיהפיך דכמת אישתא, והמלות תלא נפק לחמא, בא מגליון אחד רשם ת"א נפק לחמא במקום נפק מזונא ונעשית בטעות תלא נפק לחמא, וכן הביא המחבר בעצמו תרגום אחר דמינה הוא נפק לחמא, ולפנינו בתרגום מתורגם באופן אחר ארעא דמינה נפק מזונא ולרע מינה גהנם דצנת תלגיה מתהפכא דכמא אשתא, ותרגום אחר שהביא המחבר לא נמצא לפנינו. ו) ת ר אנשי סדום. סנהדרין ק"ט ע"א, מכילתא שם. ח) גורי אריותא. לפנינו בתרגום בני אריון. ט) אשר עבר תרגום דעדא. כ"ה בת"א, וכן הביא רש"י באיוב שם. י) ר' שמואל בר נחמן אמר. ב"ר פנ"א אות ד' ושם תני' ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן. יא) כלומר סדום וחברותיה. הוספת המחבר. וחמשה כרכים הם סדום ועמורה אדמה וצבוים ובלע היא צוער. ועיין ביפ"ת שם. יג) וכל יקר ראתה עינו זה ר"ע וחביריו. פסיקתא דר"כ פסקא

לח טו), שהגו"ן בו נוסף, ור"ל שעצר את הנהרות וייבש אותן משרש עמקים, ותעלומה
יוציא, שהוא לבדו מכין כל תעלומות ומוציאן לאור לבני אדם: וי"א בשביל שחבש
הנהרות עד שיבשו נראו לבני אדם דברים הנעלמים מהם בעמקי הנהרות מפני המים
שהיו עמוקים ביותר, וחביש הוא מענין הבוש בטמון (שם מ יג) כמו שהוא בית כלא,
כענין כלאו (השמים) [שמים] (חגי א י), ויכלא הגשם (בראשית ח ב), הכל הוא לשון
מניעה, וכן כל מי שהוא חבוש אין ענינו אלא שאינו יכול לצאת ולבא ולהטייל
במדינה כרצונו: ד"ה מבכי נהרות חבש. שהוא מבכה תבכה, על דרך השאלה, כלומר
שמנע הנהרות מלהזיל מימיהם לגמרי, ואפי' כדי דמע לא היו נוזלים, והלא כבר
אמר קודם לכן בצורות יאורים בקע, מה ת"ל מבכי נהרות חבש, אלא כך רוצה
לומר, שהאדם יכול להוציא מים מצור החלמיש, כיצד שהוא עומד וחוצב בהר עד
שמגיע למים, ומוציא מים וידמה בעיניו כי עשה דבר יקר, ושוב הוא בא לנהרות
הגדולים רחבי ידים וימנע מימיהם מלהזיל, כמו שעשה חזקיהו שנסתם מי גיחון,
ולא עוד אלא שהוא חוקר המקומות שהם ראויין לגדל כסף וזהב, ושאר מיני
מתכות, והם כבר נפלאים ונעלמים מרוב בני אדם החכמים מהם, והוא בא בתחבולותיו
ובשכלו הוציא אותם לאור, בא וראה כמה הוא יכול לעשות, וכמה גבורות יש בידו,
חוץ מדבר אחד שאינו יכול לעמוד על אמתתו, וזה הדבר הוא ידיעת הב"ה על
אמיתתה, הה"ד והחכמה מאין תמצא (פסוק יב), והחכמה מאין תבא (פסוק כ), לכל
דבר נתן תכלה וסוף ומוצא מקום לכסף וזהב ומרגליות ולמתכות וליאורים, רק לחכמה
לא נתן מקום. יג) אמר רב נחמן ואמר ר' יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי
שמשים עצמו (כאין) [כמי שאינו] שנאמר והחכמה מאין תמצא: 12 והחכמה
מאין תמצא ואי זה מקום בינה. ואי זה מקום בינה, יד) אמר ר' שמעון בן יוחאי
חכמה ובינה לשון אחד הם, במקום שיש בינה יש חכמה, ובמקום שיש חכמה יש
בינה, והיכן החכמה מצויה, ר' אליעזר אומר בראש, ר' יהושע אומר בלב, ואתיא
כדעתיה דר' יהושע דמיתי לה מהכא נתת שמחה בלבי (תהלים ד ח), ואין שמחה
אלא חכמה, שנאמר חכם בני ושמח לבי (משלי כז יא), וכן אמר דוד לב טהור
ברא לי אלהים (תהלים נא יב) וכת' מלא אותם חכמת לב (שמות לה לה), ומפני
מה ניתנה החכמה בלב, מפני שכל האיברים תלויים בלב, ואמר שלמה אני איני
כדרך שעשה דוד אבי, הוא פתח בתלים בראש אותיות וסיים באמצע, שנאמר אשרי
האיש (תהלים א א), ומנין שסיים באמצע שנאמר כל הנשמה וגו' (שם קנ ו),
אבל אני איני עושה כן, אלא בתחלה פותח אני באמצע אותיות, ומסיים בסוף
אותיות, אמר שלמה אני פותח במקום שהחכמה נתונה, והוא הלב, שהוא נתון
באמצע הגוף, נמצאת למד שדוד תפש כדברי ר' אליעזר, ושלמה כדברי ר' יהושע,
רק לחכמה אין לה סוף, ולא מוצא אלא מן הפה, שנאמר כי יתן חכמה מפיו דעת
(ומזמה) [ותבונה] (משלי ב ו), הה"ד לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד
(תהלים קיט צו): 13 לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים. טז) אמר התרגום
ולא תשתכח בארע זידנין דמתחטיין בחייהון. יז) ואמרו רז"ל סכורים היו המלאכים

פרת וע"ש בהערת קע"ח מה שהעירותי. יג) א"ר נחמן. סוטת כ"א ע"ב בשם ר' יוחנן והמלות
אמר רב נחמן ליתא שם. ובתנחומא הנדפס מכבר תבא אות ג' מובא בשם ר' אחא. יד) א"ר
שמעון בן יוחאי חכמה ובינה לשון אחד הם וכו'. המאמר הזה מצאתי בריש מדרש משלי כתב יד
הנמצא ברומי בוואטיקאן ובפאריז באוצר הספרים. וליתא בנדפס וגם המאמר שלאחריו והיכן החכמה
מצויה ר' אליעזר אומר בראש הוא בכ"י שם. והובא גם בילקוט ריש משלי רמז תתקכ"ט וחסר
הציון מדרש והי' גם בכ"י שתי' לפניו ממדרש משלי. ובמדרש משלי הנדפס פ"א נמצא המאמר
מר' אליעזר ור' יהושע בקיצור. וכאשר תביא המחבר הוא בכ"י. טז) אמר התרגום ולא תשתכח

שלהם תנתן התורה, עד שאמר להם הקב״ה לא תמצא בארץ החיים: יח) ד״א לא
תמצא בארץ החיים במי שמחיה עצמו עליה, אלא במי שממית עצמו עליה, ביגיעה
וברעבון, וכן הוא אומר אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד), אינה מתקיימת אלא
במי שממית עצמו עליה: 14 תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי. תהום
אמר לא בי היא, יט)אם תשאל עליה ליורדי הים, העוסקים בכל מיני סחורה
ופרקמטיה בכסף וזהב ומרגליות, יאמרו לך לא בי היא, ואיני בקי בהוראה, כי היא
ממנו נעלמה ונפלאה, וים אמר אין עמדי, ענין כפול, ומענין זה נאמר בתורה לא
בשמים היא, ולא מעבר לים (דברים ל יב יג), כ)שלא תמצא בגסי הרוח ולא בעוסקים
בסחורה ולא בהולכי ימים, כא)אמר ר׳ יהושע בן לוי בשעה שירד משה מלפני
הקב״ה בא השטן ואמר לפני רבון העולמים תורה היכן היא, אמ׳ לו לארץ ניתנה,
[הלך אצל ארץ אמר לה תורה היכן היא, אמרה לו אלהים הבין דרכה וגו׳], הלך
אצל הים, ואמר לו אין עמדי, הלך אצל התהום אמר לו לא בי היא, כב)(הלך
אצל גהינם אמר) אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה, שמעה שמענו אבל לא
ראינוה, חזר השטן ואמר לפני הקב״ה הפשתי בכל הארץ ולא מצאתיה, אמר לו לך
אצל בן עמרם היא, הלך לו אצל משה אמר לו תורה שנתן לך הקב״ה היכן היא,
אמר לו וכי מה אני שהקב״ה נותן לי תורה, אמר הקב״ה למשה כג)משה בדאי
אתה, אמר לפני רבון העולמים חמדה [גנוזה יש לך] שאתה משתעשע בכל יום אני אחזיק
טובה לעצמי, אמר לו הואיל כד)והשפלת עצמך תקרא על שמך, שנאמר זכרו תורת
משה עבדי (מלאכי ג כב): 15 לא יתן סגור תחתיה ולא ישקל כסף מחירה. סגור
הוא זהב מזוקק, ומענינה זהב סגור (מ״א ו כ). כה)ואמרו רז״ל בשעה שנפתחו כל
חנויות, של זהבין נסגרין, כלומר שהוא סוגר בעד כל הזהבין. 16 לא תסולה בכתם
אופיר בשהם יקר וספיר. תסולה, כמו המסולאים בפז (איכה ד ב), כלומר אין ערוך
אליה אפי׳ בכתם אופיר וכל חפצים לא ישוו בה: וי״א שהוא מענין סלו לרוכב
בערבות (תהלים סח ה), כלומר אינך יכול לומר שהיא חשובה ושוה כך וכך ממיני
מרגליות שהיא יותר חשובה מכלן ואין לה ערך, וזה הענין קרוב לראשון: 17 לא
יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז. נקרא זכוכית מענין זך, לפי שהוא לבן ביותר
ואינו מעלה חלודה, כו)וזהו שאמרו רז״ל זהב וזכוכית, זו זכוכית חוריתא שהיא
לבנה, שהיא יקרה מזהב, אמר ר׳ הושעיא למה נמשלו ישראל לזכוכית, לומר לך
מה כלי זכוכית כל זמן שאדם נותן בהם דבש או יין או שמן או חלב מיד הם
נראין מבחוץ, כך דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שתוכו כברו: כלי פז. אלו
שהן הכיבין ככלי פז ומעטרין את לומדיהן. כז)שאל אלישע אחר את ר׳ מאיר לאחר
שיצא לתרבות רעה, אמר לו מאי האי דכתי׳ לא יערכנה זהב וזכוכית, אמר לו אלו
דברי תורה שהן קשין לקנותן כזהב, ונוחין לאבדן ככלי זכוכית, כח)אמר לו האלהים

בארע וידנין דמתחטיין בחייהון. לפנינו בתרגום ולא תשכח בארעא זדנין דמחטין בחייתון. יח) ואמרו רז״ל סבורים היו. תנחומא בחקותי אות ו׳ וכן בתנחומא שם הנדפס מכבר. יט) ד״א לא תמצא בארץ החיים במי שמחיה עצמו עליה אלא במי שממית עצמו עליה. ברכות ס״ג ע״ב. שבת פ״ג ע״ב. סנהדרין קי״א ע״א. יט) אם תשאל עליה ליורדי הים. הוא לשון רש״י בפי׳ לאיוב ובוודאי נובע מאיזה מדרש. כ) שלא תמצא בגסי הרוח. עירובין נ״ה ע״א בשם ר׳ יוחנן. כא) אריב״ל בשעה שירד משה. שבת פ״ט ע״א. כב) הלך אצל גהינם אמר. ליתא שם. כג) משה כדאי אתה. בגמרא הגירסא משה בדאי אתה. כד) והשפלת עצמך. בגמרא הואיל ומיעטת עצמך. כה) ואמרו רז״ל בשעה שנפתחו כל חנויות. כן הביא רש״י בפירושו ולא נודע לי מקום המאמר. כו) וזהו שאמרו רז״ל זהב וזכוכית זו זכוכית חיורתא. אולי כוון למאמרם ב״מ כ״ט סע״ב כלי זכוכית זוגגיתא חיורתא, והמאמר מר׳ הושעי׳ למה נמשלה ישראל לזכוכית לא מצאתי עוד. כז) שאל אלישע אחר את ר׳ מאיר. חגיגה ט״ו ע״א. ואבדר״נ פכ״ד. כח) אמר לו האלהים אפי׳ ככלי חרס. זה ליתא

אפי' בכלי חרס, אמר לו [ר'] עקיבא רבך לא כך אמר, אלא מה כלי זכוכית אע"פ שנשברו יש לו תקנה, אף ת"ח אע"פ שסרח יש לו תקנה, שיכול לחזור בתשובה ויתקן מעשיו, אמר לו אף אתה חזור בך, אמר לו כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר. כט)אמר התרגום לא יעלינה דהבא וספקלריה ופירגונא מאני גורמזין: 18 ראמות וגביש לא יזכר ומשך חכמה מפנינים. משיכת החכמה לאדם, כלומר שיקחנה וישתדל לקנותה, יותר טובה היא לו מקניית הפנינים: 19 לא יערכנה פטדת כוש בכתם טהור לא תסלה. פטדת כוש, קורין לו בלשון ישמעאל זמר"ד, וכן אודם פטדה (שמות כח יז), ואמר התרגום מרגלא יקירא דאתי מכוש: בכתם טהור. כל אבן יקרה קרויה כתם: ד"א בכתם. הוא הזהב המזוקק, וכמהו ראשו כתם פז (שה"ש ה יא): 20 והחכמה מאין תבא ואי זה מקום בינה: 21 ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה. ומעוף השמים, אלו המלאכים המעופפים, דכתיב ויעף אלי אחד מן השרפים (ישעי' ו ו): 22 אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה. אבדון ומות, אלו המאבדין והממיתין את עצמן עליה, ואמרו באזנינו שמענו שמעה, כלומ' שהיגיעה בה היא מתקיימת בו והוא משבחה, וכשאתה שואל אותו אינו מחזיק טובה לעצמו אלא אומר לך אלהים הבין דרכה, שבה נסתכל הב"ה וברא את עולמו, כלומר באותיותיהם בסדרן ומשקלן ויצר כל היצורים, כד"א יי' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט). לא)תאני ר' חייא מאי דכתיב אלהים הבין דרכה, יודע הב"ה שאין ישראל יכולין לקבל גזרות רומי רבתי הרשעה לפי' הגלה אותם לבבל, אמר ר' אלעזר לא הגלה הב"ה ישראל לבבל, אלא לפי שהיא עמוקה משאול, ר' חנינא אמר שנאמר מיד שאול אפדם אהי קטבך שאול (הושע יג יד), מפני שקרוב לשונם ללשון תורה, ר' יוחנן אמר ששגרן לבית אמן, משל לאדם שכעס על אשתו ושגרה לבית אמה: 23 אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה: 24 כי הוא לקצות הארץ יביט תחת כל השמים יראה. לקצות הארץ, עכשיו הוא מוכיר יסודות, לקצות הארץ הוא העפר, תחת כל השמים זה האש, לעשות לרוח משקל לכל ארץ עושה להרוח, כלומר אויר בפני כחה וטבעה ומים תכן במדה לפי כח כל ארץ וארץ להשקותה, יש ארץ גנובה וצריכה גשמים מרובין ונהרות ומחילות שיוצאין בה, ויש ארץ לחה שאינה צריכה כל כך: 25 לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה: 26 בעשתו למטר חק ודרך לחזיז קלות. למטר חק, דבר קצוב שירדו בנחת ולא בזעף, שאלולי כן היה העולם אבד, וכן דרך לחזיז קולות, לרעמים עושה להם דרך שלא יזיקו הבריות: ודרך לחזיז. לב)אמרו רז"ל כשאמר איוב להקב"ה בשעת צערו ותחשבני לאויב לך (איוב יג כד), אמר שמא נתחלף לך איוב באויב, אמר לו הב"ה הרבה קולות בראתי בעבים, וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו, שלא יהו שנים יוצאים בשביל אחד, שאלו היו יוצאין בשביל אחד היו מחריבין את העולם, שביל בשביל לא נתחלף לי, איוב באויב נתחלף לי. לג)ועוד אמרו רז"ל כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הב"ה הכל במשקל, כשקרא למשה מאהל מועד גזר שביל שבו יצא הקול עד שיגיע למשה ולא ישמע הקול לכאן ולכאן שנאמר לעשות לרוח משקל, ודרך לחזיז קולות שעשה לו הב"ה דרך לאותו קול שיצא אצל משה בלבד, ובענין זה

שם. ומובא גם בילקוט איוב רמז תתקט"ז. כט) אמר התרגום לא יעלינה דהבא וספקלריה ופירגונא מאני גורמזין. לפנינו בתרגום לא יעלינה דהבא אספקלרא ופרוגה מאני אובריזין. וגם המתורגמן בשרש פרג הביא התרגום ותמורתה כלי פז. בתרגום שני ופירוגה מאני אלבריזאי. ותרגום פז אלבריזין ומה שהביא המתורגמן בתרגום שני. כי בפסוק הזה נמצא גם תרגום אחר לכן יכנה את הנוסחא הראשונה בשם תרגום שני. ל) אמר התרגום מרגלא יקירא. צ"ל ירקא כמו שהוא לנכון לפנינו וכן הביא המתורגמן מרגלא ירקא. לא) תני ר' חייא. פסחים פ"ז ע"ב. לב) אמרו רז"ל כשאמר איוב. ב"ב

אתה אומר בשאר הנביאים: 27 אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה: 28 ויאמר
לאדם הן יראת ייי היא חכמה וסור מרע בינה. אז ראה ויספרה, ראה אותה ונסתכל
בה ועשה הכל, לד) ויספרה ספר אותיותיה פשוטות וכפולות ראשונות ואמצעיות
ואחרונות, הוא אמת, והוא חותמו של הב"ה, הכינה וזמנה ליצירה: וי"א ויספרה
שהוא מענין ספירים, כלומ' שחקק אותה על לוחות האבן. לה) ורז"ל אמרו כל דיבור
ודיבור שהיה הקב"ה אומר למשה היה אומר שני פעמים בינו לבין עצמו, ואחר כך
אמרו למשה, מאי טעמא מהכא, אז ראה ויספרה, ואחר כך הכינה וגם חקרה, הרי
שנים, ואחר כך ויאמר לאדם, זה משה, ור' אחא אמר ד' פעמים, אז ראה חד,
ויספרה חד, הכינו חד, וגם חקרה חד, הרי ארבעה, ואחר כך ויאמר לאדם זה משה,
וכן היה משה עושה כשהיה רוצה לומר לישראל מה שנאמר לו כסיני מפי הגבורה,
היה אומרו בינו לבין עצמו ד' פעמים, ואחר כך היה אומר לישראל, לו) ולימדתך
תורה שאם תהיה בן תורה, לא תהיה רוחך גסה עליך לומר דבר לפני הצבור עד
שתפשוט אותו [בינך] לבין עצמך לז) ד' או חמשה פעמים: הן יראת ייי היא חכמה.
ר"ל הדבר שהוא ראוי לעמוד עליו מן החכמה היא יראת שמים בלבד, והשאר אין
כח בשביל האנושי לעמוד עליו כי אלהים הבין דרכה בלבד, ולא אחר מן
הנביאים: ד"א הן יראת ייי היא חכמה. זו צריכה לזו, אין חכמה בלא יראה, ולא
יראה בלא חכמה, שאע"פ שאדם גדול בחכמה ואין למעלה ממנו אעפ"כ יראת
ייי היא אוצרו, האוצר הגדול שלו היא יראת שמים, לח) ומענין זה אמרו רז"ל
אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, לט) אמר ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בר'
שמעון אין להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים, מ) שנאמר ויאמר לאדם הן
יראת ייי היא חכמה:

כט.

1 ויסף איוב שאת משלו ויאמר: 2 מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני.
כירחי קדם כימים הראשונים שהייתי בגדולתי: 3 בהלו נרו עלי ראשי
לארו אלך חשך. בהלו לשון אור ושמחה, ודינו בהלילו, כלומר כשהיתה צרה באה
לעולם או חשכה לי היה אור: 4 כאשר הייתי בימי חרפי בסוד אלוה עלי אהלי.
בימי חרפי בימי קדמותי א) מלשון רז"ל חרפי ואפלי, ור"ל בימים שהיה מזלו בריא
והיתה השעה משחקת לו. ואמר התרגום בימי חרפותי: בסוד אלוה. כשהיו כשרי
הדור באים לאהלי להוסר בדברי תורה ולעשות סייג לשעה. ב) ולרז"ל מי יתנני כירחי
קדם, זה הפסוק אמרו איוב בשעה שבאו עליו הייסורין, מי יתנני הלואי כימים
שהייתי במעי אמי, כימי אלוה ישמרני, מלמד שהתינוק משתמר במעי אמו, בהלו

מ"ז סע"א. לג) ועוד אמרו רז"ל כל דבור ודבור. תנחומא ויקרא סוף אות א'. לד) ויספרה ספר אותיותיה פשוטות וכפולות ראשונות ואמצעיות ואחרונות. הוא לשון רש"י, ומה שסיים המחבר הכינה וזמנה ליצירה, ברש"י סיים והכל מפורש בסוד ספר יצירה. כוון בזה לספר יצירה. לה) ורז"ל אמרו כל דיבור ודיבור שהיה הקב"ה אומר למשה. ב"ר פכ"ד אות ה' ועיין בתנחומא ויקהל אות ה' ובתנחומא הנדפס מכבר אות ד', ושמ"ר פ"מ אות א'. לו) ולימדתך תורה. תנחומא הנדפס מכבר יתרו אות ט"ו. לז) ד' או חמשה פעמים. שם הגירסא ב' ג' פעמים. לח) ומענין זה אמרו רז"ל. אבות פ"ב מ"ו. לט) א"ר יוחנן בש"ר אלעזר בר' שמעון. שבת ל"א ע"ב, ובגמרא הגי' בשם ר' אלעזר סתם והמלות ב"ר שמעון ליתא, והגאון הרי"ב רשם בגליון בילקוט עקב תגי' ר' אלעזר בר' שמעון, גם המלות „אוצר של" ליתא ועיין ברכות ל"ה ע"ב. מ) שנ' הן יראת ה' היא חכמה. בגמרא שם סיימו שכן בלשון יוני קורין לאחת הן.

א) מלשון רז"ל חרפי ואפלי. נדה ס"ה ע"ב, וגם רש"י באיוב שם כתב בימי חרפי בימי קדמותי לשון ארמי הוא חרפי ואפלי. ב) ולרז"ל מי יתנני כירחי קדם זה הפסוק אמרו איוב.

נרו עלי ראשי, מכאן אתה למד שאורה יש לתינוק כשהוא במעי אמו, כאשר הייתי
בימי חרפי, כשם שהגשמים מחתות בקרקע ומלכלכין אותו, כך התינוק מלוכלך במעי
אמו, וכן האדם מלוכלך בעולם בעונות וצרות הבאות עליו, ובאותה שעה הוא אומר
מי יתנני כירחי קדם. ג)דרש ר׳ שמלאי למה הולד דומה במעי אמו הוא מקופל
ומונח כפנקס שתי ידיו על שתי צדעיו, ושתי אציליו על שתי ארכבותיו, שתי
עקבותיו על שתי (עגלותיו) [עגבותיו] וראשו מונח בין ברכיו, ופיו סתום וטיבורו
פתוח, וממנו אוכל מה שאמו אוכלת ושותה, ואינו מוציא רעי, ואילו הוציא
רעי היה הורג אמו, וכיון שיצא לאויר העולם נפתח פיו הסתום, ונסתם הפתוח,
שאלמלא כן לא היה יכול לחיות אפילו שעה אחת, ונר דלוק (ומונח לו) על ראשו,
וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו, שנאמר בהלו נרו עלי ראשי, ואל תתמה על
דבר זה שהרי אדם ישן כאן ורואה (עצמו) [חלום] באספמיא, ואין לך ימים שאדם
שרוי בהם בטובה כאותן הימים, שנאמר מי יתנני כירחי קדם, (ואלו הם) [ואיזהו]
ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים, הוי אומר אלו ירחי לידה, ומלמדין אותו כל
התורה כולה, שנאמר ויורני ויאמר לי וגו׳ (משלי ד ד), ואומר בסוד אלוה עלי אהלי,
מאי ואומר וכי תימא נביא הוא מדקא אמר, תא שמע בסוד אלוה עלי אהלי, וכיון
שיצא לאור העולם בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכח ממנו כל התורה, שנאמר לפתח
חטאת רובץ, (בראשית ד ז), ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו, שנאמר כי (לך)
[לי] תכרע כל ברך (ישעיה מה כג), זה יום המיתה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי
עפר ונפשו לא חיה (תהלים כב ל), תשבע כל לשון (ישעיה שם), זה יום הלידה
שנאמר נקי כפים ובר לבב, אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה (תהלים
כד ד), ומה שבועה שמשביעין אותו, הוי צדיק ואל תהי רשע: 5 בעוד שדי עמדי
סביבתי נערי. משרתי ותלמידי: 6 ברחוץ הליכי בחמה וצור יצוק עמדי פלגי שמן.
בחמה, ר״ל בחמאה, כגון חמאת בקר, והוא כמו שרית ושארית: והליכי, הם רגלי
ושההולך בהם הוא, וכל זה הוא דרך משל לפי שאין דרכיהם של בני אדם לרחוץ
רגליהם בחמאה ולא הצור יצוק להם פלגי שמן, והטעם כל כך היתה טובתו, ושפעת
שלותו ושכל הנאת העולם היו מזדמנות לו כחפצו בנחת בלא שום יגיעה, ואפילו
הדברים שהם קשים לקנות ואינן באין לאדם אלא בטורח גדול, מאיליהן היו באין
ונמצאין לו: 7 בצאתי שער עלי קרת ברחוב אכין מושבי. עלי קרת, מקום גבוה
בפתח שער העיר שיושבין שם לדון, וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט ג). כמו
מרומי קריה: ברחוב אכין. וכאשר ברחוב הייתי מכין מושבי, היו נערים רואין אותי
ומתחבאין, וישישי׳ עמדו מפני: 8 ראוני נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו:
9 שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם. עצרו במלים ומצפים שאני אפתח לדבר
תחלה: 10 קול נגידים נחבאו ולשונם לחכם דבקה: 11 כי אזן שמעה ותאשרני
ועין ראתה ותעידני. כי אזן שמעה מדתי ותאשרני אמרה אשריו, ועין ראתה בכל
מקום חסרותי וצדקותי וכושר מפעלי ותעידני העדה במה שבאתה: 12 כי אמלט
עני משוע ויתום ולא עוזר לו: 13 ברכת אבד עלי תבא ולב אלמנה ארנן.
ברכת אובד עלי תבא, אובד מעצמו ככלי אובד, כלומר שהיה גומל חסד לפני
מי שהיה רואה אותו אבד מפני רחקו, וכן היה מזהיר למי שהיה אובד מחמת חטאו
ומחזירו למוטב. ד)ולרז״ל מהו ברכת אובד עלי תבא, הרבה מדות היה באיוב, ראה
היאך הכתוב מקלסו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, וכן אתה מוצא שהיה

תנחומא שלנו ותנחומא הנדפס סכבר ריש תזריע. ג) דרש ר׳ שמלאי. נדת ל׳ ע״ב. ד) ולרז״ל
מהו ברכת אבד עלי תבא הרבה מדות היה באיוב. כל המאמר עד דרש רבא לא מצאתי. ואין

הונן את העניים בצדקות, שנאמר אב אנכי לאביונים (פסוק טז), ומלביש את הערומים׳
שנאמר אם אראה אובד מבלי לבוש ואין כסות בקרה (איוב לא יט), והיה מחזיק
ידי יתומים ואלמנות, ועם כל זה המדות הגדולות הללו שהיו בו היה תופש מדה
גדולה ומשובחת, שהיה מחזר ומבקר את החולים בין עניים ובין עשירים, העשירים
היה מוליך את הרופא עמו, ופעמים שהיה הרופא מאבד לחולה, ואומר עליו לא יוסיף
עוד לקום, מיד הוא וקרוביו אומרים שצריך לעשות צואה, לפי שהוא בסכנה גדולה,
וכיון שהיתה אשת החולה שומעת כך, היתה מטפחת על פניה, ומגלה את פניה,
וסותרת את שערה, ותולשת אותו, ואיוב כיון שרואה אותה עושה כל מה שאמרנו,
הוא אומר לה בתי למה את צועקת בפניו, כי עד עכשו יש בנר שלו שמן, והיא
אומרת לו מה אני עושה לבני, ומהיכן אוכל לזון אותם, וכמה היה העני יגע להוציא
פרנסתם ביום ובלילה, ולא היה מספיק להם מזונות, והיה איוב משיב לה דברים
טובים דברי ניחומים, ואומר לה לעולם תהיה בטוחה על חסדיו ורחמיו של הב״ה,
שלא עזב ולא יעזוב, ושיעמד בעלך בחלי זה ויכלכל אתכם ואת בניו, כשם שהיה
רגיל לעשות, ואם חס ושלום ימות בעליך, מעיד אני עלי את השמים, שכל מחסורכם
עלי למלאת, ואני אפרנס אתכם משלי בכל יום ובכל שבת ובכל שנה, ומיד היה
קורא ללבלר והיה כותב עליו כל התנאין בפני עדים, שיתן להם הוצאתם בעוד
שבעלה חולה, עד שיקום והתהלך בחוץ על משענתו, ואם מת אתן הוצאתם עד
שיגדלו הנערים, או עד שתנשא האשה, אם תרצה להנשא, וכשהיה החולה שומע
שחתך הרופא שברו ממנו, ומה שהתנה איוב על עצמו לעשות לבניו ולאשתו אם
יחיה אם ימות, מיד הוא מברכו, ואומר לאיוב הב״ה שצוה על היתומים ועל האלמנות
הוא יהיה בעזרך, לכן כשהגיע כל אותן היסורין התחיל לומר ברכת אובד עלי תבא,
אותו חולה שאבדו הרופא, נחתך סברו ממנו, והייתי משמח אלמנות, שנאמר ולב
אלמנה ארנין. ה)דרש רבא מאי דכתיב ברכת אובד עלי תבא, שהיה גוזל שדה
מיתומים ומשביחה ומחזירה להם, ולב אלמנה ארנן, דכי היכא דהות אלמנה דלא הוי
נסבי לה, הוה אזיל ו)ושארי שמיה עילוה, והוו אתיין ונסבין לה. ז)ר׳ ברכיה בשם
ר׳ לוי אמר אובד זה לבן, שנאמר ארמי אובד אבי (דברים כו ה), עלי תבא זה
רבקה, שנאמר לה אחותינו את היי לאלפי רבבה (בראשית כד כ), ח)ולא נפקדה
עד שלש עשרה שנה לאחר כמה עתירות: 14 צדק לבשתי וילבשני כמעיל וצניף
משפטי. לבשתי, רדפתי אחריו ונמצא לי בכל ענייניו: ד״א צדיק לבשתי וילבשני.
שהיה תוכו כברו. כמעיל וצניף, שהם תכשיטים נאים כן היה משפטי נאה וטהור
והייתי אומר בלבי לכושר מעלות ומדות כשאסות יהיה ביתי וקני נכון עמי. כלומר
שימות בעוד שהוא שלאנן ושלו: 15 עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני:
16 אב אנכי לאביונים ורב לא ידעתי אחקרהו: 17 ואשברה מתלעות עול ומשניו
אשליך טרף: 18 ואמר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים. ואומר עם קני הייתי סבור
בקני אגוע ולא אגלה ממנו, ועם הכא במקום בי״ת: ד״א הייתי סבור שאאריך ימים
ולא אגוע אלא עם קני, כלומר עד שיכלה ביתי ויהי רעוע וקרוב ליפול, כענין ומעשה
ידיהם יבלו בחירי (ישעיה סה כב): ד״א כחול ארבה ימים. ט)ואמר התרגום ואמרית

ספק שהיה לפני המחבר באיזה מדרש הנאבד ואולי בילמדנו. ה) דרש רבא ב״ב ט״ז ע״א, ולות
המאמר כוון רש״י איוב שם. וסיים ופשטיה אינו נראה כך כו׳. ו) ושארי שמיה עילוה. בגמרא
שדי שמיה עילוה. פירש״י שדי שמיה אומר שהיא קרובתו או מדבר בה להשיאנה, וגם רש״י באיוב
שם כתב שהיה מטיל שמו על אלמנות לומר קרובתי היא או אני אשיאנה כדי שיקבצו עליה
תובעים, וכוון למאמר הנ״ל. ז) ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אמר. ב״ר פ״ס אות י״ג. ח) ולא נפקדה.
הוספת המחבר. ט) ואמר התרגום ואמרית עם תקפי נשר גפי אתנגיד. הביא את התרגום בטעות

עם תקפי נשר גפי אתנגיד: וכחול. כתי׳ ותתן גם לאישה (בראשית ג ו), י)גם לרבות שהאכילה את הבהמה ואת החיה ואת העוף, והכל שמעו לה ואכלו חוץ מעוף אחד ששמו חול, הה״ד וכחול ארבה ימים. דבי ר׳ ינאי אמרי זה העוף חי אלף שנים, ובסוף יוצאה אש מקנו ושורפתו, ומשיירת בו כביצה, והוא חוזר ומגדיל איברים וחי: 19 שרשי פתוח עלי מים וטל ילין בקצירי. שרשי פתוח, כל זה הייתי סובר בלבי שלא ייבש שרשי ולא ימות קצירי, והוא מענין ועשה קציר כמו נטע (איוב יד ט), כלומר ענפים, ועניינו שכל ימותיו היה בטובה ולא חסר בהם דבר. יא)ולרד״ל שרשי פתוח, אמר איוב על ידי שהיו דלתי ביתו פתוחות לרוחה, היו הכל קוצרים יבשות, ואני קוצר מלילות: 20 כבודי חדש עמדי וקשתי בידי תחליף. יש אומר שהוא כנוי על כח התאוה, כמו יחליף כח, כענין ותשב באיתן קשתי (בראשית מט כד): ד״א וקשתי. ר״ל כחו, כמו ללמד (את) בני יהודה קשת (ש״ב א יח), שעניינו ההשתדלות למלחמה וככח הכח בקשת בעבור כי הקשת תלוי בכח ובלימוד מלחמה ולכך אמר כבודי חדש עמדי, בכל יום ויום מתחדש והולך ולפי שהקשת מתרפה בעת זריקת החץ אמר וקשתי בידי תהליף, כלומר תחליף כח ואינה מתרפה, והיא דומה עתה כאלו מעולם לא יריתי בה חץ, והוא מדבר על טובו וכבודו שהיה בכל יום הולך וגדל: וי״א תחליף, שהוא מענין תחליפהו קשת נחושה (איוב כ כד), כלומר שהחץ שהוא יורה בו על אויבו יחליף אותו מעבר אל עבר אותו החץ ויצא ממנו מאתור מחוזק כח הקשת והיורה: וי״א כשהיתה הקשת נשברת בידו מחמת משיכתה היתר ומיד היה מחליף אותה בזולתה: 21 לי שמעו ויחלו וידמו למו עצתי. השומעים דברי כשהייתי מבטיח אותם היו מיחלים שיתקיימו דברי, וכן היו מתקיימין מפני שלא הייתי חוזר בדיבורי: וידמו למו עצתי. כשאתן להם עצה היו שותקין ומסכימין ולא היו משיבין על דברי שלא עצתי תקום עליהם: 22 אחרי דברי לא ישנו ועלימו תטוף מלתי. לא ישנו, כלומר אחרי דברי אינן חוזרין לשנות בענין פעם שנייה היאך לעשות: ועלימו תטוף וגו׳. לשון נבואה, כמו הטף אל דרום, (יחזקאל כא ב), ואינם דברים בטלים אלא כנבואה הם דברי, ואמר התרגום תשפר מלתי, והוא כענין יערוף כמטר לקחי (דברים לב ב), יב)ומתרגמי׳ יבסם כמטרא: 23 ויחלו כמטר לקחי ופיהם פערו למלקוש. פערו ונומי, כלומי אדם הוא מצפה לזמן כמו שהיו מדברים בי רוב שעותיהם ועתירותיהם ולא היו שותקין: ד״א שהיו מתאוים לשמוע דברי כאדם שיש לו זרע בשדה שמתאוה ומצפה למלקוש שירד להרוות את הארץ: 24 אשחק עליהם ולא יאמינו ואור פני לא יפילון. ולא יאמינו, אינם מאמינים שאשחק עליהם מפני עוצם גדולתי וחשיבותי, ולפי׳ אור פני לא יפילון, כלומר אע״פ ששחקתי היתה אימתי מוטלת עליהם ואין מזלזלין בכבודי ולפי שדרך השחוק מביא לידי קלות ראש הוצרך לומר כך: ד״א כשאשחק עליהם הם מתיראים ואינן נותנין עיניהם להסתכל בי בשעת השחוק. יג)ואמר התרגום וקלסתר אפי לא יסתכלון: 25 אבחר דרכם ואשב ראש ואשכן כמלך בגדוד כאשר אבלים ינחם. אבחר דרכם, על פי היתה עצתם אני הייתי בוחרה להם זה הדרך ילכו בה: ואשב ראש. אם היו מסובין אני הייתי מסב בראש המסובין: וי״א אבחר דרכם. שהוא

וצ״ל בשרכפי במקום נשר גפי כמו שהוא לנכון לפנינו, וכן הביא לנכון המתורגמן ותרגום ירום קנו ירום שרכפיה, וכן ראיתי ביב״ע דברים כ״ב ו׳ קן צפור תרגם שרכפא דציפר. י) גם לרבות שהאכילה את הבהמה ואת החיה כו׳. ב״ר פי״ט אות ה׳, וכן נשנה במדרש שמואל פי״ב. יא) ולרד״ל שרשי פתוח אמר איוב. ב״ר ריש פס״ו. יב) ומתרגמינן יבסם כמטרא. כן תרגם אונקלס. יג) ואמר התרגום לא יסתכלון. לפניו לא אסתכלון. יד) אמר ר׳ אבהו. מ״ק כ״ח ע״ב.

מענין חנוך לנער על פי דרכו (משלי כב ו), כלומר שהייתי בוחר לנפשי ממעלתם, והייתי יושב במעלה החשובה שלהם, ואשב ביניהם כשהם מבקשים לדבר גדול כמלך בגדודיו: כאשר אבלים ינחם. אחר שאמר כמלך בגדודיו, חזר ואמר כאשר אבלים ינחם, לומר לך אע״פ שהיתה לו אימה יתרה על בני דורו, לא גבה לבו, ולא רמו עיניו, אלא שהיתה בו מדת חשיבות, שהיה הולך לבקר חולים ולנחם אבלים. ואמר התרגום אבחר ארחהון ואתיב בראשון היך חתנא ואשרי היך מלכא בחילא היך כמן דאבלים ינחם. יד) אמר ר׳ אבהו מנין לאבל שמסב בראש, שנאמר אבחר דרכם אשב ראש כאשר אבלים ינחם. ינחם אחרים משמע, אמר ר׳ נחמן בר יצחק ינחם כתיב:

ל.

1 ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים אשר מאסתי אבותם לשית עם כלבי צאני.

א)ואמרו רז״ל כל זמן שהיה איוב וחבריו אוהבין זה את זה, ומרחמים זה על זה, היתה מדת הדין נמתחת, ולא היתה יכולה להזיקן, וכיון שנכנסה ביניהן איבה ותחרות ניתן רשות לשטן ולמדת הדין להפרע מהם, ומנין שנכנסה איבה ביניהם, שנאמר ועתה שחקו עלי צעירים וגו׳, ומנין שנפרע ממנו, שנאמר ויצא השטן (איוב א יב), ואף חביריו השיבוהו ואמרו לו גם שב גם ישיש בנו כביר מאביך ימים (שם טו י), לומר לך שמתוך איבה דבר איוב דבר זה, ולא בשביל שראה אבותיו טימין, וכיון שחזר להתפלל בעד רעהו השיב הב״ה את שבותיו שנאמ׳ וי״י שב את שבות איוב (בהתפלל לו) [בהתפללו] בעד רעהו (שם מב י): 2 גם כח ידיהם למה לי עלימו אבד כלח. למה לי, למה יראו לי כח ידיהם החסר עד שאבדה עליהם הזקנה, שבימי בחרותם גם ליחם מחמת חסרונם וצערם, ולא ידעו מתי יזקינו: אבד כלח. אבדה מהם, ובכלח בגמטריא ששים, ב)ושנו רז״ל בן ששים לזקנה: ד״א גם כח. לפי שהיו רשעים באותן הימים, אמר למה לי כח ידיהם שאלולי אין תועלת כן כי פורענות באה לי על ידיהם, ועלימו אבד כלח, שהוא נוטריקון כי לעולם חסדו, כלומר אסיר בטחוני ממנו כלומר למה לי כח ידיהם לעזרני, וכי עלימו אבד ממני חסדו של הב״ה, דכתיב כי לעולם חסדו (תהלים קו א), כלומר אסיר בטחוני ממנו ואבטח שיעזרו אותי שהם יושבין בחסר ובכפן: 3 בחסר ובכפן גלמוד הערקים ציה אמש שואה ומשואה. בחסר ובכפן היו גלמודים מבני אדם מחמת הרעב וחוסר כל. ותרגום רעב כפנא, וכן לשוד ולכפן (איוב ה כב): הערקים ציה. בורחים למדבר ציה וערבה מחמת חסרונם, ותרגום ויברח וערק: אמש שואה ומשואה. בלילה יצאו לארץ שואה ומשואה חרבה ושממה, כמו להשאות גלים נציב ערים (ובצורות) [בצורות] (ישעי׳ לז כו): וי״א הערקים ציה. שהם חופרים בארץ ציה על שרשי העשבים להיות לברות למו, כמו שאמר בחסר ובכפן וגו׳, וממנו וערקי לא ישכבון (פסוק יז), וכן בלשון ערב קורין לשרשי האילן ערו״ק, ג)ואמר התרגום בחוסראנא באולצאנא דלא ולד הוו ערקין רשיעייא בארע צהיא חשוך ברמשא אחר גוחא ורב שתא. ד)ורז״ל אמרו אם ראתה חסרון וכפן בא לעולם, רואה את אשתך כאלו היא גלמודה,

א) ואמרו רז״ל כל זמן שהיה איוב וחבריו אוהבין זה את זה כו׳ לא מצאתי המאמר הזה רק נמצא בקיצור בפסיקתא רבתי פסקא הרנינו. ב) ושנו רז״ל בן ששים לזקנה. אבות פ״ה מכ״ד. ג) ואמר התרגום בחוסראנא כו׳ הביא דברי התרגום בשיבוש וצ״ל בחוסרנא ובאולצנא דלא ולד הון ערקין רשיעיא בארעא צחיא חשוכא היך רומשא אתר שוחא וגושתא. כמו שהוא לנכון לפנינו. ומן בחוסרנא נעשית בחוסראנא ומן צחיא נעשית צהיא, ומן אתר נעשית אחר. ומן שוחא נעשית גוחא ומן ורגושתא נעשית ורב שתא. ד) ורז״ל אמרו אם ראתה. ב״ר פל״א אות י״ב. ה) כלומר נדה.

ה)כלומר נדה שאתה צריך לפרוש ממנו, ו)מכאן אמרו אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון: 4 הקוטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם. בהיותם במדברות ואין להם מה יאכלו, הם קוטפים מלוחים על אילנות היערים ואוכלים. ז)ומלוח הוא שם עשב, ח)כמו שאמרו רז״ל היו מעלין מלוחין על שלחנות של זהב: ושיח אילן כמו אחד השיחים (בראשית כא טו), בין שיחים ינהקו (להלן פסוק ז), ט)אמר ר׳ לוי כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בשיחה בטלה מאכילין אותו גחלי רתמים שנאמר הקוטפים מלוח עלי שיח, ושורש רתמים לחמם: 5 מן גו יגורשו יריעו עלימו כגנב. יגורשו. שמגרשים אותם בני אדם מביניהם, תרגום מתוך מן גו: ויש אומ׳ מן גו שהוא מענין גאוה. כמו מפני גוה, כלומר שמגרשין אותן ממעלתן וגאותן, כמו שנאמר בנבוכדנצר ומן אינשא טרד (דניאל ד ל): ד״א מן גו, שמגרשין אותם מלפנים לפנים מבתיהם ומארמנותם, י)ותרגום אל מבית לפרוכת (ויקרא טז טו), למגו לפרוכתא: יריעו עלימו כגנב. כשהם בורחים ונגרשים מן היישוב לצאת למדבר, בני אדם מריעין עליהם כגנבים, לפי שהם גונבים מחמת הרעב: 6 בערוץ נחלים לשכון חורי עפר וכפים. לשכון בשפת הנחלים השוטפים בזעף שאפי׳ אדם עריץ וגבור הוא מתירא לעבור משם מחמת המזיקין והליסטים: וי״א בערוץ נחלים. שיש נחלים שהן בין שני הרים ובאותן הרים יש נקיקין ומערות ולא יוכל אדם ליכנס שם, אלא בטורח גדול וסכנה, מחמת שטף הנהר ועומקו וגובה ההר ועלייתו שהוא קשה, יא)ואמר התרגום תקוף פריצי נחלייא: חורי עפר. הם מחילות ונקיקי הליסטים, ותרגום סלע כיפא, וחור כמו מן החורים אשר נתחבאו שם (ש״א יד יד): 7 בין שיחים ינהקו תחת חרול יסופחו. חרול מין קוצים, והוא מן כסו פניו חרולים (משלי כד לא): וישופחו מן ושפח יי׳ (ישעי׳ ג יז), לשון לקות, כלומר שהם מתחבאים תחת החרול: ד״א שהוא מענין ונספחו על בית יעקב (שם יד א), כלומר שיאספו תחת החרול מבלי מכסה: 8 בני נבל גם בני בלי שם נכאו מן הארץ. הוא לשון דלות ושפלות, כלומר כבר הנעו והמו מן הארץ, וכן אך נכאים (שם טז ז), רוח נכאה (משלי טו יג): וי״א כי מרוב עניים שפלו יותר מן הארץ הכנעה ושפלות, כמו ושפלת מארץ תדברי (ישעי׳ כט ד), יב)ואמר התרגום בנוי דנבל עם בני הדיוטין אשתתפון מן ארעא. יג)נ״א אזדערון מן ארעא. וכנגד דור המבול הוא מדבר, יד)רבי אומר אלו לא בא איוב אלא לפרוש לנו טו)מעשה ירידת גשמים דיו: 9 ועתה נגינתם הייתי ואהי להם למלה: 10 תעבוני רחקו מני ומפני לא חשכו רק: 11 כי יתרו פתח ויענני ורסן מפני שלחו. יתרי, ר״ל יתרות הגוף שהם כלי התנועה נרפו ונתפתחו, טז)ומענינו ולא (ניתר) [נפתח] אזור חלציו (שם ה כז) כשראו שחלף כחי ממני רסן מפני שלחו יראתי שהיתה מוטלת עליהם כבר נשתלחו ממנה, יז)ורסן שהוא האפסר בלשון משנה, ובלשון ערבי רסן: ד״א כי

הוספת המחבר. ובמדרש שם סיים שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה. ו) מכאן אמרו. תענית י״א ע״א. ז) ומלוח הוא שם עשב. הרד״ק בשרשים הביא וז״ל הקוטפים מלוח. מלוח הוא מן העשבים הקשים והרעים ולא יצמחו כי אם במקום קשה. דומה לְמְלֵחָה, ויש מפרשים שהוא הנקרא בלע״ז ארטיגא (Ortica), ויש אומרים כי הם צמחים מלוחים בטעמם. ח) כמו שאמרו רז״ל היו מעלין מלוחין. קידושין ס״ו ע״א. ט) א״ר לוי כל הפוסק. חגיגה י״ב ע״ב. י) ותרגום אל מבית לפרוכת למגו לפרוכתא. כן הוא בת״א. יא) ואמר התרגום תקוף פריצי נחלייא. לפנינו בתקוף פצידי נחליא. ועיין ערוך ערך פצד. יב) ואמר התרגום בנוי דנבל עם בני הדיוטין אשתתפון מן ארעא. לפנינו ישתפכון מן ארעא. יג) נ״א אזדערון מן ארעא. נוסחא זאת ליתא לפנינו. יד) רבי אומר אלו לא בא איוב. ב״ר פכ״ו אות ז׳, גם נמצא שמה במדרש הדרשה א״ר אחא בני נבל גם בני בלי שם זאת אמרת אנשי השם אלא שהשימו את העולם, ושהושמו מן העולם ושגרמו לעולם שישום. טו) מעשה ירידת גשמים ד יו. בב״ר שם הגי׳ מעשה המבול דיו. טז) ומענינו ולא ניתר

יתרי פתח וגו'. ר"ל בני דורו שהיו נמשכין לעצתו ואין עושין אלא ברשותו, וכאלו הם אסורים בידו, שהוא גוזר והם מקיימין עליהם, ועתה נשמטה רגלו התירו עולו מעליהם ורסנו שהיו זמומין בו שלחו מעליהם, וכל זה על דרך השאלה, כענין ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו (תהלים ב ג): וי"א כי יתרי פתח. יתר קשתו שהיתה עומדת בכח ובחוקה פתח: יח) ויעגני. כמו ואל אראה ברעתי (במדבר יא טו), לפיכך כתיב יתרו, וקרי יתרי. יט)ואמר התרגום ארום נימי שירי שרא ואהיב יתי וזממא מן קדמא פטרו, נ"א אטוני שושלתי שרן: 12 על ימין פרחח יקומו רגלי שלחו ויסלו עלי ארחות אידם. פרחח, יתכן שהיה דינו פרח חח או פרי חח, כענין ובליעל בקוץ מונד כלהם (ש"ב כג ו), והמשיל אותם לקוצים לפי שהיו בזויים אצלו והם מזיקין בקוצים: ד"א פרחח. הם נערים וקטנים, כ) כענין שאמרו פרחי כהונה, וכן אפרוחים או בצים (דברים כב ו), שאל"ף נוספת ור"ל שהנערים הקטנים שהיו לשעבר היו רואים אותו ומתחבאים, כמו שאמר ראוני נערים ונחבאו (איוב כט ח), עכשיו על ימין יקומו, ואני חשוב בעיניהם כשאר בני אדם הדיוטות, ולא עוד אלא רגלי שלחו, אם המקום צר להם היו דוחקים אותי ועוברים, וכמעט נטיו רגלי נפלתי לארץ, ולא עוד אלא שהיו מתכוונין לעבור עלי תמיד, וכל נבלה שבלבם לעשות בפני עושים: ארחות אידם. אידם הוא כנוי למעשיהם הרעים שעשו לפני כא)כענין ששנינו לפני אידהם של גוים: וי"א שהוא מענין סלון ממאיר (יחזקאל כח כד), שהיו משימין לו דרך סלים וסלונים כדי ליכשל בם: וי"א כי לשון פרחח שהוא מענין כתמר יפרח (תהלים צב יג), ר"ל אל תאמר אלי שקמו עלי הם מבני ביתי ומשפחות מיוחסות וחשיבות שהם בה עתה, מימי קדם הם, אלא עתה מקרוב פרחו פשטו בעולם. כב)ואמר התרגום על ימינא בחוצפא יקומו רגלי שדרו וקמו עלי איצרמי תכבהון: 13 נתסו נתיבתי להיתי יעילו לא עזר למו. נתסו כמו נתצו בצדי"ק, כלומר נתצו נתיבותי הטובות ואינן חוששין להן. להותי יועילו להקניטני לא עוזר למו, ר"ל כמו העיני האנשים [ההם] תנקר (במדבר טז יד): ד"א להותי יועילו. הם מתכוונין לאידי ולשברי לא עוזר, קללה הוא שקלל אותם, כלומר אל יעזרם השם: ד"א נהנין הן בהותי, וכאילו יש להם תועלת באידי ושברי: לא עוזר למו. אינם מוצאין אדם אחר זולתם שיסכים עמהם על זה, כג)ואמר התרגום צדיאו שבילי לסרענותי תהויין ולית דסעיד להון: 14 כפרץ רחב יאתיו תחת שאה התגלגלו. כפרץ רחב שבגדר שהכל באין ועוברים כדי שלא להקיף יאתיו יחד כדי להכלימני: תחת שואה. ר"ל מתגוללים ובאים בסתר עד שהם מגיעין לפני להקניטני עד שלא אוכל לשקט מהם, כד)ואמר התרגום בתקוף פלטיית גללי ימא אתואן תחות רוגשא מתגללין: 15 ההפך עלי בלהות תרדף כרוח נדיבתי וכעב עברה ישועתי. ההפך ר"ל כי רוח הקדש שהיתה שורה עליו מתחלה נהפכה להיות רוח רעה ר"ל בעתתו רוח רעה לאחר שהיתה שורה עליו רוח הקדש בתחלה, ובלהות הם השדים

אזור חלציו. בקרא כתיב ולא נפתח אזור חלציו. ח) ורסן שהוא האפסר בלשון משנה. כמו תגמל באפסר שבת פ"ה מ"א דף נ"א ע"ב. יח) ויעגני כמו ואל אראה ברעתי. עיין רש"י בעהלותך י"א ט"ו, וברש"י איוב ל"ב ג'. יט) ואמר התרגום ארום נימי שירי שרא ואהיב יתי וזממו מן קדמו פטרו. לפנינו בתרגום ארום שושלתי ונימי אטוני שרא וסגפני. ואשר הביא המחבר נ"א אטוני שושלתי שרן מזה נראה כי הנוסח שלפנינו מעורב עם ב' הנוסחאות יחד ועיין באוצר המלים להבלשן הגדול מהר"י לעווי ערך שירא. כ) כענין שאמרו פרחי כהונה. מדות פ"א מ"ח. כא) כענין ששנינו לפני אידיהם של גוים. ע"ז ב' ע"א. כב) ואמר התרגום על ימינא בחוצפא יקומו רגלי שדרו וקמו עלי איצרמי תכבהון. הביא התרגום בשיבוש וצ"ל כמו שהוא לפנינו על ימינא בחוצפא בניהון קימין רגלי שדרו וכבשו עלי אסרטי חברהון. כג) ואמר התרגום תהויין. לפנינו מהנין.

כד) ואמר התרגום בתקוף. לפנינו כתקוף, ובמקום אתואן לפנינו אתין, ובמקום רוגשא לפנינו רגושא.

ברוח נדיבתי שרוח הקדש כמו ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נא יד): ההפך עלי.
כה) אמר ר' ינאי אמרה כנסת ישראל לפני הב"ה רבון העולמים לשעבר הייתי מבהלת
לאחרים, כד"א ויבהילו להביא את המן (אסתר ו יד), וכתי' (ובלהות) [בלהות] אתנך
ואנך (יחזקאל כו כא), ואומר אז נבהלו אלופי אדום (שמות טו טו), ועכשיו העירה
עליו כז) אמר ר' לחניה של ברכה שהיתה מתהפכת בתוך הפרטין והטיחה בצמר
ונסמכה, כך עלי סמכה חמתך (תהלים פח ח): תרדוף כרוח נדיבתי. כח) בני אדם
שהם נריבים וראוים לבא גאולה על ידיהם: כט) וכעב עברה ישועתי. בני אדם שהם
[נדיבים] וראויין לבא ישועה על ידיהם ל) אתמטיסן ומעבירן כעבים, ועתה לזו הצרה
עלי תשתפך נפשי, כאדם שתתפעם רוחו. ואמר התרגום וכדנן עלי מצטערה נפשי:
16 ועתה עלי תשתפך נפשי יאחזוני ימי עוני: 17 לילה עצמי נקר מעלי ועורקי
לא ישכבון. נקר, לשון עיקור, כמו וינקרו את עיניו (שופטים טז כא), כלומר שעצמיו
נעקרו ממקומם מחמת כובד חליו והרעדה שאחזתו הוא מטרף כלו: וי"א שהוא
מענין מנקר באבטית בלשון רבותינו, כלומר שהתולעים היו מנקרין בעצמיו כל הלילה
ואין בו יכולת להסירם, ועורקי הם גידין ובשרי, אין להם נחת מחמת החלי והגידים
בלשון ערב אלעורוק. או הוא מענין בתרגום ויברח ועריק, כמו שאמרנו, ר"ל אותם
שהם רודפים אחרי ומבריחים אותי לא ישכבון ואפילו בלילה הם רודפים אותי. ואמר
התרגום בליליא גרמי מתפקפקין [מני] ודעמסן יתי לא שכבין: 18 ברב כח יתחפש
לבושי כפי כתנתי יאזרני. ברב כח, ר"ל כשירצה להחליף בגדיו לשנותן בבגד אחר
אינו יכול להחליפו אלא בכח גדול ולפי שהיה הבגד מתדבק בבשרו מפני הלחה
שהיתה יוצאת מהשחין וחוזר הבגד ומתיבש על בשרו ולא היה מפשיטו אלא בצער
גדול: לא) ד"א ברב כח. העני והכאב יתחפש וישתנה, לבושי לנלד אחר וכשאדם
מפשיט פושט בגדיו וילבש בגדים אחרים נקראו בגדי חפש, כמו התחפש ובא
במלחמה (מ"א כב ל): כפי כתנתי יאזרני. כפי אורך הכתונת ורחבה יאזרני הכח,
לב) והיא הלחה היוצאה על הפה והאף: 19 הרני לחמר ואתמשל כעפר ואפר. הורני
לחמר, יש אומ' למרני השחין לישב בחומר, כמו שנאמר והוא יושב בתוך האפר (איוב
ב ח): וי"א הורני לחומר. השליכני, כמו ירה בים (שמות טו ד). לג) ואמר התרגום
אקשו יתי לטינא ואתמתיל לאברהם דאמר ואנא עפר וקטם. לד) אמר ר' ברכיה סרס
המקרא ודרשהו אני נמשלתי לאברהם בצדקתי, שקרא עצמו ואמר ואנכי עפר ואפר
בראשית יח כז), והוא המשילני לדור הפלגה, דכתיב בהו והחמר היה להם לחומר
(שם יא ג): 20 אשוע אליך ולא תענני עמדתי ותתבונן בי. כששתקתי חשבתי
שאתה מתבונן בי לשנות את נגעי: 21 תהפך לאכזר לי בעצם ידך תשטמני:
22 תשאני אל רוח תרכיבני ותמוגגני תושיה. ותמוגגני תושיה. תמוג ממני החכמה
ותעבירה על השאלה, מענין למוג (לבי) [לב] (יחזקאל כא כ). לה) ואמר התרגום

ובמקום מתגללין לפנינו מתגלגלין. כה) אמר ר' ינאי אמרה כנסת ישראל. איכה רבתי ריש פ"ב, ושם הגי' א"ר חנינא. כו) ועכשיו העירה עליו. צ"ל הפיכה עלי. כז) אמר ר' לחניה של ברכה שהיתה מתהפכת בתוך הפרטין והטיחה בצמר ונסמכה. נוסחא משובשת היתה לפניו וצ"ל לחליו של עמור, גם צ"ל בתוך הפלטין, גם צ"ל להטיסה בצרור. כח) בני אדם שהם נדיבים. במדרש שם. כט) וכעב עברה ישועתי. במדרש שם. ל) אתמטיסן. צ"ל את מסיטן כמו שהוא במדרש. לא) ד"א ברב כח כו'. וכשאדם מפשיט. הוא כפי' רש"י. לב) והיא הלחה היוצאה על הפה והאף. מפרש לשון כיחו בלשון רז"ל. לג) ואמר התרגום אקשו יתי לטינא ואמתיל לאברהם דאמר ואנא עפר וקטם. לפנינו נמצא שתי נוסחאות הראשונה אשוו יתי למינא ואתמתיל בעפרא וקטם, ואח"כ נמצא ת"א (תרגום אחר) אקשו יתי לאדם דאתברא מן מיגא ואמתיל לאברהם דאדמי יעפר וקטם. והמחבר ערב ב' נוסחאות יחד, ודברי התרגום נובעים מתנחומא עיין הערה שלאחריה. לד) אמר ר' ברכיה. זה העתיק מפירש"י על איוב שם. ועיין תנחומא תצא אות ה'. ובתנחומא הנדפס מכבר תצא אות ו' ובפסיקתא דר"כ זכור דף כ"ד ע"א, ובפסיקתא רבתי זכור דף מ"ז ע"א. לה) ואמר

תמסיניני בישותא, כלומר ימס מחמת תשישות כחו, כמו ברביבים תמוגגנה (תהלים
סה יא): ותושיה. מענין נתשה גבורתם (ירמיה נא ל): 23 כי ידעתי מות תשיבני
ובית מועד לכל חי. היא הקבורה ושהיא מזמנת לכל אדם: 24 אך לא בעי ישלח
יד אם בפידו להם שוע. בעי, מענין לעי השדה (מיכה א ו), והוא ענין לקבר,
כלומר לאחר שימות האדם ויבא בקרבו יסתלקו הייסורין ממנו ושם ינוחו יגיעי כח,
וזה הטעם אך לא בעי ישלח יד. ופידו ששלח להם להמיתם הוא להם תשועה:
ד"א אך לא בעי ישלח יד. כשיקבר האדם מי הוא שישלח ידו ויושיעו ממי שהוא
בקבר, או בעת שיבא עליו פחד, כלומר אד ושבר מה יועילו המתנות שיתן לא יועילו
כלום, שכבר היה מה שהיה, והוא מענין (לא יאמר לכילי) [ולכילי לא יאמר] שוע
(ישעיה לב ה): ד"א אך לא בעי. איני רוצה לשלוח ולבקש, מלשון ובעא, ואם
שלח בהם יד אם הם שבים בפיהם מדרכם הרעה להם שוע הוא מושיע אותם:
ד"א אינו שולח יד במי שחרב ביתו וחלף טובו, ואם ישלח בו יד אינו משוע בפידו,
בשביל פידו שיסור מעליו, כי טוב מותו מחייו, לו) ואמר התרגום ברם לא לגמרי
ירגג מחתיא אין בחטאיה להון אספליתא: לז) ד"א אין למרעיה יסיק ליה ארכא.
לח) אמר ר' אבהו אין הקב"ה מכה אומה ומושיבה צרו, אלא מביא פיד לזה ומשעשה
בזה, הביא פיד לאשור ושעשעו במצרים, שנאמר התטיב מנוא אמון, הביא פיד
למצרים ומשעשעו באשור, שנאמר הנה אשור ארז בלבנון (יחזקאל לא ג). לט) אמר
רבה מאי דכתיב אך לא בעי ישלח יד, אמר הקב"ה כשאני דן את ישראל איני
דן אותם כאומות העולם, דכתיב בהו עוה עוה עוה אשימנה (שם כא לב) אלא
אני נפרע מהן כפיר של פי התרנגולין מ) [ד"א אפי' אין ישראל עושין מצוה לפני
כי אם מעט כפיר של תרנגולין] שמנקרין באשפה, אני מצרפן לחשבון גדול. [ד"א
בפידו] להן שוע בשכר שמשועין לפני אני מושיע אותם: 25 אם לא בכיתי לקשה
יום עגמה נפשי לאביון. דאגתי עליו דרך רחמנות, מא) כמו שאמרו ד"ל מפני עגמת
נפש: 26 כי טוב קויתי ויבא רע ואיחלה לאור ויבא אפל: 27 מעי רתחו ולא
דמו קדמני ימי עני. ולא דמו מרוב החום שהיה בו הין מרתחין כסיר שהיא רותחת
על האש, ואינן יכולין לידום ולהחריש, שהוא מענין ירתיח כסיר מצולה (איוב מא כג):
28 קדר הלכתי בלא חמה קמתי בקהל אשוע. אע"פ שלא שזפתני השמש קודר
הלכתי בלא חמה מחמת החלי והכאב: 29 אח הייתי לתנים ורע לבנות יענה.
מב) לפי שהם עסוקים בבכי כל ימיהם: 30 עורי שחר מעלי ועצמי חרה מני חרב.
שחר נעשה שחור: חרה. מג) כמו וחרה (השחתה) [נחשתה] (יחזקאל כד יא), כלומר
נתחממו עצמי. מד) ואמר התרגום וגרמי חרק מן נוגבא: 31 ויהי לאבל כנורי
ועגבי לקול בוכים:

התרגום תמסיניני בישותא. צ"ל ככו שהוא לפנינו בתשיתא. לו) ואמר התרגום ברם לא לגמרי ירגג
מחתיה אין בחטאיה להון אספליגתא. הוא בנוסחא תרגום אחר, ולפנינו ברם לא לגרמיה ירגג
מחתי אין בחטמי ישי' להון אספלעיתא. וראיתי במתורגמן שרש רגג הביא התרגום וגורס ג"כ לא
לגמרי ירגג מחתיה, ובשרש אספלע הביא ישוה להון אספלעיתא, וסיים ס"א אספלניתא והוא אספלנית
שמשימים על המכה. לז) ד"א אין למרעיה יסיק לית ארכא. פתרונו נעלם ממני ואולי היה כן לפניו
בנוסחא אחרת בתרגום. לח) אמר ר' אבהו. פסיקתא דר"כ נחמו קכ"ז ע"ב. ומובא בילקוט איוב
רמז תתקי"ח בשם הפסיקתא, ולזה המאמר כוון רש"י איוב שם פירושו רבותינו אין הקב"ה מכה
אומה כו'. לט) אמר רבה. ע"ז ד' ע"א, ולפנינו אמר רבא, ומובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח ונרשם
בצדו בטעות „מדרש" וצ"ל ע"ז דף ד' והילקוט הביא אמר רבה ואיתא רבא. ר"ל ב' נוסחאות היו
לפניו. מ) ד"א אפי' אין ישראל. הוספתי תשמט לפנינו ע"י שגגת המעתיק. מא) כמו שאמרו
רז"ל מפני עגמת נפש מגילה כ"ח ע"א. מב) לפי שהם עסוקים בבכי כל ימיהם. וכן הביא רש"י
בפירושו. מג) כמו וחרה השחתה. כוונתו ללשון הכתוב וחרה נחשתה, וכן תקנתי. מד) ואמר
התרגום וגרמי חרק מן גונבא. צ"ל ונגבי חרך מן נוגבא כמו [redacted] לנכון לפנינו.

לא.

1 **ברית** כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה. כאלו כרתי ברית לעיני שלא אסתכל
בדבר שאין לי צורך: ומה אתבונן על בתולה. ומה לי להתבונן בה:
א)ד״א ברית כרתי לעיני. שלא להסתכל באשת איש: ומה אתבונן על בתולה. שכך
היא חסידותן של בני נח, שלא לתת עין בפנויה ולא באשת איש, שמא לאחר זמן
תנשא הפנויה ונמצא כרוך אחריה: ב)ורז״ל ברית כרתי לעיני. בא וראה צדקתו של
איוב, ומה בתולה שאדם רשאי להסתכל בה שמא ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו
לא מסתכל בה, באשת איש עאכ״ו. אמר איוב שמא אני מסתכל בה היום, ולמחר
יבא איש אחר וישאנה, נמצאתי מסתכל באשת איש. צריכה האשה שתהא צנועה
בביתה, ולא תצא לרחוב שלא תכשל עצמה ותביא תקלה לאחרים, ונמצאו מסתכלים
באשת איש. ג)ושנו רבותינו ועשו סייג לתורה, בדרך שעשה איוב, ואי זה הוא סייג
שעשה איוב לדבריו, הרי הוא אומר איש תם וישר, מלמד שהרחיק את עצמו
מהדברים המביאין לידי הרהור עבירה, ומן הכיעור ומן הדומה לכיעור, וכי מהאי
נפקא אלא מהכא ברית כרתי לעיני וגו׳, מלמד שהחמיר איוב על עצמו ולא נסתכל
בבתולה, והלא דברים ק״ו, כמו שאמרו למעלה: ד)ד״א ברית כרתי, אמר רבה עפרא
בפומיה דאיוב ה)אינהו באחרניאתא לא איסתכל בדידיה מיסתכל. אברהם אפי׳
בדידיה לא איסתכל. ו)דכתיב הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (בראשית
יב יא): 2 ומה חלק אלוה ממעל ונחלת שדי ממרומים. ומה זה החלק שנמלני
אלוה, והלא אידי היה ראוי לבא לעולם, ולא לי ונכרי היה ראוי לבא לפועלי און:
ונכר כמו איד, והוא לשון שבר והויה, וכמהו ביום נכרו (עובדיה א יב), ואמר
התרגום ומה חולק טב (הא) [יהב] אלהא מלעילא, הלא צערא לזידנא ותבירא לעבדי
שקר: 3 הלא איד לעול ונכר לפעלי און: 4 הלא הוא יראה דרכי וכל צעדי
יספור: 5 אם הלכתי עם שוא ותחש על מרמה רגלי. יראה דרכי, כלומר יראה
וידע אם הלכתי עם מתי שוא. ז)ותחש כמו השתי ולא התמהמתי (תהלים קיט ס):
6 ישקלני במאזני צדק וידע אלוה תמתי: 7 אם תטה אשרי מני הדרך ואחר עיני
הלך לבי ובכפי דבק מאום. דבק מאום, ח)אל״ף כתיב ולא קרי, ט)כמו לא תוסיפון

א) ר״א ברית כרתי לעיני שלא להסתכל באשת איש, ומה אתבונן שכך היא חסידותן של בני נח שלא לתת עין כו׳. רש״י בפי׳ לאיוב הביא וז״ל ברית כרתי שלא להסתכל באשת איש, ומה אתבונן על בתולה מה לי להתבונן בה, כך היתה חסידותי שלא לתת עין אפי׳ בפניה שמא לאחר ימים תנשא ונמצאתי כרוך אחריה, כך מפורש באבות דר״נ עכ״ל. ואין ספק שלקח דבריו מפירש״י, ואולי היתה לפניו גי׳ אחרת ברש״י במה שהביא חסידתן של בני נח, והמאמר הוא באדר״נ פ״ב ג״כ קצת בסגנון אחר, ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה מלמד שהחמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפי׳ בבתולה, והלא דברים ק״ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה ישאנה לעצמו לבנו לאחיו ולקרובו, החמיר איוב על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש על אחת כמה וכמה, ומפני מה החמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפי׳ בבתולה מפני שאמר איוב אסתכל אני היום ולמחר יבא איש אחר וישאנה, ונמצא שאני מסתכל באשת איש. ובגליון שם מובא הגי׳ מרש״י באיוב שם. ב) ורז״ל ברית כרתי לעיני. תנחומא וישלח אות י״ב, וכן בתנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ה׳ ומובא בילקוט איוב רמז תתקי״ח בשם התנחומא, והילקוט הביא כלשון התנחומא שלנו, עיין בהערות שלי. ג) ושנו רבותינו. אבות דר׳ נתן פ״ב. ד) ד״א ברית אמר רבה. ב״ב ט״ז ע״א ושם הגירסא אמר רבא. ה) אינהו באחרניאתא. המלות „לא איסתכל בדידיה מסתכל״ ליתא בגמרא. ו) דכתיב הנה נא ידעתי וגו׳. בגמרא סיימו מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה. ז) ותחש כמו חשתי ולא התמהמתי. עיין מנחת שי. ח) אל״ף כתיב ולא קרי כמו לא תוסיפון. וכן כתב רש״י מאום הוא מום דבר שמץ ואל״ף זו כתובה ולא קריא במסורה הגדולה. והוא מגזרת לא תאסיפון. ט) כמו

(שמות ה ז), והוא מענין, (מסת) [משאת] מאומה (דברים כד ו), ואמר התרגום ובידי ארבק מדעם, כלומר שום שמץ עולה: 8 אזרעה ואחר יאכל וצאצאי ישרשו. ו)מענין ושרשת, כלומר שיאבדו מעיקרם בניו ובני בניו: 9 אם נפתה לבי על אשה ועל פתח רעי ארבתי על אשה, על אשת איש, ועל פתח רעי ארבתי בשביל אשתו: 10 תטחן לאחר אשתי ועליה יכרעון אחרין. אם עשיתי זאת תשתעבד לאחרים, והוא מענין ופני עניים תטחנו (ישעיה ג טו): ד"א אם עשיתי דבר זה תשמש אשתי עם אחרים, ואז יהא לי גמולי מדה כנגד מדה, והוא כמו ויהי טוחן בבית האסורים (שופטים טז כא). יא)וכן אמרו רז"ל אין טחינה אלא לשון עבירה, וכן הוא אומר תטחן לאחר אשתי, ואמר התרגום תשמש עם (חובן) [חורן] אנתתי ועלה יחמטון חורנין: ועליה יכרעון אחרין. נו"ן במקום מ"ם כמו גו"ן לקץ הימין (דניאל יב יג) קח לך חטין (יחזקאל ד ט). יב) ואמרו רז"ל כל המזנה על אשתו, אשתו מזנה עליו, שנאמר אם נפתה לבי על אשה. תטחן לאחר אשתי, והיינו דאמרי אינשי איהו ביקרי ואתתיה בי בוציני: 11 כי הוא זמה והיא עון פלילי. עון שצריך הדיין ליפרע ממנו בכל מיני יסורין, והוא מענין ונתן בפלילים (שמות כא כב): ד"א שהוא עון מופלה, ואמר התרגום והוא סורחן פריש: 12 כי אש היא עד אבדון תאכל ובכל תבואתי תשרש. מענין ישרשו האמור למעלה, כלומר וכל תבואתי תשרש ראש ותכלה: 13 אם אמאס משפט עבדי ואמתי ברבם עמדי: 14 ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה אשיבנו: 15 הלא בבטן עשני עשהו ויכוננו ברחם אחד. אני והוא בבטן אמי הכינני יוצר אחד: יג)וי"א שהוא אומר על העבר, על משקל (יצודהו) [יצודנו] למדחפות (תהלים קמ יב) יד)ואמ' התרגום ואתין במעיא חד: 16 אם אמנע מחפץ דלים ועיני אלמנה אכלה. מעולם לא מנעתי מדלים חפצם ולא החזרתי האלמנה ריקם משאלתה ועיניה כלות: 17 ואכל פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה: 18 כי מנעורי גדלני כאב ומבטן אמי אנחנה. גדלני, מפועל קל עבר, כמו וי"י שכחני (ישעיה מט יד): כאב. כמו וכאב אנוש (שם יז א), טו)וכן אמר התרגום ארום דמטליותי אסגעני כאבא וכריסא דאמאי תוכחתא: ד"א כי מנעורי גדלני כאב. כשרון המעשה שזכר למעלה, ושעתיד לומר למטה, כאילו גדלו כאב מנעוריו ומבטן אמי הנחה צדקתי: ד"א כי מנעורי גדלני כאב, היתום ומבטן אמי אנחה האלמנה. ותרגום אחר ארום מן טליותא אסגעי היך כאבא ומן כריסא דאמי דברני בניחותא: 19 אם אראה אובד מבלי לבוש ואין כסות לאביון: 20 אם לא ברכוני חלצו ומגו כבשי יתחמם: 21 אם הניפותי על יתום ידי כי אראה בשער עזרתי: 22 כתפי משכמה תפול ואזרעי מקנה תשבר. הוא עצם הלוח הדבק בכתף. טזa)דין הה"א להיותה מפיק, טז) כמו ירכה והנה על ביתה וכו': 23 כי פחד אלי איד אל ומשאתו לא אוכל. פחדתי מאידו של הב"ה שהוא מביא על הרשעים, לכן חדלתי מעשות רעה: ומשאתו לא אוכל. מכובד הייסורין: ד"א ומשאתו לא אוכל. משאתו מ"ם יז)כמו משאתו יגורו אלים (איוב מא יז): טעם אחר ויתכן לומר שהם

לא תוסיפון. צ"ל כמו לא תאסיפון. י) מענין ושרשת. יש לתקן שצ"ל מענין ושרשך. וכוון לתפסוק ושרשך מארץ חיים (תהלים נב ז), וגם הראב"ע הביא ישורשו יכרת [redacted] ושרשך עכ"ל. יא) וכן אמרו רז"ל אין טחינה. סוטה י' ע"א. בשם ר' יוחנן. יב) ואמרו רז"ל כל המזנה. סוטה שם. יג) וי"א שהוא אומר על העבר על משקל יצודנו למדחפות. עיין מה שכתב בעל מנחת שי. יד) ואמר התרגום ואתין במעיא חד. לפנינו ואתקין יתנא במעיא חד. טו) וכן אמר התרגום ארום דמטליותי אסגעני כאבא וכריסא דאמו תוכחתא, ואחר זה הביא תרגום אחר ארום כו'. כאשר הביא בשם ת"א כן הוא לפנינו. טזa) דין הה"א להיותה מפיק. כי הה"א נחה ומשפטה במפיק. כן הוא במסורה וגם הרד"ק בשרשים כתב הה"א נחה ומשפטה במפיק וכבר כתבנוהו עם חביריו בחלק הדקדוק, והוא במכלול דף ל' ע"ב. טז) כמו ירכה והנה על ביתה וכו'. בלתי מובן. יז) כמו

מענין וישאם דוד (ש״ב ה כא), שהוא מלשון שרפה, יח)ואמר התרגום ומן דחלתיה לא אסובר, נ״א מספייא: 24 אם שמתי זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי. כסלי, משען ומבטח, כמו יי׳ יהיה בכסלך, (משלי ג כו), ולפי שהמחשבה והבטחון והעצה באים מהכליות, שכך יט)אמרו רז״ל כליות יועצות, וכן הוא אומר אברך את יי׳ אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים טז ז), והכליות הם הכסלים לפיכך נקרא הבטחון כסל: 25 אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי. כ)לא הייתי נוהג שמחה בפני עניים בעשרי כדי שלא להקניאם בי: 26 אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך. כי יהל השמש בתקופת גבורתה, והוא כנוי לימי טובתו וגודל מעלתו, כלומר שלא היה מאותם שנאמר בהם שמנו עשתו, (ירמיה ה כח), וישמן ויבעט (דברים לב טו): וירח יקר הולך. מגיה והולך, כמו לא יהיה אור יקרות וקפאון (זכריה יד ו), כא)ואמר התרגום ומיהרא זיותן מהלך: 27 ויפת בסתר לבי ותשק ידי לפי. בסתר לבי, לשמש ולירח לאמר שהן אלוהות, כמו שקצת אומות אומרים שהם תועים אחריהם ועובדים אותם: ותשק ידי לפי. דרך השתחויה וכבוד להם: 28 (כי) [גם] הוא עון פלילי כי כחשתי לאל ממעל. עון פלילי להדין עליו דין של מיתה. כי כחשתי לאל שהוא למעלה מכולם: 29 אם אשמח בפיד משנאי והתעררתי כי מצאו רע. בפיד, באידו ושברו, ואמר התרגום אין אחרי בצערא דסאני: והתעוררתי. שמחתי, כענין ומתערה כאזרח רענן (תהלים לז לה), ואם הם שני שרשים, ויתכן שיהיה ונקי על תנף יתעורר (איוב יז ח) מענין זה. כב)ואמר התרגום ויבבית ארום (עריה) [ארעיה] ביש, נ״א ושבחית: 30 ולא נתתי לחטא חכי לשאל כג)באלה נפשי. להקנים שונאי ולתובעו ממון שאין לי עליו כדי להשביעו: וי״א שלא קללתיו מימי אע״פ שהוא אויבי ולא שאלתי מאת השם שתבא עליו אלה: 31 אם לא אמרו מתי אהלי מי יתן מבשרו לא נשבע. מתי אהלי, לפי שהיה מטריחם כל היום לאפות ולבשל לאורחים, לא היו נחים מעבודה לא יום ולא לילה: מי יתן מבשרו לא נשבע. לפי שהיה מטריחנו ולא היינו ישנים לא יום ולא לילה, שנאמר בחוץ לא ילין גר (פסוק לב): 32 בחוץ לא ילין גר .דלתי לארח אפתח. כד)שהיה ביתי פתוח לרוחה, ופתוח לארבע רוחות, כדי שלא יצטרך להקיף אלא נכחו יבא. ואמר התרגום דשאי לאכסניא פתחית, והיה אצלו אורח כמו אורח, כה)ולרבותינו ויהיו עניים בני ביתך שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בביתך, כדרך שהיו משיחין על מה שאכלו ושתו בביתו של איוב, יום אחד פגשו העניים זה בזה, אמר אחד לחברו מאין באתה, אמר לו מביתו של איוב, ולהיכן אתה הולך, אמר לו לביתו של איוב, כו)אמר לו האכילני כך וכך, והשקני כך וכך, והלבישני וכסני, ונתן לי מעות כך וכך, כז)וכשבאת עליו פורענות כח)אמר רבון העולם מה שעשה אברהם אני לא עשיתי, לא הייתי מאכיל עניים, שנאמר ואכלתי פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה,

---

משאתו יגורו אלים. כתיב משתו בחסרון אל״ף. יח) ואמר התרגום ומן דחלתיה לא אסובר, נ״א מספייא. כאשר הביא נוסחא אחרת כן הוא לפנינו בתרגום ומן מספייה. יט) ואמרו רז״ל כליות יועצות. ברכות ס״א סע״א. כ) לא הייתי נוהג. הוא לשון רש״י. כא) ואמר התרגום וסיהרא. צ״ל וסיהרא. כמו שהוא לפנינו. כב) ואמר התרגום ויבבת עריא ביש. תקנתי ארעא ביש כמו שהוא לפנינו. ומה שהביא נ״א ושבחית לפנינו הוא כנוסח א׳. כג) באלה נפשי. ונרשם בצדו נפשו קרי, ולפנינו גם הכתיב נפשו ולא נמסר במסורה כלל. כד) שהיה ביתו פתוח לרוחה ופתוח לארבע רוחות טבע מן אדר״נ ריש פ״ז ולזה המאמר כוון רש״י בפי׳ לאיוב. כה) ולרבותינו ויהיו עניים בני ביתך כו׳. אדר״נ שם. כו) אמר לו האכילני כך וכך והשקני כך וכך והלבשני וכסני ונתן לי מעות כך וכך. זה חסר באדר״נ לפנינו והוא בנוסח שהביא הרב החכם מהר״ש שעכטער באדר״נ שהמציא לאור בתוספה ב׳ דף פ״ב ע״ש. כז) ובשבאת עליו פורענות. באדר״נ וכשבא עליו התוא פורענות גדול. כח) אמר רבון העולם מה עשה אברהם אני לא עשיתי. בתמיה, ובאדר״נ שם אמר

והלבשתי ערומים, שנאמר אם לא ברכוני חלציו ומגז כבשי יתחמם. אמר לו הב״ה לאיוב כט) עדין לא הגעת אצל אברהם, ל) אורח נכנס ויושב ואוכל ושותה בתוך ביתך, באין מאליהן אצלך. לא) אבל אברהם היה יוצא ומחזר עליהם בעולם, וכשהיה מוצא אורחין [וכו׳]: 33 אם כסיתי כאדם פשעי לטמון בחבי עוני. בחבי, ר״ל במחבואות בלבי ובסתר קרבי, ואמר התרגום אין חפיתי כאדם קדמאה מרוד לממטע (בחובי) [בעטפי סורחני]: 34 כי אערוץ המון רבה ובוז משפחות יחתני ואדם לא אצא פתח. ובוז משפחות, כי הייתי עורץ מקדם המון רבה כי היו יראים ממנו, כמו לא תערוץ מפניהם (דברים ז כא), ועכשיו אפילו בוז משפחות יחתני, מפחדני ומיראני ואדום לא אצא פתח, לכך אשתוק כי בוז משפחות יחתני: 35 מי יתן שומע לי הן תוי שדי יענני וספר כתב איש ריבי. הן תוי, לב) דינו להיות כתנועת האל״ף וכתיבתה, והוא כאלו אמר זו היא תאותי וסברי שיהיה שדי יענני, כלומר יעיד עלי, כפני בעל דיני: לג) וי״א שהוא מן והתוית תו (יחזקאל ט ד), הוא ענין רושם וכתיבה, ורוצה לומר הן איש ריבי התוה עלי כל שעלה בדעתם ומה יועיל לו אותו ספר שכתב איש ריב ושדי כבר העיד שאני תם וישר: ד״א הן תוי. זאת היא תאותי שיענני שדי ויכתוב ספר איש ריבי לומי זה טענתי של בעל דינו של איוב. לד) ואמר התרגום הן רושמי דשדי עני יתי ואינרתא דכתב אנש תגרי: 36 אם לא על שכמי אשאנו אענדנו עטרות לי. אענדנו, לשון קשור, לה) מענינו מעדנות כימה (איוב לח לא), לו) ובלשון רז״ל התיר ראשי מעדנות שלהם, שהוא לשון ענדם על גרגרותיך (משלי ו כא), המלבישכם שני עם עדנים (ש״ב א כד): 37 מספר צעדי אגידנו כמו נגיד אקרבנו. מספר צעדי, ר״ל שאעמידני על כל מה שיש בלבי וכל סודותי לא אכחיד ממנו כלום: 38 אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון. אם עלי אדמתי, שהיא גזולה בידי, בענין כי אבן מקיר תזעק (חבקוק ב יא), לז) או שלא הוצאתי ממנה מתנות עניים שהם לקט שכחה ופאה: ויחד תלמיה, שחרשתים בשור ובחמור: 39 אם כחה אכלתי בלי כסף ונפש בעליה הפחתי. בלא כסף. שלא עשקתי שכר שכיר: ונפש פועליה, לא הפחתי מטובה: 40 תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה תמו דברי איוב. תחת חטה אם עברתי על אחת מאלה תחת החטה יצא חוח, ותחת שעורה באשה, הוא כמין חוח: וי״א שהוא עשב שריחו רע שגדל בין השעורים, והוא מענין ויעש באושים (ישעיה ה ב), לח) ואמר התרגום וחלף שעורתא הומי. לט) ולרבותיי ז״ל אם עלי אדמתי תזעק, א״ל אם לא הוצאתי מעשרותיה כראוי. ויחד תלמיה, אם זרעתי אותה כלאים. אם נתתי מעשר שני, שנאמר בו ונתתה בכסף (דברים יד כה), ונפש בעליה זה מעשר עני, אם לא עשיתי כל זה, תחת חטה יצא

לפני הקב״ה רבש״ע לא הייתי מאכיל רעבים ומשקת צמאים. כט) עדין לא הגעת אצל אברהם. באדר״נ שם עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם. ל) אורח נכנס. עיין הגי׳ באדר״נ. לא) אבל אברהם. עיין באדר״נ שם. לב) דינו להיות בתנועת האל״ף וכתיבתה. וכן כתב הראב״ע הן תוי י״א שהוא חסר אל״ף, והענין כי אתאוה. לג) וי״א שהוא מענין והתוית תו. גם זה הביא הראב״ע. לד) ואמר התרגום הן רושמי דשדי עני יתי ואיגרתא דכתב איש תגרי. לפנינו הגי׳ הא רגוני דשדי עני יתי ופטקא דכתב אנש תגרי. לה) מענינו מעדנות כימה. ר״ל בחילוף האותיות כי זה שרש ענד וזה שרשו עדן. לו) ובלשון רז״ל התיר ראשי מעדנות שלהם. סוכה י״ג ע״ב ולפנינו ראשי מעדנים. לז) או שלא הוצאתי ממנה מתנות עניים שהוא לקט שכחה פאה. עיין פסיקתא דר״כ פסקא עשר תעשר (צ״ח ע״ב), ועיין תנחומי ראה אות י״ג. ומובא בילקוט איוב רמז תתקי״ח בשם התנחומא, ובילקוט ראה רמז תתצ״ב מובא בשם הפסיקתא, ולזה המאמר כוון רש״י בפי׳ איוב שם. לח) ואמר התרגום וחלף שעורא הומי. יש לתקן הזמי, כמו שהוא לנכון לפנינו. פי׳ הזמי בלשון סורי קוצים, עיין ערוך הזמי, וגם התוספי הביא שם תרגום ותחת שעורה באשה, וחלף שעורתא הזמי. לט) ולרבותינו ז״ל. פסיקתא דר״כ שם ותנחומא שם. ולזה כוון רש״י באיוב שם, שסיים כך ראיתי בפסיקתי בפרשת עשר תעשר מפורש כן הפסוקים האלה. מ) לישנא אחרינא. לא מצאתי עוד המקור.

חוה. תאני ר' אושעיא למרתך תורה דרך ארץ, שדה מעלה תוחים יפה לו לזרעה חטים, ושדה שהיא מעלה באושים, יפה לזרעה שעורים. תמו דברי איוב, עד עכשיו איוב תחר ומתנבא כמה נבואות, ואתה אומר תמו דברי איוב, אלא אם לא עשיתי כן יתמו דברי, ואל יהא לי פתחון פה לומר לפניך בערתי הקדש מן הבית (שם כו יג): ח)לישנא אחרינא תמו דברי איוב, וכי תמו דברי איוב, והרי כמה פעמים אנו מוצאים אותו מדבר אחר כך, ויען איוב [את ה'] ויאמר (איוב מ ג ומב א), אלא כיון שסדר הדברים הללו לפני הב"ה אמר לו דייך איוב, תמו דברי איוב נענתי לך, שנאמר ויען ייי את איוב (איוב לח א, מ א ומ ה):

לב.

1 וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב כי הוא צדיק בעיניו. וישבתו, זכר הטעם למה שבתו לפי שהיה צדיק בעיניו, פי [כי?] גדולים היו לענותו, ויתכן ששבתו לפי שלא היה להם מענה להרשיעו בו ועל כן שתקו, והראיה שהוא כן, שנאמר על אשר לא מצאו מענה (פסוק ג), להשיבו: 2 ויחר אף אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם באיוב חרה אפו על צדקו נפשו מאלהים. ממשפחת רם, כתרגום מן גניסת אברהם, לפי שהוא בנו של נחור, דכתיב את עוץ בכורו ואת בוז אחיו (בראשית כב כא). א)דרש ר' עקיבא ויחר אף אליהוא הוא בלעם, בן ברכאל שבא לקלל את ישראל וברכם, דכתיב ולא אבה ייי אלהיך לשמוע אל בלעם (דברים כג ו), הבוזי שהיתה נבואתו בזויה, נופל וגלוי עינים (שם כד ד), ממשפחת רם, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב (שם כג ז), אמר לו ר' אלעזר בן עזריה אם היה כבר (נסה) [כסה] עליו המקום, ואם לית הכא הוא עתיד הוא להתוכח עמך, אלא [אליהוא] זה יצחק, בן ברכאל שברכו אל, ב)שנאמ' (ויברך אותו) [ויברכהו ה'] (בראשית כו יב), הבוזי שבזה כל בתי ע"ז בשעה שנעקד על גבי המזבח, ממשפחת רם זה אברהם: 3 ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב. באיוב חרה אפו, ובשלשת רעיו לא הודה, לא לדברי איוב שצידק את עצמו מאלהים ולא לדברי חבריו שהרשיענה אע"פ שהשופט צדיק יכול גם איוב להיות צדיק, ואע"פ שהיה איוב צדיק לא היה לו לצדק את נפשו מהמקום, ג)כי תוכחת המקום לאדם בסבות רבותי, כמו שיתבאר מתוך דבריו: וירשיעו את איוב. בשביל שלא מצאו מענה להרשיע את איוב: ד"א לפי שהרשיעו את איוב ואת הדיין, ד)כלפי מעלה היה צריך לומר, אלא שכינה הכתוב, והיה דינו ליכתוב את האלהים כי בעבור שתיקתם היה איוב צדיק בעיניו ובכביכול הרשיע כבוד צדיק: 4 ואליהו חכה את איוב בדברים כי זקנים המה ממנו לימים. חכה, המתין לו עד שסיים דבריו, וכמהו למחכה לו (ישעי' סד ג): ויחר אפו. בהם לפי שהדברים שהצדיקו בהם למקום אינם אלא כפירה, שלפי דבריהם אם היה איוב צדיק היה נידון שלא כדין, וזה אי אפשר, ולמה הרי שיש צדיק ורע לו, ואעפ"כ להרשיע את השופט: 5 וירא אליהוא כי אין מענה בפי שלשת האנשים ויחר אפו: 6 ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי

א) דרש ר' עקיבא. ירושלמי סוטה סוף פ"ה (כ' ע"ד). ב) שנאמר ויברך אותו. תקנתי כמו שהוא לנכון בירושלמי שנאמר ויברכהו ה'. ג) כי תוכחת המקום לאדם בסבות רבותי. הלשון בלתי מובן, ובוודאי נשתבש המאמר. ד) כלפי מעלה היה צריך לומר אלא שכינה הכתוב. תנחומא הנדפס מכבר בשלח אות ט"ז. ועיין מכילתא בשלח מס' דשירתא פ"ו, וספרי בהעלותך פיסקא פ"ד, וכן מובא ברש"י איוב שם, וסיים בספרי ובמסורת הגדולה. וכוון להספרי שרשמתי, ועיין מנחת שי.

ויאמר צעיר אני לימים ואתם ישישים על כן זחלתי ואירא מחות דעי אתכם. צעיר אני לימים, בשביל שאני צעיר יראתי לדבר בפניהם. ואתם ישישים וגו׳ נרתעתי לאחורי ויראתי: וי״א שהוא כמו דחלתי: וי״א שהוא מענין זוחלי עפר (דברים לב כד), כלומר הייתי שפל בעיני כזחל הזה שאין בו כלום, ולפי׳ יראתי מהוות דעי אתכם, ה) ואמר התרגום איספותי ודחלתי, לשון דאגה ופחד, כמו שאמרו ז״ל מסתפינא דלא יעבר בי כקדמאי. ו) אמר ר׳ חמא בר אבא אמר ר׳ יוחנן כל המורה הלכה בפני רבו ראוי ז) להשיכו נחש, שנאמר על כן זחלתי ואירא, וכתיב עם חמת זוחלי עפר, ח) זעירי אמר ר׳ (יוחנן) [חנינא] נקרא. חוטא, שנאמר בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך (תהלים קיט יא): 7 אמרתי ימים ידברו ורב שנים ידיעו חכמה: 8 אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. החכמה אינה באה על ידי רוב ימים וזקנה, אלא רוח המקום היא בקטן כגדול: 9 לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט י) יחכמו ולא זקנים, וכמהו (לא) [ולא] למדתי חכמה ודעת קדושים (אמצא) [ארע] (משלי ל ג), ר״ל ולא דעת קדושים: 10 לכן אמרתי שמעה לי אחוה דעי אף אני: 11 הן הוחלתי לדבריכם אזין עד תבונותיכם עד תחקרון מלין. יא) אזין דינו אאזין, וכמהו שקר מזין (שם יז ד), ויתכן שיהיה אזין מזין מנחי העי״ן כלומר אזין: 12 ועדיכם אתבונן והנה אין לאיוב מוכיח עונה אמריו מכם. ועדיכם יש אומרים שהוא מענין עדיו לבלום (תהלים לב ט), כלומר והתבוננתי דבר פיכם, יב) וכן האזינה (עמי) [עדי] (במדבר כג יח): והנה אין לאיוב וגו׳. מענין ואין בפיו תוכחות (תהלים לח טו), כלומר אין בהם מי שידבר עמו בצדק, וכן ויוכיחו בין שנינו (בראשית לא לז): 13 פן תאמרו מצאנו חכמה אל ידפנו לא איש. או שמא אין שתיקותכם מחוסר דעתכם אלא שאמרתם מצאנו חכמה עצה שתניחנו ונשתוק ממנו, יג) כענין סייג לחכמה שתיקה: אל ידפנו. המקום ישפטנו על כפירותיו אין אנו צריכין לדבר כל עוד; לא היה לכם מן הדין למעט כבוד בכך שיהיה איוב צדיק אצל עצמו וצדיק כביר ירשיע: וי״א שמא תאמרו מצאנו חכמה, כלומר אנו מצאנוה ולא אחר, אין הדבר כן אל ידפנו לא איש, מאת השם היא החכמה ולמן [דין] יצבי יתננה (דניאל ד יד): וידפנו כמו ידפוה, כמו מכסף נבחר (משלי ח יט), ר״ל נבחרתי: 14 יד) ולא ערך אלי מלים ובאמריכם לא אשיבנו. ולא ערך על שערך לכם מליו הטעיתם אותו באמריכם, ואלו ערך אלי כמו שערך לכם לא עניתיו ככם, ואם הוא לא היה טועה, ואתם דומים שהוא זכה אתכם בדין לא עניתם עוד: 15 חתו לא ענו עוד העתיקו (מלים מהם) [מהם מלים]. הסירו מהם מלים, ואמר התרגום אסתלקו מנהון מלייא, מענין ויעתק משם (בראשית יב ח): 16 והחלתי כי לא ידברו כי עמדו לא ענו עוד: 17 אענה אף אני חלקי אחוה דעי אף אני: 18 כי מלתי מלים הציקתני רוח בטני: 19 הנה בטני כיין לא יפתח כאבות חדשים יבקע. כיין לא יפתח, ר״ל כנאד יין חדש, אמר הנה בטני מלא כח להשיב בגאוה כנאד

ה) ואמר התרגום איספותי ודחלתי. צ״ל אסתפיתי ודחילית כמו שהוא לפנינו. ו) א״ר חמא בר אבא א״ר יוחנן עירובין ס״ג ע״א ושם הגי׳ א״ר חייא בר אבא. ז) להשיכו נחש. בגמרא להכישו נחש. וכן בילק׳ רמז תתקי״ח להכישו נחש. ח) זעירי א״ר יוחנן. תקנתי א״ר חנינא כמו שהוא בגמרא שם. י) יחכמו ולא זקנים כו׳. וכן תביא הראב״ע לא רבים יחכמו ישמש לו ולאחר. וכן הוא ולא זקנים יבינו. יא) אזין דינו אאזין. וכן הביא הראב״ע, וכן הביא הרד״ק בשרשים שרש אזן ומענין זה אזין עד תבונותיכם (איוב לב) שקר מזין (משלי יז) משפטס אַאֲזִין מַאֲזִין. יב) וכן האזינה עמי. הוא פסוק בתהלים ע״ח א׳, אבל אין ענינו לכאן ותקנתי האזינה עדי. וכן מצאתי ברד״ק שכתב וז״ל ויש כמו דָּבָר האזינו עדי, פירוש דְּבָרַי ועדיכם אתבונן (איוב לב) פי׳ אתבונן דבריכם, ויתכן שהם מלשון עֶדְיוֹ לבלום שפירושו פיו. יג) כענין סייג לחכמה שתיקה. אבות פ״ג מי״ז. יד) ולא ערך אלי מלים. בקרא

יין חדש שאינו נפתח שהוא תוסס ונופח ורותח באבות לפי הטעם: וי"ש אומרים
שהוא טו)מענין מה שאמרו רז"ל לא יכנים ראשו בתוך אובו ויקרא ק"ש. שלא יכנס
ראשו בפי החלוק שהוא בית הצואר, וכן כאובות הרשים, שעדיין לא לבש אותם
אדם ואינו יודע אם יכול להכנים בם ראשו וכשיבא ללבוש אותם ואינם רחבים הם
מתבקעים וישמע להם קול: 20 אדברה וירוח לי אפתח שפתי ואענה: 21 אל
נא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה. כלומר איני נושא פנים לשום אדם ולא
אשא ואיך אשיב דברים אשר לא דברום חכמים כאלו. וענין לא אכנה הכא לא
אחניף שאדבר אחת בפה ואחת בלב, ואם אחניף ישאני עושני (פסוק כב): וי"א לא
אשנה דברי בשביל בני אדם כמו שעשיתי למעלה שאמרתי וירשיעו את איוב
(פסוק ג), שנתכוונתי לכבודו של מקום, אבל לכבודו של בשר ודם אל נא אשא
פני איש ואל אדם לא אכנה, ואמר התרגום ולבר נש לא אשתמודע: 22 כי לא
ידעתי אכנה כמעט ישאני עושני. ישאני, יסלקני מן העולם, וכן למשאות (יחזקאל
יז ט): וי"א שהוא לשון שריפה, כמו משאת [העשן מן] העיר (שופטים כ לח), או
וישאם דוד (ש"ב ה כא), כלומר שיפרע ממני באש של גהינם:

לג.

1 **ואולם** שמע נא איוב מלי וכל דברי האזינה: 2 הנה נא פתחתי פי דברה
לשוני בחכי: 3 ישר לבי אמרי ודעת שפתי ברור מללו: 4 רוח אל עשתני
ונשמת שדי תחייני: רוח אל עשתני. ואני חזק יותר ממך: 5 אם תוכל השיבני
ערכה לפני התיצבה: 6 הן אני כפיך לאל מחמר קרצתי גם אני. כפיך לאל, כמו
ששאל פיך להתוכח למי שלא ידעת שאמרת בפך מעלי הרחק (איוב יג כא), וכל
הענין, הן אני במקומו של הב"ה ובשבילו לדבר דבריו: וי"א לאל שהוא לשון כח,
כמו בהיות לאל ידך לעשות (משלי ג כו), אמר לו הרי אני שקול כמותך בכח
וביצירה כמו שנוצרת נוצרתי, דכתיב מחומר קורצתי גם אני, נחתכתי, כמו שהאשה
עושה בעסה לאחר שהיא עורכת חוזרת וקורצת את העיסה חלות חלות, וכן קריץ
בלשון ישמעאל קרצת אלעגין, ומענינו קרץ מצפון (ירמי' מו כ), ח)ואמר התרגום
מטינא אתלושית ברם אנא: 7 הנה אמתי לא תבעתך ואכפי עליך לא יכבד.
ואכפי, מענין כי אכף עליו פיהו (משלי טז כו), כלומ' שאיני מכביד עליך ואני
תופשך על מלין שאמרת באזני ולא אוכיחך לומר שלא כראוי: וי"א שהוא מורכב
מן ואך ופה, והוא כמו איה אפוא פיך (שופטים ט לח), ור"ל לא יכבדו עליך אמרי
פי, ואמר התרגום וטוני עלך לא ייקר, כלומר ומשאי, ג)כדאמרי' דארי טונא:
8 אך אמרת באזני וקול מלין אשמע: 9 זך אני בלי פשע חף אנכי ולא עון לי.
חף בר ונקי מכל עוון ומכל הובין, ג)ויתכן שהוא מלשון רז"ל לא יחוף אדם ראשו,

---

כתיב מלין, ועיין מנחת שי על הכתוב העתיקו מהם מלים (פסוק טו). טו) מענין מה שאמרו רז"ל לא יכנס ראשו בתוך אובו. תוספתא ברכות פ"ב, וראיתי כי גם הראב"ע הביא יש אומרים שהוא כדברי רז"ל לא יכניס אדם ראשו תחת אובו. ולפנינו הגי' בתוך קובו. ובתוספתא הוצאת הרב הגדול מו"ה משה שמואל צוקערמאנדעל הגי' בתוך חיקו. ועיין במחברת אגור מרבינו שמואל ב"ר יעקב גמע צד 18 שיצאה לאור עם הערות ממני בס' היובל לכבוד הרב החוקר הגדול מהר"ץ ד"ר גרעטץ.

ח) ואמר התרגום מטינא אתלושית ברם אנא. לפנינו מן טינא אתלושית להוד אנא. ג) כדאמרי' דארי טונא. כן הביא גם הערוך ערך טן ג' הלשון הזה מגמרא ברכות ס"א ס"א ורא דרי טונא, ולפנינו בגמרא נשמט זה עיין בערוך השלם בהערה ב', וגם המוספי הביא שם את התרגום שלפנינו. ג) ויתכן שהוא מלשון רז"ל לא יחוף אדם ראשו. רש"י בפי' לאיוב שם הביא: חף טהור משפשוף כמו נייר לא יחוף ראשו. במשנת נזיר ס"ב ע"א איתא נזיר חופף ומפספס אבל לא סורק.

ד)חופפת ביום וטובלת בלילה, כלומר רוחצת בשרה ומנקה ראשה מכל מיני ליכלוך,
שלא ישאר על בשרה דבר שחוצץ בפני הטבילה, ה)ועוד אמרו בכל חפין את
הכלים, כלומר מצחצחין וממרקין אותן: וי״א שהוא מענין חפאה תרגום כסוי, והוא
מענין כפוי חטאה (תהלים לב א), כלומר שלא נמצא עליו דבר עון: וי״א שהוא
מענין תופף עליו (בראשית לג ב), כלומר שהוא חופף בעצמו ומונע עצמו מכל עון
וממנו חוף הים (יהושע ט א): וי״א שהחי״ת במקום ע׳, והוא מלשון ישמעאל שאומר
לאדם שהוא תוכו כברו עפיף: 10 הן תנואות עלי ימצא יחשבני לאויב לו. תנואות
עלילות, כמו וידעתם את תנואתי (במדבר יד לד): 11 ישם בסד רגלי ישמור כל
ארחתי. בסד, כלומר במסגר, ו)כמו שאמרו רז״ל בסידנא יתיב, ז)אין מוכרין להן לא
סדין ולא כבלים, ואמר התרגום ישוי בשיע רגלי: 12 הן זאת לא צדקת אענך כי
ירבה אלוה מאנוש. כלומר שאין הב״ה רוצה לדקדק אחר האדם, כי הרבה צדקות
יש לו להקב״ה על האדם, ואין האדם מכיר בהם, ובאמת יצדק אלוה מאנוש:
13 מדוע אליו ריבות כי כל דרכיו לא יענה. למה תריב אליו ותאמר כי הוא יריב
עמדי ושאר הענין הלא הוא מריב עמך ומדבר עמך: 14 כי באחת ידבר אל
ובשתים לא ישורנה. כי במלה אחת זה יראת האדם, ואם לא נזהר באחת הוא מזהירו
במלה שנייה, ואמתי הוא מזהירן בחלום בחזיון לילה, שידבר עמו בחלום או במכאוב
שישלח לו עד בא שישלח לו זה זה הוא גלוי דעתו, דכתיב אז יגלה אזן אנשים
ובמוסרם יחתום, חותם דבריו בכך שמיסר אותם ביסורין על עונם. ח)ולרז״ל אז יגלה
אזן אנשים, כנגד מי נאמר מק״א זה, כנגד אבימלך ופרעה שגלה להם הב״ה אזנם
בשביל שרה, שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך (בראשית כ ג), וכן בפרעה, ובמוסרם
יחתום, שעצרם הב״ה, שכן כתיב כי עצור עצר (שם כ יח), וכתיב וינגע יי׳ את
פרעה (שם יב ז): ר״א אז יגלה זה יעקב אבינו שגלה לו הב״ה את הקץ,
ובמוסרם יחתום, כשבא להפטר מן העולם בקש לגלות לבניו את הקץ, וחתם הב״ה
בפניו. ר׳ אליעזר בן יעקב אומר אז יגלה זה אברהם אבינו שגלה לו הב״ה שיעבוד
מלכיות, וגלה לו את הקץ, שכן הוא אומר קחה לי עגלה משלשת (שם טו ט),
ובמוסרם יחתום, שחתם הב״ה ברית מילה, הה״ד ואתנה בריתי ביני ובינך (שם יז ב):
15 בחלום חזיון לילה בנפל תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב: 16-17 אז יגלה
אזן אנשים ובמוסרם יחתום: להסיר אדם מעשה וגוה מגבר יכסה. להסיר אותו ממעשה
רע, ומזהיר אותו שלא לעבור על דבריו, כמו שנאמר ואחשוך גם אנכי וגו׳ (שם
כ ו): וגוה מגבר. ימנע ממנו גאותו וגבהו, שהוא מיסר אותו בייסורין, עד שישפל
ויגיע עד עפר: 18 יחשך נפשו מני שחת וחיתו מעבור בשלח. חיתו היא הנפש,
ט)וחמשה שמות יש, רוח ונפש ונשמה ויחידה וחיה: בשלח, כלי זיין, כמו בעד
השלח (יואל ב ח), ויתכן שהוא מענין משלחת מלאכי רעים (תהלים עח מט), כמו
שנאמר ומלאך אכזרי ישלח בו (משלי יז יא): 19 והוכח במכאוב על משכבו וריב
עצמיו איתן. והוכח במכאוב, זו היא הדרך השנית שיגלה בה אזן אנשים שיזהירם

ועוד שם לא יחוף באדמה מפני שמשרת את השער. ובגמרא ביצה ל״ה ע״ב איתא נזיר לא יחוף
ראשו באדמה וכוון למאמר הזה מגמרא ביצה. וכן נמצא הלל היה חופף את ראשו (שבת ל״א ע״א).
ד) חופפת ביום וטובלת בלילה. נדה ס״ח ע״א, ועיין בגמרא ב״ק פ״ב ע״א עשרה תקנות תיקן
עזרא ואחת מהם ושתהא אשה חופפת וטובלת. ה) ועוד אמרו בכל חפין את הכלים. כן הביא גם
רש״י בפי׳ לאיוב ומקור המאמר נעלם ממני. ו) כמו שאמרו רז״ל בסידנא יתיב. פסחים כ״ח ע״א.
ז) אין מוכרין להן לא סדין ולא כבלים תוספתא ע״ז פ״ג. ח) ולרז״ל אז יגלה און אנשים. תנחומא
הנדפס מכבר וירא אות ו׳ המתחיל ד״א ותי׳ אמר המכסה וש״ת אז יגלה אוזן אנשים רק שם הוא
בקצת שינוים, גם תסיום לפטנו ר׳ אליעזר בן יעקב אומר זה אברהם, הגי׳ בתנחו׳ ר״א זה אברהם
וג״כ קצת בסגנון אחר, ואין ספק שדברי המחבר נובעים מילמדינו הנאבד. ט) וחמשה שמות יש.

פעמים לסור ממעשה הרע על ידי מכאוב: עצמיו איתן. ורוב עצמיו במכאוב איתן, כלומר ששלח בעצמיו מכאוב איתן וחזק, שלא יתרפה על ידי יסורין ולא הרופאים ולא יתרפא אלא בתשובה ומעשים טובים: 20 וזהמתו חיתו להם ונפשו מאכל תאוה. מענין זוהמה בלשון רז״ל, כל כך כבד חליו עד שיהיה כל דבר מאכל בעיניו מזוהם: 21 יכל בשרו מראי ושפי עצמתיו לא ראו. יכל בשרו וישתנה מראהו, כמו כלו בדמעות עיני (איכה ב יא), שטעמו כלו וחשבו מחמת הבכיה: ושופו. מענין ואכות אותו טחון (דברים ט כא), ואמר התרגום ושף יתיה בשופינא, כלומר נתשחקו עצמותיו ונדקדקו עד שלא היו נראין מרוב דקותם: ד״א ושפו עצמותיו, שלא היו נראין מפני השומן, עכשו שופו ויצא לחוץ מרוב דקותם: 22 ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממתים. כמו למיתה, והוא שם דבר כמו נהפך עלי למשחית (דניאל י ח), יא)ואמר התרגום ונשמתיה לממתיא, נ״א לקטלניא. יב)ורז״ל אמרו למתים לא נאמר אלא לממיתים, לאותן מלאכי חבלה שהוא מסור להם: 23 אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו. מלאך זה מזלו, כי שאר המזלות הם כנגדו, ומזל מסייעו להגיד בעבור האדם ישרו: 24 ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כפר. ויחננו אותו מלאך לאדם ויאמר למקום פדהו או פדאהו, יג)שעי״ן במקום אל״ף: מצאתי כופר. כי אם שולט עליו מזל פורענות כמו קרבן או ייסורין שיביא כופרה מאותה פורענות, על כן אמר מזלו לפני הב״ה מצאתי כפר בחליו זה שחלה, או בייסורן, וזה דרך משל שאין שם אמירה, והנכון כמו שאמר התרג״ם, אין אית עלוי זכותא מזרמן מלאכא פרקליטא חדא מן ביני אלפי קטיגורא לתואה לבר נש תריצותיה, וחס עלוי ואמר פרק יתיה: יד)ת״ר מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה על כל עונותיך, שכן דרך כל המומתין להתודות, אדם שיוצא לשוק יהא דומה שנמסר (לסדיוט) [לסרדיוט], חש בראשו [יהי] דומה למי שנתון בקולר, עלה למטה [ונפל יהי] דומה למי שהעלהו לגרדום לידון, וכל מי שעולה לגרדום אם יש לו פרקליטין הרבה ניצל, ואם לאו אינו ניצל, והפרקליטין של אדם הם התורה והתשובה ומעשים טובים, ואפי׳ מלמרין עליו חובה תתקצ״ט ואחד מלמד זכות, שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף, שהוא ניצל באותו מלאך: 25 רטפש בשרי מנער ישוב לימי עלומיו. לפי ענינו לאחר שייבש והיה כעץ חוזר להיות רך ונע״ם ושמן טוב ורטוב מבשר נער קטן או יותר ממה שהיא הוא בעצמו בימי נערותו, שכן הקטנים להיות בשרם רטוב ולח: וי״א יתכן שיהיה מענין טפש כחלב לבם (תהלים קיט ע): טו)וי״א שהיא מלה מורכבת מן רטוב ופש, והוא חסר ב׳, טז)ומענין ירבעל ירכסהם עלי, ויהיה רטוב מענין לחלותית, ופשו פרשיו (חבקוק א ח), כלומר שישוב לכמות שהיה בימי הנערות פרה ורבה ורך: 26 יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה וישב לאנוש צדקתו. בתרועה, כלומר ירצה אותו בתפלתו: ד״א שהוא כמשמעו, ור״ל שהקב״ה מתרצה לו בעת שהוא מתפלל לפני בתרועה וקול שופר, ואמר התרגום ותמא אפוי ברעוא: 27 ישר על אנשים ויאמר חטאתי ויישר העויתי ולא שוה לי. ישור, יז)יעשה שורות של בני אדם כשיעמד מחליו ויתודה

ב״ר פי״ד אות ט׳, ודב״ר פ״ב אות ט׳. י) ואמ׳ התרגום ושף יתיה בשופינא. כן תרגם אונקלס. יא) ואמר התרגום ונשמתיה לממתיא, נ״א לקטליא. לפנינו ונשמתיה למיתותא. וכ״א שהביא לא נמצאת לפנינו. יב) ורז״ל אמרו למתים לא נאמר. תגהו׳ הנדפס מכבר סוף משפטים. יג) שעי״ן במקום אל״ף. וכן כתב רש״י פרעהו כמו פדאוהו אל״ף מתחלפת בעי״ן וכן הביא הראב״ע. יד) ת״ר מי שחלה ונטה למות. שבת ל״ב ע״א ובשינוים קטנים במקום פרקליטין הרבה שם הגי׳ פרקליטין גדולים, והפרקליטין של אדם הם התורה והתשובה, מלת התורה לית׳ שם. טו) וי״א שהיא מלה מורכבת מן רטוב ופש, וכן הביא הרד״ק בשרשים בשם יש אומרים. טז) ומענין ירבעל. ר״ל

ליוצרו, יח)וכן אמר התרגום יעביד שורון מן בני נשא: וי״א שהוא מענין בנות
צעדה עלי שור (בראשית מט כב), כלומר ילך אצל בני אדם, ויעבר עליהם סביב
ויקיף פעם ושתים ויתודה בפניהם. ולא שוה לי, ולא היה ראוי לעשות שהרי לא
נהניתי בו ולא נהיה לי ממנו שבר כי אם יסורין: 28 פדה נפשי מעבר בשחת
והיתי באור תראה: 29 הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר. בזה הענין
מוסרו פעמים שלש ומוכיחו ביסורין ומוחל לו ומשיב נפשו מני שחת, ואם הוא
מוסף להרשיע יותר מזה הוא משלחו ביד פשעו, הה״ד ועל ארבעה לא אשיבנו
(עמוס ב א) יט)ולרבותינו אדם עובר עבירה פעם ראשונה מוחלין לו, שנייה ושלישית
מוחלין לו, רביעית אין מוחלין לו, שנאמר הן כל אלה יפעל אל וגו׳: 30 להשיב
נפשו מני שחת לאור באור החיים: 31 הקשב איוב שמע׳ לי החרש ואנכי ארבר:
32 אם יש מלין השיבני דבר כי חפצתי צדקך: 33 אם אין אתה שמע לי
החרש ואאלפך חכמה. אאלפך בתנועת אל״ף המדבר, ופ״א הפעל על העיקר:

לד.

1 ויען אליהוא ויאמר: 2 שמעו חכמים מלי וידעים האזינו לי. כי החכמים יכירו
ויבחינו בין אמת לשקר, ובעבור שאמר שמעו אמר כי אזן מלין תבחן, כמו
שהחיך יטעם לאכול: 3 כי אזן מלין תבחן וחיך יטעם לאכול: 4 משפט נבחרה
לנו נדעה בינינו מה טוב. א)נבחרה, נבחנה, תרגום בזאת תבחנו (בראשית מב טו)
בדא תתבחנון: 5 כי אמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי: 6 על משפטי אכזב
אנוש חצי בלי פשע. וי״א שהוא פועל יוצא, כלומר על ידי יסורין אכזב כל אדם
שהם חצים אנושים וייסורין בלי פשע: וי״א על משפטי אכזב, בתמיה, וכי על יסורין
שאתם רואים שבאים עלי תחזיקוני במכזב כשאומר צדקתי באמת צדיק אני וחזקו
יסורי בלי פשע, ואינו לשון מכאוב ודאבון נפש וצער, ב)כמו מה אנושה מכתך:
וחצי י״א שהוא כמו מחצי, מן ומחץ מכתו ירפא (ישעיה ל כו) ג)ואמר התרגום
מטול דיני אכדב בר נש דשדי גירי מדלית סורחן: 7 מי גבר כאיוב ישתה לעג
כמים. מי ראה מעולם גבר חשוב ששותה לעג כמים שאמר דברי לעג: ד״א מי
שהוא כאיוב ראוי הוא להלעיג עליו: 8 וארח לחברה עם פעלי און וללכת עם
אנשי רשע. לחברה מקור בה׳, כמו בחטאה, בשגגה, כי עת להננה (תהלים קב יד),
והעתיד ממנה יהבר על משקל יהנן יחטא: 9 כי אמר לא יסכן גבר ברצתו עם
אלהים. לא יהנה אדם בהיותו מתהלך ברייני השם, והוא מענין רצוא ושוב (יחזקאל
א יד), ולפי שהמצות צריך אדם לעשותם בזריזות ובמרוצה, נאמר ברצותו: ד״א הוא
מענין רצית יי׳ ארצך (תהלים כה ב), כלומר בהיותו רצוי לפניו במעשיו, וכן אמר
התרגום במצבייא עם אלהא: 10 לכן אנשי לבב שמעו לי חללה לאל מרשע ושדי
מעול: 11 כי פעל אדם ישלם לו וכארח איש ימצאנו: 12 אף אמנם אל לא
ירשיע ושדי לא יעות משפט: 13 מי פקד עליו ארצה ומי שם תבל כלה. מי

שמורכב מן ירב בעל, ותסיום ירכסהם עלי, אין לו חבנה. יח) יעשה שורות של בני אדם. כן הביא רש״י בפי׳ לאיוב. ועיין יומא פ״ז ע״א. יח) וכן אמר התרגום יעביד שורון מן בני נשא. לא נמצא התרגום חזה לפנינו. יט) ולרבותינו אדם עבר. יומא פ״ו ע״ב.

א) נבחרה נבחנה תר׳ בזאת תבחנו בדא תתבחנון. אין ספק שהיתה לפניו הגי׳ כת״א תתבחרון כמו שהוא גם בב״ע, וכן בפסוק שלאחריו ויבחנו דבריכם תרגם אונקלס ויבחרון, ולכן הביא ראיה מן התרגום כי נבחרה הוא כמו נבחנה. ב) כמו מה אנושה מכתך. אין זה לשון הכתוב וראיתי כי גם הראב״ע הביא אנוש כענין אנושה מכתך. ויש לתקן ומכתי אנושה (יר מית

הוא שיפקוד משפטיו ומאן יהיה פקיד עליו לומר לו למה עשית כך וכך אלא שלא
צויתיך, והלא הוא אשר שם תבל כולה: 14 אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו
אליו יאסוף. ישים אליו לבו, ואם אומר פועל אדם ישלם לו אף כמפעלנו אינו
משלם, שאם בא לדקדק כפסיעותיו לא יהיה אפילו שעה אחת: רוחו ונשמתו
אליו יאסוף. שהם שלו שהוא נתן בו רוח ונפח באפו נשמה, כד״א ויפח באפיו
נשמת חיים (בראשית ב ז): אם ישים אליו לבו. ד)ר׳ יהושע [בר נחמיה] אומר
אם ישים אלהים לבו אל אדם הזה שרוחו כבר היא בידו, ונשמתו אליו יאסוף,
בגופו כבר ינוע כל אדם יחד אלא בשעה שאדם ישן הנשמה מחממת את הגוף,
שלא ישום וימות. ורבנן אמרי אם ישים אליו לבו, לאדם הזה רוחו כבר הוא בידו
ונשמתו אלו, יאסוף למעלן כבר ינוע כל אדם יחד, אלא בשעה שאדם ישן נשמה
מחממת את האדם שלא יצטנן וימות: 15 ינוע כל בשר יחד ואדם על עפר ישוב:
16 ואם בינה שמעה זאת האזינה לקול מלי: 17 האף שונא משפט יחבוש ואם
צדיק כביר תרשיע. היאך תוכל להרשיע המקום ולקרותו שונא משפט והוא חובש,
כמו לא אהיה חובש (ישעיה ג ז), כלומר והוא מושל על כל העולם, ואיך יהיה
שונא משפט, והוא דן את כל העולם כלו, וצדיק כביר כמותו תרשיע: 18 האמר
למלך בליעל רשע אל נדיבים. וכי הגון הוא לאמר למלך בליעל ורשע על נדיבים,
ועל אחת כמה וכמה שלא יתכן לומר זה הדבר למלך עולם אשר לא נשא פני
שרים, כלומר מלך מלכי המלכים הקב״ה שאין לפניו משוא פנים: 19 אשר לא
נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם. ולא נכר שוע לפני
דל. לא נשא פני עשיר לפני דל, שמלך בשר ודם מכבד את העשיר יותר מן הדל,
אבל הבי״ה הכל שוים הם לפניו, מפני שכולם מעשה ידיו: ושוע. הוא העשיר הנדיב,
כמו ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה לב ה): 20 רגע ימותו וחצות לילה יגעשו עם
ויעברו ויסירו אביר לא ביד. כשירצה ימותו ברגע בחצות לילה, כמו שעשה למצרים
שהכה אותם בחצי הלילה: יגועשו עם. שם במקומם יעברו מן העולם, ויחיד ואביר
לא ביד יסירו כח שלהם ואינם פושטים יד בהם, כענין שנאמר ולא חלו בה ידים
(איכה ד ו), ובאפס יד ישבר (דניאל ח כה), ויתכן לומר לא ביד חזקה (שמות
ג יט), ה)ואמר התרגום רשעתא ימותון סרומא ופלגות ליליא מתפגרין מצראי ויעברון
ויעברון בכבייא ולא בחיל ידיה: 21 כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה.
כי הוא רואה עונות האדם ואינם נסתרים ממנו: 22 אין חשך ואין צלמות להסתר
שם פעלי און: 23 כי לא על איש ישים עוד להלוך אל אל במשפט. לא ישים
לבו ומחשבתו לדקדק במעשיו דקדוק אחר דקדוק, ולהתנהג עמו במדת הדין: ד״א
כי לא על איש ישים עוד. כלומר לא אף הוא ישים כי רק חטאו לבדו אלא רוב
בחטאת ואני משיבך לא ישים הבי״ה עם בריותו עלילות תוספת על פשעם ועוד
תוספת להלוך אל המשפט להתוכח עם בריותיו: 24 ירע כבירים לא חקר ויעמד
אחרים תחתם. ירוע, ירוצץ, כמו תרועם בשבט ברזל (תהלים ב ט), רוע התרועעה
(ישעיה כד יט): תחתם. במקומם, ו)ואמר התרגום רהטין מימי נהרא דסניאין בגו
מייא מדלית סוף ואקים חורנן מבתריהון: 25 לכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו.

טו יח) או כי אנושת מכותיה (מיכה א ט). ג) ואמר התרגום מטול דיני. לפנינו על דיני. ד) ר׳
יהושע בר נחמי׳ כו׳. ב״ר סוף פי״ד ותקנתי בר נחמיה כמו שהוא בב״ר שם. ה) ואמר התרגום
רשעתא ימותון סרוטא כו׳. לפנינו בתרגום במקום רשעתא הגי׳ בשעתא וכצ״ל. ובמקום מתפגרין
לפנינו מתרגפין והיא גי׳ ישרה כי תר׳ געש רגף. ובמקום ויעבדון לפנינו ויעדון. במקום בכבייא
לפנינו דורבני והיא גי׳ נכונה וכצ״ל. ובמקום ולא בחיל ידוה לפנינו לא בחיל ידא. ו) ואמר התרגום
רהטין מימי נהרא דסגיאין בגו מייא מדלית סוף ואקים חורנן מבתריהון. לפנינו גי׳ אחרת יתבר

והפך אך כשהוא מכיר שהוא גמור, הפך לילה מן ויהפך את הערים
(בראשית יט כה), הפכם בלילה אחת והם נדכאים, ויתכן לומר הפך אורם ללילה ונדכאו.
ד״א לפי שהוא מכיר הטוב והרע, אין לו צורך להתוכח והפך לילה עת חשך
וצרה להם וידכאו, ומעבדיהם כמו מעשיהם, וכן הוא, ועבדיהם (קהלת ט א). ז)ר׳
חנניה שאליה לר׳ יונתן אמר ליה מהו דכתיב לכן יכיר מעבדיהם, אמר לו ח)[אין
הקב״ה נפרע מן הרשעים עד שהוא קורא אלונין שלהן מלמעלן ואח״כ הוא פורע
מהן] הב״ה הופך יומם ללילה ט)והשקיען לפורענות, ואחר כך הוא פורע מהן, כגון
אנשי דור המבול וזולתם: 26 תחת רשעים ספקם במקום רואים. ספקם, מענין
ויספוק את כפיו (במדבר כד ז), כלומר שהב״ה ספק את הרשעים ותקעם במקומם
שהוא ידוע לכל, ונראה כדי שלא יסתרו מעיני כל חי במה שנעשה בהם, כמו
שנעשה בסדום וחברותיה, וכן ונדוש מואב תחתם (ישעיה כה י), כלומר במקומם,
וכן והדוך רשעים תחתם (איוב מ יב), ואמר התרגום חלף רשיעי ספקנון באתר
דחמיין: 27 אשר על כן סרו מאחריו וכל דרכיו לא השכילו. כמו על אשר סרו
מאחריו, להביא עליו ראיה צעקת דל נעשה דין ברשעים, מפני שצעקת העניים
העשוקים באה, כד״א (צעקת) [זעקת] סדום ועמורה כי רבה (בראשית יח כ), ואומר
הכצעקתה הבאה אלי (שם שם כב): 28 להביא עליו צעקת דל וצעקת עניים
ישמע: 29 והוא ישקיט ומי ירשיע ויסתר פנים ומי ישורנו על גוי ועל אדם יחד.
כמו ירעיש שהיא תמורתו ישקיט, והוא כמו שמלה ושלמה: ד״א שהוא כמו ובכל
אשר יפנה ירשיע (ש״א יד מז), ור״ל כשהוא משקיט לאותן הדלים מאותן הרשעים
מי ירשיעם עוד, וכשמסתיר פניו מן האדם מי ישורנו מי יוכל לראותו, ועל גוי ועל
אדם יחד, וזה המנהג נוהג על כל האדם ועל כל העולם ביחד שוים לפניו להסתיר
ולהשקיט. י)ולרבותינו ז״ל והוא ישקיט וגו׳ כשנתן שלוה לדור המבול מי בא
והייבן, ומה שלוה נתן להם, זרעם נכון לפניהם אתם (איוב כא ח), כמו שכתבנו
במקומו: על גוי ועל אדם וגו׳. אמר התרגום ומסער תובא על עמא ועל בר נש
כחדא: 30 ממלך אדם חנף ממקשי עם. כלומר שהקב״ה נפרע האומות והממלכות
הוא ממליך עליהם אדם לדעתם: וי״א ממלך אדם. שהוא טעם מקרא שלפניו, כלומר
כשהוא מסתיר פני׳ מחמת מלך חנף ממוקשי עם. ואמר התרגום ממני מלכא בר נש
[דילטור] מטול תוקלייא דבעמא: 31 כי אל אל האמר נשאתי לא אחבל. הראוי
לומר לו נשאתי אלו החליים איני רוצה להשחית ברוב ייסורין אלא הנכון והראוי לכל
סבל הייסורין לאמר נשאתי ומקבל אני משפטך וסבלן ולא אחבל מעשי בעצמי
ועוד צריך לנדון לומר בלעדי אחזה לבר מה שאיני יכול להבין ולראות בדרכיך
אתה הורני ואם און פעלתי לא אוסיף ובלעדי אחזה דינו אשר אחזה. יא)ורז״ל ר׳
יהודה ב״ר סימון פתח ממלך אדם חנף, ר׳ יוחנן וריש לקיש ר׳ יוחנן אמר בשעה
שהמלך חנף ומושל על הבריות: ממוקשי עם. מן (קושטיהון) [קושיותיהן] ותוביהון
דברייתא דלא עבדין רעותיה דבריא לעלמא. וריש לקיש אמר נח להם לבריות
יב)לגדל עפים, ולפרוח באויר, ואל ימסרו ואל ישתעבדו ביד מלך חנף: יג)ויאמר

גללי ימא דסגיעין כגו מיא ואקים חורונין בתריהון. ז) ר׳ חנניה שאליה לר׳ יוחנן. ב״ר ריש פכ״ת ומדרש שמואל פי״ח, ומובא בילקוט איוב רמז תתק״כ, ובמדרש הגי׳ ר׳ חנינה, ובילקוט הגי׳ א״ר חנינא, אחר שאליה לר׳ יונתן, ונרשם בצדו פי׳ „אחר״ שיצא לתרבות רעה. ח) אין הקב״ה. הוספתי כמו שהוא במדרש שם. ט) והשקיען לפורענות. במדרש והשקיטן, בילקוט והתקינן. י) ולרבותינו ז״ל והוא ישקיט כשנתן שלוה. ב״ר ריש פל״ו. יא) ורז״ל ר׳ יהודה בר סימון פתח. מדרש אסתר בפתיחתא אות ט׳, ובאופן אחר במדרש דב״ר פ״ה אות ח׳. יב) לגדל עפים. במדרש להגדיל לתן כנפים. יג) ויאמר ה׳ אם אמצא בסדום, ר׳ יהושע פתח. הוא מאמר בפני עצמו ונובע מב״ר פמ״ט אות י׳ ושם הגי׳ ויאמר ה׳ אם אמצא בסדום ר׳ יודן ור׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי

יי' אם אמצא בסדום (בראשית יח כו), ר' יהושע פתח כי אל אל האמר נשאתי, [היינו דכתיב] נשאתי לכל המקום בעבורם (שם שם) לא אחבול. איני ממשכן, כד"א אם חבול תחבול, (שמות כב כה) (וכן) [והן] חובלין עלי [דברים] ואומרים איני דן כשורה: בלעדי אחזה. בר מיני אזיל פשפש דינם של סדום: 32 בלעדי אחזה אתה הורני אם עול פעלתי לא אסיף. אתה הורני אם און פעלתי עם הראשונים לא אוסיף עם האחרונים: 33 המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני ומה ידעת דבר. אמר אליהו לאיוב המעמך היה לו להב"ה להמלך בפרעון תשלומין ממך, כי מאסת, לאמר מאסתי לא לעולם אחיה (איוב ז טז) יתר ידו ויבצעני (שם ו ט), סבור אתה שינבה ממך לפי דעתך ורצונך ואתה תבחר ולא אני במקום הב"ה אמר אליהו דבר זה בתמיה, וכי אתה יש לך לבחור זה לא הייתי ראוי שאצטרך אני להזהירך על זה, ומה ידעת דבר, מה תשובה יש לך להשיב על זה ודברי אלו, כל חכם צריך לשבחם ולהודות שאיוב לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל, ההי"ד אנשי לבב (פסוק לד), איוב לא אמר דבה, יד) מכאן שאין אדם נתפש על צערו, הואיל והיה מדבר גדולות והשיח דברים כלפי מעלה היה לו להסיע ממנו, וכיון שאמר איוב לא בדעת ידבר (פסוק לה), נמצא שאינו עונשו כמו שעונשין למי שאינו כן, וכל כך למה, לפי שלא השיח דברים אלא מתוך צערו, כמו שנאמר אדברה בצר רוחי (איוב ז יא): 34 אנשי לבב יאמרו לי וגבר חכם שמע לי: 35 איוב לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל: 36 אבי יבחן איוב עד נצח על תשבת באנשי און. רצוני ותאותי שיבחן איוב לנצח על תשובות באנשי און, והוא הפך ואתה באהליך תשוב (הושע יב ו) ומענינו (שבמרוצתם) [שב במרוצתם] (ירמיה ח ו), כלומר לפי שהוא מתמיד בעניניו עם אנשי און: ד"א אבי הוא כנוי למקום, כד"א כי אתה אבינו (ישעיה סג יז), בקש אליהוא מהמקום שיגלה משפטו של איוב כדי שיבחנו דבריו ותשובותיו שהם תשובות אנשי און, שכל יום יוסיף לחטוא בדבריו בינינו יספיק אפי' לנו היה די לנו לדבר דברים כאלו אלא שהוא מרבה אותם כנגד המקום: ד"א כי יוסיף על חטאתו פשע, הוא רב דברים והרמת קול אומר מה לנו ולדבריו באמרו אף אמנם שגיתי: 37 כי יסיף על חטאתו פשע בינינו ישפוק וירב אמריו לאל. והוא אינו יודע שאנו נענשין ומספיק לנו עונות כששמענו גידופו וירב אמריו כנגד המקום: ד"א כי יוסיף על חטאתו פשע, רב דברים והרמת קול, או' לנו ולדבריו באמרו ואף אמנם שגיתי, והוא אינו יודע שאנו נענשין: וי"א בינינו יספיק מתבלבל ומתטרף בדבריו, ההי"ד וירב אמריו לאל, והוא כמו [וספק] מואב בקיאו (ירמיה מח כו), כלומר יטרף ויתבלבל:

לה.

1 ויען אליהו ויאמר: 2 הזאת חשבת למשפט אמרת צדקי מאל: 3 כי תאמר מה יסכן לך מה אעיל מחטאתי. מה תועלתי לי אם אלך בדרכי ישר, ומה אועיל בצדקי יותר מחטאתי, והיכן אמר אם (חטאתי) [רשעתי] אללי לי וגו'. (איוב י טו) אני אשיבך מלין, ולרעיך ששתקו לדבריך הבט שמים וראה, ואחר שהוא גבוה ואתה נמוך על כרחך יש לך להודות שאין עליו לא מצדקך ולא מרשעך, ההי"ד אם חטאת מה תפעל לו (פסוק ו ח): לאיש כמוך רשעך. ר"ל לבדך הוא מזיק

אמרו כי אל אל האמור נשאתי לא אחבול כו', והוא המאמר שהביא המחבר. יד) מכאן שאין אדם נתפס על צערו. ב"ב פ"ו ע"ב.

רשעך ומועלת צדקך או יהיה לאיש כמוך מזיק רשעך ומועלת צדקתך, ואם כן מה תתפאר לומר צדקי מאל וייסורך על לא פשע, וכי מה תועלת יש לו להרשיעך שלא כדין, ואם תאמר מאחר שאין עליו לא מצדקי ולא מרשעי, אם כן מפני מה הוא עושה דין ברשעים, אינו עושה בהם דין להנאתו, אלא מפני עושק רש וצעקתו הבאה אליו. [מרוב עשוקים יזעקו ישועו]. מזרוע רבים, א)אלא העושקים רבים על אלה, עד שנתחתם גזר דינם, ולפי שהיו שטופים בגזל נמחו מן העולם וכנגד דור המבול: 4 אני אשיבך מלין ואת רעיך עמך: 5 הבט שמים וראה ושור שחקים גבהו ממך: 6 אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו: 7 אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח: 8 לאיש כמוך רשעך ולבן אדם צדקתך: 9 מרב עשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים: 10 ולא אמר איה אלוה עשי נתן זמירות בלילה. העושק הזה לא יאמר איה אלוה עושי שיהיה ירא ממנו: הנותן זמירות בלילה. מענין וכרמך לא תזמור (ויקרא כה ד), המכרית את הרשעים בלילה, כגון אמרפל וחבריו, כמו ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), ומצרים וסנחריב, ומעניינו ב)(ומיד) [זמיר] עריצים יענה (ישעיה כה ה): ד"א שהוא מענין זמירות היו לי חקיך (תהלים קיד נד). ולא אמר איה אלוה עושני ולא נתן זמירות בלילה, ולא הראשון מושך עצמו ולא אחר עמו: וי"א הנותן זמירות בלילה. חוזר על אלוה עושי, כענין מוציאי (ערב ובקר) [בקר וערב] תרנין (תהלים סה ט). ג)אמר ר' יונתן אמר ר' ירמיה בן אלעזר כל בית שדברי תורה נשמעין בו בלילה שוב אינו חרב, שנאמר ולא אמר איה אלוה עושי נתן זמירות בלילה: 11 מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו. מענין ואאלפך חכמה (איוב לג לג), שהוא חסר אל"ף, ור"ל מלמדנו חכמה יותר מבהמות ארץ: ד)[מבהמות ארץ] זו פרדה שכורעת ומשתנת [מים], ומעוף השמים, זה תרנגול שמפייס ואחר כך בועל: 12 שם יצעקו ולא יענה מפני גאון רעים. ר"ל העושקים שאמר למעלה זועקים מחמתם, שהקב"ה מביא עליהם גאון רעים יותר מהם, וכשהם זועקים מחמת עושקיהם לא יענה אותם, מפני מה, מפני אך שוא לא ישמע: ד"א שם יזעקו. ר"ל מה הדין שאמרנו שהמקום עושה דין ברשעים מפני זעקת העשוקים אינו בכל עת כי הרבה פעמים עושק רש וגוזל רש רואה ואינו נותן עינו להציל העשוקים אינו בכל עת מפני גאון רעים: 13 אך שוא לא ישמע אל ושדי לא ישורנה. כי כל השוא אינו חפץ לשמע ואין רצונו שיבא במדת הדין על ברואיו ולדקדק אחריהם שדי לא ישורנה אותה צעקת שוא: 14 אף כי תאמר לא תשורנו דין לפניו ותחולל לו. כשיש לך לומר לאל בך לא תשורנו שלא תדקדק אחר מדות המקום: דין לפניו. כלומר הדין והמשפט לפניו ואין אלא דום לי"י והתחולל לו ותקום לתנחומיו: וי"א דין לפניו. יש בזה המקרא שני עניינים שהם מכחישין זה את, זה אמר דין לפניו, כלומר ערוך דינך, ולבסוף אמר לו ותחולל לו, כלומר קוה וחכה לרחמיו אם הוא אצל איוב שהרשיעו היאך הוא מקוה לו ואם הוא מקוה היאך יהי סבור שהרשיעו, ובענין זה אמר איוב הן יקטלני לו איחל (שם יג טו): 15 ועתה כי אין פקד אפו ולא ידע בפש מאד. כלומר אמר איוב על לא פקד אפו עלי, כענין שאמר תם אני לא אדע נפשי (שם ט כא), בעצמי, ויחר עלי אפו (שם יט יא), אלא ידע בפש מאד, אומר כי איוב אין לו דעת ויכביר מליו בשביל שנסהו הב"ה,

---

א) אלו העושקים רבים על אלה, עד שנחתם גזר דינם. ב"ר פל"א אות ד'. ב) ומיר עריצים יענה. אין זה לשון הכתוב, וכתיב מיד עריצים תפדוני (איוב ו כג) ואין לו ענין לכאן, ותקנתי זמיר עריצים יענה, והביא ראיה על מלת תזמור. ג) א"ר יונתן. עירובין י"ח ע"ב, ושם המלות אמר ר' יונתן ליתא ומתחיל א"ר ירמיה בן אלעזר, וע"ש בפירש"י. ד) מבהמות ארץ זו פרדה שכורעת

ויאמר על לא חמס בכפיו חלו עליו הייסורין, והוא אינו יודע עוצם המנוחה והשכר
שיהיה לו אם יסבול הייסורין ויקבלם מאהבה: בפש. ה)מענין פרו ורבו (בראשית
א כב), פושו וסנו, וכן פשו פרשיו (חבקוק א ח), ו)ויתכן שיהיה לשון מנוחה,
מענין שבת וינפש (שמות לא יז), והוא חסר נו"ן: ד"א ועתה כי אין. אמר לו
אליהוא לאיוב דע שהב"ה אין פקד אפו, כלומר פקידה זו שפקד אפו עליך
אינה כלום לרוב עוניך, ולא נפרע ממך אלא על מעט מוער מעוניך, ועשה עצמו
כאלו לא ידע ברב עוניך שהוא כבד מאד מאד: ד"א ולא ידע. שהוא מענין ויודע
בהם [את] אנשי סוכות (שופטים ח טז). ובפש חסר רי"ש, מן פשר דבר (קהלת
ח א), והטעם שלא הביא עליך ייסורין כפי פירוש עוניך שהוא כבד מאד: וי"א
שאיוב לא חקר לאל דברי השם כראוי לו ולא אמתת מדותיו עד סופה, ולפיכך
הוא מתרעם ומטיח דברים כלפי מעלה: 16 ואיוב הבל יפצה פיהו בבלי דעת מלין
יכביר. יכביר, מרבה דברים, כענין אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה (ש"א ב ג):

לו.

1 ויוסף אליהוא ויאמר. א)מה ת"ל ויוסף לפי שכבר אמ' שלשה מענות כנגד שלשת
רעי איוב, וזה הרביעי, נראה שהוא תוספת, לפיכך אמר ויוסף אליהו: 2 כתר
לי זעיר ואחוך כי עוד לאלוה מלים. כתר, המתן לי מעט והוחיל לדבר ואחוך, ואמ'
התרגום אמתין לי: ב)ויש אומרים כתר לי, כלומר שים לי כבוד מעט לפיכך האריך
דבריו ואיוב שותק, כי עוד, טענות לזכות המקום: 3 אשא דעי למרחוק ולפעלי
אתן צדק. מענין וישא משלו (במדבר כג ז), כלומר אדבר ממעשה המקום, וקורהו
רחוק, כי הוא רחוק הקרובים ואין אחד מן הנבראים בשמים ובארץ להשיג אמתתו.
ג)ולרבותי' ז"ל אשא דעי, היה איוב רואה בני אדם אשה מילדת איש והספינה שטה
בתוך המים, אצבע על אצבע, ותמה על הדברים, ואמר אשא דעי למרחוק: 4 כי
אמנם לא שקר מלי תמים דעות עמך. עתה הוא התחיל לדבר עמך אדם שדעתו
שלימה ואינו מדבר עמך אחת בפה ואחת בלב: 5 הן אל כביר ולא ימאס כביר
כח לב. אל כביר בחכמה וברחמים: ולא ימאס. עני: כביר כח לב. כביר כח הוא
להתנקם לפיכך לא יחיה רשע. ד) שהב"ה מואס בתפלתם של רבים, שנאמר הן אל
כביר ולא ימאס: 6 לא יחיה רשע ומשפט עניים יתן: 7 לא יגרע מצדיק עיניו
ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו. עד אשר את מלכים לכסא יושבים ויגביהם
לנצח. 8 ואם אסורים בזקים ילכדון בחבלי עוני. ה)ואם תראה הצדיקים שהם
אסורים בזיקים של ייסורין ותליים, או ילכדון בחבלי עוני, אינו אלא שחטאו לפניו,
ובא להפרע מהם לטובתם ולנקותם על ידי הייסורין ולהזהירם לשוב אליו: 9 ויגד
להם פעלם ופשעיהם כי יתגברו. ו)ביסורין הללו מודיעם חטאו לפניו וכל דברים אלו
של אליהוא תנחומים שלמים הם אל תדאג על ייסורך אם צדקת, כי לטובתך הם
באים לך, כדי לזכותך לעולם הבא, והוא הפך ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו

ומשתנת. עירובין ק ע"ב. ה) מענין פרו ורבו פושו וסנו. כן תרגם אונקלס. ו) ויתכן שיהיה לשון מנוחה כו'. וכן הביא הראב"ע.

א) מה ת"ל ויוסף כו'. זה הביא רש"י בשם רבי משה הדרשן. ב) ויש אומרים כתר לי כלומר שים לי כבוד. כן פי' הראב"ע. ג) ולרבותינו ז"ל אשא דעי היה איוב רואה. תנחומא תזריע אות ד'. ד) שהקב"ה מואס בתפלתם של רבים. יש לתקן מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתם של רבים. ברכות ח' רע"א בשם ר' נתן. ה) ואם תראה הצדיקים. הוא לשון רש"י. ו) ביסורין הללו כו'.

(דברים ז י): ז) ואם אסורים. [אמר התרגום ואין אסירין] רשיעייא בשלשלוין, כלומ׳
בשלשלאות של ברזל, וכמהו לאסור מלכיהם בזקים (תהלים קמט ח). ח)ולרבותינו
ז״ל לא יגרע מצדיק עיניו כנגד מי אמר אליהו זה, כנגד הצדיקים, שאין הקב״ה
מונע ט)מדוגמא שלהם: אם הולך אדם בחסידות מעמיד הב״ה מבניו חסידים צא
ולמד מרחל, י)דאמר ר׳ חנינא מאי דכתיב לא יגרע מצדיק עיניו בשכר צניעות
שהיתה בה ברחל, זכתה ויצא ממנה יוסף ושאול, ובשכר צניעות שהיתה בשאול, זכה
ויצא ממנו אסתר. יא)אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינא כשהקב״ה פוסק גדולה לאדם
פוסק לו ולבניו עד סוף כל הדורות, שנאמר ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו
(פסוק ז), ואם הגים דעתו הב״ה משפילו, שנאמר ואם אסורים בזקים ילכדון בחבלי
עוני (פסוק ח): 10 ויגל אזנם למוסר ויאמר כי ישובון מאון: 11 אם ישמעו
ויעבדו יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים: 12 ואם לא ישמעו בשלח יעברו ויגועו
בבלי דעת: 13 וחנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם. ר״ל והרשעים ישימו אף
בבא עליהם הייסורין יחרפו וינדפו, כמו שנאמר וקלל במלכו (ישעיה ח כא): לא
ישועו כי אסרם. אינם שבין וזועקים ומרשיעים כשהוא אוסרם בייסורים, לפיכך לא
ירפאם: יב)לרז״ל (מההוא) [מהו] וחנפי לב ישימו אף, אותם שבאים ומחניפין
בראשונה בלבם, הם משימין את האף עליהם באחרונה, ומהו לא ישועו, יג)שאין
באין לעסוק בתפלה, למה כי אסרם, שנעל בפניהם שערי תפלה. יד)אמר ר׳ אלעזר
כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם, שנאמר וחנפי לב ישימו אף, ולא עוד
אלא שאין תפלתו נשמעת, שנאמר לא ישועו כי אסרם: 14 תמת בנער נפשם
וחיתם בקדשים. מן נעור וריק (נחמי׳ ה יג), כלומר ימותו ואם נעורים מכל טוב ברעב
ובצמא ובחוסר כל: ד״א כנוער במיתה משונה, טו)כענין שאמרו רז״ל וינער יי׳ [את]
מצרים (שמות יד כז). מסרם ביד מלאכים אכזרים ונערים, שנאמר ומלאך אכזרי
ישולח (בם) [בו] (משלי יז יא), ואומר תמות בנוער נפשם, ואמר התרגום תמות
בטליות, כלומר ימותו כשהם קטני׳: בקדשים. מענין ולא יהיה קדש (דברים כג יח),
לפי שבימי נערותו האדם עובר עבירות, ויתכן שיאמר שימות מיתה משונה, מיתת
המנאפים ובעלי עברות חמורות, שענשן חמור, שהיא מיתת בית דין: 15 יחלץ
עני בעניו ויגל בלחץ אזנם. כלומר העני ששם נפשו רש בדברי תחנונים יחלצהו.
טז)ורבו׳ ז״ל יחלוץ עני בעניו ובשכר עניו יחליץ מדינה של גהינם: ויגל. שגלה
אזנם באותם ייסורין לאמר שובו אלי: 16 ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק
תחתיה ונחת שולחנך מלא דשן. הסיתך, מן ויסיתם (האלהים) [אלהים] ממנו (דה״ב
יח לא), כלומר הסיתך מפי צר ומצוק, והוציאך אל רחב, והוא הקו הסובב לא מוצק
תחתיה לא קרקע, כד״א בצקת עפר למוצק (איוב לח לח), וזה דרך משל: ונחת
שלחנך. מה שתשים על שולחנך יהי השמן, כענין להניח ברכה אל ביתיך (יחזקאל
מד ל), ויתכן לומ׳ מה שאתה משייר על שלחנך אחר אכילתך מלא דשן: 17 ודין
רשע מלאת דין ומשפט יתמכו. ואם נתמלאה סאתן של רשעים: דין ומשפט יתמוכו,

---

הוא ג״כ לשון רש״י. ז) ואם אסורים אמר התרגום. כן תקנתי ומוסב על פסוק ח׳. ובתרגום בשושלון
במקום בשלשלוין. ח) ולרבותינו ז״ל לא יגרע. תנחומא הנדפס מכבר פקודי אות י״א. ט) מדוגמא
שלהם. לפנינו דוגמטרין שלו. י) דאמר ר׳ חנינא. מגילה י״ג ע״ב, ושם הוא בשם ר׳ אלעזר.
יא) אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינא. מגילה שם. וגם זה הוא שם בשם ר׳ אלעזר לבד. יב) לרז״ל
מהוא וחנפי לב ישימו אף אותם שבאים ומחניפין בראשונה בלבם כו׳. שמ״ר ריש פי״א. יג) שאין
באין לעסוק בתפלה. שם הגי׳ אעפ״י שהם רוצים לשוב להקב״ה ובאין לעסוק בתפלה אינן יכולין.
יד) א״ר אלעזר כל אדם כו׳. סוטה מ״א ע״ב. טו) כענין שאמרו רז״ל כו׳. מכילתא בשלח מסכתא ב׳
פרשה ו׳. טז) ורבותינו ז״ל יחליץ כו׳. יבמות ק״ב ע״ב, ולזה המאמר כוון רש״י שפי׳ יחלץ מגיהנם

יז)כאלו הם יתמכו אותך ליום הדין, ויתמכו אותך שלא לירד לגיהנם, ויש לך לקבל
מאהבה: 18 כי חמה פן יסיתך בשפק ורב כפר אל יטך: 19 היערוך שועך לא
בצר וכל מאמצי כח. כי חמה, ר״ל חמה אתה מעיר עליך אם יסיתך יצרך בשביל
הטוב שבא לידך יותר מדאי, ותאמר לא מצאתי און לי, הזהר מזה ורב כפר אל
יטך, כלומר רב ההון הבא לידך, כמו אם כפר יושת עליו (שמות כא ל): ויסיתך.
מענין כי יסיתך אחיך (דברים יג ז): היערוך שועך, וכי את סבור שתערוך לו
ממונך בעת צרתך ותסיר מעליך הצרה, דע כי לא יועיל הון ביום עברה, ואפילו כל
מאמצי כח, כענין ואמיץ לבו בגבורים ערום ינוס ביום ההוא נאם ה׳ (עמוס ב טז):
20 אל תשאף הלילה לעלות עמים תחתם. כמו ישאף צל (איוב ז ב), לשון תאוה
וחימוד, כלומר אל תתאו שיבא הלילה עד שיתראה שמוריד אותן הרשעים ומעמיד
אחרים תחתיהם, כגון אמרפל וחבריו ופרעה וסנחריב ובלשצר, דכתיב ביה בליליא
קטיל (דניאל ה ל): 21 השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני. וכבר אמרו
טעם זה למעלה, אבל אפרש אותו הנה במקומו, יח)מה שאמרו רז״ל כל הייסורין
לצד אחד והעניות לצד כולן, שבשעה שבא השטן לקטרג את איוב, כד״א ויען השטן
את יי׳ ויאמר החנם ירא איוב אלהים, אמר הב״ה לאיוב מה אתה רוצה עניות או
יסורין, אמר לפניו מקבל אני עלי כל יסורין שבעולם, ולא עניות שאעמוד על המקח
בשוק ואין בידי פרוטה ליקח בה, מיד ויצא השטן מאת פני יי׳ ויך את איוב בשחין
רע [מכף רגלו עד קדקדו], מיד התחיל צווח מי יתן ידעתי ואמצאהו (איוב כג ג),
כנגד מדת הדין אמר דבר זה, אמר לו אליהוא למה אתה צווח, והלא אתה בחרת
מעוני הנגעים יותר מן העניות, שנאמר השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני:
יט) הא למדת שלא הוסר לאיוב כי אם בניו ומקנהו בלבד, אבל הממון כלו נשאר
לו, כסף וזהב וכלים נאים ומרגליות נשאר לו הכל: 22 הן אל ישגיב בכחו מי
כמהו מורה. הרי המקום ישגיב אותך ויורה אותך הדרך זו תלך, לפיכך אין לך
להתרעם ולהתאונן עליו לומר מפני מה עשית זה: ד״א הן אל ישגיב בכחו. כ)בנוהג
שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו פתאום הוא מביא עליו שלא
[ירגיש בו], אבל הקב״ה הוא מתרה באדם תחלה, ואחר כך מביא עליו הייסורין, כמו
שעשה לפרעה שהתרה בו על כל מכה ומכה, הה״ד הן אל ישגיב בכחו מי כמהו
מורה כא) [מורה] לרשעים כדי שיעשו תשובה, ואמר לפרעה שלח העז (שמות ט יט),
בהתראה, והטעם מתוך שכחו גדול ואין להנצל מפניו, לכך אין כמהו מורה, שמורה
לחוטא לשוב, מתרה בו קודם המכה, לפי שיודע שלא יוכל להשמר ממכתו: 23 מי
פקד עליו דרכו ומי אמר פעלת עולה: 24 זכר כי תשגיא פעלו אשר שוררו אנשים.
כל זמן שתזכור פעלו תשגיא אותו: שוררו אנשים. שכבר התבוננו בזה אנשים
חכמים ונסתכלו בו, והוא מענין אשורנו ולא קרוב (במדבר כד יז), וי״א שהוא מענין
באשרי כי אשרוני בנות (בראשית ל יג), ואע״פ שאינו משרשו, כלומר אשר שוררו
עליו נביאיו ויודעיו: 25 כל אדם חזו בו אנוש יביט מרחוק. כל אדם שיש בו
דעת ראה זה: אנוש יביט מרחוק. וכן כל המביט בדרך שהיא רחוקה מאד: וי״א

בשביל עניו שהביא עליו. יז) כאלו הם יתמכו אותך ליום הדין ויתמכו אותך שלא לירד לגיהנם.
עיין מנחות ק׳ רע״א. ולמאמרם כוון רש״י שם פסוק ט״ז הסיתך והדיחך מגיהנם שפיה צר ותחתיה
רחב לא מוצק כדי שיהא עשנה צבור לתוכה כו׳. והוא בגמרא שם. יח) מה שאמרו רז״ל כל
היסורין. תנחומא הנדפס מכבר משפטים אות י״א. ולזה כוון רש״י שסיים וכן מפורש במדרש רבי
תנחומא. ועיין מבוא התנחומא צד מ״ו. יט) הא למדת. הוספת המחבר. כ) בנוהג שבעולם.
תנחומא הנדפס מכבר וארא אות י״ד. ושמ״ר פ״ט אות ט׳ ד״ה ואמרת אליו ה׳ אלהי העברים וגו׳.
הת״ר אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה בנוהג שבעולם כו׳. ולזה כוון רש״י בפי׳ לאיוב שם. כא) מורה

מרחוק רמז לתחלת יצירת העולם: 26 הן אל שגיא ולא נדע מספר שניו ולא חקר. שהוא ראשון בלי תחלה ואחרון בלי תכלה, אמר הבט וראה והתבונן במה שנעשה בימים הקדמונים, ושאל ותדע מה אירע לדורות הראשונים ומהם תדענה לאות הבורא: 27 כי יגרע נטפי מים יזקו מטר לאדו. ירבה נטפי מים, כמו ותגרע שיחה לפני אל (איוב טו ד): וי"א יגרעם מן הרקיע לחורי ארץ: ד"א כי יגרע. יוריד גרעיני המים אחר שנשאו בין העבים המים המזוקקים המחוקים אחרי כן יזלו השחקים וירעפון עלי אדם רב: ויזוקו. מענין מזוקק, לשון צחות ונקיות: מטר לאדו. כמו ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו). כב)ולרז"ל כי יגרע נטפי מים. מעשה נסים יש בדבר, אדם כובר חטים [או תבן] בכברה עד שלא ירדו שתים ושלש אצבעות הם מתערבין, ואלו [מהלכין] מהלך כמה שנים ואינן מתערבין, ר' יודן בר' שמעון אומר שהוא מורידן במדה, שנאמר כי יגרע נטפי מים, כד"א ונגרע מערכך (ויקרא כז יח). כג)תניא ר' אליעזר אומר כל העולם כלו ממימי אוקינוס הוא [שותה], שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה (בראשית ב ו), אמר לו ר' יהושע והלא מימי אוקינוס מלוחין הן, אמר לו ר' אליעזר ודאי מלוחין הן, אלא שממתקין בעבים, שנאמר אשר יזלו שחקים (פסוק כח), היכן נעשין נוזלין בשחקים, ר' יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים (דברים יא יא), אלא מה אני מקיים ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), שעגני כבוד מתגברות ועולות למעלה מן הארץ עד הרקיע, כמו שחושרין בכברה ואין טפה נוגעת בחברתה, שנאמר חשרת מים עבי שחקים, (ש"ב כב יב), ללמדך שגדול יום הגשמים מיום שנבראו בו שמים וארץ: 28 אשר יזלו שחקים ירעפו עלי אדם רב. אמר התרגום (דוחלין) [דזלחין] שחקיא דאתי מטול צלותא דבר נש רב: 29 אף אם יבין מפרשי עב תשאות סכתו. ר"ל יבין אדם מה שבעד מפרשי עב שפי' עניינו יבין מה שאחריו או מה לאחר תשואת סוכתו: ד"א אם יבין. הוא פועל יוצא, כד)כמו הכן לסלח, והטעם באלו יבין מפרשי עב אנה ילכו לשאוב מים, ואנה ילכון להזיל מימיהן על האדמה שירוו תשואות, והם מקומות חרבות, מענין שואה ומשואה (צפניה א טו), והנכון שהוא המון הרעם, כד"א קול שואן מעיר (ישעיה סו ו), ר"ל ובאי זה שיהיה האדם הוא שומע קול הרעם שיוצא מסוכתו שהוא השמים: 30 הן פרש עליו אורו ושרשי הים כסה. אורו ענין מטרו ומכסה שרשי הים עד שלא יראה: 31 כי בם ידין עמים יתן אכל למכביר. והעמים שהם נעצרים ודן את העולם בעצירתם ויהיה האוכל למכביר ביוקר, והוא שם דבר, כמו והודי נהפך עלי למשחית (דניאל י ח): ד"א כי בם ידין עמים. כמו שעשה בדור המבול, וארובות השמים נפתחו (בראשית ז יא), ובאנשי סדום, וי"י המטיר על סדום: (שם יט כד): יתן אוכל למכביר. כמו הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), יפתח יי' לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כח יב): למכביר. לרב: וי"א מענין כאשר ינוע בכברה (עמוס ט ט), כענין ונותן זרע לזורע ולחם לאוכל (ישעיה נה י), כה)כלומר יתן אוכל למכביר: 32 על כפים כסה אור ויצו עליה במפגיע. מענין וסכתי כפי (שמות לג כב) כו)וי"א שעניינו כתרגו' מטול חטף ידיה מריע מטרא ופקיד עלוי למסת מטול מצלי. כז)וכן אמר ר' אמי אין

לרשעים כדי שיעשה תשובה. תנחומא שם. ופסיקתא דר"כ פסקא שובה (קנ"ח ע"ב). כב) ולרז"ל כי יגרע נטפי מים מעשה נסים יש בדבר. ב"ר פ"ד אות ה'. כג) תניא. תענית ט' ע"ב. ועיין ב"ר פי"ג והמחבר הביא גם כלשון המדרש ב"ר. כד) כמו הכן לסלח. אין לזה מובן ואולי יש לתקן שצ"ל כמו הבן להלז (דניאל ח' ט"ז). וכן הביא הראב"ע. כה) כלומר יתן אוכל למכביר. רש"י בפי' איוב הביא על הפסוק הזה. כי בם בעבים ידין עמים כו' והביא גם משל לנחתום כו' והוא מתנחומא שלנו בשלח אות כ'. כו) וי"א שעניינו כתרגומו מטול חטף כו'. לפנינו מטול חטוף ידא

הגשמים נעצרין אלא בעון גזל, שנאמר והן על כפים כסה אור, אין כפים אלא גזל, שנאמר ומן החמס אשר בכפיהם (יונה ג ח), ואין אור אלא מטר, שנאמר יפיץ ענן אורו (פסוק יא), מאי תקנתיה, ירבה בתפלה, שנאמר ויצו עליה במפגיע, ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואל תפגע בי (ירמיה ז טז), כח)ומכאן אתה למד שהמקום משנה כח המזלות בעבור התפלה, לפי שאין לאדם להתנהג אלא בתפלה: 33 יגיד עליו רעו מקנה אף על עולה. כלומר יגיד על האור והמטר, שזכר המטר למעלה רעו והוא הרעם, וי״א שהוא מענין את קול העם ברעה (שמות לב יז), לשון תרועה: מקנה אף על עולה. והמקנה גם הוא יגיד על הצד העולה ברביצתם, כי יש סימן להם בצד העולה למעלה, ואם תשאל על זה לרועי בקר יכנך ויאמר לך שהם יודעים בניחוש, כט)כלומר כשהבהמה רובצת על צד פלוני המטר יורד: וי״א עולה, הוא מענין עלות עלי (בראשית לג יג), המקנה והעלות יגידו על זה כמו שאמרנו: ל)ד״א אהובו של דור וחכם שבו יגיד עליו ויורה לפני המקום לפי צרות הדור וצרכיו, וכמו כן ידרוש להם לברוק ברעיהם ולשוב מדרכם, וזה מקנין שנקנין בו הגשמים: על עולה. ואף למעלה למעלה עולה בשביל תפילתן ותשובתן. ועלי הכא כמו ישובו לא על (הושע ז טז), ואל על יקראוהו (שם יא ז), לא)ואמר התרגום (יהי) [יחוי] עלוי זכותא דחבריה קנאתא ורוגזא מעלוי יסלק: לב)ואמר רב שני תלמידי חכמים לג)שיושבין (בעין) [בעיר אחת] לד)ונוחין זה לזה בהלכה, מתקנאין באף ומעלין אותה, שנאמר ומקנה אף על עולה:

לז.

1 אף על זאת יחרד לבי ויתר ממקומו. בענין הגשמים יש פליאות שיחרד לבי אליהם: א)ויתר ממקומו. יקפץ, כמו לנתר בהם על הארץ (ויקרא יא כא), ב)ומתרגמינן לקפצא בהון, אמר איוב לא היו בני אהרן דומין למטהו, מטה אהרן נכנס יבש ויצא לח, ההי״ד ויוצא פרח ויציץ ציץ (במדבר יז כג), ובני אהרן נכנסו חיים ויצא שרופים, ההי״ד אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו: 2 שמעו שמוע ברגז קולו והגה מפיו יצא. הגה, וכמוהו והגות לבי תבונות (תהלים מט ד) ג)[אין יום ויום שאין הקב״ה], מחדש הלכה בבית דינו של מעלה, מ״ט שמעו שמע ברגז קולו והגה, ואין והגה אלא דברי תורה, כד״א והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח): וי״א ברגז קולו, הוא הרעם, והגה זה הברק: 3 תחת כל השמים ישרהו ואורו על כנפות הארץ. מלשון משרת ענבים (במדבר ו ג), כלומר כשהמטיר כל העולם משרה: ואורו. ומטרו על כנפות הארץ: ד״א תחת כל השמים ישרהו. מענין אשרנו (במדבר כג ט), כלומר תחת כל השמים ראיית אותו הברק שאורו מאיר כנפות הארץ, ואמר התרגום תחות

מנע מיטרא ופקיד עלוי למחת מטול כצלי. כז) וכן אמר רב אסי. תענית ז׳ ע״ב, ושם הגי׳ אמר ר׳ אמי. כח) ומכאן אתה למד. הוספת המחבר. כט) כלומר כשהבהמה רובצת על צד פלוני המטר יורד. הראב״ע הביא וז״ל אפילו המקנה והעולה כמו עלות עלי. ירגישו בעת שיקרב זמן ביאת המטר וסימנים רבים יש לבני אדם בבקר ובצאן משכיבתם על צד ימין ובשאר חיות. ל) ד״א אהובו של דור וחכם. הוא לשון רש״י ועיין תענית ח׳ ע״א. לא) ואמר התרגום יהי עלוי כו׳ תקנתי יחוי כמו שהוא לפנינו והוא בתרגום שם בנוסחא שניה אשר רשם עליו „ת״א". לב) ואמר רב. תענית ח׳ ע״א. לג) שיושבין בעיר אחת. כן תקנתי. לד) ונוחין זה לזה בהלכה. בגמרא ואין נוחין זה לזה בהלכה. ורש״י הביא ויש גורסין ונוחין זה לזה בהלכה. והיא כגירסת המחבר.

א) ויתר יקפץ כמו לנתר ומתרגמינן כו׳. אמר איוב כו׳. הוא מפסיקתא דר״כ אחרי מות (קע״ב ע״א). ובוי״ר אחרי, ובתנחומא אחרי, ומובא בילקוט איוב שם ונרשם בצדו מדרש. וצ״ל וי״ר, או תנחומא, ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ״ד בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי, גם בתנחומא אחרי הערה ע״ם. ב) ומתרגמינן לקפצא. כן תרגם אונקלס. ג) אין יום ויום. כן

כל [שמיא] תריצותיה: 4 אחריו ישאג קול ירעם בקול גאונו ולא יעקבם כי ישמע קולו. קול הברק ישאג הרעם וירעם בקול גאונו של הב״ה, ולא יעקבם, ולא יאחר שמיעת הרעם אלא מיד תכף ראיית הברק ישמע הרעם מיד בלי עיכוב: ד״א אחריו ישאג קול. אחרי תפלתו של מפגיע ישאג קול הרעם בקול גאונו, והם הרעמים המביאים את המטר ולא יעקבם כי ישמע לפניו קולו של מפגיע: 5 ירעם אל בקולו נפלאות עשה גדלות ולא נדע. דעת סבת הרעם נפלאת מן החכמים, ואמ׳ התרגום כר אכלי בקאליה על פירשן דעתיד למעבד עביד רברבן ולא נידע: ד)ולרז״ל מהו ירעם אל בקולו נפלאות, כשנתן הב״ה את התורה לישראל בסיני, הראה בקולו לישראל פלאי פלאים, כיצד היה הב״ה מדבר והיה הקול יוצא ומחזר בכל העולם, וישראל שומעין את הקול, בא להם מן הדרום, והיו רצין לדרום לקבל את הקול, ומדרום לצפון והיו רצין לצפון, ומצפון למזרח, וכן למערב, וכן מן השמים, וכן מן הארץ, שנאמר מן השמים [השמעת] את קולו ליסרך (דברים ד לו), והיו ישראל אומר׳ זה לזה והחכמה מאין תבא (איוב כח כ), אמר ר׳ יוחנן היתה הקול יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה קולות לשבעים לשון, כדי שישמעו כל האומות, וכל אומה ואומה שומעת הקול בלשון אומתה, ונפשותיהם יוצאות, אבל ישראל היו שומעין ולא היו נזוקין, הוא שאמר להם משה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (דברים ה כו), אתה שמעת וחיית והאומות שמעו ומתו: 6 כי לשלג יאמר הוא [ארץ] וגשם מטר וגשם מטרות עוזו. שעל ידי שלוח קולות אלו הוא הווה לארץ וגשם מטר וגשם מטרות עזו כמו מארבע רוחות: ד״א כי לשלג יאמר. יצוה שיהיה השלג קודם ירידתו לארץ שיעשה שלג בקרירות האויר. וגשם מטר, לשונות אלו כנגד רוב הגשמים ומיעוטם וגשם מטר כמשפטו, כמו ומטר גשם (זכריה י יא): וגשם מטרות עזו. מטר סוחף: ה)ורז״ל הארץ מאיזה מקום נבראת, משלג שתחת כסא הכבוד, לקח וזרק על המים ונקפאו [המים] ונעשו עפר ארץ, שנאמר כי לשלג וגו׳. ו)אמר (ר׳) [רבא] מעלי תלגא לטורי (מחמשא) [כחמשה] מטרי לארעא, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ: 7 ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו. שידיהם מתבטלות מתוקף השלג מלידע כל איש מעשהו בשדה ועבודת האדמה נקרית מעשה, כד״א ומעשהו בכרמל (ש״א כה ב), והטעם שלא יוכלו לעבוד עבודתם מפני רוב המטר וכח הקר: 8 ותבא חיה במו ארב ובמעונתיה תשכן. אבל החיה כח נוסף בה שהיא באה במו ארב ובאה עם הטרף לשכון במעונותיה, ועל זה נאמר והכה את הארי (ואת הדוב) בתוך הבור ביום השלג (ש״ב כג כ, דה״א יא כב): ד״א ביד כל אדם יחתום. ר״ל כי לאחר שירד הגשם וקרות הארץ אז יחתום ביד כל אדם, כלומר יחתום בידם מה שיש להם לעשות, והיך יתכן להיות הזריעה ז)בחרפי או באפלי: לדעת כל אנשי מעשיהו. דינו לדעת אנשים מעשיהם, ואמר מעשהו בלשון יחיד שהוא רוצה כל אחד ואחד מהם: ד״א ביד כל אדם יחתום. כשאדם חוטא לפניו, האדם עצמו חותם בכתב ידו ביום מותו על העברות שעשה שהעברות כל אנשי מעשהו להודיעו פורענותו בהיות רעות וסופו נקרא: ח)ולרז״ל צדיק וישר הוא (דברים לב ד), בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו

תקנתי, והוא בב״ר פמ״ט אות ב׳, ומובא בילקוט איוב רמז תתכ״א וחסר הציון „ב״ר״. ד) ולרז״ל מהו ירעם אל בקולו נפלאות כשנתן הקב״ה את התורה כו׳. תנחומא שמות אות כ״ד, וכן בנדפס מכבר אות כ״ה, ובשמ״ר פ״ה אות ט׳, והמחבר הביא כלשון התנחומא הנדפס מכבר ועיין בתנחומא שם בהערות שלי. ה) ולרז״ל הארץ מאיזה מקום נבראת. פדר״א פ״ג. ו) אמר רבא. תענית ג׳ ע״ב. ז) בחרפי או באפלי. הוא לשון הגמרא תענית ג׳ ע״ב הא בחרפי הא באפלי. ח) ולרז״ל צדיק וישר הוא בשעת כו׳. תענית י״א ע״א. ולזה כוון רש״י בפירוש לאיוב שם.

ט)נפרטין לפניו, ואומר כך וכך עשית (ביום) [במקום] פלוני וביום פלוני, והוא אומר
הן על כל דבר ודבר, אומרין לו חתום וחותם לדעת כל אנשי מעשהו. והוא מצדיק
עליו את הדין, והוא אומר יפה דנתוני, י)יפה זכתוני, לקיים מה שנאמר למען תצדק
בדברך תזכה בשפטך (תהלים נא ו): 9 מן החדר תבוא סופה וממזרים קרה.
יא)כמו המוצא מזרות בעתו (איוב לח לב), כי יש מזלות ידועות ברקיע שמהם יולד
הקור, יב)ויש אומר שהוא כמו כשב וכבש, כלומר ומחמת (המזרים) [הזרמים] יבוא
הקור: יג)ויש אומ' אוצר הוא ששמו מזרים: 10 מנשמת אל יתן קרח ורחב מים
במוצק. מנשימת מכחו, כמו נשמת ייי (בנחל) [כנחל] גפרית (ישעיה ל לג): במוצק.
ביציקה לפורענות. יד)ר' אלעזר אומר מן החדר תבא סופה, זו רוח דרומית. וממזרים
קרה, זו רוח צפונית. מנשמת אל יתן קרח, זו רוח מערבית. ורחב מים במוצק, זו
רוח מזרחית, והאמ' מר רוח דרומית מעלה רביבים ומגדלת עשבים, לא קשיא,
הא [דאתיא מטרא] בניחותא, הא בשפירותא [בשפיכותא]: 11 אף ברי יטריח עב
יפיץ ענן אורו. יפיץ ענן מטרו: ויש אומרים שהוא מענין בר ולחם ומזון
(בראשית מה כג), כי בהטרחת העב תהיה השלמת הזרעים והצמחים כלם, וכאלו
אמר העב בר ולחם ומזון וכל טוב, והיו"ד נוסף: ד"א שהוא מענין וכר הייתי בעיניך
(איוב יא ד), כלומר צח ונקי, כלומר לפרקים יהיה האויר בר ונקי וצח, ואחר כך
חוזר להיות קודר, מענין (ויפץ נשמיו) [יפץ קדים] עלי ארץ (שם לח כד):
12 והוא מסבות מתהפך בתחבולתו לפעלם כל אשר יצום על פני תבל ארצה. ענינו
עצה ומחשב, כמו מלהיך וחובליך (יחזקאל כז כז), כלומר שהגלגל מתהפך במחשבתו
של הב"ה: וי"א שהוא חוזר על המטר, כלומר שהוא מתהפך בסבות הרבה, כי לאחר
שהוא מים חוזר להיות עבים ועולה לאויר, ואחר שעולה לאויר חוזר להיות מים
כבראשונה, וכל זה בתחבלותיו ומחשבותיו של הב"ה ית' שמו וכמהו ובתתבולות
עשה מלחמה (משלי כ יח), כלומר בעצות ומחשבות: 13 אם לשבט אם לארצו
אם לחסד ימצאהו. טו)אם לפורענות בני אדם שהם רשעים, מורידן בהרים ובגבעות,
שאינן מקום זריעה: אם לארצו. אם להורידן כאשר נגזר בתחלת דין לא לשבט ולא
לפנים מן השורה אלא בבינונית: אם לחסד. שנעשו אנשי הדור עכשיו יותר צדיקים
משהיו בראש השנה ואותן נשמים שנגזרו בבינונית מתהפך בתחבולות מסבות לירד
לחסד בזמנן ועל הארץ הצריכה להם ושלא תרד טפה מהן לאיבוד. טז) אמר ר'
שמואל בר נחמני אמר ר' נתן מאי דכתיב אם לשבט אם לארצו, להרים וגבעות,
יז)ואם לחסד ימציאהו לבני אדם: 14 האזינה זאת איוב עמד והתבונן נפלאות
אל: 15 התדע בשום אלוה עליהם והופיע אור עננו. מה היא הסיבה שהגשמים
בעבים והאור מופיע בין העבים, ואמר התרגם התדע כד ישוי אלהא נזירתא עלויהון:
16 התדע על מפלשי עב מפלאות תמים דעים. למ"ד במקום רי"ש, כמו ארמנותיו
[אלמנותיו] והוא כמו שאמרנו באם יבין מפרשי עב (איוב לו כט): ד"א שהוא מענין
ושקל בפלס הרים (ישעי' מ יב), ששם הגשם במשקל בעבים פעמים לרבות ופעמים למעט,
יח)ואמר התרגום הידעתא חוטרייא רעיבא: 17 אשר בגדיך חמים בהשקט ארץ מדרום.

ועיין תנחומא בראשית אות כ"ט. ט) נפרטין. בגמרא בטעות נפטרין ותגיה הגרי"ב בצדו שצ"ל נפרטין כמו שהוא בשאילתות פ' האזינו סי' קס"ג, וכן היה לנכון לפני המחבר. י) יפה זכתוני. זה ליתא בגמרא. יא) כמו המוציא מזרות בעתו. וכן הביא הראב"ע. יב) וי"א שהוא כמו כשב וכבש. כוונתו מזרים הוא כמו זרמים לשון זרם מים, וזה דוחק. יג) וי"א אוצר הוא ששמו מזרים. כן פי' רש"י. יד) ר"א אומר מן החדר תבא סופה. ב"ב כ"ח ע"ב. טו) אם לפורענות בני אדם כו'. הוא לשון רש"י. טז) ארשב"נ. תענית ח' ע"ב ועיין ברש"י שם. יז) ואם לחסד. עיין בגמרא שם. יח) ואמר התרגום הידעת חוטרייא דעיבא. לפנינו בתרגום הידעת על מבשקרני עבא. יט) הודיעני.

או התדע סבת למה בגדיך חמים, כלומר שתהיה צריך לבגדים חמים כשהוא הדרום נח
והם ימות החורף: וי״א שהשקיט ארץ בדרום, מענין ארץ יראה ושקטה (תהלים עו ט),
כלומר יראה ונתטרפה, ולפי שרוח הדרום היא חמה, או התדע למה בגדיך מחממין
בעת שמנשבת משתקת כל הרוחות מלפניה, כלומר רוח קדים חרישית (יונה ד ח):
18 תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק. חסר ה״א התימה, וכמהו תמשוך לויתן
בחכה (איוב מ כה), כלומר ההייתה עמו כשנטה השחקים שהם חזקים: כראי מוצק.
והוא המראה של ברזל עשות (יחזקאל כז יט), ואמר התרגום תקיפין חוותהון
באספקלריא: 19 יט)הודעני מה נאמר לו לא נערך מפני חשך. נאמר לו, מפני
מה עשית זאת ולמה כן על דרך פרט לא נוכל לערוך אליו לדעת פרטי הסבות
מפני החשך שאנחנו בו: 20 היספר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבלע. וכי צריך
אדם לדבר מה שאני מדבר אע״פ שאנחנו בחשך אם צריך שיאמר לו אדם שהוא
דבר נסתר ונעלם ממנו והרי הוא משנה עתים ומחליף את הזמנים, הוא גליא עמיקאתא
ומסתראתא, גלי ראזין, ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרי (דניאל ב כב), ויבלע,
הוא כענין כבלע את הקדש (במדבר ד כ), כ)ומתרגמינן כד מכסן ית מאני קודשא.
כא)ר׳ אבהו אומר היסופר, אם יספור אותם גבורותיו של הב״ה מתבלע הוא מן
העולם. כב)ולרז״ל כל המספר שבחו של הקב״ה יותר מדאי נעקר מן העולם, שנאמר
היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבלע: 21 ועתה לא ראו אור בהיר הוא
בשחקים ורוח עברה ותטהרם. כג)עתה הוא מקנתר שלשת רעי איוב על אשר לא
מצאו מענה אמר לו ועתה שלשת רעיך שהיה להם להשיב כל הדברים הללו שאמרתי.
לא ראו אור, אלא נעשו כעורים שלא ראו חכמה: בהיר הוא בשחקים. דומה הוא
הדבר לבהירים שרואים בשמים להוריד גשם: [ורוח עברה] והרוח באת ומטהרתן
ומעבירתן ואין מטר יורד, כך היא דוגמתן, התחילו להשיבך ועמדו לא ענו עוד
בסוף: ובהיר לשון צחות ונקיות, לפיכך נקראת השומה הלבנה בהרת: כד)אמר ר׳
יוחנן כל אורה שנאמרה באליהוא אינה אלא בירידת גשמים, ר׳ אושעיא רבה אמר
אינה אלא במתן תורה. כה)אמר רב יוסף אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עצלות
תורה, שנאמר ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים, תאנא דבי ר׳ ישמעאל אפילו
בשעה שהשמים עומדין בהירין להוריד טל ומטר רוח עברה ותטהרם: 22 מצפון
זהב יאתה על אלוה נורא הוד. אותו הרוח שהוא זך וטהור כזהב מצפון מתחיל
לבא על אלוה נורא הוד, יש הוד ושבח על זה שישבחוהו בני אדם בבא השמש
אחר החשך, וכן המריקים מעליהם הזהב, ר״ל השטן שהוא זך כזהב, ויתכן שהוא זהב
ממש. ואמר התרגום מצפונא [ודהבא] ייתי קדם אלאה (בחיל) [דחיל] שבהורא,
כו)תרגום אחר מצפונא אצטואתא ייתי ויגהר עלמא קדם אלהא דחיל יודין עליל
עלמא. כז)אמר רב חסדא מאי דכתיב מצפון זהב יאתה זו רוח צפונית שמזלת

הביא בגליון הודיעני קרי. לפנינו אין בזה קרי וכתיב. וראיתי במנחת שי שהביא וז״ל בס״א כתבי
יד הודיעני כתיב הודיעני קרי. אך מצאתי שזהו כדעת מדינחאי, אבל למערבאי כתיב וקרי, ונראה
שצ״ל בחילופים למערבי הודיעני כגירסת כל הספרים עכ״ל. כ) ומתרגמינן כד מכסן. כן הוא בתרגום
אונקלס. כא) ר׳ אבא אומר. ירושלמי ברכות פ״ט ה״א (דף י״ב ע״ד). כב) ולרז״ל כל המספר.
מגילה י״ח ע״א. כג) עתה הוא מקנתר כו׳ עד ועמדו לא ענו עוד בסוף, הוא לשון רש״י. כד) א״ר
יוחנן כל אורה כו׳. עוד לא מצאתי מקום המאמר. כה) אמר רב יוסף. תענית ז׳ ע״ב, ולזה המאמר
כוון המתרגם בנוסח שני אשר רשום עליו „ת״א״ והשתא לא אסתכלו באוריתא אתעבידו שמיא
בהירי מן לאחתא טלא למטרא. כו) תרגום אחר מצפונא אצטואתא ייתי. וגם לפנינו הוא בתרגום
אחר. והגי׳ אכתניא ייתי. וכן הביא הערוך את התרגום והמתורגמן בשרש אסתן כתב ובערך אסתנא
פי׳ יום שמנשבת בו רוח צפונית לרוב עכ״ל אולם הערוך הביא זה על יומא דאסתנא. אבל המלה
בעצמה פי׳ בלשון סורי רוח צפון (גארדוויגד) לכן לא הי׳ להמתורגמן להביא את פי׳ הערוך אשר

את הזהב, וכן הוא אומר הזלים זהב מכים (ישעיה מו ו): 23 שדי לא מצאנוהו שגיא כח ומשפט ורב צדקה לא יענה. אינו נמצא ולא ישיג אמתתו אפי' חיות הקדש וגם הוא שגיא כח ושגיא משפט ושגיא צדקה: כח)ד"א שדי לא מצאנוהו שגיא כח, לעורר על הבריות משפטיו כפי עוצם גדלו, כי אם ברחמים וכפרת הבריות שם בדבר מועט, כפי היכולת, קומץ מנחה, מחצית השקל, תורים ובני יונה, בקר וצאן, לא הטריחם לבקש ראם, ומשפט אלו הייסורין, שאין מביא עליהם כרוע מעשיהם, ולא יענה אותם יותר מראי, ורב צדקה, לא יכריח את הבריות לצדק יותר מראי כי אם איש כמתנת ידו: כט)וכן אמרו חז"ל שדי לא מצאנוהו שגיא כח, אין הב"ה בא במרחות עם הבריות, ל)שבשעה שאמר למשה ועשו לי מקדש (שמות כה ח), תמה ואמר רבון של עולם הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), [ואתה אמרת ועשו לי מקדש] אמר לו לא כשאתה סבור, אלא עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום, ושמונה במערב, ואצמצם שכינתי ואשכון ביניהם, וכן צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), אמר לפניו רבון העולמים ולבנן אין די בער וגו' (ישעיה מ טז), אמר לו את הכבש אחד תעשה בבקר, וכן כשאמר לו ונתנו איש כפר נפשו (שמות ל יב), אמר לפניו רבון העולמים ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם (תהלים מט ט), אח לא פדה יפדה איש (שם ח) אמר לו זה יתנו מחצית השקל (שמות ל יג): ויש אומרין ומשפט ורוב צדקה. הטעם כל מי שהוא מכלכל דבריו במשפט ונותן צדקה לרוב לא יענה. כלומר לא עני לעולם. לא)אמר ר' שבתי כתיב ומשפט ורב צדקה לא יענה, מהו לא יענה, אין הב"ה משהה מתן שכרן של עשה צדקה בגוים: 24 לכן יראוהו כל אנשים לא יראה כל חכמי לב. מלהתוכח אליו כי לא יראה כל חכמי לב שאין חכמתם כלום בעיניו: וי"א יראוהו אנשים. ר"ל שהקב"ה יראוהו אנשים והוא לא יראה אפילו חכמי לב ואע"פ לא יראוהו אלא לפי מעשיו: לב)ד"א אמר לו אליהוא לפי שהטלת אימה יתירה על בני דורך לפיכך לא זכית שיהיו לך בנים חכמי לב. לג)אמר ר' יהודה אמר רב כל פרנס המטיל אימה יתרה על הציבור שלא לשם שמים אינו רואה בן ת"ח לעצמו, שנאמר לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב. ואמר התרגום בגין דחילו מניה גובריא לא ידחל כל חכימי לבא:

לח.

1 ויען ייי את איוב מן הסערה ויאמר. כלל המענה הזה כך הוא, אמר לו מה לך להרהר אחר מדותי ולבקש טעם לדברי, וכי תדע טעם לכל מעשי, ותוכל להבין פליאותי וגבורתי, ובעבור שלא הודה איוב לדברי אליהוא, שהיו דברים נבונים, לפיכך לא השיבו הב"ה בראיות ומשלים ושאל לו שאלות רבות וקשות שלא יוכל אדם גדול בחכמה להשיב עליהם כהוגן וכראוי, כדי שיכיר בעצמו שאין בו דעת,

---

אין לו שייכות לדברי התרגום. מ) אמר רב חסדא. ב"ב כ"ה ע"ב. כח) ד"א שדי לא מצאנוהו לעורר על הבריות, עד איש כמתנת ידו נובע מפי' רש"י. כט) וכן אמרו רז"ל אין הקב"ה בא בטרחות עם הבריות. תנחומא הנדפס מכבר כי תשא אות י'. פסיקתא דר"כ שקלים וע"ש הערה קס"ו. ופסקא את קרבני ע"ש הערה קי"ד ושמ"ר ריש פל"ד. ל) שבשעה שאמר למשה. תנחומא שם ופסיקתא דר"כ שקלים ע"ש בהערה קנ"ח. לא) א"ר שבתי כתיב ומשפט ורב צדקה לא יענה. גם הילקוט הביא המאמר הזה ברמז תתקכ"ב. וחסר הציון כי זה מאמר בפני עצמו ואינו מוסב למאמר שהביא לפני זה מגמרא ע"ז דף ד' ומצאתי המאמר בירושלמי פאה פ"א דף ט"ו ע"ג. לב) ד"א אמר לו אליהו לפי שהטלת אימה. הוא לשון רש"י והביא ורבותינו פירשוהו, וכוון למאמרים שהביא המחבר בשם ר' יהודה. לג) א"ר יהודה אמר רב. ר"ה י"ז ע"א.

ואינו יכול לעמוד על מדותיו של הב״ה, ויחזור ויאמר כמו שאמר בער ולא אדע: מן הסערה. ממקום כבודו, כד״א וסביביו נסערה מאד (תהלים נ ג), וכן הוא אומר והנה רוח סערה באה מן הצפון (יחזקאל א ד). וי״א מן הסערה. עודנו בחליו, ובא להודיעך שאע״פ שהיה בחליו הורה לדברי השם, שנאמר על כן אמאס וניחמתי על עפר ואפר (איוב מב ו), ואמר התרגום אתיביה יי׳ ית איוב מן עלעלא דצערא: א) ואמר רב אבינא בר סיסי פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו, שנאמר ויען יי׳ את איוב מן הסערה [מבין שערות ראשו]. ב) ד״א במה שהב״ה מכה בו הוא מרפא, כשהכה איוב הכהו בסערה, שנאמר אשר בסערה ישופני (איוב ט יז), וברפאו רפאו בסערה, שנאמר ויען יי׳ את איוב מן הסערה: 2 מי זה מחשך עצה במלין בלי דעת. מי יעץ עצה חשכה וסכלא במליו ולא יועיל בם והוא בלי דעת. ג) אמר רב איוב בסערה חרף בסערה השיבהו, בסערה חרף אשר בסערה ישופני (שם שם), השיבו בסערה, ויען יי׳ את איוב מן הסערה ויאמר: 3 אזר נא כגבר חלציך ואשאלך והודיעני. דרך משל ורמז לו ונתעורר מחליו ויסוריו: 4 איפה היית ביסדי ארץ הגד נא אם ידעת בינה. אנה היית בתחלת היצירה, וכל איפה בה״א עניינו אנה, ובאל״ף עניינו מי, כמו מי איפא (בראשית כז לג), ואפו בלא אל״ף ובלא ה״א, עניינו אף, ד) העז אפו: 5 מי שם ממדיה כי תדע או מי נטה עליה קו. אפסיה וקצותיה ואלכסוניה ופאותיה, ה) על משקל בצרי שאול, שהוא מבעלי הכפל, ותשובת הב״ה לאיוב אינה מענין ששואל מלפניו, שהוא שאל הודיעני על מה תריבני וכיוצא בזה הענין, והוא לא השיב אותו, אלא שאל אותו על דברים עמוקים, כדי שישלם לו בהם ויסכים ויכיר וידע שאין לו דעת באלו העניינים, והם דברים אמתיים כך ישלם בייסוריו אע״פ שאינו יודע טעם הסבה מה היא: 6 על מה אדניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה. רמז להרים ולגבעות שהם להכביד הארץ, כמו האדנים והעגונין והם סבת עמידתה: או מי ירה אבן פנתה. זהו שקורין לה חכמי התכונה בלשון ישמעאל אלמרכ״ז. ו) אמר רב יצחק נפחא בשעה שברא הב״ה את העולם ירה אבן בים וממנו נשתת העולם, שנאמר על מה אדניה הטבעו, וחכמים אומרים מציון נברא העולם, שנאמר אל אלהים יי׳ דבר ויקרא ארץ (תהלים נ א), ונאמר מציון מכלל יופי (שם שם ב), מציון מכלל יופי של עולם, ז) וזו היא אבן שתייה, שממנה הושתת העולם: 7 ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים. אלו שבעה ככבי לכת, ובכללן הכוכבים שעולין עם עמוד השחר: ויריעו כל בני אלהים. אלו המלאכים. ח) ורז״ל אמרו בכל יום ויום אין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה, עד שיאמרו ישראל למטה, שנאמר ברן יחד ככבי בקר, ואחר ויריעו כל בני אלהים. ט) וכן הוא אומר בעמדם תרפינה (כנפיהם) [כנפיהן] (יחזקאל א כד), וכי יש ישיבה למעלה שהוא

א) ואמר רב אבינא בר סיסי. ב״ר פ״ד אות ד׳. ושם תגי׳ א״ר חנינא בר איסי. ב) ד״א במה שהקב״ה מכה. תנחומא הנדפס מכבר בשלח אות כ״ג, וטבע ממכילתא בשלח מסכתא ב׳ פ״ה בפסוק וישקף ה׳ אל מחנה מצרים. וראיתי ברש״י בפי׳ לאיוב שכתב וז״ל ד״א בסערה הכהו בסערה רפאהו כדמפרש בספרי. אולי יש לתקן כדמפרש במכילתא כי לא מצאתי בספרי. ג) אמר רב איוב בסערה חרף. ב״ב ט״ז ע״א, נדה כ״ב ע״א. ובגמרא ב״ב תגי׳ אמר רבה ובנדה תגי׳ אמר רבא. ד) העז אפו. אין זה לשון הכתוב. ואולי צ״ל דעו אפו (איוב יט ו) כי נמצא ד׳ כתובים בוי״ו כמו אם לא אפו (שם ט כד) מי יתן אפו (שם יט כג) דעו אפו (שם שם ו) אפו תקותי (שם יז טו). ה) על משקל בצרי שאול שהוא מבעלי הכפל, יש לתקן על משקל ומצרי שאול (תהלים קטז ג). ומ״ש שהוא מפעלי הכפל ר״ל ששרשו צרר. וכן ראיתי ברד״ק בשרשים שרש מדד שהביא כן, והראב״ע הביא וז״ל ממדיה גבולותיה. ור׳ יהודה בעל הדקדוק ג״ע פי׳ אותה מן מדד. ו) א״ר יצחק נפחא. יומא נ״ד ע״ב. ובגמרא שם הסגירו מלת נפחא ובאמת אין למחוק מן הספר וכן הביא המחבר, וכן מובא בילקוט איוב רמז תתקכ״ג. ז) וזהו אבן שתיה. שם שם. ושתית היתה נקראת, תני שממנה הושתת העולם. ח) ורז״ל אמרו בכל יום ויום. חולין צ״א סע״ב, וספרי

אומר בעמדם, אלא כששמע קול בניו של יעקב שנמשלו בככבים, מקלסין שמו של הב"ה, דכתיב בהו ומצדיקי הרבים ככבבים לעולם ועד (דניאל יב ג): 8 ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא. כלומר הסיך עליו בדלתים, כדי שלא יצא בהמשכתו מן התהום שהוא שם כשליל ברחם אמו, והוא כמו כי אתה גוחי מבטן (תהלים כב י), שאלמלא כן היה יוצא ומציף את העולם כלו: ומרחם. הוא כנוי לקרקע התהום ולשרשו, וכמהו מרחם משחר (שם קי ג): 9 בשומי ענן לבושו וערפל חתלתו. סביבותיו הקיף מימי אוקיינוס שהוא מקיף את כל העולם, ועננים סובבין לו כלבוש לסיפתו וכריכתו, [חתולתו] כמו והחתל לא חותלת (יחזקאל טז ד): 10 ואשבור עליו חקי ואשים בריח ודלתים. י)עשיתי לו שערים סביב לעבר בתוכם ואם לא כמו חק אשר לא יעבר, ומעניינו עד השברים (יהושע ז ה), והם כמין תעלות שעושין אותן סביבות העיר: 11 ואמר עד פה תבא ולא תסיף ופא ישית בגאון גליך. מענין נשתה גבורתם (ירמיה נא ל), ונשתו מים (ישעיה יט ה), כלומר כשאתה בא עד פה עד' אלין פרכייא תשש גאון גליך: וי"א שהוא כמו תשים, כלומר עד כאן תשית גבול לגאון גליך חק ולא יעבר. יא)ורבותינו ז"ל דרשו פרשה זו (בשביל) [בשליל] בעוד שהוא ברחם אמו, הה"ד בגיחו מרחם יצא (פסוק ח) על ידי שנתגאה [לצאת]. בשומו ענן לבושו, זה השפיר. וערפל חתולתו, זו שליא. ואשבור עליו חקי, אלו שלשה חדשים הראשונים. ואשים בריח ודלתים, אלו שלשה חדשים האמצעיים. ואומר עד פה תבא ולא תוסיף, אלו שלשה חדשים האחרונים. ופא ישית בגאון גליך, ר' איבו אמר (בגאון) [בעון] גלליך, לפי שהולד הזה כשהוא יוצא, הוא יוצא מלא גלולים, וכל מיני סרוחין והן מחבקין ומנשקין אותו, וביותר אם הוא זכר: 12 המימיך צוית בקר ידעת השחר מקמו. יב)ואמר התרגום המיומ' בראשית פקידת למהוי שפר: ידעת השחר מקומו. יג)ה' השחר כתובה בסוף, והיא ידעתה, והפכה ה"א ויחלטו הממנו (מ"א כ לג) כתובה בתחלת ממנו והיא קמיה לשם בשבא ופתח, יד)ות"א ידע את איהא דעתא דשפרא: 13 לאחז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה. טו)כאדם שאוחז בכנפות הטלית ומנערה, כך עתיד אני לאחוז בכנפות הארץ ולנער את הרשעים ממנה, וכן הוא אומר וי"י יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור (ישעי' לא ג), כאדם (שאומ') [האוחז בידו] דבר ומטה ידו ונופל. טז)ועי"ן רשעים היא תלויה, וכן ע' מרשעים (פסוק טו). לפי שהוא, ר"ל הראשים שבה והגדולים, ומפני כבוד הצדיקים שבהם שהיו בכל דור ודור, כגון דוד וחזקיה ויאשיה, כתי' עיין תלויה, ר"ל שהרשעים הם שינערו וימנע מהם אורם. ואמר התרגום למיהד (בסייפי) [בגדפי] ארעא ויטלטלון חייבייא מניה: 14 תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש. רמז להפיכת האדם לעפר ושנוייו שם, ולסוף לתחיית המתים הוא קם, וחוזר לכמות שהיה בתחלה, כמו שעושין בשעוה או בחומר שמרכיב אותו על המטבע, ואחר כן אם אינו ישר בעיניו הוא מפסיד אותו ועושה אותו פעם שנייה, עד שיעשה

האזינו סוף פיסקא ש"ו. ט) וכן הוא אומר בעמדם וכי יש ישיבה. ב"ר פס"ה אות כ"א. י) עשיתי לו שערים. הוא לשון רש"י. ויש לתקן כמו שהוא ברש"י שם. עשיתי לי שברים סביב לעכבו בתוכם והם לו חוק אשר לא יעברם כמו וירדפם לפני השער עד השברים והם תועלות סביב לעיר במקום שערים צ"ל שברים. ובמקום לעבור צ"ל לעכוב. ובמקום ואם לא כמו חק, צ"ל והם לו חק. יא) ורבותינו ז"ל דרשו. וי"ר פי"ד אות ד'. ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ג ונרשם בגליון „ב"ר" בטעות וצ"ל „וי"ר". וכן בתוספתא ברכות פ"ב איתא וערפל חתולתו ענן לבושו זה השפיר וערפל זה השליא. ועיין בתנחומא ריש תזריע. יב) ואמר התרגום המיומ' בראשית פקידת למהוי שפר. לפנינו לפי גי' ת"א הביומי בראשית הויתא ופקדתא למהוי צפר. יג) ה' השחר כתובה בסוף והיא ידעתה. ר"ל כתיב ידעתה שחר והקרי ידעת השחר. ובעל מנחת שי הביא וז"ל השחר קרי וזו היא א' מן שלש תיבות דקדמיתא נסיב מן תנייתא כמ"ש בש"ב ה'. יד) ות"א ידע את איהא דעתא

כרצונו, וכן הם לפניו כחולין בגד והניחו בקופסא, ולבסוף הוא חוזר ולובשו, כך הוא נקל לפניו להחיות האדם ולהשיבו לעולם ולהחזירו לכמות שהיה. יז)תאני ר' חייא עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן, יח)כלומר בכסות שירד אדם בו לקבורה בו עתיד לעמוד לתחיית המתים, ק"ו מחטה שנקברת ערומה ויוצאה בכמה לבושין, צדיקים שנקברין בלבושיהן על אחת כמה וכמה: הא למדת כשם שהאדם הולך לבית עולמו כך הוא חוזר, שנאמר תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש, צא ולמד משמואל הרמתי: ד"א תתהפך. יט)ת"ר להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה, והנה [הקב"ה] טובע [כל אדם] בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו, שנאמר תתהפך כחומר חותם ומפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה שלא יראה אדם דירה נאה לחברו ויאמר שלי היא, שנאמר וימנע מרשעים אורם. 15 וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר: 16 הבאת עד נבכי ים ובחקר תהום התהלכת. שם מן בכה, כמו כלה ונחרצה (ישעיה י כג), ועניינו עומק הים ושרשו וסוף עיקרו, ומענינו מבכי נהרות חבש (איוב כח יא): ד"א נבכי מסגרי, כמו נבוכים הם בארץ סגר עליהם המדבר (שמות יד ג), ובידוע הוא שאין לך מקום שיהיו בו נבוכים ונמונים יותר ממקום זה, שהוא רחוק מכדור הארץ, ואינו בו לא אי ולא מקום מבצר, וכל ספינה שיוליכנה הרוח לשם לעולם לא תאבד ותלך לה, וזה דבר ברור הוא אצלכם: 17 הנגלו לך שערי מות ושערי צלמות תראה. אמר התרגום ובמעלה טולא [מותא] גהינם (תחטי) [תחמי]: 18 התבוננת עד רחבי ארץ הגד אם ידעת כלה: 19 אי זה הדרך ישכן אור וחשך אי זה מקמו: 20 כי תקחנו אל גבולו וכי תבין נתיבות ביתו. כ)תרגום אמר אין ידע תחומיה: כא)וחושך אי זה מקומו מלא כתיב, ששם גנזי החשך, שנאמר ישת חשך סתרו (תהלים יח יב): 21 ידעת כי אז תולד ומספר ימיך רבים. דינו ידעת או כי תולד, כלומר כלום ידעת מקדם שתבא לעולם או שאתה עתיד להולד: 22 הבאת אל אצרות שלג ואוצרות ברד תראה. דרך שאלה, והטעם שהם אוצרות השורות בגבורתו וברשותו ובמאמרו, ואינן נעצרות או יורדות אלא במאמרו, וכן הנותן באוצרות תהומות (שם לג ז): 23 אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה. אשר הבינותי למלחמת גוג ומגוג: 24 אי זה הדרך יחלק אור יפיץ קדים עלי ארץ. יחלק אור. כב)זה תימור של חמה, שהוא מפציע לכאן ולכאן כקרני איל: יפיץ קדים. שמש המזרח: 25 מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיז קלות.

דשפרא. אין נוסח זה לפנינו. טו) כאדם שאוחז בכנפות הטלית. הוא לשון רש"י. טז) ועיי"ן רשעים היא תלויה וכן ע' מרשעים לפי שהוא כו'. ובעל מנחת ישי הביא בעל מסורת הברית הגדול שעי"ן זו תלויה לרמוז שהרשעים הם עשירים בעוה"ז. דכן אותיות דרשעים עשירים. מ"מ סופם שיסתלק העי"ן מהם וישארו רשים ודלים כי לא לעולם חוסן ושם על וימנע מרשעים הביא ג"כ עין מרשעים תלויה, ובפ' חלק (סנהדרין ק"ד ע"א) מפני מה עין של רשעים תלויה כיון שנעשה ראש מלמטה נעשה ריש מלמעלה ע"כ. ד"א למה עין של רשעים תלויה לפי שהעין מאורו של אדם ודין הוא שיהא נטל עינו של רשע שהוא מאורו כדכתיב וימנע מרשעים אורם, וקרוב לזה כתב בעל מסורת הברית הגדול דעיין זו תלויה לרמוז שה' סימא עיניהם של רשעים בל יראו, ויתנו מזיו האור שברא ביום ראשון וגנוז לצדיקים יז) תאני ר' חייא. כתובות קי"א ע"ב. יח) "כלומר בכסות שירד אדם בו לקבירה בו עתיד לעמוד לתחיית המתים . הוא הוספת המחבר, והוא מאמר ר' נתן בתנדומא ריש אמור, וכן בקה"ר פ' ברבות הטובה ומס' שמחות סוף פ"ט, וירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (ל"ב ע"ב). וגם הסיום הא למדת כשם שהאדם הולך לבית עולמו כך הוא חוזר צא ולמד משמואל הרמתי, הוא ממדרש ב"ר פצ"ה אות א', ועיין גם אגדת שמואל פ"ו. יט) ת"ר להגיד גדולתו. סנהדרין ל"ח ע"א. כ) תרגום אמר אין ידע תחומיה. זה מוסב על פסוק י"ח, אם ידעת כלה, ולפנינו בתרגום אין ידעת כולא. ונוסחא משובשת היתה לפניו. כא) ותושך איזה מקומו ומלא כתיב ששם גנזי החשך. בפסוק וחשך איננו מלא רק מקומו הוא מלא. והמחבר הביא מקמו בלי וי"ו, והרב בעל מנחת שי הביא במקצת ספרים מדוייקים חסר וי"ו אחר הקו"ף. כב) זה תימור של חמה כו', הוא

פלג כמו בימיו נפלגה הארץ (בראשית י כה): לשטף. זרם מים: תעלה. כמו סלון ומרזב, כלומר מי הוא זה שחלק השטף שירד במרה כמו במסלונים ומרזבים כבר קצובה או מי שם דרך קצוב, או מי שם דרך לחזיז קולות, שלא יצאו בכח י״י ומרעישין את כל העולם: כג)ולרז״ל מי פלג לשטף תעלה. אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי בערביא קורין לשער שטפא, שכל שער ושער שבאדם ברא לו הקב״ה מעין בפני עצמו, לפי שאיוב קרא תגר ואמר אשר בשערה ישופני (איוב ט יז), על חנם הביא הקב״ה עליו כל הייסורין הללו, אמרו חבריו חלילה לאל מרשע, כי פועל אדם ישלם לו (שם לד י, יא), במדה שהוא מודד בה מודדין לו, אמר לו הב״ה לאיוב השער שעליך מעין עשיתי לו, ומרה נתתי לו, כד)ולא עוד אלא ששער ראשך פלגתי גומא לכל אחת ואחת, שאלו שתי שערות יונקות בגומא אחת, היו מכחישות מאור עיניו של אדם, ובין כל גומא לא נתחלף לי, בין איוב לאויב יתחלף לי: 26 להמטיר על ארץ לא איש מדבר לא אדם בו. וכתיב ואדם אין לעבוד את האדמה, ואיד יעלה מן הארץ (בראשית ב ה ו), אפי׳ אדם אין ברית כרותה לארץ שיתן לה תפקידה, הה״ד להמטיר על ארץ לא איש: 27 להשביע שואה ומשואה ולהצמיח מוצא דשא. כה)אגלי טל, גלי טל, והאל״ף יתרה, כמו ואחותי באזניכם (איוב יג יז), ומענינו (המין) [המון] גליהם (ירמיה נא נה), ויתכן שהוא מענין גל נעול (שה״ש ד יב): ד״א נטפי טל לפי הענין: ד״א שהוא הטל הדק ביותר, וקורין לו בלשון ישמעאל אלנד׳א, ואמר (הכתו׳) [התרגום] רסיסי טלא, והם טפים של שלג, וכמהו דק ככפור (שמות טז יד), ונקרא בערבי אלברד: 28 היש למטר אב או מי הוליד אגלי טל: 29 מבטן מי יצא הקרח וכפר שמים מי ילדו: 30 כאבן מים יתחבאו ופני תהום יתלכדו. על ידי הקרח שמוליד טפה שעל פניהם ופני תהום יתלכדו מרוב הקרח: 31 התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח. מעדנות, קשרים, כו)מלשון רבותינו המתיר ראשי מעדנות שלהם, כלומר קשרים שלהם, ר״ל שהיא קשרת בצנתה כל מיני פירות נקשרים וקליפים שלא תיבש לחותה, כגון שקדים ואגוזים ושאר פירות כל מין ומין כלי הצרך לו: או מושכות כסיל. שהוא בחמתו מושך הליחה באילנות ומפתח אותן להוציא פרח ולהציץ ציץ ולגמול פירות: כז)ולרז״ל התקשר מעדנות כימה, כימה יש לה צנה גדולה ומקטרא לפירי, וכסיל יש בו חמימות גדולה ומכבשה לפירי, לפיכך אמר ומושכות כסיל תפתח, שהוא מפתח, כלומר מסממסן ומרטבן ומכבשת לפירי: כח)ר׳ חנינא אמר כימה מעדנת את הפירות, וכסיל מושך בין קשר לקשר: כט)וי״א שהתקשר מעדנות כימה שלא תצא כל קצתה ותחריב את העולם בצנתה, או מושכות כסיל, שצניו תפתח להוציא חומו להפיג צינתה של כימה: 32 התציא מזרות בעתו ועיש על בניה תנחם. מזרות, ר״ל שאר המזלות, ועיש קורין אלערב בנאת נעש, הם חמשה כוכבים סדורים כמין קשת, ושנים כמין צרי. ל)מאי מזרות, אמר ר׳ סימון מזל שהוא ממזר את הפירות, כלומר מחזיק אותן ומקשה אותן: לא)ועיש. כשבא מבול לעולם גנבה

לשון רש״י. כג) ולרז״ל א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי. תנחומא תזריע אות ה׳ ותנחומא הנדפס מכבר אות ו׳, ולזה המאמר כוון רש״י בפי׳ לאיוב שם. כד) ולא עוד אלא ששער ראשך. הסיום הזה הוא מגמרא ב״ב ט״ז ע״א. כה) אגלי טל, גלי טל. זה מוסב להפסוק שלאחריו. כו) מלשון רבותינו המתיר ראשי מעדנות. סוכה י״ג ע״ב כיון שהתיר ראשי מעדנות שלהן כשרין, ובמשנה כלים פ״ב מ״ז המתיר ראשי המעדנין טהורה וע״ש׳ בפי׳ הרמב״ם ובפי׳ רש״י שכתבו שהוא נגזר מן התקשר מעדנות כימה. כז) ולרז״ל התקשר מעדנות כימה. כימה יש לה צנה גדולה. נעלם ממני מקום המאמר בקשתי ולא מצאתי. כח) ר׳ חנינא אמר. ב״ר פ״י אות ו׳. כט) וי״א שהתקשר מעדנות כימה עיין ברכות נ״ח ע״ב אלמלא חמה של כסיל כו׳. ל) מאי מזרות א״ר סימון. ב״ר פ״י אות ו׳. לא) ועיש בשבא מבול לעולם גנבה כימה שני כוכבים מעיש כו׳. לא מצאתי המאמר

כימה שני כוכבים מעיש, והיא רצה אחריה, כלומר תן לי בני, והב״ה עתיד להחזירן לה ולנחמה, שנאמ׳ ועיש על בניה תנחם: 33 הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ. לג) שטירת המזלות הממונים על הארץ להביא קור וחום וקיץ וחורף: ד״א שהוא מלשון שוטר ומושל (משלי ו ז), השמת ממשלת חקות השמים בארץ, שגזרת המזלות מתקיימת בארץ, ויתכן שיהא ענינו השמת מגמתו וכונתו בארץ לג) ואמר התרגום אין תשוי שטרא דגלגליא על ארעא: לד) ואמר ר׳ סימון כל עשב ועשב יש לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל, שנאמר אם תשים משטרו בארץ, ומשטרו שוטר שלו: 34 התרים לעב קולך ושפעת מים תכסך. לצוות עליו להתקשר בחשרת מים, ושפעת מים תכסך, תכסה הארץ על סיך, ותרגו׳ יפוצו מעינותיך חוצה (משלי ה טז), (יפשעון) [נשפעון] מעינותיך, וכן שפעת גמלים (ישעיה ס ו), המון רב: 35 התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו. במקום שנשתלחו שם אומר לפניו הננו ועשינו שלוחותך, לפי שהשכינה בכל מקום. לה) וכן אמרו רז״ל שלוחו של הב״ה לא כשליחי בשר ודם, שלוחי בשר ודם ממקום שמשתלחין לשם מחזירין שליחותם, אבל שלוחי של הקב״ה לו) למקום שמשתלחין משם מחזירין שליחות, שנאמר התשלח ברקים וילכו, (באו) [יבאו] לא נאמר, אלא וילכו ויאמרו לך, מלמד שהשכינה בכל מקום: 36 מי שת בטחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה. לז) זה הלב שסוכה ומחשב את הנולדות, מענין עברו משכיות לבב (תהלים עג ז): לח) ושנו רז״ל מי שת בטוחות חכמה, אלו הכליות, לט) דאמר מר כליות יועצות, ושכוי זה התרנגול, מ) דאמר ר׳ שמעון מא) לתחום גובריא היו קורין לתרנגול שכוי: 37 מי יספר שחקים בחכמה ונבלי שמים מי ישכיב. מענין כתיבה על דרך שאלה כמו (ואלמדם) [וללמדם] ספר (דניאל א ד), והטעם מי התנה חקות השמים והכינם על מה שהם עכשו: ד״א שהוא מענין ויספר אותו (בראשית לז ט), כלומר מי זה שיוכל לספר בחכמתו ולהודיע מה יש בשחקים: ונבלי שמים. נבלי נאדות, כמו נבל יין (ש״א א כד): וישכיב, כמו שכבת הטל (שמות טז יז), ואין זה אלא על דרך השאלה, כלומר והעבים שהן עשויין כנאדות שהגשמים כונסן בתוכן מי מיציק אותם לארץ ושופכם: וי״א ונבלי שמים. שהוא מענין ועלהו לא יבול (תהלים א ג), שהם יורדין מלמעלה למטה: 38 בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו. ביום שיצקתי עפר למוצק ליסוד עולם באמצעיתו, ונקרא בלשונם מרכז: ורגבים ידובקו. שנדבקו לה שאר העפר והצרורות ואינם זזין ממנה בטבעם ולא נפררים, ומענינו מתקו לו רגבי נחל (איוב כא לג), והארץ שהיא עפר תחוח ואינה ראויה לזריעה קורין לה בלשון ערב רגאב. מב) ואמרו רז״ל היאך נבראת הארץ תחלה נטל הב״ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרקו

חזה, וראיתי ברש״י בפי׳ לאיוב שם שהביא וז״ל ועיש כוכב גדול שבכימה, והרבה כוכבים קבועים בו, ונטל שני כוכבים ממנה לפתוח ארובות המבול וקבעו במזל טלה ועתיד הקב״ה להחזירם לה, תנחומא. עכ״ל, וזה לא נמצא בתנחומא שלנו וגם לא בנדפס מכבר, ואין ספק שכוון רש״י להילמדנו הנאבד אשר יכונה ג״כ בשם תנחומא ועיין ברכות נ״ח ע״א. לג) שטירת המזלות כו׳. הוא לשון רש״י. לג) ואמר התרגום אין תשוי שטרא דגלגליא על ארעא. לפנינו אין תשוי שטרי גלגלית בארעא. לד) ואמר ר׳ סימון כל עשב. ב״ר פ״י אות ו׳. לה) וכן אמרו רז״ל שלוחו של הקב״ה. ב״ב כ״ה ע״א. לו) למקום שמשתלחין משם מחזירין שליחות. פירש״י למקום שמשתלחין, באותו מקום שנשתלחו שם אף שם השכינה מצויה ואומרים לו עשינו שליחותך, ולזה המאמר כיוון רש״י גם בפי׳ לאיוב ויאמרו לך במקום שנשתלחו שם הננו עשינו שליחותך שאין צריכין לחזור למקומן ולהשיב שלוחן שהשכינה בכ״מ. ובגליון הש״ס תקנו במקום „משם״ צ״ל „שם״. לז) זה הלב שסוכה כו׳. כן הביא רש״י בשם י״א. לח) ושנו רז״ל. ר״ה כ״ו ע״א. לט) דאמר מר כליות יועצות. ברכות ס״א סע״א, והוא הוספת המחבר. מ) דאמר ר׳ שמעון. בגמרא אמר ר׳ שמעון בן לקיש. מא) לתחום גובריא. צ״ל לתחום קן נשריא, ובמדרש וי״ר פכ״ה אות ה׳ א״ר לוי בערבי צווחין לתרנגולתא שכוי, ורש״י בפי׳ לאיוב כתב לשכוי זה תרנגול לשון חכמים. כוון למאמר הנ״ל. ובתרגום שם בתרגום אחר תרגם לתרנגול ברא ביותא הוא עפ״י מאמר חז״ל. מב) ואמרו רז״ל היאך נבראת הארץ.

על המים ונעשה עפר, וצרורות קטנות שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות, שנאמר בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו: 39 התצוד ללביא טרף וחית כפירים תמלא: 40 כי ישחו במעונות ישבו בסכה למו ארב: 41 מי יכין לערב צידו כי ילדיו אל אל ישועו יתעו לבלי אכל. מג)מאי שנא עורב משאר עופות, לפי שהעורב כשיצאו אפרוחיו מבציהם, הם יוצאים לבנים בלא נוצה שחורה, וכשיראה אותם אביהם, יאמר אני זמנתי שחורים ומצאתי לבנים, אינם ילדי, ומניחם והולך לו, מה עושה הב"ה אשר רחמיו על כל מעשיו, מזמן להם יתושים קטנים, ובאים ונכנסין בפיהם, בשביל הריר והלחה שתרד מפיהם, והם סוגרין פיהם עליהם ובולעין אותם, ונזונין בהם ארבעה או חמשה ימים, עד שיתחילו להשחיר מעט, והעורב בא ורואה אותם כך מיד הוא בא ומרחם עליהם, ואומר בני הם בלי ספק, וחוזר וזן אותם ומחי' אותם:

לט.

1 הידעת עת לדת יעלי סלע חלל אילות תשמור. א)אמרו רז"ל יעלה זו רחמה צר, ולבה אכזרי על ולדה, לפי שהיא מתקשה בלדתה הרבה מאד משאר החיות, ובשעה שכורעת לילד עולה לראש ההר ויולדת שם, כדי שיפול לישם וימות, והב"ה מזמין לה נשר ומקבלו על כנפיו ומניחו ואין מקדים רגע אחד, ולא מאחר רגע אחד, שאם מקדים או מאחר היה נופל מת: חלל אילות. ב)אילה זו רחמה צר כמו כן, ובשעה שכורעת לילד הב"ה מזמין לה דרקון ומכישה ברחמה ומתרפא ויולדת ואינו מקדים רגע ולא מאחר רגע, שאם יקדים או יאחר היא מתה: וחולל, מן חיל כיולדה (תהלים מח ז): 2 תספר ירחים תמלאנה וידעת עת לדתנה: 3 תכרענה ילדיהן תפלחנה חבליהם תשלחנה. חבלי יולדה שלהם תשלחנה מעליהן בלדתן לרגע שאני מזמן להם; וי"א שדרך האילות שלהם יולדות נושבות את בניהם על ארכובותיהן, כדי שלא יוכלו לצאת ממקומם, מפני שהם דואגות עליהם שמא יקחו אותם בני אדם: 4 יחלמו בניהם ירבו בבר יצאו ולא שבו למו. יתאמצו ויתגברו וכן (והחלימני) [ותחלימני] והחייני (ישעיה לח טז): בבר. מן בר ולחם ומזון (בראשית מה כג), כלומר כשיחזקו בניהם וירבה כחם בבר ובמיני דשאים: שבו למו. ג)שהם חוזרין ומפרנסין עצמן, ואין צריכין לא לגדול אמן ולא לשום אדם: ד)ויש אומרין ירבו בבר. ירבו בברירות: ה)וי"א בבר בחוץ, ואמר התרגום מתחילין בניהון ישנון בעיבורא: 5 מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד מי פתח. שאין אדם יכול לגדלו וללמדו לעבוד כבהמה: ערוד. חמור הבר: מי פתח. מוסרותיו שאין עליו עול אדם: 6 אשר שמתי ערבה ביתו ומשכנתיו מלחה: 7 ישחק להמון קריה תשאות נוגש

לעיל ל"ז ו' הביא הארץ מאיזה מקום נבראת משלג שתחת כסא הכבוד, והוא מפדר"ר פ"ג וע"ש בפי' הרד"ל ועיין יומא נ"ד ע"ב. מג) מאי שנא עורב משאר עופות לפי שהעורב כשיצא אפרוחיו כו'. נמצא בסגנון אחר בתנחומא שלנו עקב אות ג' כשעורב מוליד הוא מוליד לבנים ואומר הזכר לנקבה שעוף אחר בא עליה, והם מואסין אותן ומניחן אותן, מה הקב"ה עושה מוציא מצואה שלהן יתושין ופורחין ואוכלין ומשם משחירין כו'. וזה הוסיף המדפיס ממנטובה אל התנחומא הנדפס מכבר עיין שם הערה מ'. ובפדר"א סוף פכ"א איתא כשהן מולידין את בניהם רואין אותן לבנים ובורחים מפניהם וסבורים שהם בני נחש והקב"ה נותן להם מזונם בלא חיסור. ועיין במדרש וי"ר ריש פי"ט, ואגדת שבואל פ"ה. ולזה כוון רש"י כתובות מ"ט ע"ב אוכמי כשגדל משחיר ותאם והאב אוהבין אותן אבל מתחילתן לבינים ושונאין אותן, וכן רש"י באיוב שם כתב אביהם שונאם והקב"ה מזמן להם יתושין נבראים מצואתן ונכנסים לתוך פיהם. וכוון למאמר הנ"ל.

א) אמרו רז"ל. יעלה זו רחמה צר כו' והקב"ה מזמין לה נשר כו'. וגם רש"י באיוב הביא זה המאמר. ב) אילה זו רחמה צר. ב"ב ט"ז ע"ב ולזה המאמר כוון רש"י בפי' לאיוב. ג) שהם חוזרין. הוא כפי' רש"י. ד) וי"א ירבו בברירות. כן פי' הראב"ע. ה) וי"א בבור בחוץ. כן הביא

לא ישמע: 8 יתור הרים מרעהו ואחר כל ירוק ידרוש. יתור, מענין (והיותר) [ואת היותר] החרמנו (ש"א טו טו), כלומר מפני כחו שהוא חזק ובריא הוא עולה בהרים הגבוהים, מה שלא יוכלו לעלות בו בהמות אחרות, ולשם הוא מוצא מרעהו, וכאלו הוא יתור הרים, וקורין לו בלשון ערב פצר"ל אלגבאל: ד"א שהוא מענין ויתורו (במדבר יג ב), כלומר שהוא בעצמו מחפש ותר מקום מרעהו: 9 היאבה רים עבדך אם ילין על אבסיך. ו)רינו ראם ענין אחר, וקורין לו בלשון ישמעאל אלכדכדאן: עבדך לעבדך: 10 התקשר רים בתלם עבותו אם ישדד עמקים אחריך. אפשר שתקשור אותו בחבל עבות ותחרוש בו תלמיך, או ישדד עמקים ומישור, כמו שאתה חורש ומשדד בשוורים, וכן יפתח וישדד אדמתו (ישעיה כח כד). ז)אמר רב יהודה ראם לא נכנס עם [נח] בתיבה אלא גוריו, ר' נחמיה אמר לא הוא ולא גוריו, אלא קשרו נח חוץ והיה מתלם תלמיות כמין טבריה לסוסותא, שנאמר התקשר רים בתלם עבותו וגו'. ח)בימי ר' חייא רבא עלה גור אחד לארץ [ישראל] ט)ולא הניח אילן עומד, עד (שעמדו) [שעקרו] ועשו תשובה ותענית והתפלל ר' חייא, י)ונעתה אמו מן המדבר וירד לקולה: 11 התבטח בו כי רב כחו ותעזב אליו יגיעך. יא)לאסוף תבואתך לפי שכחו רב: ותעזב אליו יגיעך. לאספו אל הבית: 12 התאמין בו כי ישוב זרעך וגרנך יאסף: 13 כנף רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצה. כנף רננים, יתכן שהוא המאוס שהוא מרנן וששׂ על ידי כנפיו וגווני אברותיו וזנבו, יב)וראיה לזה מה שאמרו רז"ל צפור כל כנף (בראשית ז יד), [זה] המאוס: וי"א שהוא עוף גדול ונקרא רננים על שם שהוא מרנן ומצפצף תמיד: נעלסה. מענין נתעלסה באהבים (משלי ז יח), וכל מי ששומע צפצופו הוא מתעלס, ואף הוא בעצמו מתעלס בקולו: אברה. כל עוף בנף קרוי אברה, ומענייננו יעלו אבר כנשרים (ישעיה מ לא): חסידה ונוצה. ר"ל חסידה בעלת הנוצה, וכן מלא הנוצה (יחזקאל יז ג). יג)ולרז"ל כנף רננים נעלסה, (נוסה ועולה ומחפטא) יד)[נושא עולה ונתחטא], וכן הוא אומר נתעלסה [באהבים] (משלי ז יח), נשא ונתן ונעלה [ונשמח] ונתחטא באהבים. חסידה, טו)זו דיה לבנה, ונקראת שמה חסידה, לפי שהיא עושה חסד עם חברותיה: 14 כי תעזב לארץ ביציה ועל עפר תחמם. זה הוא מנהגה שתעזוב לארץ ביציה: ועל עפר תחמם. יושבת ומחממתן עד שיבקעו, כי החמימות הוא סבת הווית האפרוח בתוך הביצה: 15 ותשכח כי רגל תזורה וחית השדה תדושה. תזוריה לביצתה, והוא כמו והזורה תבקע אפעה (ישעיה נט ה), טז)ולשון רז"ל ביצה מוזרת: 16 הקשיח בניה ללא לה לריק יגיעה בלי פחד. כל כך לבה אכזרי ואינה דואגת על בניה כאלו אינם בניה ואינה חוששת עליהם שיהא יגיעה לריק כיון שהיא עוזבת לארץ ביציה: 17 כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה: 18 כעת במרום תמריא תשחק לסוס ולרכבו. תמריא, יז)מלשון רז"ל [אין] ממרין את העגלים, שכן דרך כל עוף דורס שיאכל באויר: וי"א והסיר את מראתו בנוצתה (ויקרא א טז). כלומר בעת שתמלא המראה שלהם

הראב"ע. ו) דינו ראם. הוא כפי' רש"י. ז) אמר רב יהודה. ב"ר פל"א אות י"ג, ועיין זבחים קי"ג ע"ב. ח) בימי ר' חייא רבא. ב"ר שם, ושם הגי' בימי ר' חייא בר אבא. ט) ולא הניח אילן עומד. מלת עומד ליתא שם. עד שעמדו תקנתי עד שעקרו ומלת תשובה ליתא שם. י) וגעת אמו. אנ"ז של אותו ראם צעקה במדבר וירד הראם אל המדבר אחר הכרת קולה. יא) לאסוף תבואתך כו'. הוא לשון רש"י. יב) וראיה לזה מה שאמרו רז"ל. ב"ר פ"ז אות ד' ושם מובא זה על הכתוב ואת כל עוף כנף (בראשית א כא) זה הטווס. יג) ולרז"ל כנף רננים. מנחות ס"ו ע"ב. יד) נושא עולה ונתחטא. כמו שהוא לנכון בגמרא שם ועי"ש בפירש"י. טו) זו דיה לבנה. חולין ס"ג ע"א בשם רב יהודה. טז) ולשון רז"ל ביצה מוזרת. חולין ק"ם ע"ב. גם רבינו סעדיה גאון בתשעים מלות בודדות סי' מ"ה הביא והזורה (ישעית נט ה), ביצים מוזרות. ועיין בספרי [redacted] דבר כולל הערות לספר הנ"ל בהערה פ"א. יז) מלשון רז"ל אין ממרין את העגלים. שבת פכ"ד מ"ג דף קנ"ה ע"ב.

כשהיא שבעה מן הגבלות שאכלה תשחק לסוס ולרוכבו, לפי שאינה יראה מכלום:
19 התתן לסוס גבורה התלביש צוארו רעמה. רעם ובעתה יאחז למי שמביט בו:
20 התרעישנו כארבה הוד נחרו אימה. שאון מצהלותיו, וכן והשמיע יי' את הוד
קולו (ושאונו) (ישעיה ל ל), וממנו ולא הד הרים (יחזקאל ז ז), והוא הקול הנשמע
למדבר בין ההרים: נחרו. כמו מנחיריו יצא עשן (איוב מא כ): 21 יחפרו בעמק
וישיש בכח יצא לקראת נשק: 22 ישחק לפחד ולא יחת ולא ישוב מפני חרב: 23 עליו
תרנה אשפה להב חנית וכידון: 24 ברעש ורגז יגמא ארץ ולא יאמין כי קול שופר.
יגמא, יתכוון הארץ ברעש וברוגז, וכן מגמת פניהם (חבקוק א ט), כלומר כותתם:
ולא יאמין. מרוב השמחה שהוא מתאוה למלחמ' כי קול השופר שהוא שומע כי
הוא שופר של מלחמה: 25 בדי שפר יאמר האח ומרחוק יריח מלחמה רעם שרים
ותרועה. בדי, לשון די בעת שירבה עליו קול שופר ותרועה יאמר האח והוא כמו
יען אמרה צור על ירושלם האח (יחזקאל כו ב): יריח מלחמה. על דרך השאלה,
כמו מריח מים יפריח (איוב יד ט), כלומר יבין במלחמה וישיש וישמח שהיא תאותו
וסברו: רעם שרים. יח) ת"א ומבזע לדברבני בצהליה: 26 המבינתך יאבר נץ יפרש
כנפיו לתימן. יעוף, והוא מן יעלו אבר (ישעיה מ לא). יט) אמר רב חנן בר רבא
אמר (רבא) [רבן] ארבע רוחות מנשבות בכל יום, ורוח צפונית מנשבת עם כל אחת
ואחת, שאלמלא כן אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת, ורוח דרומית קשה מכולן,
אלמלא בן נץ מעמידו היה מחריב את העולם, שנאמר המבינתך יאבר נץ: ובן נץ
שם למלאך ידוע, שדומה לדמות נץ, פורש כנפיו לתימן להעמיד רוח דרומית לפי
שהוא קשה: 27 אם על פיך יגביה נשר וכי ירים קנו. שאין בכל מי שיגביה לעוף
באויר יותר ממנו והוא מלך העופות. 28 סלע ישכן ויתלונן על שן סלע ומצודה.
שהוא גבוה ואין בני אדם יכולין לעלות בו נקרא שן, על דרך השאלה, וכמהו השן
האחד (ש"א יד ה): 29 משם חפר אכל למרחוק עיניו יביטו. מענין ויחפרו לנו
(דברים א כב), ואמר התרגום מאלל מיכלא. כ) ת"א חסר מיכלא, כמו שאמרנו למעלה:
30 ואפרוחיו יעלעו דם ובאשר חללים שם הוא. יעלעו, ינרמו וישברו צלעות החללים
וימצו את דמם, והוא מלשון (וחלת) [ותלתן] עלעין (דניאל ז ה): וי"א שהוא מענין
ושתו ולעו (עובדיה א יז), והעי"ן הראשונה כפולה: ובאשר חללים. ובמקום שיש
מלחמה יבוא בעבור החללים:

מ.

1 ויען יי' את איוב ויאמר: 2 הרב עם שדי יסור מוכיח אלוה יעננה. וכי מריבת
המקום מוסר הוא, ויסור מקור, והיה דינו להיות הוי"ו פתוח, כמו יסור
יסרני יה (תהלים קיח יח); וכן הרוב מקור, כמו הרב רב עם ישראל (שופטים יא כה):
וי"א שעשיתו הריב עם שדי, אינו בעל מוסר שצריך לתוכחות ויוכיח עם אלוה
שהוא צריך האל להשיב על דבריו: 3 ויען איוב את יי' ויאמר: 4 הן קלותי
(מאוד) מה אשיבך ידי שמתי למו פי. יתכן שהוא מענין קל הוא על פני מים (איוב
כד יח), ויתכן שהוא מענין קלון: 5 אחת דברתי ולא אענה ושתים ולא אוסיף.
כלומר מעט דברתי ולא אוסיף עוד לדבר לפי שבקש מלפני המקום שיענהו על דבריו

יח) ת"א ומבזע לרכבנו בצהליה. לפנינו בתרגום אבליותא דרכרבי ויבבא ונוסח זה שהביא המחבר לא נמצא לפנינו. יט) אמר רב חנן. ב"ב כ"ה ע"א. כ) ואמר התרגום מאלל מיכלא. נ"א תפר מיכלא. לפנינו הוא כנוסחא שניה.

אם כן: 6 ויען יי׳ את איוב מנסערה ויאמר: 7 אזר נא כגבר חלציך אשאלך
והודיעני. אחר שהשיבו הב״ה והודיעו שאין לו לשאול טעם לדבריו שאיוב שתק
שאמר לא אענה, הוסיף עוד לחזק דבריו ולספר תלאותיו, ואיוב חזר והודה לדבריו
אחר כן כי ההודאה הבא בתערומת, והוא שאמר בסוף זה המענה ידעתי כי כל תוכל
על כן אמאס וניחמתי על עפר ואפר: אשאלך והודיעני. לפי ששתק ואמר מה
אשיבך שאין בי להדיין כנגדך אמר לו הב״ה אם כן הוא שאתה צדיק אצל עצמך
ועמדת על מדותי הודיעני כשאשאל אותך: 8 האף תפר משפטי תרשיעני למען
תצדק. האם תפר משפטי, ר״ל תוכיח בדבריך להפר משפטי ולהראות שהוא מעוקל:
9 ואם זרוע כאל לך ובקול כמהו תרעם. ובקול כמהו תרעם, לשון רעם וכמו
שאומרים בלשון ישמעאל לאדם שהוא מתגאה בקולו ומרעים ארע״ד ואבר״ק:
10 עדה נא גאון וגבה והוד והדר תלבש: 11 הפץ עברות אפך וראה כל גאה
והשפילהו: 12 ראה כל גאה הכניעהו והדך רשעים תחתם. כמו דכו במדוכה
במדבר יא ח), וכן אמר התרגום ודעדיק חייבא באתריהון: ויש אומ׳ שהוא מענין
ואתה על במותימו תדרוך (דברים לג כט), אותם במקומם, והנכון מה שאמרנו:
13 טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון. חבוש, מן ואחבשך בשש (יחזקאל טז י):
ובטמון. כמו בעפר, והענין כפול, ויתכן שיהיה חבוש, א)מענין חבוש בבית האסורים
בלשון רז״ל, ויתכן שיהיה בטמון כנוי לעומק הארץ: 14 וגם אני אודך כי תושיע
לך ימינך: 15 הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך חציר כבקר יאכל. בהמות, מין
בהמה טהורה נקרא בהמות, והוא מוכן לסעודה, וכנגדו בים לויתן, ולפי שאמר לו
הקב״ה לאיוב וראה כל גאה והשפילהו, זכר לו מכללם בהמות, ואחר כך לויתן, ואמר
אשר עשיתי עמך, ב)שנברא עם אדם הראשון בששת ימי בראשית: 16 הנה נא
כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו. וכחו כמו כחי וראשית אוני (בראשית מט ג), בשרירי
בטיבורו, כמו שררך אגן הסהר (שה״ש ז ג): 17 יחפץ זנבו כמו ארז גידי פחדו
ישרגו. ג)כמו יחפוז בז״ין, כלומר שמנענע זנבו בבהלה ובחפזון, ואע״פ שהוא גדול
וקשה כארז: גידי פחדו ישורגו. גידי ביציו מסובכין ויוצאין לכאן ולכאן כאלו הם
ענפים, ד)ומתרגמי׳ מרוח אשך (ויקרא כא כ), מרים פחדין: ישורגו. מענין ישתרגו,
(איכה א יד), ויתכן שיהיו פחדיו מלשון ישמעאל שקורין לצד אחר מן הירך אלפכי״ד,
כלומר גידי ירכיו ישורגו מכאן ומכאן: 18 עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל.
עצמיו שהם מלאים כח חזקים כאלו הם של נחשת: גרמיו כמו עצמיו, תרגום עצם
גרמא, והם העצמים שאין בהם מוח: כמטיל ברזל, כבדים כמשאוי של ברזל, כמו
כבד אבן ונטל החול (משלי כז ג): ד״א גרמיו, רמז לצפרניו שהם קשים כמטיל
ברזל, והוא כלי גדול של ברזל שחוצבין בהם האבנים: 19 הוא ראשית דרכי אל
העשו יגש חרבו. ה)מבראשית נברא ראש לכל הבהמות: העשו יגיש חרבו. אין
אדם יכול להמיתו כי אם עושו שהוא הב״ה: 20 כי בול הרים ישאו לו וכל חית
השדה ישחקו שם. כמו יבול, כלומר כל חית השדה ישאו לו יבול וישחקו לפניו:
וי״א שהוא ו)מלשון רז״ל בולין של אדמה, כלומר אגרופין ותלמים: וי״א אפי׳ בולין
של אדמה, כלומר שבהרים שאין דרכם להצמיח דשא, ישאו לו עשב ומיני דשאים

א) מענין חבוש בבית האסורים בלשון רז״ל. כתובות ס׳ ע״ב. ב) שנברא עם אדם הראשון
בששת ימי בראשית. עיין ב״ב ע״ד ע״ב. והראב״ע הביא וז״ל: וי״א טעם עמך שהבהמות נולדו
ביום אחד עם אדם הראשון וזה דרך דרש. ג) כמו יחפוז בז״ן. וכן הביא רש״י והרד״ק בשרשים.
ד) ומתרגמינן מרוח אשך מרים פחדין. כ״ה בתרגום אונקלס, ורש״י בפי׳ לויקרא שם מפרש דברי
התרגום מן גידי פחדיו. ה) מבראשית נברא כו׳. הוא לשון רש״י. ו) מלשון רז״ל בולין של אדמה.

אינו רואה מועצות הכמתך ופלאך. ומעלים עצה הוא באמת בלי דעת: 4 שמע נא
ואנכי אדבר אשאלך והודיעני. לכך הגדתי דברתי מה שלא היה לי לדבר מפני שלא
מבין והייתי מדבר בגדולות ובנפלאות ממני, שהייתי אומר לפניך שמע נא ואנכי אדבר,
ולא הייתי יודע מה: 5 לשמע אזן שמעתיך ועתה עיני ראתך. שמעתי שמע גדולתך
ועתה ראיתי הדר כבודך: 6 על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר. על מה שדברתי
כנגדך אמאס חיי ונחמתי וחזרתי בי כיון שהשגתי האמת אע״פ שאני יושב על עפר
ואפר: 7 ויהי אחר דבר יי׳ את הדברים האלה אל איוב ויאמר יי׳ אל אליפז
התימני חרה אפי בך ובשני רעיך כי לא דברתם [אלי] נכונה כעבדי איוב. לא
דברתם אלי, ר״ל בשבילי, וכמהו א)כי דבר סרה אל יי׳ (דברים יג ו), כלומר על
יי׳: כעבדי איוב. ר״ל כדבר עבדי איוב, שהרי איוב חזר בו ואמר הן קלותי, ואמר
על כן אמאס ונחמתי, והם עדין הם מחזיקים במעניהם להרשיע את איוב. ב)אמר רבא
מכאן שאין אדם נתפס על צערו, שהרי איוב הטית דברים כלפי מעלה ובקש להפוך
קערה על פיה, אעפ״כ כיון שהיה בצער כמו שאמ׳ אדברה בצר רוחי, לפיכך לא
תפשו הב״ה על כל מה שהטיח: 8 ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אלים ולכו
אל עבדי איוב והעליתם עולה בעדכם ואיוב עבדי יתפלל עליכם ג)כי אם פניו אשא
לבלתי עשות עמכם נבלה כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב: 9 וילכו אליפז
התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ויעשו כאשר דבר אליהם יי׳ וישא יי׳ את פני
איוב: 10 ויי׳ שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו ויסף יי׳ את כל אשר לאיוב
למשנה: 11 ויבאו אליו כל אחיו וכל אחיתיו וכל ידעיו לפנים ויאכלו עמו לחם
בביתו וינדו לו וינחמו אתו על כל הרעה אשר הביא יי׳ עליו ויתנו לו איש קשיטה
אחת ואיש נזם זהב אחד. 12 ויי׳ ברך את אחרית איוב מראשיתו ויהי לו ארבעה
עשר אלף צאן וששת אלפים גמלים ואלף צמד בקר ואלף אתונות: 13 ויהי
לו שבענה בנים ושלש בנות: 14 ויקרא שם האחת ימימה ושם השנית קציעה ושם
השלישית קרן הפוך: 15 ולא נמצא נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ ויתן להם
אביהם נחלה בתוך אחיהם: 16 ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה וירא את
בניו ואת בני בניו ארבעה דורות: 17 וימת איוב זקן ושבע ימים. כי אם פניו אשא
(פסוק ח) חלילה לאל מרשע שיהא נושא פניו לשום אדם בעולם, והוא הזהירנו
שלא לישא פנים, אך בעבור שהיו הם מצדיקים את השם, ומרשיעים את איוב
וכוונתם היתה לא על שם מפני בני אדם שהב״ה מוותר מדינו מפני כבוד הבריות,
כמו שנאמר ושמעו מצרים (במדבר יד יג), וכן ישא יי׳ פניו אליך (שם ו כו).
ד)כלומר שהב״ה נושא פני הצדיקים בעולם הזה, אבל לעולם הבא אין לפניו משוא
פנים: ר״א כתיב אשר לא נשא פני שרים (איוב לד יט), וכתיב כי אם פניו אשא
(פסוק ח). ה)ר׳ אלעזר ור׳ חנינא כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב (שם שם),
ואף עבדי איוב לא דבר כמו כן, מה הוא כעבדי איוב, שלא דבר איוב אלא מתוך
הייסורין, אמר הב״ה יסרתיו אותו ולא בשביל עונותיו אלא כמנסה אותו, והייתם
אומרים לו, אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם, הלא רעתך רבה, אם אינכם
הולכין ומפייסין אותו על מה שאמרתם ויתפלל בעדכם לפני ואשא לו פנים, אינני

א) כי דבר סרה אל ה׳..בקרא כתיב על ה׳, ויש לתקן וכצ״ל כי סרה דברת אל ה׳ (ירמיה כח טז). ב) אמר רבא מכאן שאין אדם. ב״ב ט״ז ע״ב. ג) כי אם פניו אשא חלילה לאל מרשע. פה החל להביא דרשות על הכתובים מן פסוק ח׳ והדרשות התם מעורבים ואין סדרים להם. ד) כלומר שהקב״ה נושא פני הצדיקים בעולם הזה. עיין ספרי נשא פיסקא י״ב. כתוב אחד אומר ישא ה׳ פניו אליך וכתוב א׳ אומר אשר לא ישא פנים. כיצד יתקיימו ב׳ מקראות הללו. ישא ה׳ פניו בעוה״ז. אשר לא ישא פנים לעוה״ב. ה) ר׳ אלעזר ור׳ חנינא. אינו ספק שחסר פה מאמר

מים (תהלים קיד ח): 13 נפשו גחלים תלהט ולהב מפיו יצא. נשימתו, והוא כמו
נשפת ברוחך (שמות טו י), בהפוך האותיות, כלומר בעת שהוא משיב הרוח גחלים
תלהט ממנו מרוב כח החמימות שבו: 14 בצוארו ילין עז ולפניו תדוץ דאבה. לפי שהוא
גבור וכל דאגה שבעולם היא לפניו ריצה, הה״ד לפניו תרוץ דאבה שחוק הוא לפני
התוקף והגבורה של אחרים, והוא הפך וכימיך דבאך (דברים לג כה): 15 מפלי בשרו
דבקו יצוק עליו בל ימוט. מענין מפל בר, כלומר חלקי בשרו הם דבקים כאלו הם
קשורים במתכת: 16 לבו יצוק כמו אבן ויצוק כפלח תחתית. לבו יצוק. כלומר אינו
חלול כאחרות, אלא כמו אבן יצוק: 17 משיתו יגור אלים משברים יתחטאו. משיתו
חסר א׳, הלא שאתו תבעת אתכם (איוב יג יא), ר״ל מנאותו וגבהו: ואלים. הם
הגבורים החזקים: משברים יתחטאו. מעצם השברים שהוא עושה בים והם הגלים
הגשאים, כמו (וכל) [כל] משבריך וגליך (תהלים מב ח): יתחטאו. מענין הוא יתחטא
בו (במדבר יט יב), כלומ׳ יזה עליהם ויתרחצו משברין, ואמר התרגום ומתבריה ידון
עלוהי: 18 משיגהו חרב בלי תקום חנית מסע ושריה. משיגהו, אפי׳ משיגהו אדם
בחרב כדי להכותו כשיקרב ממנו ידיו תרפינה ולא תקום, ואפי׳ בעלי חנית מסע
ושריה לא יעמדו לפניו, וחנית לפי שמחזירו מיד ליד נקרא חנית. מסע, כמו אבן
שלמה מסע נבנה (מ״א ו ז), וכמהו שנקרא מקל יד: ושריה ושרין ענין אחד, כמו
אתגה ואתגן: 19 יחשוב לתבן ברזל לעץ רקבון נחושה: 20 לא יבריחנו בן קשת
לקש נהפכו לו אבני קלע: 21 כקש נחשבו תותח וישחק לרעש כידון: 22 תחתיו
חדודי חרש ירפד חרוץ עלי טיט. סנפיריו מחודדים כחרש, ואע״פ שהן בשי״ן, וכן
הקשקשים שבו נראו לעין כאלו הן חרוץ עלי טיט: ירפד חרוץ. אע״פ שהוא במקום
גדול ויש בו כמה פתחים וחרוצים שהם חלולים ואינו מרגיש מהם, אלא הם אצלו
כאלו הוא כלו עלי טיט שהוא רך ולח ואינו מזיק, ומעניינו רחוב וחרוץ (דניאל
ט כה), ובלשון משנה חריץ במקום שאחרים עושין אותו מטיט, ויתכן ירפד חרוץ,
שהוא עושה רפידתו מחרוץ וכל מיני מרגליות במקום שאחרים עושים אותו מטיט:
23 ירתיח כסיר מצולה ים ישים כמרקחה. כשיצא ממנו הרוח, ואמר כמרקחה לפי
שבשעה שנותנין תבלין חזקת הקדרה באותה שעה שהיא רותחת, וכמהו והרקח
המרקחה (יחזקאל כד י): 24 אחריו יאיר נתיב יחשוב תהום לשיבה. כמו שנראה
עכשיו אחרי הספינות כשהולכין בזעף, יראה אחריהם הים כאלו הפך לבן כשלג, כי
מכח התנועה ירתיח הים, ואותה רתיחה תעמד לבנה כשלג, עד שיכלה כח התנועה,
הה״ד יחשוב תהום לשיבה, לבן כשיבה: 25 אין על עפר משלו העשו לבלי חת:
26 את כל גבוה יראה הוא מלך על כל בני שחץ. שחץ לשון גנות וגמות הרוח,
ד)ובדרד״ל אנשי ירושלם אנשי שחץ היו. ויש שחץ כולל כל מיני חיות ובהמות
ועופות, וכמהו לא הדריכוהו בני שחץ (איוב כח ח), ואמר התרגום מליך על כל
בני כורי:

מב.

1 ויען איוב את יי׳ ויאמר: 2 ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה. כלומר
עתה כשהודעתני מה שלא הייתי יודע, הה״ד ולא יבצר ממך מזמה, וכמוהו
ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות (בראשית יא ו), וזה יורה שחזר איוב
על מה שהטיח דברים כלפי מעלה, ועשה תשובה גמורה: 3 מי זה מעלים עצה
בלי דעת לכן הגדתי ולא אבין נפלאות ממני ולא אדע. מי שעשה את עצמו כאלו

וקיבוץ, כמו ויוסף עוד דוד (ש״א כג ד), ור״ל שים עליו כפך ותאחזהו ויהיה תמום
אצלך זכור מלחמה עם כל באי עולם וסוף אתה צריך לאסוף חיילות, ולהתגבר עליהם,
אלא אתה לבדך תוכל להם הואיל ותוכל לשית כפך עליו :

מא.

1 הן תוחלתו נכזבה הגם אל מראיו יוטל. אדם שיש לו תוחלת בגבורתו להלחם
בו ויוכל לו נכזבה תוחלתו : אל מראיו יוטל. כי איך יתעורר אדם להלחם
בו ובבא איש לראותו לא יוכל, כי מפני אימה ממראיו יוטל לפניו מפחד אימה :
2 לא אכזר כי יעורני ומי הוא לפני יתיצב. כלומר לפני לויתן: ויש אומ׳ שהוא
רמז להקב״ה כלומ׳ ומה אם לפני בריה אחת שבראתי אינו יכול לעמוד, וכל שכן
להלחם בו, אם כן ומי הוא שיוכל להתיצב לפני ויבקש להתוכח עמי: 3 מי הקדימני
ואשלם תחת כל השמים לי הוא: 4 לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו. יש
אומ׳ שהוא דבוק במה של מעלה ממנו, כלומ׳ ומי הוא לפני יתיצב ולא אחריש
בדיו, כלומר לא אחריש ממנו מלספר דבר גבורותיו: וחין ערכו. והוא כמו וזקניו
ושופטים ושוטרים : וחין גבורות. ר״ל גבורותיו, וחן כח ותוקה לפי הענין : וי״א
שהוא כמו חן, כמו נר וניר כלומר ערכתי נר למשיחי נר לדוד, ר״ל חנו ויפיה
מעלתו: וי״א לא אחריש בדיו. שהוא חוזר על לויתן, כלומר עוד אספר בשבחו ולא
אחריש ממנו. וחן ערכו, כמו ודבר גבורות: ויש אומ׳ שהוא מענין תחנונים: 5 מי
גלה פני לבושו בכפל רסנו מי יבא. כלומר מי הוא זה שקרב אליו כל כך עד
שנתברר לו היאך הוא העור שלו, ואמר פני לבושו על עורו, וענינו לפי שהוא לו
כלבוש בכפל, רסנו א)הוא האפסר בלשון משנה, ובלשון ישמעאל אלרסן, ולפי שבתו
רב אמר בכפל רסנו, כי אין די לו בחבל עד שיהיה לו כפול ומכופל : 6 דלתי
פניו מי פתח סביבות שניו אימה. דלתי פניו. רמז לפיו ונחיריו: סביבו׳ שניו אימה.
שכל דגי הים נרתעין ממנו : 7 גאוה אפיקי מגנים סגור חותם צר. כלומר אע״פ
שמלתעותיו היוצאים על פיו גבוהים וגדולים, אעפ״כ פיו הוא סתום וצר כחותם :
גאוה אפיקי מגנים. כלומר מלתעותיו יש להם גאוה והם חזקים כאפיקים והם לו
כמגנים וכן בעבי גבי מגניו (איוב טו כו) : 8 אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם.
הקשקשים הם חזקים ודבוקים וכל אחת מהם שוכבת על חברתה, ואפי׳ הרוח לא
יבא ביניהם, מפני שהם דבוקים: 9 איש באחיו ידבקו יתלכדו ולא יתפרדו :
10 עטישותיו תהל אור ועיניו כעפעפי שחר: כשהוא מתעטש בתהום אין נראה שם
מים מפני כח העיטוש ויהל אור, והוא ב)מלשון רז״ל עיטוש הוא סימן יפה לחולה
שנאמר עטישותיו תהל אור: ועיניו כעפעפי שחר כשהוא פותח פיו נעשה הים
כלפידים: 11 מפיו לפידים יהלוכו כידודי אש יתמלטו. שביבי אש: 12 מנחיריו
יצא עשן כדוד נפוח ואגמון. ג)תרגום ירושלמי ויפח באפיו (בראשית ב ז), ונפח
בנחרותיה, וכן אף להם (תהלים קטו ו), נחירי להון, כלומר מן האף שלו כשהוא
מתעטש יצא עשן, כמו האור שעולה מן הדוד, כלומר מן הסיר כשהיא רותחת על
על האש או כאגם שעולה ממנו לפעמים כמין ערפל בימות הגשמים, הה״ד כדוד
נפוח ואגמון, ונפוח רותח כמו סיר נפוח אני רואה (ירמיה א יג), ואגמון מענין אגם

א) הוא האפסר בלשון משנה. שבת פ״ה מ״א. ב) מלשון רז״ל עיטוש הוא סימן יפה
לחולי. ברכות נ״ז ע״ב. ג) תרגום ירושלמי ויפח באפיו ונפח בנחרותיה. כ״ה בתרגום המכונה יב״ע.
ד) ובדרז״ל אנשי ירושלים אגשי שחץ היו. שבת ס״ב סע״ב.

והוא ונשא ענף: 21 תחת צלאים ישכב בסתר קנה ובצה: 12 יסכהו צאלים
צללו יסובוהו ערבי נחל: צלאים, ז)כמו צללים ובאה האל״ף תחת אות הכפל, כאשר
באה במלת בזאו נהרים ארצו (ישעיה יח ב): וי״א צללים הם אילנות, וקורין בלשון
ישמעאל אלצ״ל, וגם בן אלנב״ק, ויש לו קוצים וסלונים וענפים מסובכין, אמר שהוא
נחבא תחת האילנות האלה ואינו חושש לאותן הקוצים שנושרין עליו, כי אינם כלום
אצל בשרו שהוא קשה כברזל ואינו מרגיש בהם: 23 הן יעשק נהר ח)לא יחפוז
יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו. כענין כאשר ישתה מי הנהר העצומים והרבים, ונראה
שלא נשאר שם מים, וכששותה אינו שותה בחפזון, כי אינו מפחד מכל חיה
ואדם: יגיח ירדן אל פיהו. כל דבר שיוצא ממקומו ונופל במקום אחר קרוי בלשון
מקרא מגיח, וכמהו מגיח ממקומו (שופטים כ לג), וכל זה דרך משל והפלגה:
ט)ואמרו רז״ל בענין פרשה זו, בששי ברא הב״ה בהמות מן הארץ, והוא רבוץ בהררי
אלף וכל יום ויום מרעיתו אלף הרים, ובלילה [הם נצמחים מאליהן] כאלו לא נגע
בהם, שנאמר כי בול הרים ישאו לו, ומי הירדן נמנו להשקותו, שמימי הירדן סובבים
כל ארץ ישראל, חציין למעלה מן הארץ, וחציין למטה מן הארץ, שנאמר יבטח כי
יגיח ירדן אל פיהו, והוא מוכן לסעודה גדולה של צדיקים, שנאמר העושו יגיש
הרבו (פסוק יט), כלומר לישחטו: 24 בעיניו יקחנו במוקשים ינקב אף. במוקשים
להרחבת הלשון מי שנותן מוקש לפניו ומשליך בים חכה לנקוב אפו נראה אליו
מרוב פחדו ואמתו שיקחנו: 25 תמשוך לויתן בחכה ובחבל תשקיע לשונו. י)דינו
התמשוך, וחכה היא התיכה של ברזל כפופה, ויש לה ספין, כמין קוץ נדבקת בחכו
של דג ונאחז בה, ולפיכך נקראת חכה: וי״א שהוא מצודה, כמין רשת, כמו כל
משליכי ביאור חכה (ישעיה יט ח): תשקיע לשונו. שכן מכניסין חבל של דג מפיו
לשאת אותו בו, ודינו ובלשונו תשקיע, מענין ותשקע האש (במדבר יא ב).
26 התשים אגמון באפו ובחוח תקוב לחיו. אגמון גומא, ואת האגמים שרפו באש
(ירמיה נא לב), ואמר התרגום אונקלא: 27 הירבה עליך תחנונים אם ידבר אליך
רכות: 28 היכרת ברית עמך תקחנו לעבד עולם: 29 התשחק בו כצפור ותקשרנו
לנערותיך: 30 יכרו עליו חברים יחצוהו בין כנענים. מענין ויכרה להם כרה גדולה
(מ״ב ו כג): חברים. מענין חובר חברים מתוכם (תהלים נח ו), ולפי שנקרא לויתן
נחש, כד״א על לויתן נחש בריח (ישעיה כז א), הוצרך לומר חברים כדי ללחוש
עליו להוציאו ממקומו, ולעשות ממנו כרה כלומר סעודה, ואעפ״כ אין להם יכולת על
זה, כי לא ישמע לקול מלחשים, וכבר יש מקומות שצרין לשם הדגים בלחישה, והוא
דבר מופלא. יא)ואמר התרגום יעבדון חברייא עלוי שירותא: 31 התמלא בשכות
עורו ובצלצל דגים ראשו. בשכות, כמו לשכים (בעיניהם) [בעיניכם] (במדבר לג נה):
ובצלצל דגים, י״א שהוא המלח, יב)מלשון לעז שקורין למלח צאל, ומפני שמונע
אותו מלהפסיד נקרא כן, מענין לא אצלתי מהם (קהלת ב י), והוא כפול ממנו: ד״א
התמלא בשכות עורו. אם תמלא עורו בסכינים ותשים בסלי דגים ראשו: 32 שים
עליו כפך זכר מלחמה אל תוסף. לא תוסיף זכור כי מלחמתו אין להוסיף: ד״א זכור
אם היית שלו ושאנן בעולם דעה כי המות הוה לך בסוף: וי״א שהוא מענין אסיפה

ב״ר פי״ג הארץ עשויה בולין בולין של אדמה. ז) כמו צללים ובאה האל״ף תחת אות הכפל. הוא
לשון הראב״ע. ח) לא יחפוז. בקרא כתיב ולא בוי״ו ועיין מנחת שי. ט) ואמרו רז״ל. פדר״א
פי״ג. והמאמר נובע משם ועיין פסיקתא דר״כ פסקא את קרבני (נ״ח ע״א) ובפסיקתא רבתי את קרבני.
וי״ר פכ״ב אות ט׳. ובתנחומא הנדפס מכבר פנחס סי׳ י״ב, ובמ״ר פכ״א. י) דינו התמשך. וכן
כתב הראב״ע חסר ה״א התימה. יא) ואמר התרגום יעבדון חברייא עלוי שירותא. לפנינו יעבדון
עלוי חכימיא שירותא. יב) מלשון לעז שקורין למלח צאל Sal. Sale.

סולה לכם, לכך כתיב כי אם פניו אשא, ולמה הצריכם ללכת אל איוב, כדי שיודע לכל שאין בלבו עליהם כלום, כי אלו היה בלבו עליהם לא היה מתפלל בעדם: וי״י שב את שבות איוב (פסוק י). שנשבה ביד השטן, ואמרו רז״ל שנים עשר חדש נתייסר איוב ביסורין בעולם הזה, ו)מנא הא מלתא דאמרי רבנן כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה שנאמר וי״י שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו: למשנה (שם), ז)כתרגום על חד תרין: איש קשיטה אחת (פסוק יא). שנתן כל אחד ואחד מהם כבשה אחת, ואמר התרגום הורפא חדא: ח)ולרז״ל במאה קשיטה (בראשית לג יט). אמר ר׳ אבא בר כהנא במאה אונקאות. ט)ואמר ר׳ עקיבא כשהלכתי לאפריקיא היו קורין למעה קשיטא, י)ות״י במאה מרגליין: ואיש נזם זהב (פסוק יא). יא)אמר התרגום קרשא חדא, ות״א מרגליתא חדא. וי״י ברך (פסוק יב). יב)ר׳ מאיר הוה דרש בבי מדרשא בטבריא, והוה אלישע בן אבויה רכיב על סוסיא בשבתא, אתו ואמרין לר׳ מאיר, אלישע רבך עבר, פסק דרשא ונפק לגביה, אמ׳ לו במה היית עוסק, אמר ליה בפסוק אחר, אמר לו מה הוא, אמר ליה וי״י ברך את אחרית איוב, אמר לו אלישע מה דרשת בו, אמר לו שכפל לו הב״ה כל ממונו, שנאמר ויוסף י״י את כל אשר לאיוב למשנה (שם י), הה״ד טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז ח), אמר לו עקיבא, רבך לא כך אמר, אלא ברך את אחרית איוב, בשביל מצות ומעשים טובים שעשה מראשיתו דכתיב איש תם וישר וגו׳: שבענה בנים (פסוק יג). נו״ן יתרה כמו נו״ן בושנה אפרים (הושע י ו), ואמר התרגום ארביסר: ויקרא שם האחת ימימה (פסוק יד). יג)שהיה פניה דומין לשחר: קציעה. שהיה ריחה נודף בקציעה, כד״א מור ואהלות קציעות כל בגדותיך (תהלים מה ט): [ויחי איוב מאה וארבעים שנה] יד)תוספת של הב״ה מרובה על העיקר, עיקר שנותיו של איוב לא היו אלא שבעים שנה, וניתוסף לו קים שנה: וימת איוב זקן ושבע ימים. שלא חזר ונסה אותו מעתה, אלא חיה כל ימותיו שלאנן ושלו עושר ונכסים וכבוד, הה״ד והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח ז). טו)והייני דאמרי אינשי סופך טב כלך טב:

שלם. ו) מנא הא מילתא. ב״ק צ״ב ע״א. ז) כתרגום על חד תרין. לא נמצא כן בתרגום. ח) ולרז״ל במאה קשיטה א״ר אבא בר כהנא. ב״ר סוף פע״ט. ט) ואמר ר׳ עקיבא. ר״ה כ״ו ע״א. י) ות״י במאה מרגליין. כ״ה בתרגום המכונה יב״ע. יא) אמר התרגום קרשא חדא, ות״א מרגליתא חדא. לפנינו בתרגום קדשא דדהבא חד, ות״א שהביא ליתא לפנינו, וכן נזם זהב (בראשית כ״ד כ״ב) ת״א קדשא דדהבא. יב) ר׳ מאיר הוה דריש בבי מדרשא. מדרש קהלת פ׳ טוב אחרית דבר מראשיתו. יג) שהי׳ פניה דומה לשחר. ב״ב ט״ז, וכן התרגום תרגם דהוה שופרתא כיממא כו׳ נובע מגמרא שם. יד) תוספת של הקב״ה ב״ר פס״א אות ד׳. טו) והיינו דאמרי אינשי סופך טב כלך טב. זה הביא רבינו טובי׳ ב״ר אליעזר בלקח טוב על קהלת כ״י.

